VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

8-ASIS TOMAS

ESTETIKA
LITERATŪROS ETIUDAI

VILNIUS 1999

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

TRYLIKA TOMŲ

VILNIUS 1999

UDK 888.2+18+82(091)
Mi-156

Parengė ir paaiškinimus parašė
VANDA ZABORSKAITĖ

ISBN 5-415-01457-8 (8 tomas)
ISBN 5-415-00497-1 (bendras)

© Sudarymas, paaiškinimai,
Vanda Zaborskaitė, 1999
© Leidykla VAGA, 1999

VLADIMIRO SOLOVJOVO ESTETIKA

Disertacija

Iš prancūzų kalbos vertė
Petras Račius

Pratarmė

Vladimiras Solovjovas (1853–1900), beveik nežinomas Vakarų Europoje, kaip filosofas, teologas, moralistas ir poetas užima garbingą vietą tarp rusų įžymybių. Jis daug prisidėjo prie XIX a. rusų minties vystymo. Tačiau jo genijus ypač pasireiškė filosofijos baruose.

Iki V. Solovjovo rusų filosofija, galima sakyti, nesukūrė nieko, kas būtų verta dėmesio; ji tebuvo tolimas ir beveik visada vėlyvas Vakarų Europos filosofijos srovių atgarsis. Šios idėjos ir sistemos klaidžiojo apsišvietusiuose rusų visuomenės sluoksniuose, beje, taip ir nesukeldamos nė menkiausio susidomėjimo grynąja filosofija; tad jos ir neiškėlė jokio tikrai savito mąstytojo.

Visų šių reiškinių priežastys – visų pirma tai geografinės ir politinės Rusijos sąlygos ir itin rusų tautos, nelinkusios į sistemingą abstraktų mąstymą, būdas. Iš tikrųjų rusų autorių filosofiniai kūriniai ypač išsiskiria iš kitų savo nepagristais spėjimais ir piktnaudžiavimu nuojauta. Šis trūkumas, arba veikiau nacionalinio charakterio bruožas, paliko žymę ir V. Solovjovo filosofijoje, ir todėl ji pilna rytietiškų spėlionių ir subjektyvių vaizdinių.

Norint apibūdinti V. Solovjovo filosofiją, reikėtų pateikti glaustą jos autoriaus biografiją. Tačiau mes to nedarysime todėl, kad savo dėmesį skiriame tiktai V. Solovjovo estetikai, o, be to, dar ir todėl, kad pakartotume tik tai, ką sako St. Šalkauskis daktaro disertacijoje „Pasaulio siela

Solovjovo filosofijoje“. Pasitenkinsime susiedami V. Solovjovo mintį su jo amžininkų rusų mintimi.

Prieš V. Solovjovui pradedant savo veiklą, apie 1860 metus, rusų visuomenėje dominavo Biuchnerio materializmas, Ogiusto Konto pozityvizmas ir Stiuarto Milio agnosticizmas. Tačiau maždaug tuo pat metu ėmė busti religinė dvasia. Buvo stengiamasi rasti gyvenimo prasmę ir tikslą, o materialistinis eklektizmas ir agnosticizmas, žinoma, neįstengė patenkinti šių siekių. Iš čia atsiranda tikra panieka vyraujančiai filosofijai. Taip ima rastis rašytojai, kurie, Šelingo paveikti, stengėsi iškelti aikštėn „Vakarų filosofijos krizę“.

Pirmasis Šelingu buvo užsikrėtęs I. Kirejevskis[1] savo veikale „Apie Europos civilizacijos pobūdį“ (2 leid., I, 177). Juo sekė jo mokinys A. Chomiakovas[2], rašęs tomis pačiomis temomis, nors Šelingą pažinojo tiktai iš savo mokytojo darbų.

Savo magistro disertacijoje „Vakarų filosofijos krizė“ (1874) V. Solovjovas tęsia savo pirmtakų I. Kirejevskio ir A. Chomiakovo mintis*. Drauge su jais nuo pat pradžių remiasi tikyba ir neatsisako jos iki galo. Anot jo paties, jis paskyręs savo filosofiją tam, kad „sutvirtintų savo protėvių tikėjimą“. Todėl jis pasidarė didelio religinio „Bogoiskatelių“ – „Dievo ieškotojų“ – sąjūdžio centras ir ramstis.

Be to, iš savo pirmtakų V. Solovjovas perėmė slavofilų idėjas. Slavofilų manymu, Vakarų filosofijos krizė apėmusi visą Vakarų civilizaciją. Ši civilizacija esanti pagrįsta antikrikščioniškais pradmenimis, o Vakarų krikščionybė esąs racionalizmo pavainikis. Kovoje su neigiamomis Vakarų minties

* Šelingo idėjų randame ir V. Solovjovo darbe „Vakarų filosofijos krizė“. Jis kartoja I. Kirejevskio hėgelizmo kritiką, neužsimindamas, jog ta kritika – Šelingo minčių atpasakojimas.

srovėmis tvirtėjo nacionalinė slavofilų sąmonė: pasak jų, rusų liaudžiai tekusi didelė religinė paskirtis. Rusijon vėl ateisiąs Kristus, o Maskva virsianti trečiąja Roma.

Savo veiklos pradžioje V. Solovjovas visa širdimi palaikė slavofilų idėjas, veikale „Trys jėgos" nueidamas į kraštutinumus, teigdamas, jog Vakarų Europos raida pastūmėsianti į bedievių viešpatavimą, o rusai susitapatins su visuotinybe, žmonija apskritai. Tačiau autorius greit apsižiūri, jog tuo atveju etninis elementas visuotinybėje visiškai ištirpsta, taigi rusų tautiškumas ir rusų klausimas praranda bet kokią prasmę. Iš vienos pusės, – slavofilų kritika, iš kitos – katalikybės tyrinėjimas paskatino filosofą ginti pastarąją, pakišo jam mintį apie tikrosios krikščionybė vienybę ir bažnyčių suvienijimą.

Pagrindinės rusų minties srovės – Vakarų filosofijos kritika ir Rusijos nacionalinė paskirtis – atskleidžia siekimą pilnutinio gyvenimo, kai Kristus yra „viskas visuose". Genijaus jėga V. Solovjovas ne tiktai aprėpė ir susistemino šį siekimą, bet ir pakilo iki tiesioginio idealo stebėjimo. Todėl visi V. Solovjovo kritikai sutaria, teigdami, kad jo kūriniuose negalima religijos atskirti nuo filosofijos. Taigi J. Trubeckojus teisus, rašydamas, jog „Solovjovas peržengia ribą, skiriančią mistiką ir gamtą. Iš čia jo kūrybai būdingas dvilypumas, kupinas mistikos protas ir per daug natūrali ir racionali mistika"*.

V. Solovjovas nustato tokias savo filosofijos gaires. Tikrovės ir pažinimo pamatas yra Absoliutas. Žmogus susisieja su Absoliutu per tris sielos galias: sąmonę, valią ir jutimą. „Absoliutas, būdamas logiškai būtina kiekvienos tiesos prielaida, valdo mūsų sąmonę; būdamas bet kokios dorovinės veiklos prielaida ir absoliutus tikslas – gėris, jis valdo

* Трубецкой Е. Міросозерцаніе В. С. Соловъева.–М., 1913. Т. 2, с. 272.

mūsų valią; pagaliau, būdamas bet kokio malonumo prielaida, kaip Absoliutas ir amžinas grožis, jis valdo mūsų jutimą“ (I, 345)*.

Visų žmogaus galių, kurios siekia sintezės ir sudaro vienumą Absoliute, idealas – tai visata kaip viena visuma. Žmogus pažinimu ypač turėtų siekti pilnutinio žinojimo, aprėpti teologiją, filosofiją ir praktines žinias; praktinėje veikloje jam reikėtų siekti pilnutinio gyvenimo, kuriam vadovauja bažnyčios, valstybės ir ekonominės bendruomenės sąjunga. Pagaliau jutimo srityje žmogus, meninės veiklos padedamas, turėtų ieškoti pilnutinės kūrybos.

Teorinė filosofija išspręs pilnutinio žinojimo, etika – gyvenimo, o estetika – pilnutinės kūrybos problemą. Pažymėtina, jog iš šių trijų sričių V. Solovjovas labiausiai vertina meninę kūrybą, nes čia įkvėpimo šaltinis ir jo galutinis rezultatas slypi mistikoje, per kurią „gyvenimas susisiekia su Absoliuto tikrove, dieviškuoju gyvenimu“ (I, 265). Iš visų trijų V. Solovjovo sistemos dalių menkiausiai išplėtota estetinė: iš jos filosofas nepaliko jokio sistemingai parengto darbo. Vis dėlto kai kurie jo veikalai, skirti specialiai jai, ir gausios pastabos, išsimėčiusios jo kūriniuose, leidžia mums apytikriai nustatyti pagrindinius V. Solovjovo estetikos bruožus. Jo estetinės idėjos dažnai tėra metmenys, ir tai sudaro didžiausią šio darbo keblumą. Antra vertus, estetika yra pati pastoviausia mūsų filosofo kūrybos dalis; todėl galime nekreipti dėmesio į trijų etapų, aiškiai pastebimų jo filosofijos raidoje, išskyrimą**.

---

* Romėniškais skaitmenimis pažymėti tomai, o arabiškais – puslapiai raštų: Соловъев В. С. Собрание сочинений.–СПб., 1901.

** Kunigaikštis J. Trubeckojus, žymus V. Solovjovo kritikas ir jo sekėjas, nustato tokius jo veiklos etapus: pirmas – parengiamasis, nuo 1873 m. iki 1882 m., antras – utopinis, nuo 1882 m. iki 1894 m., trečias – pozityvusis, nuo 1894 m. iki pat mirties. – Трубецкой Е. Міросозерцаніе В. С. Соловъева. – С. 87.

Iki V. Solovjevo estetika Rusijoj menkai puoselėta. V. Velimovičius buvo parašęs nevykusią sisteminę estetikos apybraižą „Psichofiziologinis estetikos pamatas. Meno prasmė, jo socialinė reikšmė ir ryšiai su mokslu ir dorove“ (Peterburgas, 1878). Sėkmingesnis yra A. Obolenskio darbas „Kai kurių grožio jutimo elementų fiziologinė interpretacija“. Būta ir daugiau grožio interpretacijų, pasitelkiant psichofiziologinę analizę, tačiau visos jos ne be trūkumų. V. Solovjevas labai nemėgo šio metodo. „Suskaidyti, – rašo jis, – estetinius reiškinius į pirminius elementus, pasižyminčius naudingumu arba malonumu, gali būti labai įdomu, tačiau tikroji grožio teorija yra teorija, nagrinėjanti visų grožio reiškinių, tiek paprastų, tiek sudėtingų, esmę. Psichofiziologinė estetinių reiškinių analizė niekada neatspindės tikrosios estetikos“ (VI, 37).

V. Solovjevui pradedant savo veiklą, buvo madingos utilitaristinės grožio interpretacijos, ypač literatūros kritikoje. Vėliau radosi „menas menui“ šalininkai. V. Solovjovas, kaip matysime vėliau, nesidėjo nei prie vienų, nei prie kitų.

Tikrais V. Solovjovo pirmtakais estetikos srityje laikome N. Černyševskį[3] ir jo bendradarbius*. Jie teigė, kad: pirma, „grožis gamtoje pasižymi objektyvia tikrove“; ir antra, „menas, pertvarkydamas gyvenimą, stengiasi sukurti geresnę tikrovę“. V. Solovjovas priėmė šiuos teiginius; jis stengėsi juos pagrįsti bei padaryti galutines išvadas. Garsus žymaus rusų romanisto F. Dostojevskio posakis, paimtas epigrafu vienam veikalo „Grožis gamtoje“ skyriui – „Grožis išgelbės pasaulį“, – gali apibūdinti visą jo estetiką. V. Solovjovas žinojo, kad jo estetika gali pasirodyti įžūli. Tad norėdamas pasiteisinti, jis apeliuoja į ateitį. „Turint galvoje filosofinę grožio ir meno

* Žurnalas „Sovremennik“ (1854–1861), „Estetiniai meno santykiai su tikrove“, „Estetika ir poezija“.

teoriją, reikia prisiminti, kad kiekviena tokios rūšies teorija, aiškindama dalyką, koks jis yra dabar, turi jam atverti plačius ateities akiračius. Bergždžia teorija ta, kuri tiktai nurodo ir apibendrina abstrakčiomis formulėmis reiškinių sąryšį; tai paprasčiausia patirtis, mažai kuo besiskirianti nuo liaudies išminties. Tikra filosofinė teorija, aiškindama kokio nors fakto prasmę, susieja jį su begaline virtine naujų faktų. Tokia teorija, nors ir atrodytų drąsiausia, neturės nieko nereikalinga ir fantastiška, jei tiktai bus pagrįsta tikrąja dalyko esme. Mat esmė visada yra platesnė ir gilesnė už patį reiškinį ir todėl neišvengiamai yra naujų reiškinių šaltinis, kurie ją geriau išreikš ir įgyvendins“ (VI, 35).

Norėdami išdėstyti estetines V. Solovjovo pažiūras, naudojomės trijų rūšių medžiaga: pirma, teoriniais jo darbais, skirtais perdėm arba iš dalies estetikos klausimams: „Filosofiniai visiško žinojimo principai“, „Grožis gamtoje“, „Bendroji meno prasmė“, „Pirmas žingsnis į pozityviąją estetiką“, „Lyrinė poezija“; antra, jo literatūros kritikos straipsniais, kurių svarbiausi yra šie: „Tiutčevo poezija“, „Puškino poezija“, „Puškino lemtis“, „Pokalbis apie Mickevičių“, „Trys kalbos Dostojevskio atminimui“, „Lermontovas“, „A. K. Tolstojaus poezija“; trečia, V. Solovjovo eilės.

Savaime suprantama, nepaniekinome ir V. Solovjovo bendrosios filosofijos.

V. Solovjovo estetika, kaip jau minėta, anaiptol nesudaro vieningos sistemos. Nepaisant šio trūkumo, norėdami pateikti kuo darnesnę apžvalgą, sugrupavome autoriaus idėjas taip:

I. Grožio apibrėžimas.
II. Grožis gamtoje.
III. Grožis mene.
IV. Įkvėpimo teorija.

Pirmas skyrius
Grožio apibrėžimas

1. Grožis ir mokymas apie Absoliutą

Absoliuto sąvoka, pradmuo, jungiantis pasaulį ir žmogaus siekius, bet kokios tikrovės pagrindas ir bet kokios lemties tikslas – štai V. Solovjovo filosofijos šerdis. Pasak rusų filosofo, Absoliutas žmogui pasireiškia trim būdais, atitinkančiais tris jo sielos siekius: noru pažinti, kaip absoliuti tiesa – pažinimo objektas; noru trokšti, rinktis ir mylėti, kaip absoliutus gėris – mūsų veiksmų priežastis; noru kurti grožį ir juo džiaugtis, kaip absoliutus grožis arba meno tikslas. „Jei visybė, – sako jis, – dorovės srityje (valiai) yra absoliutus gėris, jei pažinimo srityje (protui) ji – absoliuti tiesa, tai visybės įkūnijimas išorinėje tikrovėje, jos realizacija juslinėje materialioje būtyje yra absoliutus grožis“ (II, 335). Tiesa, Gėris ir Grožis V. Solovjovui tėra trys skirtingos tos pačios visumos pusės. Grožis nuo Tiesos ir Gėrio skiriasi tiktai jusline forma, todėl turime tokį apibrėžimą: „Grožis – tai įkūnyta Idėja“. Santykiai tarp Tiesos, Gėrio ir Grožio, kaip Grožio apibrėžimas per įkūnytą Įdėją – tai du stulpai, ant kurių laikosi V. Solovjovo gamtos estetika ir meno filosofija. Na, o šiedu savo ruožtu remiasi metafizikos pamatu, kurį sudaro V. Solovjovo mokymas apie Absoliutą.

Pirmasis V. Solovjovo duotas Absoliuto apibrėžimas yra paradoksalus: „Absoliutas yra niekas ir viskas; niekas todėl, kad jis nėra kas nors, ir viskas todėl, kad iš jo neįmanoma ko nors atimti“ (I, 348). Absoliutas turi teigiamą visos būties galią. Jis yra laisvas nuo būties, nors nesiliauja

buvęs*. Absoliutas, laisvas nuo būties, tikrai skiriasi nuo jos visos. Kartu jis yra pradmuo to, kas nėra jis pats.

Ši Absoliuto savybė, sako V. Solovjovas, tai metafizinė didelio fizinio ir dorovinio fakto – meilės – išraiška. Mat meilė yra tiek kitos būtybės teigimas, tiek ir savosios neigimas. Tačiau abiem jais mylinčioji būtybė pilniausiai teigia save. Kalbant teologų kalba, tai būtų abstrakti apaštalo žodžių formulė: „Dievas yra meilė" (I Jn 4, 8, 16) (I, 349).

Čia atsiranda galimybė išplėtoti Absoliuto sąvoką: „Meilė, kaip Absoliuto, t. y. būties, siekimas, yra daugio pradas, nes Absoliutas, būdamas aukščiausia esybe, yra besąlygiškai vieningas; be to, kiekviena būtis yra santykis, o kiekvienas santykis suponuoja santykiaujančius, t. y. daugį"(I, 349). Todėl V. Solovjovas Absoliute įžiūri du polius arba centrus: „Pirmasis, – rašo jis, – tai absoliutaus vienio, arba tiesiog vienio, pradmuo, nepriklausomybės nuo bet kokios formos, nuo bet kokio reiškinio, taigi nepriklausomybės nuo bet kokios būties pradmuo. Antrasis – tai kuriamasis būties pradmuo arba galia, taigi formų daugio pradmuo" (I, 350).

Pirmąjį polių V. Solovjovas vadina Absoliutu, antrąjį – pirmine Absoliuto materija. Tačiau abu jie sudaro tobulą vienį. „Absoliutas, – sako jis, – būdamas pradmuo to, kas nėra jis pats, arba vienis, apimantis Absoliutą ir tą kitą, kas nėra juo, tai yra būdamas meilė, negali nustoti buvęs pačiu savimi. Taip yra ir su mūsų žmogiškąja meile, kuri yra savojo „aš" neigimas. Ir tasai „aš" ne tiktai neišnyksta, bet dar labiau teigia save; taip pat ir pirmasis Absoliuto pradmuo,

* Įsidėmėkime, kad V. Solovjovas daro esminį skirtumą tarp „būti" ir „egzistuoti". Pvz., jis sako „aš egzistuoju" ir „mano mintis egzistuoja", tačiau abiem atvejais žodis „egzistuoti" turi skirtingą prasmę, nes šiaip reikėtų sakyti „aš esu" (būti) kaip mąstantis objektas, nepriklausomai nuo savo minties, kuri egzistuoja, tačiau kaip dalykas, priklausantis nuo manęs, mąstančio subjekto.

teigdamas tai, kas nėra jis, kartu teigia save savo laisvu apsisprendimu“ (I, 350).

V. Solovjovas parodo, kaip Absoliuto vienis siejasi su abiem centrais: „Iš tikrųjų vienis yra tai, kas anaiptol neatmeta daugio, o priešingai, pats jį kuria savyje, negriaudamas savęs ir likdamas tuo, kas yra, būtent vienis, kartu įrodydamas, kad yra besąlygiškas vienis, vienis savo esme, nesugriaunamas jokio daugio“(I, 350). Absoliutas būtinai apima daugį, nes „jeigu vienis būtų toks tik dėl daugio nebuvimo, t. y. būtų tik daugio pašalinimas, ir todėl atsiradus daugiui, netektų vienio pobūdžio, tai savaime suprantama, kad toks vienis būtų tiktai atsitiktinis, o ne absoliutus, ir priklausytų nuo daugio“ (I, 350). Tokį Absoliuto vienį V. Solovjovas vadina „teigiamu Vieniu“.

Anksčiau pateikto V. Solovjovo mokymo pagrindu dabar galime duoti formalų Absoliuto apibrėžimą: „Daugio laisvė tobulame visumos vienyje“ arba „teigiama Visybė“.

Antrąjį Absoliuto centrą V. Solovjovas vadina pirmine materija. Tai apibrėžimas, leidžiantis manyti, kad antrasis centras potencialiai yra atskirtas nuo pirmojo. „Savo tikrove pirminė materija, būdama determinuojama pirmojo centro (paties Absoliuto), kurį ji išreiškia kaip amžiną vaizdą, yra „idėja“. Toje idėjoje Absoliutas pasilieka amžinai tarsi savo išsipildyme, išraiškoje arba įsikūnijime. Taigi idėja iš esmės yra amžina Absoliuto išraiška, jo tapatus vaizdas“*.

* „Paskaitose apie dievažmogį“ V. Solovjovas prieina a posteriori idėjos sąvokos: „Regimasis pasaulis toks, kokį jį matome, ne visa objektyvi tikrovė. Po kiekviena išore slypi amžinas nekintamas pradas, atomas, veiklus, veikiantis ir veikiamas elementas, tai monada. Abipusė monadų sąveika įrodo, kad jos kokybiškai skiriasi tarpusavyje. Taigi idėja iš tikrųjų yra nekintama monada, lemianti kiekvieną būtybę ir paverčianti ją tokia, kokia ji yra. Tarp savęs idėjos santykiauja kaip loginės sąvokos. Visuotinė idėja, būdama tobula laimė ir meilė, yra dominuojanti, ji aprėpia ir vienija visas kitas idėjas, o kiekviena atskira

Vadinasi, V. Solovjovas skiria tiek Absoliuto, tiek pirminės materijos būtį, o vėliau suformuluoja tokias tris kategorijas:

1) teigiama būties galia arba Esybė* (pirmasis centras);

2) neigiama** būties galia arba būtinybė (antrasis centras) arba „esmė“;

3) būtis arba tikrovė, bendras pirmųjų dviejų kategorijų padarinys ir ryšys.

Be to, esmė, kurią nulemia Esybė, yra Idėja, o būtis – Gamta.

Visų tų sąvokų sistema yra tokia:

I centras	II centras	Abiejų centrų padariniai
Esybė	Esmė	Būtis
arba Galia	Būtinybė	Tikrovė
arba Dievas	Idėja	Gamta

Paskesnė kategorijų plėtotė logiškai išplaukia iš Absoliuto (Esybės) ir pirminės materijos (esmės) ryšio. Žinome, kad Esybė, būdama teigiama bet kokios esmės galia, kartu yra teigiamas savosios esmės pradas, taigi to, kas nėra ja pačia. Vadinasi, „pradmuo to, kas nėra pačiu savimi, yra valia“ (I, 360). Tačiau „tam, kad Esybė galėtų norėti to, kas ja nėra, reikia, kad šitai būtų jai duota arba ji turėtų savyje,

---

sąvoka egzistuoja sąmoningai ir savarankiškai. Tad visuotinė idėja, net kurioje neegzistuoja niekas, irgi egzistuoja. (Чтенія о богочеловечестве, III. 51–58. Трубецкой Е. Міросозерцаніе В. С. Соловъева. – Т. I, с. 284–292).

* V. Solovjovas čia vartoja rusišką terminą «свободно–сущее», gerai perteikiantį pirmojo centro, arba Absoliuto, sąvoką, bet neverčiamą į kitas kalbas, o mes vartojame scholastų terminą Ens (versta terminu *Esybė*).

** Neigiama būties galia reiškia, kad pirminė materija, iš tikrųjų neegzistuojanti, siekia būties.

reikia, kad tai egzistuotų kaip jos vaizduotės objektas. Taigi esybės esmę galima apibrėžti ne tiktai kaip valią, bet ir kaip vaizdinį“ (I, 360). Esybės esmė, apibrėžta per valią ir vaizdinį, reiškia ir esybės tikrovę, kurią esmė veikia. „Esmės, apibrėžtos per vaizdinį ir valią, poveikis esybei suteikia naują apibrėžimą jos būčiai kaip jausmui“ (I, 362).

Taigi mums reikia ištirti tris naujas kategorijas, kuriomis V. Solovjovas apibrėžia tiesioginį esybės ir esmės ryšį, arba tris pagrindines esybės būties formas: valią, vaizdinį ir jausmą. Tos trys formos potencialiai egzistuoja esybės vienyje.

Tačiau, norint šias būties formas realizuoti, reikia, kad esybė jas atskirtų ir patvirtintų jų atskirybę (I, 364), t. y. pripažintų kaip tris skirtingus veiksnius.

Taigi iš trijų Esybės veiksnių

pirmasis antrasis trečiasis	yra	dvasia protas siela	kur vyrauja	valia vaizdinys jausmas.

Pirmasis tiesioginis Esybės objektas yra antrasis Absoliuto centras, pirminė materija arba idėja. „Taigi idėja turi būti skirtinga, priklausomai nuo Esybės būties skirtybių“ (I, 363). Tad idėja savo trijų būties formų atžvilgiu gali būti:

(gerumas) Gėris (teisingumas) Tiesa (gražumas) Grožis	kaip turinys	Esybės valios (ir dvasios) vaizdinio (ir proto) Esybės jausmo (ir sielos)

V. Solovjovas parodo, kaip vieningas Absoliutas suskaldo vieningą idėją į tris visiškai skirtingas kategorijas: „Dva-

sia siekia visos esmės arba idėjos, tuo siekimu apibrėždama ją kaip troškimą, t. y. Gerumą (gėrį). Protas ir siela irgi siekia idėjos, tačiau neapibrėžia jos kaip troškimo, nes gauna ją iš dvasios: protui ir sielai idėja kaip gėris jau egzistuoja.

Tačiau protas ne tiktai siekia visos esmės arba idėjos, bet ir ją suvokia, kartu apibrėždamas ją kaip vaizdinį, t. y. kaip teisingumą (Tiesą).

Dvasia ir siela irgi suvokia idėją, tačiau neapibrėžia jos kaip tiesos: tokią idėją joms perteikia protas.

Siela jaučia visą esmę arba idėją ir apibrėžia ją kaip Grožį; dvasia ir protas taip pat jaučia idėją, tačiau neapibrėžia jos kaip Grožio: tokią idėją jiems perteikia siela“ (I, 370/1).

Iš tikrųjų viskas Absoliute yra Visuma, kurioje nėra jokio tapsmo, jokios laiko slinkties, jokios elementų kūrybos. Tačiau „jei negalime iškart vienu vaizdu suvokti visos Absoliuto, pasireiškiančio idėjoje, pilnatvės, visos jų santykių tikrovės, tai turime išdėstyti tuos santykius dalimis, nuosekliai skaidydami juos į atskirus apibrėžimus, kaip to reikalauja diskursyvinis mūsų dialektinio mąstymo pobūdis. Visi kiti apibrėžimai, mūsų dialektikos atskleidžiami Absoliuto idėjoje, iš tiesų yra, tačiau ne skyrium vienas nuo kito, bet egzistuoja viename amžiname gyvame vaizde, kurį galime tik protu apmąstyti“ (I, 355).

Taigi V. Solovjovas nepasitenkina Absoliuto stebėjimu ir dialektine jo analize. Rusų filosofo estetika greta Absoliuto pripažįsta chaosą be idėjos, visiškai priešingą Absoliutui, kovojantį su juo dėl pasaulio sielos valdymo. Absoliutas įveiks chaosą, įkūnydamas jame savo idėją ne kaip Gėris ar Tiesa, o kaip Grožis. Metafizinis šio mokymo pagrindas yra išdėstytas vėlesniame jo veikale apie Absoliutą.

Absoliutas savaime yra uždara dabartybė, grynas aktas. Jis gali norėti tiktai savo nuosavo turinio arba esmės, kuri, kaip žinome, yra pirminė materija; ji pati yra gryna galimybė.

Grynoji dabartybė, pasak V. Solovjovo, yra priešinga Absoliuto (Esybės) apibrėžimui. Taigi jis išlaiko pirminės materijos galimybę, teigdamas ją ir „suteikdamas jai nuosavos tikrovės arba teigiamos galios, todėl pirminė materija tampa aktuali ir gali veikti esybę kaip pirminė idėja“ (I, 372). Esybė, veikiama tos idėjos, yra galima, kitaip tariant, tampa materiali: ta esybės materializacija, arba tam tikra jos išraiška, yra įgyvendintas Logas.

Absoliutas (esybė), būdamas neribotas, turi suteikti idėjai ne dalį, bet visą dabartybę, pasižyminčią visais būdais ir apibrėžimais. Idėja yra ne tiktai geidžiama, bet ir suvokiama, ir juntama. Taigi idėja, kaip juntama, yra Grožis, pasižymi didžiausia dabartybe, didžiausia formaliosios būties pilnatve arba galutiniu ir lemiamu įgyvendinimu. „Esybė, teigdama idėją kaip Gėrį, įgyvendina ją per Tiesą Grožyje“ (I, 373).

Čia nenagrinėjame kitų Absoliuto apibrėžimų, kaip antai Logas (veiklusis vyriškasis Absoliuto elementas), dieviškoji Išmintis – Θεία δοφία – (sudievinta materija, Absoliuto kūnas), taip pat pasaulio Siela (Sofijos ramstis, jos įsikūnijimo subjektas). V. Solovjovas niekada filosofiškai gerai neišplėtojo šių sąvokų; ypač Sofijos ir pasaulio Sielos apibrėžimai kupini prieštaravimų. Tie apibrėžimai nėra labai reikšmingi V. Solovjovo estetikai, ir atvirkščiai, jie įkvėpė filosofą poezijoje, persmelktoje Sofijos, pasaulio Sielos ir amžinojo Moteriškumo (*„Das Ewig-Weibliche“*) vizijų.

V. Solovjovo mokymo apie Absoliutą apžvalgą užbaigsime, nurodydami pagrindinius jo estetikos bruožus:

1. Formalusis Absoliuto aspektas – tai amžinas laisvės ir būtinybės sąryšis, kaip daugio vienis.

2. Idėja – tai Absoliuto esmė ir tapatus jo vaizdinys.

3. Absoliutas ir idėja reliatyviai yra tas pats, kas dabartybė ir galimybė.

4. Tiesa, Gėris ir Grožis tėra skirtingos tos pačios idėjos būties apraiškos.

5. Grožis, būdamas juslinė idėjos forma, turi daugiausia dabartybės ir yra galutinis jos įkūnijimas.

6. Absoliutas, suteikdamas idėjai dabartybę, pats virsta galimybe ir materializuojasi Loge.

2. Grožis kaip „įkūnyta idėja“ estetikoje

Prieš leisdamiesi į tolesnius V. Solovjovo estetikos tyrinėjimus, pirmiausia pažymėkime kai kuriuos tikrai esamus rusų filosofo estetikos ir metafizikos skirtumus dėl Absoliuto santykio su pasauliu.

Visi V. Solovjovo kritikai sutartinai pripažįsta, kad metafiziniams jo filosofijos pagrindams būdingas polinkis į panteizmą. Iš tiesų V. Solovjovo metafizinis Absoliutas apima visas būtis. Savo veikale „Rusija ir visuotinė Bažnyčia“ filosofas neigia tai, kad realus ir objektyvus pasaulis gali egzistuoti greta Dievo. „Kadangi greta Dievo negali būti nieko realaus ir objektyvaus, tai greta Dievo gali būti tik Dievo pasaulis, subjektyviai perkeltas ir pakeistas, netikras reiškinys arba apgaulingas Dievo visybės vaizdinys“ (I, 235).

Ta pati panteistinė tendencija būdinga ir jo pažinimo teorijai, kurioje V. Solovjovas teigia, jog Absoliutas yra vienintelis bet kokio pažinimo objektas, „nes visa, ką pažįstame, yra jo požymis, būtis ir apraiška“ (II, 302).

Tačiau, pagal V. Solovjovo estetiką, pasaulis greta Dievo ne tiktai objektyviai egzistuoja, bet ir yra pačios idėjos ir Grožio būties sąlyga ir priežastis. Chaoso sąvokos, aptinkamos jo estetikoje, mąstytojo metafizikoje nerandama. Tas Chaosas ne tiktai egzistuoja greta Dievo, bet yra jam priešiškas: tai blogio, melo ir bjaurumo pradas. Kova tarp chaoso ir Dievo trunka per visą pasaulio evoliuciją. Taigi V. Solovjovo metafizikos panteizmas neperėjo į jo estetiką.

Ir atvirkščiai, Grožio, Gėrio ir Tiesos sąvokų sutapatinimas aptinkamas ir jo estetikoje, ir metafizikoje, o ta pati idėja pasireiškia kaip Tiesos, Gėrio ir Grožio išraiška. „Savo vidinės būtinybės požiūriu, kaip nepaprastai trokštamo gerumo išraiška, idėja yra gėris, o savo atskirų būtybių pilnumos požiūriu, kaip proto turinys, idėja yra tiesa; pagaliau savo įsikūnijimo materijoje tobulumo požiūriu, kaip jutimas, idėja yra grožis“ („Grožis gamtoje“, VI, 44). Geriau pažinti Tiesos, Grožio ir Gėrio sutapatinimą padeda priešiškų elementų, kaip antai melo, blogio ir bjaurumo pažinimas. „Kiekvieną blogį galima suvesti į dalių ir atskirybės, visumos vieningumo ir pusiausvyros pažeidimą. Į tą patį pažeidimą suvedamas bet koks melas ir bjaurumas“ (VI, 80). Blogis pasireiškia arba savęs paties teigimu, anarchišku atskirų būties elementų savanaudiškumu, arba despotiška tų pačių elementų priespauda kokio nors abstraktaus vienio vardan. Taigi tas pats faktas, perkeltas iš moralės į teoriją, atskleidžia esmę melo, kuris savo ruožtu pasireiškia netėisėtu bendro arba atskiro abstrakto teigimu. Tuo pačiu būdu V. Solovjovas apibrėžia bjaurumo esmę estetikoje: „Visa bjauru, kieno viena dalis pernelyg išsiplečia ir ima viešpatauti kitoms, tuo sugriaudama vienį, vientisumą ir laisvą įvairovę. Anarchiškas daugis toks pat priešingas Gėriui, Tiesai ir Grožiui, kaip ir negyvas bei gniuždantis vienis. Jausmams toks

vienis – tai begalinė tuštuma, neturinti jokių ypatingų būties žymių, grynas bjaurumas“ (VI, 81). Tai prisitaikymas prie mokymo apie Absoliutą, kuriame laisvai derinasi du elementai: tobulas vienis (pirmasis centras) ir formų daugis (antrasis elementas).

Išvedęs iš Absoliuto, kad Grožis – tai juslinė idėjos forma, V. Solovjovas savo estetikoje Grožį vadina „įkūnyta idėja“. Jo atskirų Grožio apraiškų tyrinėjimai irgi remiasi ta pačia išvada.

Paprastas daiktų matymas moko mus, pasak V. Solovjovo, kur nereikia ieškoti Grožio esmės: Grožis nėra naudingumas arba jo padarinys. Atmetus tam tikrus atvejus, iš kurių matyti genetinis naudingumo ir Grožio ryšys, tuo estetikos klausimas anaiptol neišsprendžiamas, juo labiau kad vieno fakto genezė nieko nepaaiškina. Formalusis grožis visada pasireikš kaip nenaudingumas. „Kiekvienas grožis būtinai turi kažką vertinga, kas egzistuoja tiktai sau pačiam ir kas pačiu savo buvimu džiugina ir patenkina mūsų sielą, ją apvalo nuo gyvenimo rūpesčių ir darbų“ (VI, 38).

Tačiau daiktų grožis nėra jų materialioji sandara. Remdamasis kai kurių gamtoje aptinkamo Grožio modelių analize V. Solovjovas daro išvadą, kad Grožis – tai materija, prisodrinta ir pakeista idealaus arba antgamtinio elemento. Pavyzdžiui, deimanto, kuris yra vienos prigimties su anglimi, antgamtinis grožio elementas yra šviesa. Lakštingalos giesmės, psichofiziologiškai išreiškiančios, kaip ir katino kniaukimas, lytinį potraukį, antgamtinis grožio elementas yra meilės idėja, išreiškiama darniais garsais.

Tačiau visi pastebi, kad tarp V. Solovjovo metafizikos idėjos ir bet kokio žemiškojo grožio antgamtinio elemento jo estetikoje tvyro praraja, kurią jis stengiasi užversti taip: „Apskritai idėja, – sako jis, – vadiname tai, kas savaime yra

verta egzistuoti. Be abejo, tiktai tobula ir absoliuti būtybė, nepriklausanti nuo jokių ydų ir trūkumų, yra verta egzistuoti. Ir atvirkščiai, ribotas esinys, nepasižymintis verta arba idealia būtimi, priartėja prie jos, siekdamas susilieti su Absoliutu pasaulio vyksme, kuris yra laipsniškas Idėjos įsikūnijimas" (VI, 44). Kitaip sakant, pasaulyje, kuriame visi daiktai nuolat tampa gražesni, idėja palaipsniui įsikūnija per atskiras būtybes. Šie, būdami vienaip ar kitaip verti išreikšti idėją, irgi yra sąlyginai verti egzistuoti ir atsiskleidžia per grožį. Taigi deimantas įkūnija idėją ta prasme, kad parodo šviesos pergalę prieš neperregimą medžiagą, lakštingalos giesmė išreiškia meilės pergalę prieš gyvuliškąjį instinktą. Vėliau pamatysime, jog žmogus galų gale pajėgia įkūnyti idėją per dorovinio gėrio grožį, pažabodamas dorovinį blogį.

Norint įsikūnijusia idėja aiškinti gyvąjį pasaulį ir gausias žemiškojo Grožio formas, reikia surasti formulę, tinkančią tiek idėjai, tiek konkrečioms būtybės formoms. Šitą formulę V. Solovjovas išveda iš visuotinybės santykio su atskirybe arba visumos santykio su dalimi. „Atskira būtybė yra ideali arba vertą egzistuoti tik todėl, kad neneigia visuotinybės, o išreiškia ją savimi; lygiai taip pat visuotinybė yra ideali ir verta egzistuoti tik tiek, kiek leidžia pasireikšti savyje atskirybei" (VI, 44).

Absoliuto sąvoka – štai šio apibrėžimo, beje, atitinkančio tiesą, pagrindas. Tad, paėmus pavyzdžiu deimantą, grožis pasireiškia dviem dalykais: pirma, antgamtinis ir visuotinis elementas – šviesa – neatima iš akmens jam būdingos savybės – kietumo; antra, neperregima medžiaga neatspindi ir nesugeria šviesos kaip paprastas stiklas arba anglis.

Taigi arba dalių nepriklausomybė, arba visumos vientisumas, abu be galo įvairuodami, sukuria begalinę idėjos pasireiškimo įvairovę, iš čia kyla begalinė Grožio gama, stulbi-

nantis pasaulio raidos turtingumas. Vis dėlto nesiskubinkime tą patį estetinį matą taikyti grožiui ir idealiai tobulybei. „Apskritai idealios būtybės kriterijus yra didžiausia dalių nepriklausomybė, esant didžiausiam visumos vieniui. Estetinės vertės kriterijus yra išbaigčiausias ir kartu visapusiškiausias idealo įsikūnijimas tam tikroje medžiagoje“ (VI, 45). Gerai išreikšta skurdi idėja padarys didesnį estetinį poveikį nei skurdžiai išreikšta aukšta idėja. Deimantas perteikia labai paprastą idėją – neperregimo kūno skaidrumą ir švytėjimą. Vidurių kirminas išreiškia kitą, pakilesnę – gyvybės arba didesnės dalių įvairovės ir tobulesnio visumos vienio – idėją. Betgi estetiškai deimantas gerokai pranoksta kirminą.

Pažindami estetinius požymius, V. Solovjovo manymu, sudarančius Grožio prigimtį, nesunkiai galėsime nustatyti bjaurumo požymius. Grožis – tai idėja, įkūnyta materijoje arba chaose. Tačiau tas įkūnijimas suponuoja chaoso pasipriešinimą, nes, kaip matėme, pasaulio būvis, vyksmas yra permainingа šių elementų kova. Todėl chaoso persvara duos tuo didesnį bjaurumą, kuo idėjos įkūnijimas bus aukštesnis. Taigi neorganiniame pasaulyje, kuriame kosminis būvis yra labai skurdus, chaoso pasipriešinimas idealui negali sukelti tikro bjaurumo. „Atvirkščiai, ten, kur šviesa ir gyvybė užvaldė materiją, kur idealas ėmė skleisti savo vidinę pilnatvę, ten nesuvaldomas chaoso prasiveržimas, griaunantis ir gniuždantis idealią formą, suprantama, sukelia pasibjaurėjimo pojūtį“ (VI, 42). Todėl niekur kitur nerasime ryškesnio bjaurumo kaip žmonių pasaulyje.

V. Solovjovo mokymas apie Grožyje įkūnytą idėją rodo, kad jos autorius yra visada pasirengęs teigti tiek idėjos, tiek Grožio objektyvią tikrovę. „Apibrėžiant Grožį kaip įkūnytą idėją, – sako jis, – žodžiu „idėja“ reikia atmesti tą požiūrį,

jog Grožis gali išreikšti bet kokį turinį (formalizmas). Žodžiu „įkūnyta“ koreguojamas kitas požiūris, kuris, nors ir reikalauja idealaus turinio, tačiau Grožyje nemato tikro idėjos įkūnijimo, o tiktai jos regimybę (*Schein*). Laikantis tokios sampratos, grožis, kaip subjektyvus psichologinis faktas, t. y. grožio pojūtis mūsų sieloje, užgožia patį grožį kaip objektyvią būties formą“ (VI, 43). Grožis V. Solovjovui anaiptol nėra vien subjektyvus psichologinis aktas, o tikra objektyvios būties forma. Tai jis patvirtina pavyzdžiais iš gyvūnų pasaulio, kurie – jis yra tuo įsitikinęs kaip ir Darvinas – sugeba pažinti Grožį gamtoje. Šią jo teoriją išdėstysime kitame skyriuje, kuriame bus kalbama apie V. Solovjovo pažiūras į Grožį gamtoje.

Antras skyrius
Grožis gamtoje

Gamta ir menas – tai du grožio barai. Pirmiausia panagrinėsime gamtą, nes ji, anot V. Solovjovo, ne tiktai pirmesnė, bet ir paprastesnė, taigi ir lengviau ištiriama. „Gamtos estetika, – rašo jis, – padeda būtinus pamatus meno filosofijai" (VI, 35).

Laipsniškas grožio pasireiškimas pasaulyje arba idėjos įkūnijimas atitinka kosmogeninę sąrangą, apimančią penketą sričių – mineralų, augalų, gyvūnų, žmonių ir dievišką-ją. Pirminis materialus elementas, pirmiausia tarnaujantis grožio idėjai išreikšti, yra chaosas. Chaosas pasireiškia konkrečiai materijoje, kuri yra „būties inertiškumas ir neskaidrumas – tiesioginė priešybė idėjai, kaip teigiamai visybei" (VI, 46). Tiktai šviesa išlaisvina chaotišką materiją iš tamsos ir sąmyšio ir taip suskirsto ją į du polius. „Šviesa arba besvoris jos nešėjas – eteris, – sako V. Solovjovas, – yra, priešingai negu svarioji medžiaga, pirminė idėjos apraiška; taigi šviesa yra pirminis grožio pradas gamtoje" (VI, 46).

Šviesa gali aprėpti materiją iš išorės taip, kad atsiskleistų neorganinė jos prigimtis, ir taip pat gali ją pakeisti iš vidaus, atskleisdama organinę jos prigimtį arba gyvybę*.

* „Žemė sugeria šviesą, ją paverčia gyvybės ugnimi ir kaip šios naujos sąjungos vaisius pagimdo iš savo įsčių kiekvieną gyvą abiejų pasaulių – augalijos ir gyvūnijos – padarą". (La Russie et l'Eglise universelle. – Paris, 1906, p. 254.)

1. Grožis neorganinėje gamtoje

Neorganinę gamtą galime tyrinėti per du būvius: rimties būvį, kuriame išryškėja vien šviesos padariniai, ir – judėjimo būvį, kuriame prie šių padarinių dar prisideda gyvybės požymiai.

Neorganinėje gamtoje, esančioje rimties būvyje, V. Solovjovą pirmiausia domina dangaus grožis ne tik todėl, kad dangus užima pirmą vietą kosmogoninėje sąrangoje: „Pradžioje Dievas sutvėrė dangų...“ – bet ir todėl, kad jis viską dengia, jis yra „gražus kaip visatos vienio atvaizdas, kaip išraiška romaus triumfo, amžinos šviesos pergalė prieš chaotišką netvarką, kaip amžinos idėjos įkūnijimas materialioje būtyje“ (VI, 47).

Dangus V. Solovjovui yra trigubas visybės atvaizdas. Pirma, saulėto dangaus grožis – tai „visatos vienis su jos fizine išraiška – šviesa savo pačios aktyviame centre, t. y. saule“ (VI, 47). Tekanti saulė – tai veiklus šviesiųjų jėgų triumfo atvaizdas. Skaisti vidurdienio saulė – tai galutinė pergalė, visiška ir nejudoma rimtis. Antra, visatos vienis ją suvokiančios materialiosios gamtos požiūriu – tai atspindėta šviesa – pasyvus moteriškas mėnesienos nakties grožis. Trečia, tikrasis teigiamas pasaulio visybės atvaizdas – tai grožis žvaigždėto dangaus, parodančio mums daugį per vienį: šviesą savo pirmykščiame susiskaidyme į daugybę savarankiškų, tačiau visuotinės darnos valdomų centrų. Todėl žvaigždėtas dangus estetiškai užima pirmą vietą.

Taigi matome visybę, pavaizduotą bendrais bruožais trejopame dangaus paveiksle. Iš tikrųjų Absoliutas, kaip matėme anksčiau, pasižymi veikliųjų ir neveikliųjų elementų jungtimi ir vienio bei daugio darna.

Nuo didingo visybės vaizdo V. Solovjovas pereina prie žemesnių grožio tipų neaprėpiamoje neorganinėje Žemės gamtoje. Jo manymu, šie tipai „įvairiu mastu parodo materijos praskaidrėjimą arba idealaus prado įkūnijimą joje“ (VI, 49).

Vaivorykštė tą pačią idėją išreiškia geriau ir aiškiau negu debesys, auksinami tekančios ar besileidžiančios saulės, arba šiaurės pašvaistė ir t. t. „Tamsūs ir beformiai vandens garai vaivorykštėje virsta skaisčiu ir spalvingu įkūnytos šviesos ir švytinčios materijos reginiu“ (VI, 49).

Šių pavyzdžių užtenka, norint suprasti, kad V. Solovjovas vienodai aiškina ramios jūros, ežerų, brangakmenių ir tauriųjų metalų grožio esmę.

Reiškiniai, mechaniniais judesiais darantys gaivališkos gyvybės įspūdį, V. Solovjovo estetikoje yra pereinamoji grandis nuo neorganinės prie organinės gamtos, kurioje jis įžiūri estetinės vertės priežastis. Mat „gyvybė plačiąja prasme – tai atskirų jėgų, suvienytų į individualų vienį, žaismas ir gaivališkas judėjimas“ (VI, 50). Šitai atitinka idealios būties apibrėžimą. Tekantis vanduo ir bangos mums sukelia tariamos gyvybės įspūdį. Estetinė tokių reiškinių vertė padidės, jeigu į juos žiūrėsime kaip į dalines būtis, siekiančias besąlygiško vienio.

Šėlstanti jūra mums daro didžiulį įspūdį, nes leidžia mums pajusti milžinišką stichinių jėgų galią, kuri vis dėlto nepajėgia nutraukti visatos ryšių ir suardyti jos vienio.

Tuos pačius principus V. Solovjovas taiko ir akustiniams reiškiniams. Estetinis įspūdis, kurį sukelia garsas arba balsas, neorganinėje gamtoje atsiranda ten, kur garsas suteikia gamtai būdingos gyvybės regimybę ir atitinka tą vaidmenį, kurį jis vaidina visumoje. Galime duoti tokį jo pavyzdį, jei palyginsime vežimo bildesį gatvėje su bendru miesto gausmu.

2. Grožis organinėje gamtoje

Kaip matėme, grožis neorganinėje gamtoje, sukeliamas šviesos veiklumo ir gyvybės regimybės, greičiau yra, anot V. Solovjovo, puikus teigiamos visybės paveikslas negu tikrasis idėjos įkūnijimas.

Pirmąjį tikrojo idėjos įkūnijimo laipsnį V. Solovjovas įžiūri organinėje gamtoje, kurioje šviesa, įkvėpdama gyvybę materijoje, sukuria įvairius organizmus, augalus ir gyvius, t. y. tam tikras pastovias lytis. „Šios, pamažu tobulėdamos, gali tapti medžiaga ir terpe tikram vieningos ir nedalios idėjos įkūnijimui" (V, 54). V. Solovjovui puoselėti gamtos estetiką – tai ne kas kita, kaip stebėti laipsnišką idėjos raidą. Evoliucionizmas, randamas jo kosmogonijoje, čia vaidina svarbų vaidmenį. Organinės rūšys jam yra iš dalies kintamos, iš dalies pastovios bendrojo biologinio vyksmo pakopos, kuriomis nuo pelėsių prieinama ligi žmogaus kūno. Antra vertus, jos yra ir savarankiški visuotinio organizmo, visumos gyvenimo nariai*.

Antroji V. Solovjovo kosmogonijos mintis yra ne mažiau svarbi, būtent tai, kad gamta nėra tiesioginis Dievo kūrinys, bet sunkaus vyksmo, priešiškų elementų tarpusavio kovos padarinys**. Šiame vyksme pasaulio Kūrėjas (Logas) ne visada sėkmingai įvykdo pirminį Dievo sumanymą. Iš čia aibė nelaikšių, kurie vos atsiradę žūsta. Ir atvirkščiai, pasaulio Kūrėjas brangina ne tiktai galutinį tikslą, bet ir kiekvieną pakopą, vykusiai įkūnijančią savo gyvybės dalį.

---

* Žr.: La Russie et l 'Eglise universelle. – P. 248–255.

** „Pasaulinis vyksmas iš vienos pusės yra taikus dviejų veiksnių – dangiškojo ir žemiškojo – sambūvis, iš antros pusės – žūtbūtinė Dievo žodžio ir pragaištingojo prado kova dėl pasaulio sielos. Iš čia kūryba, būdama labai sudėtingu vyksmu, gali rastis tik labai palengva ir palaipsniui". (La Russie et l 'Eglise universelle. – P. 250.)

Pasaulio Kūrėjas nėra abejingas savo kūrinių grožiui; tiktai gražiosios rūšys išlieka, o bjauriosios arba išnyksta, arba gyvena parazito gyvenimą. Teisybė, gamtoje esama kitos rūšies bjaurybių, tačiau nepamirškime, jog kosmogoninis vyksmas dar nesibaigė, o grožis pasaulyje dar nepasiekė savo viršūnės*.

Abiejuose organinės gamtos pasauliuose – augalijos ir gyvūnijos – absoliučios idėjos grožis pasireiškia įvairiai. Augalijos pasaulyje šviesa veikia materiją ne tik iš išorės, apšviesdama ją, bet ir iš vidaus, versdama ją stiebtis į viršų, nepaisant traukos. Augaluose šviesa ir materija pirmą kartą susilieja viename ir tame pačiame gyvenime, vienoje ir toje pačioje organinėje visybėje.

Dėl tos priežasties V. Solovjovui augalas yra „pirmasis tikras ir gyvas dangiškojo prado įsikūnijimas žemėje, pirmasis tikras žemiškojo gaivalo persikūnijimas“ (VI, 58).

Augalai savo sandara ir gyvybiškumu toli gražu neprilygsta gyvūnų sandarai ir gyvybiškumui, tačiau jie pralenkia gyvūnus išoriniu lyčių gražumu. V. Solovjovo nuomone, taip yra todėl, kad augaluose slypintis idealas, nors ir šiek tiek menkesnis, yra geriau įkūnytas juose, suteikdamas jiems didesnę estetinę vertę. „Augalams regimasis grožis yra pasiektasis tikslas. Todėl jų dauginimosi organai (žiedai), kurių dėka išlieka rūšis, augalijos pasaulyje yra kartu augalinio – naivaus, santūraus – grožio šedevrai“ (VI, 59–55). Iš čia augmenijos pasaulyje estetinė vertė žengia koja į koją su organiniu tobulumu: didesnį grožį atitinka aukštesnė rūšis.

To negalima pasakyti apie gyvūnijos pasaulį, kuriame estetika ir vertė neturi tvirtų ryšių. Žavingieji drugeliai priklauso bestuburiams – žemiausiajai klasei, o tokie bjaurūnai

* Красота в природе. – Т. 6, с. 54–56.

kaip beždžionės, banginiai priskiriami stuburiniams – aukščiausiajai klasei. Paukščiai, viena gražiausių klasių, šioje klasifikacijoje yra tarpinė grandis.

Vertinant grožį gyvūnijos karalijoje pagal įkūnytą idėją, susiduriama su dideliais keblumais, kuriuos V. Solovjovas išsprendžia tokiu būdu:

„Žinoma, grožis gyvūnijos pasaulyje yra dar nepasiektas tikslas, organinės formos egzistuoja čia ne vien dėl savo regimojo tobulumo, bet kartu yra priemonė vystyti intensyviausioms gyvybės apraiškoms, kol galiausiai šios nusistovi ir virsta matu žmogaus organizmo, kuriame didžiausia vidinių gyvybinių jėgų galia ir pilnatvė susijungia su tobuliausia regimąja forma puikiame moters kūne, aukščiausioje gyvūninio ir augalinio grožio sintezėje“ (VI, 60).

Taigi gyvūnijos pasaulis yra parengiamasis tarpsnis, per kurį Kosminis Meistras susiieško naujos medžiagos absoliučiai idėjai įkūnyti. Tai tarpsnis, kai estetiška ir vertinga ne tiktai darniai nesivysto, bet netgi išsižada viena kitos, t. y. graži forma apvelka nieko nevertą turinį – kraugeriškus ir lytinius potraukius. V. Solovjovas pasirenka vikšrą, kaip tipišką bjaurūnų atstovą iš gyvūnų pasaulio. V. Solovjovas įžiūri jame „dviejų pagrindinių gyvūnų instinktų įkūnijimą, būtent lytinį potraukį ir mitimo instinktą pačia nepasotinamiausia forma“. Gražios formos pasirodo tik gyvūnuose, išsivadavusiuose iš kirmino formos.

Smulkiau ištyręs daugybę tipiškų gyvūnijos pasaulio bjaurūnų pavyzdžių, V. Solovjovas nustatė tris pagrindines bjaurumo priežastis: pirma, smarkiai išsivystę materialūs potraukiai, kaip antai kirminų ir gyvačių; antra, aukštesniosios klasės neišvengtas pirmykščių organizmų bjaurumas, kaip matyti iš sraigių ir banginių; be to, čia reikia pridurti ir gyvūnus, kurie deformuojasi veikiami dirbtinių sąlygų,

pavyzdžiui, šėrimas (nupenėtas paršas); trečia, aukštesniųjų formų menkumas dėl nelaikiškumo. Tokios rūšies bjaurūno tipas yra beždžionė, kurios organizme matome aukštesniosios lyties, t. y. žmogaus, anatominį pirmalaikiškumą, nesiderinantį su gyvuliškumo liekanomis. Visas tris priežastis galima sutraukti į vieną jau minėtą priežastį, būtent į tai, kad materija priešinasi idėjos įkūnijimui įvairiose pasaulio vyksmo pakopose.

Tirdami įvairias grožio apraiškas gyvūnijos pasaulyje, iš tikrųjų nustatome priemones ir būdus, kuriais idealas įveikia materijos pasipriešinimą.

Pasaulio Kūrėjas, pasak V. Solovjovo, norėdamas nuo amorfinių gyvių neišvaizdumo prieiti prie aukščiausiųjų gyvūnų lyčių, juos turėjo ilgai dailinti. „Taigi iš pradžių grožis gyvūnuose pasireiškia išorėje, nesusijusioje su gyvo padaro kūnu. Taip esti su kriauklėmis, perlais, koralais, jų organizmai sukuria grožį tik kaip neorganines apaugas, kuriomis apsivelka kaip savo šarvu, o ne savo paties forma“ (VI, 66).

Aukštesnėse pakopose gyvybės ir grožio ryšys nėra toks paviršutinis, kaip tuo galime įsitikinti iš vabzdžių. Drugelio sparnai yra neatskiriamos jo organizmo dalys. Čia idealas veikia gamtą giliau, tačiau dar nepakankamai. Juk „ir pats gražiausias drugelis yra tik sparnuotas kirminas“ (VI, 66). Čia gražaus apdaro ir bjauraus kūno atskirumas dar neišnyko, o pas stuburinius, kurie gražūs savo dailiai vilkinčiais kūnais, jo nebeliko.

Reziumuodami pateiksime tokią poetišką V. Solovjovui būdingą ištrauką: „Kosminis Menininkas, žinodamas, kad gyvūnų kūno pagrindas yra bjaurus, visaip stengėsi jį paslėpti ir pagražinti. Jo tikslas ne sunaikinti arba pašalinti bjaurumą, bet pasiekti, kad bjaurumas iš pradžių pats apsivilktų grožiu, o paskui ir virstų grožiu. Todėl Jis slaptomis

paskatomis, kurias mes vadiname instinktais, verčia pačius gyvūnus iš savo kūno ir kraujo kurti sau gražmenas: ragina sraigę įlįsti į pačios pasistatytą ir išpuoštą kiautą, verčia šlykštų vikšrą įsitaisyti margaspalvius sparnus, o žuvis, paukščius, žvėris – apsitaisyti spindinčiais žvynais, spalvingomis plunksnomis ir puriu kailiu“ (VI, 67).

Aukštesnieji gyvūnai ne tiktai gražiomis formomis ir puošmenomis, bet ir visa savo sandara yra puikus gyvybės idėjos, darnios jėgos, „harmoningo dalių santykio ir laisvo viso organizmo judrumo įkūnijimas“ (VI, 67). Palypėkime pakopa aukščiau, ir žmogaus organizme, be tobulos gyvybės išraiškos, aptiksime ir naują reiškinį, visiškai skirtingą nuo gyvūno – sąmonę, dvasinę šviesą.

3. Grožio objektyvumas gamtoje

Grįžkime į gyvūnijos pasaulį ir kiek stabtelėkime prie įrodymo, kurį V. Solovjovas išveda iš Č. Darvino stebėtų faktų, norėdamas įrodyti tikrą grožio buvimą, ir kurį jis laiko svarbiausiu argumentu. Č. Darvinas, pasak V. Solovjovo, įrodęs, kad net gyvūnijos pasaulyje estetiška visai nepriklauso nuo naudingumo. Jis pirmasis „pozityviai pagrindė tikrai idealią estetiką“ (VI, 68). Turima galvoj, kad gyvūnai nėra abejingi grožiui. Šį faktą V. Solovjovas išveda iš lytinės atrankos, kurią stebėjo Č. Darvinas.

Gyvūnų gyvybė turi dvi funkcijas: pirmoji – maitinimasis, antroji – dauginimasis. Antroji funkcija atliekama per lytinį potraukį, kylantį abiejų lyčių gyvūnams. Taigi V. Solovjovas lytiniam potraukiui skiria dar didesnį uždavinį. „Tačiau Kosminis Menininkas, – rašo jis, naudojosi tuo lytiniu potraukiu, ne tiktai norėdamas išsaugoti, bet ir norėdamas

papuošti gyvūnų formas“ (VI, 68). Grožis kartais suvaidina didesnį vaidmenį išlaikant rūšį negu fizinis tobulumas. Patinas greičiau nurungs savo varžovus patelės akyse didesniu patrauklumu, negu grubia jėga. V. Solovjovas įrodinėja, pasitelkdamas daugybę pavyzdžių iš Č. Darvino, kaip estetinis motyvas gyvūnijos pasaulyje neturi kito tikslo. Taip drugeliai vilioja pateles savo sparnų gražumu.

Pasitaiko, kad estetiškumas ir naudingumas turi savo atskirų tikslų. Nemažai drugelių rūšių nutūpę išskleidžia apatines sparnų dalis; tos dalys paprastai esti panašios spalvos į augalo, ant kurio mėgstama tupėti, spalvą. Ir atvirkščiai, viršutinės sparno dalys, kurias patinėlis skrisdamas rodo patelėms, yra išmargintos sodrių spalvų, nors tie raštai visiškai nenaudingi gynybai.

„Tokį pat estetinį polinkį reikia priskirti vabalams *(coleoptera),* kurių sparnai ne tiktai nudažyti blizgančiomis metalinėmis spalvomis, bet dažnai išrašyti dryžiais, rutuliukais, kryžiukais ir kitokiais piešiniais, ir visa tai turi tik matančios rūšys. Aklosios rūšys tokių išgražintų ir išpieštų sparnų neturi“ (VI, 71).

Norėdamas atkreipti mūsų dėmesį į tai, koks vaidmuo grožiui tenka kitų gyvūnų, kaip antai varliagyvių, driežų, paukščių ir kitų tarpe, V. Solovjovas pastebėjo visuotinį faktą, nustatytą Č. Darvino, būtent, kad dažniausiai įmantrios patinų puošmenos anaiptol negelbsti jų, bet dargi kenkia jiems: jos trukdo gyvūnui judėti, bėgti arba skristi; maža to, jos įgalina persekioti juos; tad galima daryti išvadą, jog grožis jiems yra vertingesnis už gyvybę.

Vis dėlto V. Solovjovas, netgi remdamasis tokiais faktais, savo išvadomis nesileidžia į tokius kraštutinumus kaip Č. Darvinas, kuris nepasitenkina priskyręs gyvūnams este-

tinius jausmus, bet pripažįsta jiems dar ir meninės kūrybos pradmenis*.

Jis daro išvadą, kad grožis nėra subjektyvus žmogaus sąmonės reiškinys, bet objektyvi pačių daiktų savybė. „Pasirodo, – rašo jis, – kad tie patys formų, spalvų ir garsų deriniai, kurie patinka žmogui gamtoje, patinka taip pat ir patiems gamtos padarams“ (VI, 73)**.

Iš to V. Solovjovas daro išvadą: „Tarus, kad povo uodega yra objektyviai graži (kadangi ji patinka netgi gyvūnams), būtų paika tvirtinti, kad vaivorykštės ar deimanto grožis yra tik subjektyviai žmogiško pobūdžio. Žinoma, jeigu šiuo atveju nėra juntančiojo subjekto, tai nėra ir grožio pajautos: tačiau esmė ne pajautoje, bet savybėje daikto, gebančio žadinti tas pačias pajautas įvairiems subjektams. Tad jeigu apskritai grožis gamtoje yra objektyvus, tai jis *ipso facto* privalo turėti vieną metafizinį pagrindą, privalo įvairiose pakopose ir įvairiais būdais juntamai įkūnyti vieną visuotinę ir absoliučią objektyvią idėją“ (VI, 73).

Visa, kas čia išdėstyta, leidžia suvokti V. Solovjovo estetikos pobūdį ir metodą. Rusų filosofas tiria tiktai objektyvų grožį, kurio buvimą nustatome savo kasdienine patirtimi.

---

*„Trumpai tariant, paukščiai, kaip atrodo, turi labiausiai išvystytą iš visų gyvūnų, išskyrus žmogų, estetinį jausmą ir jie pasižymi beveik tokiu pačiu grožio skoniu kaip ir mes“. – Ch. Darwin. La descendance de l'homme. (Trad. E. Barbier.) Paris, p. 388. – Plg. to paties kūrinio p. 97 – apie grožio jausmą; p. 437 – apie paukščio grožio jausmą.

** V. Solovjovas niekur nepatikslina, kokios prigimties yra grožio teikiamas malonumas ir kuo jis skiriasi nuo tikrojo estetinio gėrėjimosi. Jis pasiteisina sakydamas, kad estetikas filosofas neprivalo tyrinėti įspūdžių, kuriuos grožis sukelia juntančiam subjektui. „Savo kūriniuose iš estetikos nefilosofai dažnai neatskiria psichofiziologinių grožio jausmo sąlygų klausimo nuo tikrosios grožio prasmės“ (X, 235).

Tačiau objektyvus grožis yra išsibarstęs nesuskaičiuojamose savo apraiškose, kurių neįmanoma ištirti, neatradus objektyvaus grožio prigimties ir esmės.

Jau matėme, kad V. Solovjovas, remdamasis savo metafiziniu mokymu apie Absoliutą, grožį apibrėžia kaip „įkūnytą idėją". Tuo jis pasiekia dvigubą tikslą: pirmiausia jis formaliai apibrėžia idėją kaip „besąlygišką sudedamųjų dalių laisvę tobuloje visumos vienybėje", t. y. kaip „tvarką ir darną". Paskui jis nustato grožio prigimtį, per idėją sutapatindamas jį su gėriu ir tiesa, o jų santykį su Absoliutu.

Nubrėžęs metafizinius pagrindus savo estetikos teorijai, V. Solovjovas juos taiko grožio apraiškoms gamtoje, vėliau įjungdamas į tą teoriją dirbtinį grožį, sukurtą žmogaus menu.

Veikale apie grožį gamtoje jis, atrodo, nori paaiškinti savo metafizines koncepcijas. O darbe apie meną, kaip matysime vėliau, jis siekia priversti meną grožiu išgelbėti pasaulį.

Trečias skyrius
Grožis mene

1. Bendroji meno prasmė

Veikale apie „grožį gamtoje“ V. Solovjovas parodo kosmologinę pasaulio raidą kaip kosminę kovą tarp Kūrėjo ir tamsaus pradžios chaoso. Pasaulio siela, jaudinama Logo, sukuria daugybę gražių gamtos formų.

Šios kūrybos tikslas yra dvejopas: bendrasis ir ypatingasis.

„Bendrasis tikslas yra realiosios idėjos, t. y. šviesos ir gyvybės, įkūnijimas įvairiose gamtinio grožio formose, o ypatingasis tikslas yra žmogaus sukūrimas, t. y. sukūrimas tos formos, kuri, greta didžiausio kūniško grožio, pasižymėtų didžiausia šviesa ir gyvybe, kurias vadiname „sąmone“ (VI, 73). Žmogus per sąmonę užima vietą tarp veikiančiųjų ir tęsia kosminio Kūrėjo darbą. Kadangi V. Solovjovas žiūri į pasaulio raidą ir pažangą kaip į estetinės problemos sprendimą, tai žmogus, pasak jo, dalyvaudamas tame vyksme, sąmonės dėka sukuria gražių dalykų, kuriuos mes vadiname menu.

Norėdamas tęsti pasaulio atpirkimą per meną, žmogus visų pirma turi pažinti besąlygiško grožio sąlygas, taip pat gamtoje esamo grožio ydas. Prisiminkime, kad grožis V. Solovjovui – tai idėja, įkūnyta materijoje, „Absoliutus visos būties solidarumas, Dievas, viskas visuose“ (VI, 81), tai teigiama visybė. Tokios visybės įgyvendinimas ir realios idėjos esamumas materijoje „visų pirma suponuoja giliausią ir glaudžiausią abiejų būčių – vidinės, arba dvasinės, ir išorinės, arba materialiosios – ryšį. Iš šio ryšio atsiranda trys besą-

lygiško grožio požymiai: pirmas, „dvasinės esmės materializacija"; antras, „visiškas materialaus turinio sudvasinimas"; trečias, „dviejų tokių reiškinių nenutrūkstama jungtis" (VI, 82).

Ištyręs grožio apraiškas gamtoje, V. Solovjovas nerado nė vieno iš trijų jam būdingų požymių. Dvasinė esmė, arba idealusis elementas, čia užgožiamas ir konkrečiai išreiškia tiktai pačias elementariausias Absoliuto apraiškas. Taigi šviesa mums primena idealiojo elemento skvarbumą bei nesvarumą; augalas sužadina mintį apie materiją, besiveržiančią į gyvybę, gražūs gyvūnai parodo mums gyvybinių jėgų stiprumą ir t. t.

Materialiojo elemento sudvasinimas mums irgi atrodo paviršutinis; toks, pavyzdžiui, yra piktas ir žiaurus, bet gražios išorės žvėris. Idealusis elementas sutramdo tamsiąsias gamtos jėgas, bet jų nepakeičia. „Bet ta pergalė paviršutinė ir negalutinė, nes grožis gamtoje tėra tik skraistė, apgobianti piktą gyvenimą, bet jo nepakeičianti" (IV, 78).

Gamtos grožio amžinumas iš esmės pasitvirtina tiktai giminėje ir rūšyje, o ne atskiruose individuose.

Atsižvelgdamas į šiuos tris pagrindinius gamtos grožio trūkumus, V. Solovjovas kelia tris uždavinius meninei kūrybai: „Pirma, tiesioginė objektyvizacija tų giliausių vidinių idėjos savybių, kurių gamta nepajėgia išreikšti. Antra, gamtinio grožio sudvasinimas ir tuo, trečia, individualių jo apraiškų įamžinimas. Tai – fizinio gyvenimo sudvasinimas" (VI, 84). Todėl V. Solovjovas šitaip apibrėžia meno kūrinį: „Kiekvienas juntamas bet kurio daikto arba reiškinio pavaizdavimas savo galutinės būklės požiūriu arba būsimojo pasaulio šviesoje yra meno kūrinys" (VI, 85). Meninei kūrybai pavyks išspręsti savo tris uždavinius, nurodytus aukščiau, tiktai kosminės raidos pabaigoje – tik tuomet iškils menas.

Vis dėlto ir dabar dailiesiems menams nestinga nei gilios reikšmės, nei aukštos prasmės, nes jie sudaro pereinamąją grandį tarp gamtinio grožio ir būsimojo meno.

Dabartiniame mene V. Solovjovas mato absoliutaus grožio prodromus[4], kuriuos laiko įkvėptomis pranašystėmis*.

Šiuolaikiniame mene yra trys grožio pirmalaikiškumai:

I. Tiesioginis arba magiškasis pirmalaikiškumas, atsirandantis dėl to, kad vidinės mūsų sielos pajėgos, „susivienijusios su daiktine tikrove ir idealiuoju pasauliu, įveikia visas materialiąsias kliūtis ir atsiskleidžia gražiais garsais muzikoje ir gražiais žodžiais lyrikoje“ (VI, 88). Pagrindinis šių dviejų menų požymis yra išorės ir vidaus sąjunga bei darna, t. y. būtybės veržimasis į būties pilnatvę. Mat „per muziką ir lyriką menininkas pakyla į būties aukštumas, aprėpia amžiną visų reiškinių grožį, taip pat visos būties tiesą“ (VI, 236–237).

II. Tarpinis pirmalaikiškumas, sąlygojamas tokio grožio, yra toks, kuriuo remdamasis menas įterpia idealią gyvenimo tikrovę į gamtos reiškinius ir įgyvendina ją, vaizduodamas tuos reiškinius, tačiau be ydų ir idealizuotus. Visi plastiniai menai priklauso šiai kategorijai. Pavyzdžiui, architektas kai kurių kūnų linijose įžvelgia idealių formų pergalę prieš materijos svorį, pergalę, kurią vėliau jis pats įkūnija tobulomis

---

* Rusų literatūroje V. Solovjovas labiausiai vertina F. Dostojevskį, laikydamas jį būdingu absoliutaus meno pirmtaku. F. Dostojevskio kūriniai, pasak jo, nėra vergiškas gyvenimo vaizdavimas kaip L. Tolstojaus kūriniai nei jo idealizacija; tačiau šis didis romanistas kūrė gyvendamas, stebėdamas gyvenime ir gamtoje įsikūnijusį Dievą.

Kai kurie rusų lyrikai irgi yra tokie pirmtakai–pranašai: Tiutčevas mano, kad gamta turinti sielą, kurios grožį jis apdainuoja lyg tikrą ir skelbia jos nemarumą. Kiekvienos būties šaltinio jis ieško tamsiajame chaose. A. K. Tolstojus meno tikslu laiko tam tikrose formose juntamą Absoliuto įkūnijimą. Polonskis yra amžinojo moteriškumo dainius. Pagaliau A. Puškinas, kuriam V. Solovjovas priskiria nuojautą, kad grožis tėra juslinė gėrio ir tiesos forma.

formomis. Skulptorius, idealizuodamas žmogaus kūno grožį, padaro pradžią šio kūno sudvasinimui būsimajame pasaulyje. Dailininkas peizažistas sukoncentruoja idealius sudėtingų gamtos reiškinių bruožus, apvalydamas juos ne tiktai nuo bet kokių materialių atsitiktinių požymių, bet ir nuo trijų matmenų*.

Religinis dailininkas idealizuodamas vaizduoja žmonijos istorijos įvykius, atskleidžiančius mums aukštesniojo gyvenimo prasmę.

III. Tarpinis pirmalaikiškumas, atsirandantis iš kontrasto tarp idealo ir tikrovės. Šis kontrastas gali pasireikšti įvairiai, visų pirma tuo, kad tikrovė, nors ir atrodo mums graži ir tobula, vis dėlto yra labai tolima nuo siektino absoliutaus idealo. Tai matome antikinėje epopėjoje: Achilas, Hektoras, Priamas, Agamemnonas ir kiti didvyriai yra gražūs, tačiau jie nėra tikroviški žmonės, o jų veiksmai nėra tikrai žmogiški. Todėl jie, būdami tik netapati idealo išraiška, yra pasmerkti žūti.

Tas kontrastas tarp idealo ir tikrovės dar akivaizdesnis tragedijoje, kurioje herojai, jo veikiami, žūva nuo idealo ir tikrovės neatitikimo.

Atvirkščiai, komedijoje idealas yra priešpriešinamas tikrovei ta prasme, kad komedijai svarbiausia išreikšti tuos gyvenimo bruožus, kurie neturi nieko bendra su grožiu, o be to, dar ir todėl, kad žmonės, gyvenantys tokį gyvenimą, yra tuo patenkinti**. Toks yra pagrindinis bruožas, skiriantis komediją nuo tragedijos.

---

* V. Solovjovas tapyboje vertina kaip tik tai, ką realistai laiko trūkumais. Gaila, kad rusų filosofas neišplėtojo šios originalios minties.

** Komedijos herojai, pasak V. Solovjovo, pasitenkina prozaišku gyvenimu, tačiau kai kada nukenčia nuo tokio gyvenimo. Kaip tik tai ir kelia juoką.

V. Solovjovas komediją apibrėžia kaip „neigiamą gyvenimiško grožio pirmalaikiškumą, pasireiškiantį tipišku antiidealios, savimi patenkintos tikrovės vaizdavimu ir pasitenkinimu ta tikrove“ (VI, 87). Tuo V. Solovjovas papildo savo mintis apie idealo paankstinimą ir jo užuomazgas šiuolaikinio meno kūriniuose: plastiniuose menuose dominuoja teigiami bruožai, o literatūroje (išskyrus lyriką) – neigiami. Tai yra todėl, kad plastiniuose menuose dirbama prie juntamų arba kūniškų formų, kurių grožį geriau yra išreiškusi pati gamta ir kurios nereikalauja idealizacijos pastangų. O literatūra, atvirkščiai, paprastai turi reikalo su tolimesniais idealui dalykais, būtent dorioviniu ir visuomeniniu žmonių gyvenimu. Gražaus kūno skulptūra nereikalauja pranašiško įkvėpimo ar kūrybinio genijaus, o to būtinai reikia, norint pavaizduoti žmogaus tobulumą arba idealią visuomenę poezijoje.

2. Pagrindinės išskirtinės meno kryptys

V. Solovjovas, tirdamas meną *sub specie aeternitatis*, savo metafizinėje estetikoje nesidomi specialiai estetinėmis kategorijomis ir įvairiomis kryptimis, pasireiškiančiomis per meno kūrinius. Jis pasitenkina tuo, kad atmeta pagrindines sroves, iškraipančias meno prigimtį arba neigiančias eschatologinį jo pobūdį.

V. Solovjovas mano, kad meno idealas – tai grožis, įkūnyta idėja ir kad tą idealą sudaro dvasios ir materijos sintezė. Grubusis realizmas jam yra idealo ir dvasios neigimas; jis smerkia ir misticizmą, į kurį žiūri kaip į materialiojo elemento neigimą, ir estetizmą, kaip nesuderinamą su svarbiausia meno užduotimi.

Įvairios mintys, filosofo pareikštos vienur ar kitur, padeda mums nusakyti jo nuomonę šiuo klausimu.

Grubiuoju realizmu V. Solovjovas visų pirma laiko vadinamąją mėgdžiojimo teoriją, t. y. meną, apsiribojantį aklu gamtos kopijavimu, antra, utilitarizmą, skirtą tenkinti tik gyvybinius poreikius, t. y. srovę, vertinančią meno kūrinius pagal jų teikiamą naudą.

Kadangi toks menas nevertas rimtų diskusijų, todėl mūsų filosofas pasitenkina nurodydamas, kad vergiškas gamtos mėgdžiojimas yra beprasmiškas, juoba neįmanomas kai kuriuose meno kūriniuose. „Kokie gi gamtos reiškiniai atsispindi Bethoveno sonatose?“ (VI, 73). Kai dėl utilitarizmo, tai V. Solovjovas mano, kad jo trūkumai akis bado, ir todėl nėra jokio reikalo jį paneigti.

Apie grubųjį realizmą V. Solovjovas užsimena, tik norėdamas išryškinti savo mintis, kadangi tam tikru požiūriu jis pats yra realistas, nes, kaip matėme, į grožį jis žiūri kaip į objektyvią tikrovę, o menas, jo nuomone, turi realiai veikti žmones ir gyvenimą.

Kaip netrukus pamatysime, mūsų mąstytojas išplėtoja šį teiginį, puldamas estetizmą.

„Kraštutinė grubiojo realizmo priešingybė yra ekstaziškas stebėjimas Dievybės, nugręžiančios žmogų nuo materialiosios gamtos ir sunaikinančios jo laisvąją veiklą“ (III, 212).

V. Solovjovas šią srovę vadina misticizmu ir teigia, kad ji nėra priimtinesnė už materializmą, nes menas nesuderinamas su tokiu besąlygišku padalijimu į materiją ir dvasią. Šios dvi atskiros sistemos neturi pakankamo pagrindo, leidžiančio formaliai apibrėžti grožį kaip „visišką dalių laisvę tobuloje visumoje“.

Iš tikrųjų „materialistinis realizmas, teigiantis gamtą esant be Dievo, vaizduoja ją kaip mechanizmą be dvasios, be priežasties ir be tikslo, t. y. kaip daugį; antra vertus, misticizmas, atskiriantis Dievą nuo gamtos, pastarąją vaizduoja kaip bergždžią abstrakciją arba visa sugeriantį abejingumą“ (III, 212). Taigi tiek viena, tiek kita teorija prieštarauja pilnutiniam grožiui.

V. Solovjovas skiria šiek tiek daugiau dėmesio estetiniam separatizmui, t. y. estetizmui, besivadovaujančiam šūkiu „Menas menui“. Grubiojo realizmo ir utilitarizmo postulatuose, atmetančiuose meną kaip bergždžią žaidimą ir niekinančiuose gražų idealą kaip pigų blizgutį, V. Solovjovas randa dalelytę tiesos ta prasme, kad grožis turi siekti veiksmingo tikrovės pagerinimo.

Tačiau, puldamas estetizmą, V. Solovjovas vis dėlto pripažįsta, kad meninė kūryba turi savo sritį ir atitinka ypatingą žmogaus sielos polinkį. Jis pripažįsta meno autonomiją, tačiau neigia tai, kad menas galįs atsiskirti nuo bendrosios žmonių veiklos, tarsi neturėdamas jokio ryšio su žmogiškojo gyvenimo klausimais ir tikslais. Šis estetinis atskirumas, V. Solovjovo manymu, remiasi įsitikinimu, kad istorinė žmonijos raida mums nepažini, o jos tikslas – neprieinamas sąmonei; noras tam pritaikyti meną – neįmanomas uždavinys*. Žinoma, tiksli galutinio pasaulio būvio sąvoka mums neprieinama ir, be kita ko, nereikalinga. Juk, norint dalyvauti istorijos raidoje, mums gana žinoti bendrą tos raidos sąvoką ir kryptį.

Istorija mums rodo tą nuoseklią raidą – „nuo kanibalizmo iki filantropizmo, nuo nusikalstamumo iki teisėtumo,

* V. Solovjovas neginčija teiginių, kuriuos estetizmas ima iš meninės kūrybos metodo ir įkvėpimo laisvės, atvirkščiai, jis, kaip matysime vėliau, netgi patvirtina juos.

nuo priešiško grupuočių separatizmo iki visuotinio solidarumo. Visa žmonija susiburia, visuotinės vienybės ir solidarumo suvokimas išauga ir sustiprėja aplink galingą krikščioniškos kultūros centrą“ (VII, 72).

Kiekvienas žmogus pajėgia suvokti tą raidą ir, įvertindamas kiekvieną veiksmą savo protu ir sąžine, gali nustatyti netgi būtį, logiškai tinkamą bet kuriame gyvenimo bare.

V. Solovjovas nemato jokios priežasties, leidžiančios atskirti meną nuo šios visuotinės raidos ir surasti jam atskirą tikslą.

„Nebėra daugiau meno menui, bet yra menas, padedantis pasiekti gyvenimo pilnatvę – grožį – ir ją turi savyje ne kaip kažką svetima, bet kaip glaudžiai susieta slaptais ryšiais su visu gyvenimu“ (VII, 74).

Pirmasis žingsnis į tikrą ir teigiamą estetiką, pasak V. Solovjovo, yra estetinio separatizmo sunaikinimas, o toliau – meninės kūrybos įjungimas į visuotinį pasaulio vyksmą.

Dorovės klausimas mene siejasi su estetizmo klausimu. Jį sprendžiant, paprastai skiriami du aspektai: estetinė dorovinių veiksmų vertė ir dorovinis meno tikslas.

V. Solovjovas nenagrinėja šio klausimo atskirai, tačiau paaiškina mums abu problemos aspektus, iš visuotinio principo tiesiogiai išvesdamas, kad grožis nėra juslinis gėrio ir tiesos pavidalas. Dorovinių veiksmų tyrumas – tai grožio viršūnė, nes jie sunaikina chaotiškąjį elementą, būdingą doroviniam bjaurumui.

Dorovinė menininko veikla, V. Solovjovo nuomone, apsiriboja vienu tikslu – Grožiu (IX, 325), o meno esmė glūdi ne mokymuose, bet įkvėptose pranašystėse (VI, 84). Tokių spėjimų palaikomas menininkas turi visas savo pastangas skirti vien grožiui ir tada jis sukurs „kūrinius, nesikertančius su

tiesa ir gėriu“ (IX, 325). Taip, atrodo, išlaikoma įkvėpimo laisvė ir meno bei dorovės harmonija*.

Kas teigia, kad meno kūriniai, nesideriną su gerumu ir teisybe ir yra tiktai netikri blizgučiai, neverti tikro meno vardo, lengvai pritars šiam principui. „Kuo meno kūrinys artimesnis tikrajam gerumui, garbiam dieviškumui, tuo daugiau jis priartina mus savo galia prie išsivadavimo nuo bet kokių kančių ir mirties. Tačiau riba, skirianti tikrąjį grožį nuo jo priešingybės – melagingo ir glebaus meno, įamžinančio kančios ir mirties valdžią – susiaurėja. Dangaus karalienė, šviečianti saulės rūbais, yra pasirengusi atskleisti tiesą, pagimdydama Žodį, – ir štai praamžis žaltys jau kaupia savo jėgas, norėdamas apipilti mergelę šmeižto ir apgaulės – tiesos priešingybių – nuodais.“**

Taigi V. Solovjovas nėra moralizuojančiųjų meno krypčių šalininkas***. Vis dėlto, pasak jo, menas yra vienodai glaudžiai susijęs ir su dorove, ir su aukščiausiu visos kūrybos tikslu.

Atėmus iš meno abu šiuos tikslus, jis virsta neigiamųjų jėgų faktoriumi pasaulio raidoje.

---

* V. Solovjovas pažymi glaudų meno ir dorovės ryšį ne tiktai meninėje kūryboje, bet ir visame menininko gyvenime. Tragiška Puškino ir Lermontovo, dviejų didžiausių rusų poetų, mirtis jam atrodė esąs neišvengiamas padarinys didžiulės nesantarvės, susidariusios tarp tauraus jų poetinio įkvėpimo ir kasdieninio gyvenimo menkumo. (Судьба Пушкина. – Т. 10, с. 33; Лермонтов. – Т. 9, с. 348.)

** Соловьев В. С. Поэмы. – М., 1900. 3-е изд. – Т. 10. Предисловие.

*** V. Solovjovas savo kritiniuose svarstymuose teigia, kad poezijoje moralizuojantieji, politiniai ir patriotiniai motyvai turi maža vertės.

3. Pilnutinis menas

Dievas, žmogus ir gamta – štai, pagal V. Solovjovo filosofiją, trys pagrindiniai vieningos ir pilnutinės krikščioniškos idėjos sandai. Taigi visos klaidingos meno srovės ir visos klaidos, tiek teologinės, tiek buitinės, atsiranda iš šių trijų sandų, sudarančių vieną ir tą patį vienį, išskyrimo.

Iš tikrųjų grubusis realizmas skiria visą savo meninę kūrybą išoriniam arba materialiajam pasauliui perteikti, nė kiek nesirūpindamas dvasiniu ir Dievo pasauliu. Atvirkščiai, misticizmas niekina materialiąją gamtą. Pagaliau estetizmas savo pagrindu ir tikslu laiko savąją kūrybą, t. y. žmogaus kūrybą. Tad filosofinis pilnutinio meno pagrindas turi būti krikščioniškoji idėja visa savo pilnatve. „Ši idėja, – mums sako V. Solovjovas, – teigia dieviškojo elemento įkūnijimą gamtos gyvenime ir neša tikėjimą Dievu, Žmogumi-Dievu ir sudievinta materija“ (III, 213).

Tikėjimas Žmogumi-Dievu remiasi žmogaus prigimtimi, sugebančia jį iškelti iki dieviškos tobulybės, ir Dievo įsikūnijimu žmogiškame Kristaus asmenyje. Tikėjimas sudievinta materija, aiškina V. Solovjovas, atsiranda iš tikėjimo Dievu kaip antgamtiniu gėriu. „Besąlygiškai tikėdami Dievą, turime sutikti, kad Jo pasirodymas ir veikla nesiriboja vien subjektyviu mūsų būviu; turime pripažinti teigiamą Dievybės pasirodymą išoriniame pasaulyje, taip pat pripažinti tikėjimo objektyvumą“. Apriboti Dievo veiklą vien doroviniu žmogaus sąmoningumu – tai neigti Dievo pilnatvę ir begalybę, t. y. neigti tikėjimą Dievu (III, 211). Atvirkščiai, tikėti Dievą kaip begalinį gėrį – „reiškia išpažinti objektyvų Jo įsikūnijimą ir pripažinti Jo vienybę su dvasine ir kūnine mūsų prigimtimi, su gyvomis išorinio pasaulio būtybėmis, taip pat pripažinti materialiąją gamtą, vertą

Dievo įsikūnijimo joje, o tai reiškia tikėti materijos šventinimu ir dievinimu“ (III, 211–212).

Pilnutinis menas, atsiradęs iš tokių pažiūrų, yra įsivaizduojamas visų pirma kaip tobula organiška formos ir turinio vienybė.

Visa meninė žmogaus veikla apima dvi sritis, būtent techninius ir dailiuosius menus. Techniniuose menuose, labiau materialiuose ir buitiškesniuose, vyrauja vidus, turinys; dailiuosiuose menuose, labiau idealiuose, pagrindinį vaidmenį vaidina formos grožis.

Idealiai gražūs paveikslai, sukurti dailiųjų menų, nėra pilnutinis grožis, „nes jų vidus yra atsitiktinis ir neapibrėžtas, tuo tarpu kai grynam ir pilnutiniam grožiui vidus, tai yra turinys, yra tiek pat reikalingas, kiek ir forma, ir abu šiuos elementus reikia apibrėžti kaip būtinus ir amžinus“. Toks grynas grožis egzistuoja tik idealiame antgamtiniame pasaulyje.

Meninė veikla, kurios tikslas – idealusis pasaulis, tai – mistika*. V. Solovjovo apibrėžimu, tai ir yra aukščiausia meninės kūrybos pakopa.

Mistika, teigia jis, savo skaidriu aiškumu atsako į meno reikalavimus. Menas ir mistika turi tokias bendras ypatybes: pirma, tą patį pagrindą, jausmą (o ne sąmonę ar valią); antra, tas pačias priemones, būtent vaizduotę ir fantaziją (o ne svarstymą ar išorinę veiklą); trečia, tą patį vaisingumo šaltinį – ekstazinį įkvėpimą (o ne metodinį pažinimą) (I, 264).

Pagal V. Solovjovo estetiką, techniniai, dailieji menai ir mistika susilieja viename pilnutiniame mene**.

---

* Negalima painioti mistikos su misticizmu, apie kurį kalbėta anksčiau.

** V. Solovjovas plačiau neišplėtojo pilnutinio meno sąvokos.

4. Menas ir religija

Aukščiausią pasaulio tikslą – teigiamą visybę – galima pasiekti, anot V. Solovjovo, tiktai per grožį. Gėrio ir tiesos įdiegimo neužtenka, nes nei gėris, nei tiesa nepajėgia sutramdyti fizinio savanaudiškumo, t. y. materijos nelaidumo, netgi pakylėtos iki aukščiausio lygmens. Tarkime, gėris užvaldė visą žmoniją. Ar gėris tuo atveju, kai chaotiški elementai įstengia sunaikinti šitą idealią visuomenę, yra kas nors daugiau, nei subjektyvi žmogaus būsena? Žmogui neužtenka despotiškai pavergti materiją, nes dėl to gėris nepasidaro pilnutinis. „Jei dorovinė tvarka, siekdama savo tobulumo, turi remtis materialiąja būtimi kaip savo egzistencijos pagrindu, tai ji privalo įjungti tą pagrindą kaip savarankišką etinio veiksmo dalį, čia virstančia estetine dalimi, nes materialioji būtis gali būti įvesta į moralinę tvarką, tiktai ją pakeitus, sudvasinus, t. y. tiktai pavertus ją grožio forma“ (VI, 77). Tad galime padaryti išvadą, kad žmogus-kūrėjas, pajėgus įvykdyti tokį pakeitimą, turi būti antgamtiškos galios. „Reikia turėti ryšį su pasauliu – jį mylėti, užjausti jo kančias, būti gailestingam ir suprasti slapčiausius jo jausmus. Tačiau norint pakeisti pasaulį, reikalinga antgamtiška jėga“ (III, 190). Čia prieiname estetinės ir religinės problemos sąlytį.

Jau antikos laikais meną siejo su religija, nors ir nesąmoningai. Menas tuo metu dar nebuvo atsiskyręs nuo tikėjimo.

Krikščionių pasaulyje ligi pat Renesanso religija irgi vyravo mene. Tuo laikotarpiu menas atsiskyrė nuo tikėjimo ir tolydžio suklestėjo iki mūsų dienų.

V. Solovjovas mano, kad tiek religinis antikos menas, tiek grynai formalusis dabartinių laikų menas yra riboti ir todėl negali vykdyti savo aukštų funkcijų.

Pilnutinis menas užmegs laisvą ryšį su religija. Poetai ir menininkai vėl taps žyniais ir pranašais, tačiau kilnesne prasme: „Ne tiktai religinė idėja viešpataus jiems, bet ir jie patys sąmoningai viešpataus ir valdys jos žemiškus įsikūnijimus“ (III, 190).

Jei lig šiol menui dar nepavyko sukurti aukštesnio pobūdžio tikrovės, tuo kaltas ne tiktai jis vienas, bet ir jo aplinka. „Tarkime, – sako V. Solovjovas, – kad genialiam poetui didžiame savo kūrinyje pavyktų tobulai pavaizduoti tikrai dvasišką gyvenimą, įdiegiantį absoliutų idealą, toks šedevras mūsų aplinkoje tebūtų viliojantis miražas bevandenėje dykumoje, kuris sužadina mūsų dvasinius norus, bet nenumalšina jų“ (VI, 30).

Žinoma, V. Solovjovas, žiūrėdamas į tikrovės pakeitimą kaip į meno tikslą, laukia iš ateities geresnės visuomeninės aplinkos, imlesnės išganingai meno įtakai ir kartu palankesnės jos suklestėjimui. Kaip tik šia mintimi jis baigia savo darbą „Bendroji meno reikšmė“: „Suprantama, estetinės kūrybos ateitis priklauso nuo bendrosios istorijos eigos, nes menas – tai idėjų įgyvendinimas, o ne jų sumanymas“ (VI, 90).

Menas, suderintas su religija, suklestės laisvoje Bažnyčios ir Valstybės sąjungoje. Tas išsvajotas laikotarpis atves į visišką grožio įgyvendinimą ir tobulybės viršukalnę.

Ketvirtas skyrius
Įkvėpimo teorija

Idealūs vaizdai, kuriuos menininkas vaizduoja savo kūriniuose, nėra nei paprastas konkrečių tikrovės reiškinių mėgdžiojimas, nei bendrinės ir abstrakčios sąvokos. Taigi, pasak V. Solovjovo, tikrasis bet kokio meno šaltinis – tai ne išoriniai reiškiniai ir ne menininko mintys, bet autonomiškas ir transcendentalus amžinųjų idėjų ir pilnutinio grožio pasaulis. Menininkas tas idėjas pasiekia ne mąstymu, o išvysto jas tiesiogiai per nuojautą arba intelektualinę kontempliaciją. Idėja, suvokta nuojauta, pasižymi ir individualumu, ir bendrumu, tuo tarpu kai abstrakti sąvoka pasižymi tiktai visuotinumu, o atskiras konkretus reiškinys – tiktai individualumu. Tad nuojauta arba kontempliacija yra meno ir filosofijos šaltinis. Filosofija – tai pilnutinis pažinimas, kurio „objektas lieka tiek už laikinų reiškinių, tiek už protinių ir abstrakčių sąvokų ribų“ (I, 319).

Menas iš esmės skiriasi nuo filosofijos tuo, kad jis siejasi su atskiromis idėjomis nepaisant jų ryšių su visuma, o filosofijos objektu yra ne viena ar kita idėja, bet visas idealusis pasaulis, t. y. visa idėjų su abipusiais ryšiais visuma „kaip objektyvi Absoliuto išraiška“ (I, 319). Kadangi idealusis pasaulis (Kosmas) aprėpiamas tiktai absoliučiu pažinimu, filosofija apsiriboja tik kai kurių pagrindinių idėjų pažinimu, tai menas per atskiras nuotrupas parodo visą idealo periferiją. Filosofija susistemina idėjas, gautas abstrahavimu, o menas jas išplėtoja ir suteikia joms kūną materialiame pasaulyje.

Kadangi nuojauta veikia nepriklausomai nuo žmogaus valios ir, be to, kiek neįprastai, reikėtų save paklausti, kokia būtent priežastis verčia suvokti idėjas.

Atsakymas išplaukia iš pažiūrų visumos, kurią V. Solovjovas susidarė apie idėjos prigimtį. Žinome, kad idėjos gaubia idealias ir transcendentines būtybes, kurių veikla atskleidžia jų prigimtį. „Jei tikrasis išorinių reiškinių pažinimas priklauso nuo išorinių būtybių arba daiktų poveikio mums, tai ir tikrasis transcendentinių idėjų pažinimas, kitaip tariant, protinė kontempliacija, turi priklausyti nuo vidujinio idealų ir transcendentinių būčių poveikio mums“ (I, 320). Toks idealios būties poveikis sužadina mumyse stebimąjį pažinimą, o paskui ir idealių formų kūrybą. Būtent tai V. Solovjovas vadina įkvėpimu.

Įkvėpimas atitveria žmogų nuo įprastinės aplinkos, priverčia palikti įprastinį būvį tam, kad pagautas ekstazės iškeltų jį į aukščiausias sferas. Tad įkvėptas menininkas virsta jungtimi tarp materialaus ir idealaus pasaulio. Norėdamas atlikti kilnią tarpininko užduotį, menininkas turi įveikti bet kokį šių dviejų pasaulių priešiškumą, kad jo siela tobulai derintųsi su visata*.

Be to, menininkas turi sutelkti visas jėgas vienam atskiram reiškiniui ir „pažinti besąlygišką jo vertę, tirti jame ne bet ką, o visa ko židinį, vienintelį Absoliuto atspindį. Mat ne tiktai kiekvienas daiktas yra visumoje, bet ir visuma glūdi kiekviename daikte“ (VI, 212). „Panteizmas, aiškina V. Solovjovas, ištirpdo Absoliute kiekvieną atskirą būtį ir net patį Absoliutą vaizduoja kaip indiferenciją. Atvirkščiai, tikra meninė kontempliacija atpažįsta Absoliutą individualioje būtyje, bet nesunaikina individualumo, o tik dar labiau jį sustiprina“ (VI, 213). Meninė veikla, kurios dėka išnyksta idėjos ir materijos, dvasios ir kūno priešprieša, V. Solovjovo nuomone, yra dieviškosios kūrybos vaizdas.

* V. Solovjovas nepatikslina, kokia tos menininko užduoties esmė.

Pastaroji „sunaikina priešpriešą ir parodo Dievybę kaip tobulos vienybės pradą“ (VII, 144).

Taip metafiziškai aiškina V. Solovjovas įkvėpimą. Vis dėlto žymusis filosofas buvo menininkas. Ir nors jis metodiškai ir išsamiai nenagrinėjo įkvėpimo, tačiau mums paliko pastabų tiek jo objekto, tiek psichologijos klausimais savo kritiniuose straipsniuose. Bet reikia pasakyti, kad jo mintys, nors ir gana bendro pobūdžio ir liečia visą meną ištisai, vis dėlto yra daugiau skirtos poezijai.

Meno ir įkvėpimo objektą sudaro grožis pasaulio reiškinių, suskirstytų į tris kategorijas: pirma, dorovinės sielos grožis, antra, meilės jausmo grožis ir, trečia, gamtos grožis.

Žmogui būtini sugebėjimai siekiant to grožio priklauso nuo tam tikrų materialių, fiziologinių, taip pat nuo idealių dvasinių sąlygų. Tokie sugebėjimai vadinami dovana, talentu arba genijumi, o jų veiksminga apraiška – įkvėpimu.

V. Solovjovas pagrįstai ieško psichofiziologinės įkvėpimo priežasties pasąmonės sferose. Jose slypintys lobiai atskleidžiami ne galvojimu ar valia, bet sielos jauduliais, kuriems palankias sąlygas sudaro kai kurios išorinės arba materialios aplinkybės, kaip antai vienatvė, vieta, metų laikas ir kt.

Antra būtina sąlyga menininkui yra vidinė ramybė: „Turi nutilti gyvybiniai poreikiai, nurimti juslinių įspūdžių nuožmumas tam, kad menininkas įstengtų suvokti Dievo žodžius ir šviesesnių dienų vizijas“ (IX, 303). Įkvėpimas ne tiktai ištrykšta į dienos šviesą iš pasąmonės gelmių, iš joje slypinčio lobyno, bet ir sustiprina jausmus ir sielos galias. Tuomet menininkas dvasiškai regi visatos paslaptis.

Įkvėpimas, be kita ko, nušviečia daiktus kita šviesa. Menininkas, pagautas įkvėpimo, vienu žvilgsniu aprėpia visus daiktus su vidiniais jų ryšiais, nutraukia išorinę atsitiktinu-

mų grandinę ir išryškina įvykius nauja vidine gilesne prasme. Įkvėpimas, kadangi jis nepriklauso nuo menininko valios, yra visiškai gaiviališkas. Įkvėpimo gaiviališkumas yra atvirkščiai proporcingas valios laisvei ir neturi nieko bendra su ja. „Tikrąją įkvėpimo laisvę lemia pasyvumas, grynojo proto galimybės ir valia. Čia laisvė visų pirma priklauso tiems poetiniams įvaizdžiams, mintims ir garsams, kurie savaime užplūsta sielą, pasirengusią juos priimti“ (IX, 306). Kai menininką pagauna įkvėpimas, atveriantis jam naują pasaulį, jo siela tampa didžiausia šio pasaulio galybe. Ypač svarbų įkvėpimo vaidmenį poezijoje V. Solovjovas apibrėžia taip: „Įkvėptas poetas yra karalius, – sako jis, – ir nepriklauso nuo „liaudies“, jai nepataikauja, o kurdamas neprašo niekieno pagalbos ir nepaiso niekieno įsakymų“ (IX, 343).

Proto ir valios pasyvumas būsimojo įkvėpimo akivaizdoje nereiškia, kad menininko siela – tuščia.

Meninė kūryba gimsta kilniausiuose sielos sluoksniuose ir sąmonei atsiskleidžia per veiklą poetinių sugebėjimų, „padovanotų iš viršaus, o ne kaip žmogaus proto vaisių“ (IX, 343). Menininkas gali pasirengti vaisingesniam įkvėpimui, praturtindamas savo sielą „aukštesne už savąją esme“. Taigi įkvėpimas siejasi, nors ir nesąmoningai, su menininko išprusimu ir valia.

Kadangi grožis yra kartu gėris ir tiesa, tad jį galima pasiekti įkvėpimo metu per tam tikrą būties pažinimą ir taip pat per atitinkamą dorovinį lygmenį. Menininkas, pagautas įkvėpimo, tampa pranašu, nes, suvokdamas grožį jo apogėjuje, apimtas tiesos ir besąlygiškos laimės troškimo, jis stebi visybės esmę ir prasmę.

Norėdamas pasiekti didesnio įkvėpimo, menininkas turi mokėti atsisakyti mažesnių džiaugsmų:

1. „Stipriausia grandinė, prirakinanti mus prie savanaudiškos laimės – lytinė meilė“ (IX, 258). Tačiau V. Solovjovas nesmerkia meilės, kaip meninės kūrybos kliūties; atvirkščiai, jis mano, kad lytinė meilė yra viena didžiausių meno versmių ir galingas akstinas, skatinantis žmogaus dvasią įgyvendinti dieviškuosius nurodymus. „Meilės jausmo sutelkimas į viena neišvengiamai iškelia begalinės žmogaus asmenybės vertės nuojautą. Tačiau būtų didžiulė klaida į šią nuojautą žiūrėti kaip į realizaciją, nes tai reikštų supainioti kilnią užduotį su veltui teikiama laime“ (IX, 258).

Iliuzija, kurios esmę sudaro tai, kad į žmogų žiūrima kaip į būtybę, pasiekusią savo būties pilnatvę, yra ta priežastis, kuri neretai paverčia meilę tuščia apgaule. Norint, kad meilė liktų vaisingas įkvėpimo šaltinis, reikia „pažaboti aistrų siautulį ir suprasti, kad gyvenimo laimė nepriklauso nuo menkavertės asmeninės laimės“ (IX, 258).

2. Menininkas turi atsisakyti ir paprastos meilės savo tautai ir tėvynei, kad tikrasis patriotizmas galėtų pražysti aukštesnėse dvasinėse sferose. Menininkas privalo suprasti, kad „tautos laimė nepriklauso nuo išorinės gerovės, ją reikia nusipirkti vidinių kančių ir pergalių kaina. Tiktai toks patriotizmas derinasi su žmogiškąja pažanga ir yra vertas meninės kūrybos“ (IX, 261).

3. Pagaliau menininkas privalo atsižadėti tokio meninio genijaus, kuris siekia nutraukti išorinį pasitikėjimą religijos autoritetu.

Mes žinome, kad V. Solovjovas visada, tiek teoriškai, tiek praktiškai, rodė didelę pagarbą Bažnyčios autoritetui. Tačiau jis nepripažino, kad šis autoritetas būtų dvasinio tingumo dingstis. „Bažnyčia neturi būti pagalvė, ant kurios būtų galima snausti, o vidinė nepaliaujamos pažangos į galutinį tikslą jėga“ (IX, 265). Geniali dvasia negali pasiten-

kinti aklu tikėjimu kokiu nors išoriniu autoritetu, dieviškąją tiesą jis turi pasiekti savo paties pastangomis.

Šis atsisakymas nereikalauja nutraukti ryšių su Bažnyčia, jis tiesiog „išvaduoja nuo bailumo kai kurių dvasininkų, kurie krikščionybę laiko tradiciniu papročių kodeksu, užuot žiūrėję į ją kaip į pagrindinį žmogaus veiklos principą. Genijus nepriešpriešina savo asmenybės Bažnyčios autoritetui, tačiau jis pripažįsta visuotinį principą, kurį Bažnyčia irgi turi laikyti savu : „*Est Deus in nobis*“ (IX, 264). V. Solovjovas nusprendžia, kad šis principas slypi mistikoje – pačiame aukščiausiame įkvėpimo laipsnyje.

Penktas skyrius
Kritinis V. Solovjovo estetikos vertinimas

1. V. Solovjovo estetikos ir meno pobūdis

V. Solovjovo estetika, kaip matėme, yra perdėm metafizinė ir glaudžiai susijusi su religiniais filosofo įsitikinimais. Vienas jo kritikų sako: „Kas priima V. Solovjovo metafizines pažiūras ir mistiką, turi priimti ir estetiką kaip loginę išdavą"*. Ir atvirkščiai, kitas jo aiškintojas ir žymus kritikas mano, kad „V. Solovjovas neturi pakankamai aiškios metafizinio pobūdžio idėjos savo estetikai: pastaroji nėra grindžiama metafizika"**. Abu teiginiai mums atrodo per daug griežti.

V. Solovjovo estetika nėra paprasta metafizikos išdava, nes estetika apima daugiau nei metafizika. Didesnioji jo estetikos dalis – grožio susidarymas gamtoje ir meno vaidmuo – išplaukia iš jo koncepcijos apie priešiškų elementų – idėjos ir chaoso – kovą. Taigi ar V. Solovjovo metafizika pripažįsta chaosą ir pasaulį esant šalia, ne Dievuje? Filosofo nuomonė šiuo klausimu nėra labai aiški. Vis dėlto remdamiesi kai kuriais pasisakymais ir turėdami galvoje, kad jo metafizika krypsta į panteizmą, turime atsakyti neigiamai.

Kiti fundamentalūs jo estetikos klausimai, kaip grožio apibrėžimas per įkūnytą idėją, grožio tapatinimas su gėriu ir tiesa, įkvėpimo teorija, yra jo metafizinės doktrinos apie Absoliutą ir idėjas išvados.

---

* Радлов Е. Л. Владимир Соловьев, его жизнь и его доктрина. – СПб, 1913, с. 256.

** Трубецкой Е. Op. cit. – Т. 11, с. 365.

Mūsų V. Solovjovo estetikos apžvalga yra abstraktaus ir bendro pobūdžio. Kokio nors atskiro klausimo nagrinėjimas neduotų patikimų rezultatų. Tad reikėjo apsiriboti bendrosiomis V. Solovjovo pažiūromis, vienintelėmis, kurias jam tikrai galima priskirti.

Tačiau vienas klausimas mums atrodo neišvengiamas: kas laukia kuriamôjo meno pagal V. Solovjovo teoriją? Pilnutinio meno teorija nėra visiškai patenkinama: ji yra abstrakti, grynai teoriška kaip koks nors metafizinis klausimas ir nesiduoda pritaikoma šiuolaikiniam menui. Glaustas utilitaraus realizmo, misticizmo ir estetizmo paneigimas neduoda nieko nauja. Be to, meno pobūdis, pagal V. Solovjovo estetiką, išplaukia iš jo, kaip filosofo, mokymo, o ypač iš sudėtingos ir pakilios poeto kūrybos.

Vienas iš filosofo vertintojų J. Radlovas mano, kad „V. Solovjovas, visai kaip Platonas, žiūri į meną kaip į tikrovės mėgdžiojimą"*.

Taigi nėra nieko neaiškesnio. Mums tereikia prisiminti V. Solovjovo nuomonę apie grožio nepakankamumą gamtoje, apie meno užduotį, apie įkvėpimo šaltinį ir pagaliau kai kuriuos argumentus prieš realizmą.

St. Šalkauskis savo disertacijoje rašo, kad V. Solovjovo estetika „turinti apimti meninį realizmą, abstraktųjį estetizmą ir įkvepiančiąją mistiką su visa jų verte ir teigiamu krūviu"**. Iš esmės mintis teisinga, ir vis dėlto mes nedrįstame V. Solovjovo meno pavadinti „meniniu realizmu" dėl termino „realizmas" dviprasmiškumo.

Rusų simbolistai, V. Solovjovo amžininkai, jį laiko savu***. Tačiau V. Solovjovas prieštaravo dėl dekadentų gru-

* Радлов Е. Op. cit. – С. 256.

** Šalkauskis St. L'âme du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev. (Thèse doctorale). – Fribourg, 1920, p. 14.

*** Брюсов В. Русские символисты.– М., 1895. Собр. соч. Т. 7, с. 159–170.

pės, kurie sakėsi esą simbolistai, neturėdami nieko bendra su tikruoju simbolizmu. Pagaliau ir terminas „simbolizmas“ toks pat miglotas kaip ir terminas „realizmas“.

Tiktai apibrėžimas, gautas sudėjus abu terminus, atskleidžia tikrąjį V. Solovjovo meno pobūdį. Tai simbolistinis realizmas[5]; šiuo žodžių deriniu galima apibūdinti ir estetinę V. Solovjovo metafiziką, ir meninę jo kūrybą.

Realistinis simbolistinis menas susideda iš trijų sandų. Pirma, visi realiojo pasaulio reiškiniai yra meninės kūrybos pagrindas ir medžiaga; tai – reiškiniai, kuriuos menininkas vaizduoja tokius, kokius pažįsta iš asmeninės patirties. Antra, idealusis pasaulis laikomas aukščiausiu meno tikslu. To pasaulio būtybių negalima tiesiogiai pasiekti mūsų meninėmis priemonėmis. Taigi trečia, simbolistinis realizmas turi taikyti menines priemones taip, kad idealiąsias būtybes būtų galima pažinti iš konkrečių reiškinių, realesnių už mūsų reiškinių pasaulį, taip pat iš jų sielos ir gyvybės ritmo.

Prisiminkime V. Solovjovo mokymą, pagal kurį kosminis menininkas sukuria grožį gamtoje, duodamas chaosui idėją. Žmogus menininkas kuria meną lygiai taip pat. Turinio ir išraiškos, medžiagos ir dvasios darna – štai siektinas tikslas.

Simbolistinis realizmas atsako į tris meno uždavinius, nustatytus V. Solovjovo. Pirma, mes matome idėjos įgyvendinimą paslaptingame siekime, kuris paliečia visą menininko kūrybą. Savo sielos ilgesyje, aidu atsiliepiančiame mūsų širdyse, mes jaučiame dvasios ir dieviškumo buvimą. Antra, konkretūs gamtos grožio reiškiniai realistinėje simbolistinėje kūryboje iškyla kaip skaidrūs kristalai, per kuriuos galima stebėti aukštesnįjį pasaulį, kuriame išnyksta laiko ir erdvės kliūtys*. Tai materialiųjų reiškinių sudvasinimas. Trečia,

* Žr. III skyrių, p. 76.

dėl organinio ryšio su idealiuoju pasauliu šie reiškiniai įgyja absoliučią vertę ir pasidaro beveik amžini*.

Toks menas kartu yra ir teurginis[6] menas; tiktai be galo mistiškas menininkas, kuris nuolat veržiasi *a realibus ad realiora*[7], galės jį plėtoti, ir galų gale jis prieis Aukščiausią Esybę, kuri bus jungiamasis visos jo kūrybos elementas.

Šią trumpą realistinio simbolistinio meno apžvalgą, atitinkančią V. Solovjovo estetikos pobūdį, gerokai papildo poezija. Kaip poetas, V. Solovjovas nepasiekia literatūrinio tobulumo rusų lyrikos meistrų, tokių kaip Tiutčevas arba Fetas, tačiau pranoksta juos idėjų gilumu, taip pat doroviniu tyrumu. Jo nuoširdumas, jautrumas ir poetinių įvaizdžių jėga liudija jį pagavus įkvėpimą. V. Ivanovas yra teisus, priskirdamas V. Solovjovą naujosios rusų lyrikų krypties epigonams: „Mes galime nustatyti V. Solovjovo – Sofijos, Idėjų Idėjos ir pasaulio sielos, talpinančios savyje Idėjos atvaizdą, poeto – reikšmę, išnagrinėję naująją srovę ir galbūt visą šiuolaikinę poeziją, kurią jis nulėmė“**.

Poetas Sofijos, Idėjos, pasaulio sielos ir visa, ką išvydo savo mistinėje Absoliuto kontempliacijoje... Tai žodžiai, kuriuos vargu ar rasime jo poezijoje. Jis apdainuoja tikrus gamtos vaizdus, meilę gyvoms būtybėms ir šlovina aukštos dorovinės vertės poelgius. V. Solovjovas, nors ir realistas, suteikia visam savo realizmui aukštesnę prasmę, ir idealiojo pasaulio vaizdai išnyra prieš mūsų sielos akis. V. Solovjovas yra ir simbolistas. Šiuo atžvilgiu ypač būdingi eilėraščiai, kuriuos parašyti jį įkvėpė Saimos ežeras***. Šių plastiškų vaizdų simbolinė prasmė stebina skaitytoją nepaprastumu.

---

* „Šis nuvytęs ir nukritęs lapas,
Kaip amžinas auksas spindi mano dainoje“ (Tiutčevas).

** Иванов В. Борозды и межи.–М., 1916, с. 114.

*** Соловьев В. С. Поемы.– 3-е изд. – М., 1900, с. 77, 78, 80, 82.

Autobiografinio pobūdžio eilėraštyje „Trys susitikimai“ V. Solovjovas aprašo, kokį pasaulio vaizdą jis išvydo:

Tai, kas yra, kas buvo, kas ateina pas mus iš ateities
gelmių,
Visa aprėpė žvilgsnis nejudrus.
Po manimi telkės upės, vandenynai,
*Ir giria tolumoje, ir baltos viršukalnės.**

Juose – gryniausias ekstazinis įkvėpimas.

Sugrįžęs po tokių idealių reginių į realųjį pasaulį, poetas perteikia savo kontempliacijų prasmę:

Šio apgaulingo pasaulio kalinys,
Po grubia materijos žieve
Įžvelgiau Dievybės
Amžinąjį purpurą ir skaistų tvyksnį.

„Įvairiuose gamtos reiškiniuose, – rašo J. Trubeckojus, – marių vilnyse, žaibuose ir griaustiniuose V. Solovjovas įžiūrėjo antgamtinių jėgų vyksmą. Giriose ir kalnuose sruvo mistinis gyvenimas. Išorinis pasaulis jam tebuvo savotiška perregima skraistė, ant kurios meta šešėlį nematomos, bet sąmoningos esybės. Iš tokio pasaulėvaizdžio tryško dosnus jo įkvėpimo šaltinis“**.

Simbolistinis V. Solovjovo realizmas dar labiau išryškėja jo meilės lyrikoje. V. Solovjovo biografija rodo jo emocinio gyvenimo intensyvumą. Beveik visada jo mylimosios paveiksle vyrauja idealus – „amžinojo moteriškumo“ –

* Ten pat, p. 203.

** Трубецкой Е. Op. cit. – Т. I, с. 22.

įvaizdis. Taigi jo meilės ekstazėse žodinė išraiška yra bejėgė, ir tiktai „bežadis pasisveikinimas“ sujungia širdis*. Meilė, pasak V. Solovjovo, yra amžina: tai – geriausia gyvenimo išraiška:

Mirtis ir laikas viešpatauja žemėje –
Nevadinki jų šeimininko vardu;
Viskas išnyksta tamsos verpetuose,
*Tiktai meilės saulė šviečia amžinai***.*

Didžioji meilės misija neįvykdoma šiame gyvenime; meilės kelias veda pas Dievą:

Kai man arba tau mirtis
Užpūs gyvenimo šviesą,
Amžinoji sielos ugnis
Kaip aušrinė
Nuves tenai, kur šviesa negęsta;
Tu atsidursi Dievo akivaizdoje
*Ir Dievo akivaizdoje rasi meilės atsakymą****.

V. Solovjovo poezija suponuoja tą pačią pasaulio dualizmo sampratą, kurią sutikome jo grožio filosofijoje.

Dangaus mėlynėje šiandieną
Išvydau savo karalienę, –
Ir saulėto ryto spinduliuos
Mana siela suspindo,

---

* Соловьев В. С. Поемы. – С. 23, 31, 35.
** Ten pat, p. 40.
*** Ten pat, p. 45.

Nors tolių rūkuose
Dar tvilko pikta žemės ugnies liepsna.*

Atskira būtybė kamuojasi dėl tokio dvilypumo ir siekia visybės:

Vilnis, būdama toli nuo jūros,
Nežino ramybės.
Ar trykšta ji putojančia versme,
Ar ritasi upe.
Vis skundžias ir dejuoja,
Lyg grandinėmis sukaustytas belaisvis,
Ilgėdamasi beribės
*Ir bedugnės mėlynos jūros**.*

Pasaulio vienybės sulauksime, kai „Dievo žodis lyg plykstelėjęs žaibas perskros tamsybių chaosą". Tuomet atsiskleis dangiškasis Amžinojo Moteriškumo veidas:

Skaidriame rūke suspindo veidas,
Ir visos gyvenimo dienos susilies į vieną
*Tarsi lašai vandenyne***.*

Mūsų nuomone, šis žvilgsnis į V. Solovjovo poeziją pakankamai parodo poeto ir jo kūrybos simbolistinį realizmą. Poetas filosofas tiksliai apibūdino savo siekius:

Siela sparnais sklando viršum žemės,
Bet jos nepaliks.

– –

* Ten pat, p. 15.
** Ten pat, p. 5.
*** Ten pat, p. 203.

Suveržkim aukso grandines,
Sujunkim žemę su dangum.*

Nenagrinėsime atskirai V. Solovjovo kritikos straipsnių, nes jo filosofines mintis apie grožį ir meną aprašėme savo apžvalgoje. V. Solovjovas manė, anot J. Radlovo**, pakėlęs rusų literatūros kritiką į naujas aukštumas. Iš tikrųjų palyginti su amžininkais, kurie, vertindami meno kūrinius, laikėsi politinių ir patriotinių kriterijų, V. Solovjovas juos smarkiai pranoko. Tačiau jis turėjo ir pirmtakų, tokių kaip Belinskis[8], Grigorjevas[9], kuriems jis neprilygsta.

V. Solovjovas, kaip estetikas, kovojo su estetizmu, kaip kritikas, jis laikosi tos pačios nuomonės: menas turi būti teigiamas pasaulio pažangos veiksnys. Greta tikrojo grožio, vedančio pasaulį į išganymą, esama netikro, įamžinančio skausmą ir mirties viešpatiją. V. Solovjovas yra tos nuomonės, kad didžiausias jo poezijos nuopelnas tas, kad jis niekada neapdainavo „Vulgariosios Afroditės" meilės***. Jis ieškojo šių bruožų ir kitų kūryboje****. Jam rūpėjo, kiek poetas įsigilins į visatos prigimtį, į priešiškų elementų kovą, kaip jis jaučia grožį kaip tiesos ir gėrio apraišką*****.

Žinoma, tokia kritika, paprastai matuojanti ir sverianti idealų meno kūrinių turinį, ne visada teisingai parodo jų meninę vertę. V. Solovjovas pervertino antraeilius poetus, tokius, kaip A. K. Tolstojų[10] arba J. Polonskį[11], ir reikiamai neįvertino tokių žymių menininkų, kaip M. Lermontovas ir L. Tolstojus.

---

* Ten pat, p. 51.

** Радлов Е. Op. cit. – С. 69.

*** Соловьев В. С. Поемы. – Предисловие.

**** Соловьев В. С. Судьба Пушкина. Лермонтов.

***** Соловьев В. С. Поэзия Ф. Тютчева. Поэзия Пушкина. Три речи в память Достоевского.

2. V. Solovjovo vieta estetikos istorijoje

Ne pro šalį paklausti, kokią vietą užima V. Solovjovas estetikos meistrų gretose.

V. Solovjovo estetika, grindžiama grožio, „kaip įkūnytos idėjos", apibrėžimu, yra idealistinės estetikos atšaka. Iš tiesų mes matome glaudų V. Solovjovo artimumą su Plotinu, atstovaujančiu idealistinei estetikai Antikoje, artimumą, ypač ryškų metafiziniame grožio mokyme. Plotinas grožį taip pat vadina „idėja", bjaurumą – „tamsa", „chaosu" arba „materija";* grožis sutampa su gėriu, o bjaurumas tapatus blogiui. Grožis pasireiškia įvairiausiais būdais, iš kurių pirmasis yra ugnis arba šviesa, o paskutinysis, arba aukščiausiasis, yra dorovinis sielos grožis. Idealaus grožio suvokimas, Plotino manymu, pasiekiamas tik apsivalymu, sielos katarsiu. Pasak V. Solovjovo, katarsis pasiekiamas atsižadant trijų dalykų, su kuriais susidūrėme mokyme apie įkvėpimą.

Be šių panašumų arba įtakos, pažymėtinos ir kai kurios skirtybės. V. Solovjovas, kaip žinome, skiria dvi grožio puses: viena – formalioji, kita – idealioji. Plotinui formalusis elementas, santykiai tarp žmogaus ir visumos neįeina į grožio apibrėžimą; esama bjaurių dalių proporcijų ir gražių, paprastų daiktų, neturinčių jokio ryšio su proporcijomis. Be to, grožį jaučiame, anot Plotino, ne iš jo formaliosios pusės, kaip mano V. Solovjovas, o remdamiesi jo giminiškumu su mūsų siela. Pažiūra, kurią V. Solovjovas susidarė apie meną, iš pradžių atrodo originalesnė ir mažiau priklausoma nuo Plotino. V. Solovjovas labai griežtai puola mėgdžiojimą, o Plotinas, atrodo, yra jo šalininkas. Tačiau prieštaravimai yra daugiau paviršutiniški: nors menininkas,

* Apie estetines Plotino pažiūras žr.: Ennéades, kn. I. 6; kn. V. 8.

anot Plotino, ir mėgdžioja gamtą, meno kūrinys savo išraiška, kurią jam suteikia menininkas, pakyla ligi dvasinio pasaulio. Triuškindamas menui daromus priekaištus, pats Plotinas yra peržengęs mėgdžiojimo ribas. „Jei norite sumenkinti meną, sakydami, kad „kurdami" menininkai mėgdžioja gamtą, pirmiausia atsakysime, kad visos būtybės yra kitų esybių atvaizdai; antra, menai neapsiriboja mėgdžiojimu daiktų, pakliūvančių mums į akis, bet įsigilina į idėjų priežastis, iš kurių atsirado pati gamta; pagaliau trečia, jie sukuria daugybę dalykų ir prideda daiktams tai, ko jiems trūksta iki tobulumo, nes jie patys savo esme yra gražūs"*.

Darome išvadą, kad menininkas yra savotiškas tarpininkas tarp dviejų pasaulių – materialiojo ir dvasinio, o meninė kūryba – greičiau gamtos kūrybos tąsa, negu mėgdžiojimas, kaip matėme V. Solovjovo estetikoje.

Mistinis tiek Plotino, tiek V. Solovjovo pažiūrų pobūdis yra tiesioginis tų pačių pradų rezultatas**.

Idealistinė estetika, sukurta Plotino ir XIX a. pradžioje atgaivinta Vinkelmano[17], turėjo du atstovus, kuriuos reikia paminėti dėl jų įtakos V. Solovjovui ir dėl skirtingų krypčių, kurias jie sukūrė: tai – Šelingas ir Hėgelis.

Šelingas, abstraktus idealistas, Platono sekėjas, įžiūri grožį juslinėje idėjoje ir nekreipia dėmesio į materialųjį elementą. Hėgelis, konkretus idealistas, grožį mato konkrečioje idėjoje („tikrąja to žodžio prasme"), atsirandančioje iš pirminės idėjos (Bergriff) ir jos įkūnijimo, ir kurį galima

---

* Ennéades. – Kn. V. 8, p. 1.

** V. Solovjovas, beje, buvo susipažinęs su Pseudodionisiju Areopagitu[12], Šv. Augustinu[13], Ekhartu[14], Bėme[15], Baderiu[16]. Šių autorių raštai sustiprino įgimtą V. Solovjovo polinkį į mistiką. Jo Absoliuto ir sielos mokymas, be abejo, susiklostė jų poveikyje.

suprasti tiktai sutapatinus idėją ir būtį*. Šelingo idėja – tai greičiau begalybės ir visatos sąvoka, susidedanti iš daugybės idėjų, kurias mėgdžioja menai**. Hėgelio idėja tai „darni nuolat besivystančios visatos visumos vienybė"***.

V. Solovjovas, jausdamas Hėgelio poveikį sau ir būdamas aiškiai giminiškas jam, pats stengėsi parodyti, kas jį skiria nuo vokiečių filosofo, kurio pažiūras pristato taip: Grožis tai idėja, pasirodanti arba atsiskleidžianti paprastame, konkrečiame reiškinyje. Grožis gamtoje tėra išorinis idėjos atspindys, atspindys, kuris mene pirmiausia pereina per menininko vaizduotę, o tik paskui pasiekia jo sąmonę; pagaliau menininkas, suvokęs grožį, išreiškia jį savo kūrinyje. Pagrindinis skirtumas tarp jo ir Hėgelio yra tas, kad Hėgeliui grožis yra kažkas subjektyvaus, kaip idėjos šešėlis ar atspindys, – teigia V. Solovjovas. Pagal Hėgelio estetiką, tie paprasti reiškiniai, per kuriuos pasireiškia idėja, ateina ir vėl išnyksta kaip vilnys pasaulio vyksme. Hėgelio filosofijoje matome visišką dvasinio elemento neutralumą materialiųjų reiškinių akistatoje. V. Solovjovas mano priešingai – besąlygiškas ir objektyvusis grožis tikrai veikia materialųjį pasaulį, idealusis elementas vis labiau apvaldo materialųjį pasaulį, todėl visatos raida ir pažanga negrįžtamai žengia į tikslą, į visuotinį idėjos įkūnijimą.

Pabrėžtinas dar kartą teurginis V. Solovjovo estetikos pobūdis: menas glaudžioje sąjungoje su tikėjimu išgelbės pasaulį per grožį. Tai paskutinis idealistinės estetikos žodis, lygiai kaip ir pats V. Solovjovas chronologiškai yra paskutinis

---

* Idėja tikrąja to žodžio prasme (tikroji idėja) – ne kas kita kaip pirminė idėja (Begriff), tačiau įgyvendinta ir todėl yra idėjos ir jos įgyvendinimo vienybė. – Cours d'esthétique par *M. F. Hegel*, analysé et traduit par *M. Bernard*. – Paris, 1840, p. 80.

** Philosophie der Kunst. – P. 368–369. Plg. *Croce B.* Esthétique, p.291

*** Hegel F. Op. cit., p. 84.

žymus filosofas idealistas. Iš visų filosofų idealistų panteistų jis artimiausias krikščionybei. Jau šio darbo pradžioje pažymėjome, kad V. Solovjovo metafizinis panteizmas logiškai nesiderina su jo estetika. Absoliutas, Protas ir Idėja nesusilieja su realiuoju pasauliu. Jie lieka kaip idealas už jo ribų, ir juos skiriančią prarają galima peržengti ne gamtinės raidos keliu, bet valia ir laisvu bendradarbiavimu. Čia reikia pridėti gamtos jėgas, paimtas iš tikėjimo. Tiktai žmogus per savo dvasinę prigimtį, sugebančią išlaikyti visą dieviškosios tobulybės pilnatvę, gali pasiekti pilnutinio idėjos įkūnijimo.

Taigi V. Solovjovo estetika yra tikrai reikšminga estetikos istorijai. Ji suvaidino svarbų vaidmenį rusų mąstytojo individualios filosofijos raidoje ir įnešė naują atspalvį į didžiųjų idealistų estetiką.

3. Objektyvioji V. Solovjovo estetikos kritika

A. Estetikos sąvoka

Psichologiniai tyrinėjimai V. Solovjovo estetikai, kaip matėme, visai nerūpi. Teisybė, rusų mąstytojas nepaliko baigtos sistemos, tačiau žinome, kad iš principo jis viso labo norėjo sukurti metafizinę grožio filosofiją. Beje, ne vienas mąstytojas nuo antikos iki mūsų dienų yra turėjęs tų pačių tendencijų.

Mes žinome, kad metafizinė estetika yra bemaž sterili. Šiuolaikiniai estetikai savo pastangas kreipia į subjektyvius grožio įspūdžius, ir mums atrodo visai teisingai. Taigi grožio idėja nėra nei paprasta, nei itin aiški; ji greičiau yra subjektyvios patirties išraiška, sukelta daiktų arba įspūdžių,

kurie iš pirmo žvilgsnio neturi nieko bendra. Čia ryškėja dvi grožio pusės: subjektyvioji ir objektyvioji.

Norėdami būti metodiški, turime pradėti nuo subjektyviosios grožio pusės, – iš kokių elementų susideda grožio įspūdis arba estetinis pojūtis ir kokia yra jo prigimtis?

Ir štai jau nuo pat pirmo žingsnio mes – psichologijos valdose.

Kadangi gyvenime mūsų estetiniai polinkiai verčia mus labiau vertinti meno kūrinius ir kadangi estetiniai įspūdžiai, sukeliami meno kūrinių, yra tikslesni ir stipresni, mūsų darbe pirmoji vieta tenka menui, o ne gamtai, kaip manė V. Solovjovas.

Radę estetinių įspūdžių prigimtį ir atskyrę nuo jų tai, kas jų neliečia, galėsime nustatyti bendruosius estetinio gyvenimo dėsnius. Tik po to galime atsigręžti į išorinį pasaulį ir nustatyti, kokiomis savybėmis pasižymi daiktai, atitinkantys mūsų estetinį pojūtį, ir kokiu metafiziniu pamatu jos grindžiamos.

Taip suvokta estetika sudaro pilnutinės filosofinės sistemos dalį. Ji priklauso ne tiktai nuo psichologinių ir ontologinių, bet ir nuo kriteriologinių bei etinių klausimų sprendimo. Tokia estetika mus domins teoriškai ir praktiškai, nes savo tyrinėjimuose ji turės ryšį su gyvąja tikrove ir remsis patikrintais psichologiniais dėsniais*. Kadangi plačiose meno valdose meninę kūrybą ir pasitenkinimą valdo ne abstrakčios sąvokos, bet konkretūs vaizdiniai ir vaizduotės dėsniai,

* V. Solovjovo estetikos apžvalgoje matėme, kur gali nuvesti subjektyviosios estetikos problemos dalies nepakankamas įvertinimas. Prisiminkime argumentą, kuris turi nustatyti grožio gamtoje objektyvumą: kadangi grožį jaučia ne tiktai žmogus, bet ir gyvūnai, todėl grožis turi būti objektyvus. Aiški juslinio pasitenkinimo arba psichologinio susijaudinimo ir estetinio pasimėgavimo painiava.

todėl metafizinė estetika tėra vedinys; į ją galime įsigilinti tiktai eksperimentinės psichologijos padedami.

Grynai metafizinės estetikos bergždumas dar labiau išryškėja V. Solovjovo sistemos analizėje.

B. V. Solovjovo metodas

V. Solovjovas logiškai išveda svarbiausius savo teorijos principus iš Absoliuto sąvokos, norėdamas panaudoti juos kaip aiškinamąsias konkrečių reiškinių priemones ir kaip realų pagrindą vėlesniems tyrinėjimams.

Palikime nuošalyje visus tradicinius argumentus prieš Absoliuto analizę ir grožio tapatinimą su gėriu ir tiesa, ir t. t., nes V. Solovjovas nesinaudojo jokia tikslia argumentacija; tiktai pažymėkime, kad jis klaidingai taikė savo metodą, dėl to jis negalėjo gauti teigiamų rezultatų.

Iš tiesų dialektinė Absoliuto analizė, net jeigu ji būtų teisinga* ir vestų prie išvados, kad grožis yra tapatus gėriui ir tiesai, o pasaulis sugrįš į Absoliutą tiktai grožio pavidalu, turėtų tiktai abstraktaus pobūdžio vertę; realia prasme tai būtų ne faktas, o gryniausia galimybė.

Šios abstrakčios pažiūros gali netgi pasitarnauti, aiškinant realaus pasaulio reiškinius, tačiau jos nesuteikia tikrumo; o išvados, padarytos remiantis jomis, būtų daugiau ar mažiau į tiesą panašūs spėjimai. Norint būti tikriems, reikia turėti sąlyčio tašką, kur abi kategorijos, galimoji ir tikroji, galėtų susijungti.

---

* Mes negalime su tuo sutikti, nes pirminis Absoliuto padalijimas į du centrus – Absoliutą, kaipo tokį, ir tai, kas nėra Absoliutas, – nėra niekuo paremtas; be to, tas padalijimas prieštarauja Absoliuto vieniui ir paprastumui, o tai energingai teigia V. Solovjovas.

Tas abiejų kategorijų sąlyčio taškas V. Solovjovo estetikoje yra įkūnyta Idėja – grožis. Savo veikale apie grožį gamtoje autorius stengiasi *a posteriori* prieiti prie to paties metafizinio apibrėžimo*. Jam tai pavyksta padaryti formos atžvilgiu, tačiau tikrovės atžvilgiu – ne. „Įkūnyta idėja, visiška sudedamųjų dalių laisvė tobulame visumos vienyje"**, konkrečiuose reiškiniuose formos atžvilgiu tai bus „įvairovė vienyje" arba „tvarka ir simetrija", ir t. t.; tikrovės atžvilgiu tai bus darnos, jėgos, dorovinių savybių ir t. t. idėja.

Nors V. Solovjovas teigia, kad tai yra skirtingi Idėjos–Absoliuto arba sąlyčių su idealiąja būtimi įkūnijimo laipsniai, tačiau mes neturime jokių argumentų tokiam teiginiui pagrįsti.

Taigi visą savo meno filosofiją, netgi kritiką, V. Solovjovas grindžia principais, išplaukiančiais iš savotiškai suprastos įkūnytos Idėjos.

Kita rūšis keblumų, susijusių su V. Solovjovo estetika, atsiranda iš jos bendro pobūdžio ir netikslumo. Žinoma, ji atveria „plačius kelius į ateitį", kaip sako V. Solovjovas, tačiau ji nepakankama kaip grožį aiškinanti teorija, netgi objektyviai vertinant. Tą patį galima pasakyti *a priori* apie kiekvieną teoriją, kuri māno aiškinanti atskirų, netgi priešiškų faktų įvairovę universaliu ir transcendentiniu principu. Iš tikrųjų V. Solovjovas Idėja mėgina paaiškinti visas grožio apraiškas organinėje ir neorganinėje gamtoje, dorovės srityje ir meno kūriniuose. Ir bjaurumo, ir grožio apraiškos aiškinamos pagal jų teigiamą ar neigiamą santykį su Idėja. Toks metodas daugių daugiausia gali įrodyti, kad nėra prieš-

* Skyrius I, p. 59.

** Gana neaiškus apibrėžimas, nes posakis „visiška sudedamųjų dalių laisvė" neturi tikslios prasmės.

taravimų tarp bendrųjų principų ir atskirų apraiškų, bet šitai neparodo jų prigimties ir neduoda pakankamo pagrindo jų buvimui.

Kai dėl grožio gamtoje, tai, remdamiesi V. Solovjovo estetika, nerandame, tiesą pasakius, prieštaravimų tarp įkūnytos Idėjos ir konkrečių faktų, turėdami galvoje V. Solovjovo įspėjimą, kad pasaulio vyksmas dar nėra pasibaigęs, ir tai, kad menas, apskritai paėmus, tėra skraistė, gobianti blogą gyvenimą. Tačiau viena mintis atrodo abejotina: pasaulio raidoje Kosminis Menininkas palieka tiktai gražias rūšis, o bjaurias pasmerkia pražūčiai. Būtų labai sunku įrodyti šią mintį.

V. Solovjovo meno filosofijos apriorizmas galų gale yra pražūtingas pačiam menui. Būdamas ištikimas savo metafiziniams principams, jis daro išvadą, kad visas tikrasis menas privalo besąlygiškai derintis prie gėrio ir tiesos. Pagaliau nepamirškime, kad aukščiausias meno kriterijus yra dorovė. Iš tiesų vertindamas kai kuriuos rusų autorius jis laikosi šio požiūrio.

C. V. Solovjovo estetika ir humanistinė teorija

V. Solovjovo kūryboje meno filosofija yra visos jo estetikos viršūnė. Todėl čia labiausiai išryškėja jo teorijos nepakankamumas. Iš mums žinomų pradmenų jis išveda, kad meno uždavinys yra stebėti grožį gamtoje ir viską per grožį suvienyti Absoliute. Taigi grožis ir menas yra teigiami ir aktyvūs veiksniai pasaulio vyksme. Antra vertus, grožis, tą pripažįsta pats V. Solovjovas, visada bus „be galo sterilus“, kaip sako O. Vaildas. Menas negali vaidinti jokio vaidmens realiame gyvenime. Meninė kūryba yra perdėm laisva. Pagaliau

esama labai puikių ir aukšto meninio lygio kūrinių, kurie vis dėlto nesiderina su teisybe ir besąlygišku gėriu.

Norėdamas paremti savo teoriją ir išspręsti šiuos sunkumus, V. Solovjovas iškelia du principus, deja, nepakankamus. Pirmasis principas, kad grožis yra tapatus gėriui ir tiesai, yra visuotinai atmetamas* , ir, atrodo, neturi tvirto pagrindo netgi paties V. Solovjovo metafizikoje. Antrojo principo, kad nėra netikro ir melagingo meno, kuriuo naudojasi blogasis elementas, norėdamas sukliudyti tikrojo grožio įkūnijimą, negalima įrodyti**. Paieškokime kito mokymo, galinčio teisingai išspręsti meninės kūrybos problemą. Mums atrodo, ja gali būti prof. de Miunenko „humanistinė teorija"***.

Humanistinė teorija, pagrįsta stebėjimu ir patirtimi, konstatuoja, kad grožis ir estetinis pasigėrėjimas iš tikrųjų neįeina į veiksmingojo gyvenimo sritį. Menas sukuria atskirą pasaulį, kur idealusis elementas – visa, kas parodo menininko įkvėpimą, – formaliai perkuria materiją, paimtą iš gamtos, ir suteikia jai aukštesnę prasmę. Meno apibrėžimas, pasiūlytas prof. de Miunenko, atrodo labai vaisingas: „Menas – tai žmogiškoji kūryba".

Norėdami neiškreipti jo prasmės, paimkim abu žodžius – „kūryba" ir „žmogiškoji" – siaurąja prasme bei abipusių

---

* Kokios nuomonės buvo ir kaip sprendė šį klausimą šv. Tomas Akvinietis, žiūrėkite M. Vulfo knygoje „Etudes historiques sur l'esthétique de St. Thomas d'Aquin" (Louvain, 1896, II sk.).

** V. Solovjovo estetikoje teigiamas elementas – idėja iškyla kaip grožis, gėris, tiesa; neigiamas elementas – chaosas – figūruoja kaip bjaurumas, blogis, melas. Tačiau V. Solovjovas niekur nepaaiškina, ir mes negalime suprasti, kaip chaosas gali virsti grožiu ir kaip jis įgauna grožio formas.

*** Savo humanistinę teoriją autorius išdėstė „Cours d'introduction à l'esthétique", paskaitų cikle, skaitytų Friburgo universitete 1915–1916 ir 1921–1922 m. (Plg. *Hartmann G.* La définition de l'art. – Estavayer, 1920, p. 85.)

santykių požiūriu. Žodis „kūryba“, nors ir išreiškia aktyvų meninės veiklos pobūdį, vis dėlto atskiria ją nuo kitų žmonių darbų, kurie nėra kūryba, o paprasčiausias realaus pasaulio duotos materijos apdorojimas. Iš tikrųjų kiekvienas žmogaus kūrinys, kuris nepretenduoja pakliūti į parodą arba muziejų, jei tiktai jis turi bent krislą žmogaus genijaus ir, atrodo, spinduliuoja įkvėpimą bei orientuojasi į „nerealų“ pasaulį, vis tiek bus meno kūrinys. Ir, atvirkščiai, kūrinys be žmogaus–kūrėjo prisilietimo ir širdies – nevertas meno kūrinio vardo ir nėra kūrybos vaisius.

Žodis „žmogiškoji“ atskiria meno kūrinį nuo Dievo kūrybos, parodo, kodėl humanistinė teorija į meną žiūri kaip į nepriklausantį realiam pasauliui, nes tiktai Kūrėjas, pasižymėdamas pilnutine būtimi, gali apdovanoti savo kūrinius tikrumo požymiais. „Vien Dievas, būties pilnatvė yra gryna būtis. Tiktai jis vienas gali būti būties kūrėjas. O mene pasaulis mus pastato prieš žmogaus sukurtą pasaulį; žmogus suvokia, myli, geidžia, tačiau jis nėra būtis, o tiktai išvestinė būtis, ir nuo tada jo kūryba nustoja tvirtos Dievo pasaulio tikrovės“*.

Be abejo, kūryba nėra nebūtis, nes sudaro sielai intensyvaus ir laimingo gyvenimo sąlygas. Tačiau kadangi žmogus-Kūrėjas tėra Visagalio Kūrėjo atvaizdas, todėl jo kūrinys gali būti tiktai atspindys, kuris, palyginti su Dievo pasauliu, mums atrodo netvirtas ir netgi nerealus. Kadangi menas yra žmonių kūryba, tad jos rezultatas turi būti toks menkas, kad jo negalima pavartoti masiniams veiksmingo gyvenimo interesams“**.

---

* Cours d'introduction à l'esthétique générale.– Plg. *Hartmann G.* Op. cit, p. 93.

** *Hartmann G.* Ibid.

Kitos humanistinės teorijos išvados padės mums rasti atsakymą į pagrindinius V. Solovjovo estetikos klausimus. Pirmiausia tai moralės problema, meno santykio su gėriu ir tiesa problema. Atsakymas ateina pats savaime: menas – tai žmogiška kūryba. Taigi visa, kas neprieštarauja žmogiškajai prigimčiai, gali būti meninės kūrybos objektu. Vadinasi, tik absurdas, tai, kas nesuvokiama, ir visiškas moralės nebuvimas prieštarauja žmogiškajai prigimčiai. Visi kiti proto ir sielos svyravimai yra iš esmės žmogiški dalykai ir neardo grožio meno kūriniuose. „Jei meno kūrinys atitinka vieną iš daugelio šių sintezių, kurias mes suvokiam priklausomai nuo mūsų asmeninių sugebėjimų, net jeigu meno kūrinys ir ne visai tiksliai atitinka mūsų tvirtus įsitikinimus, net jeigu jis ir nėra tikroviškas tikra to žodžio prasme, vis dėlto meno kūrinys, kaip toks, atitinka tiesos dėsnį"*.

Menas, pagal V. Solovjovo estetiką, turi vesti pasaulį į Absoliutą – iš esmės mintis teisinga. Humanistinė teorija prieina prie tos pačios išvados, tačiau laisvos nuo panteistiškų polinkių ir ribotumo. Žmogus veda pasaulį į Dievą, aprėpdamas pasaulį savo protu, valia, jausmais ir veikla. Protas, valia, jausmai savo aukščiausia išraiška susilieja meninėje kūryboje. Tuomet žmogus geriau įžiūri materialaus pasaulio prasmę ir dvasinio pasaulio paslaptis. Dėl to žmogiškasis pasaulis, kurį jis sukuria, bus pažanga visatos raidoje. Savaime suprantama, kad šiuo požiūriu religija vaidina pagrindinį vaidmenį.

Galima sakyti, kad žmogus per meną įkūnija materijoje idėją. Tačiau tai nėra idėja V. Solovjovo estetikos prasme, bet idėja, gimusi žmogaus sieloje, grynai žmogiška idėja, nors ir dieviškos kilmės kaip ir žmogaus siela.

---

* Cours d'introduction à l'esthétique générale. – Plg. *Hartmann G.* Op. cit, p. 96.

Grožis gamtoje, kaip, beje, ir kiekvienas sukurtas daiktas, turi savyje dieviško proto idėją, tačiau būtų neteisinga tame daikte įžiūrėti asmeninės idėjos įkūnijimą. Grožio gamtoje reikšmingumas kyla iš to, kad jis sukelia mums pasigėrėjimą ir estetinius polinkius: jis turtina sielą. Dėl sąlyčio su gamtos grožiu iš pasąmonės gelmių į paviršių iškyla asmeninės galios ir leidžia mums išvysti gamtą naujoje šviesoje. Iš to atsiradę įspūdžiai, įtvirtinti meno kūrinyje, praplečia gamtos grožio supratimą. Taigi ką V. Solovjovas vadina gamtos grožio sudvasinimu ir įamžinimu, mums tėra sužmoginimas.

Humanistinė teorija, nepaisant kitų jos ypatybių, pranoksta V. Solovjovo teoriją tuo, kad, „nustatydama ryšius, ji padeda mums patikslinti skirtumus tarp realiojo pasaulio, „substancinės minties, meilės, begalinės galybės atspindžio ir meno pasaulio, atsirandančio iš žmogaus veiklos, minties ir meilės“*. Šito labiausiai ir stinga V. Solovjovo teorijai.

---

* Cours d'introduction à l'esthétique générale. – Plg. *Hartmann G.* Op. cit. p. 90.

Išvados

Vladimiro Solovjovo estetika nėra ta jo kūrybos dalis, kur labiausiai išryškėja visos jo, kaip filosofo, ypatybės. Tačiau jo sielos aspiracijos labiausiai pasireiškia jo grožio filosofijoje. Joje atsiskleidžia V. Solovjovo siekis suvienyti praktinę veiklą su teorija, jausmą su protu.

Grožis ir menas daug ką reiškia teoretikui, taip pat menininkui, skiriančiam jiems geriausią savo sielos dalį. Jis nesąmoningai stengiasi juos suabsoliutinti ir pagrįsti nejudamais pagrindais. Tokia buvo ir V. Solovjovo pozicija.

Mums atrodo, kad jo įsitikinimų nuoširdumas ir dorovinių siekių tyrumas paaiškina tą pasisekimą, kurio susilaukė jo estetika Rusijos meno ir literatūros sluoksniuose. J. B. Severakas teisingai pažymi, kad „nesuprasime šiuolaikinio ir rytdienos rusų meno ir literatūros sąjūdžio, neatsižvelgę į tą didžiulę vietą, kurią V. Solovjovo idėjos nuo šiol užima rusų šviesuomenę jaudinančiose problemose"*.

Norint paaiškinti jo estetikos įtaką, reikia ne tiktai atsižvelgti į jo spekuliatyvinius veikalus, kritikos ir poleminius straipsnius, bet nepamesti iš akių ir jo poezijos. Nors ir nepritariame metafiziniams V. Solovjovo teorijos pagrindams, vis dėlto noriai pripažįstame, kad meno kryptis, išplaukianti iš šios teorijos ir jaučiama jo eilėse, yra produktyvi ir derinasi su meninės kūrybos prigimtimi. Ta kryptis, mūsų pavadinta simbolistiniu realizmu, be abejo, nėra nauja. Argi Dantė nėra simbolistas–realistas savo meile „Naujajame gyvenime" („Vita Nova") arba savo vizijomis „Dieviškojoje komedijoje" („Divina comedia")? Argi Mikelandže-

* Séverac J. B. VI. Soloviev. – Collection: Les grands philosophes français et étrangers. – Paris, 1910, p. 30.

las taip pat ne simbolistas–realistas savo „Žmogaus sukūrime?“ Šitai įrodo, kad V. Solovjovas nepadarė pertrūkio mene, o atskleidė dabarčiai gerai pritaikyto meno ypatybes.

V. Solovjovo estetikos poveikis rusų literatūrai davė daug gero. Simbolizmas, pradėtas V. Briusovo ir A. L. Miropolskio*, dėl V. Solovjovo poveikio atsikratė ekstravagantiškų keistenybių. Vėliau V. Ivanovas, poetas filosofas ir garsus estetikas, buvo V. Solovjovo minčių tęsėjas. Atsistojęs simbolistų srovės priešakyje, jis paskelbė šūkį *„a realibus ad realiora“***.

Būtų įdomu ištirti, kokiu būdu simbolistinis realizmas paveikė dviejų paskutiniųjų didžiųjų rusų poetų A. Belo ir A. Bloko evoliuciją. Šią temą siūlome literatūros kritikams.

Dabartinės Rusijos padėtis neleidžia nustatyti, kokią vietą užima V. Solovjovas paskutiniųjų metų rusų visuomenėje. Nauji „Proletarinės literatūros“*** tyrinėjimai leidžia daryti išvadą, kad filosofo kūryba užmiršta, tačiau nėra nė mažiausios abejonės, kad ateityje jis prisikels iš užmaršties su dar didesniu spindesiu.

1923

---

* Брюсов В. Русские символисты. – М., 1895.

** Иванов В. По звездам.– СПб., 1909. Борозды и межи.– М., 1916.

*** „Skaitymai“. – Kaunas, 1921, Nr. 10–12.

Literatūros sąrašas

Disertacijoj cituoti V. Solovjovo veikalai

Соловьев Вл. С. Собр. соч. в 10 томах. – 2-ое изд., СПБ, 1901:
Филосовские принципы интегрального познания. – Т. 1, с. 250–406.
Чтение о богочеловечестве. – Т. 3, с. 3–181.
Три речи в память Достоевского. – Т. 3, с. 185–223.
Красота в природе. – Т. 6, с. 33–74.
Общий смысл искусства. – Т. 6, с. 75–91.
О лирической поезии. – Т. 6, с. 234–260.
Первый шаг в положительную эстетику. – Т. 7, с. 60–77.
Поэзия Ф. Тютчева. – Т. 7, с. 117–134.
Поэзия А. К. Толстого. – Т. 7, с. 135–158.
Русские символисты. – Т. 7, с. 159–170.
Поэзия Я. П. Полонского. – Т. 7, с. 329–353.
Судьба Пушкина. – Т. 9, с. 33–86.
Мицкевич. – Т. 9, с. 257–264.
Поэзия Пушкина. – Т. 9, с. 294–347.
Лермонтов. – Т. 9, с. 348–367.
Соловьев Вл. Поэмы. – 3-е изд., М., 1900.
Soloviev V. La Russie et l'Eglise universelle. – 2 ed., PV. Stock.– Paris, 1906.

Veikalai, nagrinėjantys V. Solovjovo estetiką

Радлов Е. Л. Владимир Соловьев, его жизнь и доктрина. – СПБ, 1913.
Трубецкой Е. Міросозерцаніе Вл. Соловьева. В 2-х томах. – М., 1913.
Величко В. Л. Владимир Соловьев. – 2-е изд., СПБ, 1903.

Kita literatūra

Брюсов В. Русские символисты // Собр. соч., Т. 7, М., 1895.
Croce B. Esthétique comme sciènce de l'expression et linguistique générale. Théorie, histoire. – Paris, 1904.
Darwin Ch. La descendance de l'homme (Trad. par E. Barbier). – Paris.
Hartmann G. La définition de l'art. – Estavayer, 1920
Hegel G. F. Cours d'esthétique (Trad. par M. Bernard.) – Paris, 1840.
Иванов В. По звездам. – СПБ, 1909.
Иванов В. Борозды и межи. – М., 1916.
De Munnynck M. Cours d'introduction à l'esthétique générale. (Nespausdinta.)
Первый сборник В. Соловьева. – М., 1911.
Severac J. B. Vladimir Soloviev. Introduction et choix des textes (Collection: „Les grands philosophes français et étrangers"). – Paris, 1910.
Šalkauskis St. L'âme du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev (Thèse doctorale). – Fribourg, 1920.
De Wulf M. Etudes historiques sur l'esthétique de St. Thomas d' Aquin. – Louvain, 1896.
De Wulf M. L' oeuvre d'art et la beauté.– Louvain, 1920.
Жрн. «Современник» 1854–1861:
«Эстетические отношения искусства к действительности».
«Эстетика и поэзия».
Kemšis M. Proletarinė poezija. – Žurnalas „Skaitymai", Kaunas, 1921, Nr. 10, 11, 12.

STRAIPSNIAI

Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė*

Nėra nė vieno sveikos įgimties žmogaus, kuris kokiu nors būdu nejaustų grožio. Lopšyje gulįs dar vaikas džiaugsmingai tiesia rankytes į mirgančius saulės spindulius, linksmai šypsos į skaidriai spalvotą savo jupelės kaspiną, nutilęs klauso motinos niūniuojamos dainelės. Kasdienis patyrimas, įneš-damas į jo sąmonę daugybę naujų sąvokų, moko jį skirstyt ir sulig tam tikros vertės dėstyti jį apglobiančio pasaulio daiktus. Vaikas patiria, kad gražus kaspinėlis ne tam, kad jį į burnytę dėtų, o į saulutę veltui rankytes tiestum – ji per toli. Tačiau tai nė kiek nemažina žavinčios jų galios. Ir beaugąs žmogus pamato, kad yra daiktų, ar bent kai kurių jų ypatybių, kurios pasilikdamos tarsi nenaudingos kasdienio gyvenimo reikalams, tačiau yra brangintinos ir reikalingos jo sielai, nes ją gaivina ir tobulina, ir puošia to pačio gyvenimo vargus.

Jeigu tas žmogus bus apdovanotas siela, kurioje grožio spinduliai ne tik šildo ir šviečia, bet persilaužę tvyksta naujomis spalvomis ir skaisčiomis vaivorykštėmis puošia jos padangę, – ir jei tas žmogus sugebės apreikšti šias naujas grožybes mūsų regimame pasauly, – jis kurs meną ir savo kūriniuose skelbs naujus idealus, gimusius jo paties dvasioj.

Ir taip amžiais kraunasi meno sukurti dailės veikalai, reikš-dami amžiną ir dvejopą keitimąsi grožio kaip įspūdžio ir grožio kaip išvados, emocijos.

* Praplėstas referatas, skaitytas 1920 m. ateitininkų 10 metų sukaktuvių kongrese.

O mes, kurie esame to keitimosi matytojai, – kurie plačiai savo sielas atidarome menininkų kūriniams, kokius vaisius renkame iš ano proceso, įvykstančio dailininko sieloje? Kokios svarbos yra mums išreikšta grožio idėja ar bent gražiai išreikšta bet kokia idėja ir kokia pagaliau aukščiausia visos meno kūrybos prasmė: ar tuščias žaislas gyvenimui pamaloninti, ar didinga dvasios pastanga keisti pasaulį amžina Dievybės mintimi, kaip keičia jį mokslas ir religija?

I

Gyvas žmogus, kaip mes jį pažįstame kasdieniame gyvenime, yra vienas ir vientisas asmuo. Tačiau norint suprasti įvairių įvairiausi jo veiksmai, iš kur jie kyla, kokios jie reikšmės ir svarbos, paprastai skiriama žmoguje įvairios jo sudedamosios dalys. Taip, pirmiausia sakoma, kad žmogus yra sudėtas iš kūno ir sielos. Toliau, tyrinėjant psichinis gyvenimas, skiriama proto, valios ir jausmų sritys. Visiems yra žinoma taisyklė, kad tobulam žmogui reikia esą lygiai išlavinti visos šios sritys. Kad protą esą lavina mokslas, valią – tam tikra būdo disciplina, o jausmus – dailė. Kad vien proto ir valios lavinimas duosiąs mums sausą mokslininką moralistą ar stoiką asketą, kurs gyvenimu bus šiurkštus, o pažiūromis – siauras. Šiems trūkumams išvengti galima esą tik tinkamai lavinant jausmų sritis – ir tai esąs dailės uždavinys ir svarbiausia jos reikšmė žmogaus gyvenime.

Tokis išprotavimas turi tiesos, tačiau dailės reikšmę ir uždavinį apibrėžia nepakankamai. Be to, jis yra per daug abstraktingas, teorinis, sakyčiau, mokyklinis. Iš tiesų kaipgi suprasti tą jausmų lavinimą ir ar jis tikrai tokiu būdu įvyksta? Sunku pasakyti, kad žmogus, įsigyvendamas į meno kūrinį, gyventų tiktai jausmais. Pavyzdžiui, aš skaitau dailiosios lite-

ratūros veikalą, žiūrau į plastikos meno kūrinį, klausau simfonijos ar operos. Ir jeigu tie dalykai bus padarę man gilaus įspūdžio, tai aš jaučiu bendrą savo dvasios pakilimą, kurį paskui pabandęs ištirti, niekados nepasakysiu, kad aš gyvenau tiktai jausmų pasismaginimu ar susijaudinimu, arba vaizduotės žaidimu. Tiesa, buvo ir tai: gražus paveikslas – malonus akiai, graži muzika – maloni ausiai, tiesa, ir vaizduotė žaidė, ir jausmų buvo sukilę, bet tai tik mažutė, ir tai ne svarbiausia, mano gyvenimų dalis. Aš ne tik gėrėjausi ir jaudinausi – kartais to ir visai nebūdavo – aš dar kažką numaniau ir supratau, kažko geidžiau ir pasėmiau lyg ne iš pačio meno kūrinio, bet šiaip jau lyg iš kokios neapimamos versmės, ar tai iš pačios sielos, ar iš viso pasaulio ištryškusios. Ištyręs šiuos savo gyvenimus matau, kad aš vienu savo dvasios veiksmu drauge jaučiau, supratau ir geidžiau, vadinasi, dailės veikalas lietė ne tik mano jausmus, bet kartu protą ir valią. Ir tik tada būdavo tikro ir gilaus estetinio pasigėrėjimo, ir jį davęs kūrinys buvo tikrai neabejotinos vertės.

Dėl to, pvz., M. Giujo[1] šia prasme aptaria patį grožį: gražu yra tai, kas sukelia mumyse trejopą gyvenimą: jausmų, valios ir proto forma*. Tai bus visai suprantama, jei atsiminsime, kad metafiziniu atžvilgiu svarstant, grožis aukščiausiame laipsny, lygiai kaip tiesa ir gėris, yra patsai Absoliutas. Kiekvienas tikras grožio apsireiškimas yra paties Absoliuto – Dievybės – atspindys, vadinasi, jame spindi drauge tiesos ir gėrio šviesa – kitų dviejų dvasios galių – proto ir valios objektai**.

Iš to aišku, dėl ko grožis, taip pat ir meno kūrinys jungia visą žmogaus dvasią į vieną veiksmą, kelia ir lavina kartu visą žmogų.

---

* Guyau M. Les problèmes de l'esthétique contemporaine. – Paris, 1913, p. 77.

** Filosofinis grožio aptarimas į dabartinį mano uždavinį neįeina.

Šią teorinę tiesą patvirtina ir atskiri pavyzdžiai. Dailės veikalas, kuris ypatingai atsiliepia jausmuose, tikrai nėra didžiausios vertės. Tai žymu itin muzikoj: banališkiausias romansas jus sugraudins, polka pralinksmins, o karo maršas įdrąsins labiau nekaip puikiausia simfonija. Tikras grožis ne tuo matuojamas. Jojo veikimas apsireiškia iš tiesų visos žmogaus sielos pakėlimu ir visų jos galių sinteze. Tą pat dar reiškia tokis gilaus dvasinio gyvenimo geningas menininkas kaip Bethovenas: „Kalbėkit Gėtei apie mane. Pasakykit jam, kad jis turi išgirsti mano simfonijų, tada jis pamatys, kad aš iš tiesų sakau, jog muzika yra vienintelis nekūninis įėjimas į aukštesnįjį žinojimo pasaulį, jog ji visą žmogų apsiaubia, o jis, tačiau, neįstengia jos apimti"*. Tai, ką čia Bethovenas sako dėl muzikos, kuri, tiesa, yra aukščiausia meno šaka, galima pritaikinti ir apskritai kiekvienam grožio apsireiškimui.

Nuomonė, prieš kurią aš statau šiuos įrodymus, t. y., kad dailė veikia vien tik į žmogaus jausmus ir kad jos uždavinys esąs vien tik šią sritį lavinti, yra kilusi pirmiausia dėl to, kad grožis iš tiesų žmogaus sielą pasiekia per jutimus, taip pat nepalieka nesužadinęs ir vidujinių jausmų. Daugeliui žmonių tik šis jausmų sužadinimas ir lieka kaip sąmoningas ir betarpiškai jaučiamas grožio ir dailės veikimo vaisius. Tai įvyksta arba dėl apskritai žemo tų žmonių išsilavinimo, arba dėl paviršutinės pažiūros į grožio ir dailės įtaką. Reikia pastebėti ir tai, kad toli gražu ne visi meno kūriniai yra tiek tobuli grožio atspindžiai, kad jų įtaka būtų tiek galinga suburti vienybėj visas sielos galias. Daugelis vadinamų dailės veikalų iš tiesų tik žaidė ir žaidžia žmogaus jausmais. Tačiau dėl šių netobulybių negalima nuginčyti tos kilnios pajėgos, kuri glūdi jau ne vien geningame, bet ir šiaip jau tikrame meno kūriny.

* Goethes Briefwechsel mit einem Kinde (Bettina v. Arnim.). – Berlin, 1881, p. 325.

Vis dėlto atmindami šias netobulybes, be to, žinodami, kad ir pats grožis, ir pati dailė pasiekia žmogaus sielą per jausmus ir juos žadina, – žodžiu, nusileisdami į apčiuopiamą mūsų visų gyvenimo tikslą, turime pažiūrėti, ką kiekvienam mūsų duoda kiekvienas meno ar vadinamo meno kūrinys, kokių mes kasdien matome parodose, vitrinose, girdime koncertuose, skaitome rinkiniuose ir žurnaluose. Nes tai, kas lig šiol buvo pasakyta, liečia tik pačią tikro grožio ir meno reikšmės viršūnę, bet visai neiškelia ir neišaiškina įvykstančio žmogaus dvasioj proceso ir jo vaisių kasdieniame gyvenime. O iškelti tai ir išaiškinti svarbu tuo labiau kad, kaip esu jau minėjęs, ne kiekvienas meno kūrinys yra tikro grožio atspindys, kuris dar be to, persilaužęs kiekvieno menininko sieloj, spindės individinėmis jo ypatybėmis, kaip geromis, taip ir blogomis. O apskritai paėmus mūsų dienų plačiai miniai prieinamus meno kūrinius, deja, pamatysime, kad jie didele dalimi bus tik grožio forma aptaisytos blogybės. Kad veikalas patiktų miniai, reikia, kad jis būtų malonus jutimams, žadintų jausmus ir net keltų geidulius. Taigi poetas ir beletristas vaizdžiai aprašinės jaudinančias scenas ir visokias realinio gyvenimo paslaptis, tapytojas vaizduos tą pat ant drobės, muzikas skandys sielą į harmoningų garsų bangas ir ten ją sups, liūliuos ir svaidys tų pačių geidulių verpetuose. Menininko pasisekimas bus juo didesnis, juo daugiau jis duos vaizdų, juo labiau apsvaigins, juo giliau paskandins. Čia reikia pastebėti, kad net tikri ir kilnūs dailės veikalai, savo prasme minios nepasiekiami, daro įspūdžio tiktai jausmingąja savo dalimi ir, kaipo tokie, nuo pirmųjų nesiskiria. Taigi, norint išsiaiškinti dailės reikšmę gyvenime plačia prasme, tenka patyrinėti, kokiu būdu veikia dailė žmogaus sielą šia jausmingąja savo dalim ir kokie gali būti to veikimo vaisiai.

Čia jau mes įeiname į grynai psichologinę sritį. Svarbiausias tyrinėjimo šaltinis šioje srityje yra savo paties patyrimai, pergyvenimai, įspūdžiai. Taigi ir vėl tenka atsiminti mūsų pačių santykius su meno kūriniu apskritai ir itin su jausmingąja jo dalimi.

Štai mes skaitome talentingai parašytą poemą, romaną ar dramą. Iš pradžių, versdami pirmą antrą lapą, mes esame visai, taip sakant, namie: jaučiamės sėdį savo kambary, laiką prieš akis knygą, nuvokią visa, kas aplink mus dedas. Bet štai dar vienas kitas puslapis – ir mes skrendam vis tolyn ir tolyn į poeto piešiamą pasaulį. Mes visai netenkame sąmonės dėl tikrosios savo padėties. Mes jau nebeskaitome – mūsų akys nejučiomis slysta nuo posmo iki posmo – ir mes matome naujas vietas, kur gyvena ir kovoja mūsų didvyriai, mes džiaugiamės jų laime, kenčiame dėl nepasisekimų, bijome dėl jų laukiamų pavojų. Perskaitėm – ir dar vis tebesame lyg aname pasauly. Ir staiga tai vienas, tai kitas matytų vaizdų vėl išsineria į viršų, mes ieškome atitinkamos knygos vietos ir dar kartą skaitome pasigėrėdami. Paskui patys save statome į panašias aplinkybes, atsimename ir įsivaizduojame mėgiamus žmones ir toliau traukiame jau mūsų pačių gyvenimo poemą. Ir tik negreit atsipeikim iš savo sapno. Ir jaučiame, kad vieni vaizdai dyla, blaškos, o kiti užkrinta kažkur į sielos dugną ir, rodos, lyg pasveria truputį mūsų ūpo ir net apskrito nusistatymo svarstyklę į vieną ar į kitą pusę.

Arba štai mes esame koncerto salėje. Sugrojo muzika – mes įsiklausom kaskart domiau ir kaskart daugiau duodamės nešami jos skleidžiamų burtų. Suskambėjo mūsų ausyse tam tikri garsai, tam tikro ritmo dėstomi – ir mums linksma, lengva, mūsų gyvybės pulsas pakilęs, ir mes leidžiamės jei ne šokti, tai bent vieni sau koja į taktą trepsėti ar mintimi ritmu liūliuoti. Suskambėjo kitokia balsų rūšis – ir mums rimta, net

ilgu ir liūdna ligi ašarų. Muzika sugrojo dar kitaip – ir mes jaučiamės milžinai esą, pasiryžę kovon pulti, didelių žygių vykinti. Ir taip visą gyvenimų eilė. Mums nesvarbu čionai aiškinti tą sąryšį, kuris įvyksta tarp poeto žodžių, muzikos garsų, tapytojo dažų, iš vienos pusės, ir mūsų įspūdžių, iš kitos. Mums svarbu pastebėti, kad taip iš tiesų yra: mes tikrai duodamės nešami poeto žodžių, tapytojo vaizdų, muziko garsų. Bet šis apsireiškimas tai dar tik pradžia galingo dailės veikimo mūsų sielai. Jam išaiškinti paimsime pavyzdį iš kitos srities.

Yra vienas keistas psichinis apsireiškimas, labai panašus į mūsų sielos padėtį, įsigyvenus į meno kūrinį, kaip aš ką tik bandžiau aprašyti.

Šis naujas apsireiškimas yra daug stipresnis, jo išdavos apčiuopiamesnės, taigi tyrinėtojui duodąs aiškesnių ir tikresnių išvadų. Šis apsireiškimas – tai hipnozė. Hipnozėje žmogus visai netenka sąmonės, viso savęs nujautimo ir savo psichologinio aš. O mes matėme, kad, įsigilinę į meno kūrinį, mes taip pat bent užsimirštame ir netenkame sąmonės, kas aplink darosi. Pavergti hipnozės, mes iš tiesų darome tai, ką mūsų pavergėjas liepia mums daryti: mums liepia juoktis – mes juokiamės; mums liepia verkti – mes verkiame; mus paklupdo ir sudeda rankas – mes imame melstis; mums sugniaužia kumštis ir sutraukia antakius – ir mes imame pykt ir grasint nematomam priešininkui. O sužavėti dailės, mes savo viduje taip pat gyvename jos siūlomu gyvenimu. Aišku, kad dailė taip pat mus hipnotizuoja, nors ir nelygiu laipsniu*. Kas iš to seka? Žiūrėkime toliau hipnozės vaisių. Užmigdytam

* Ar hipnozės ir dailės „žavėjimas" yra tos pačios rūšies – mums čia nesvarbu. P. Souriau knygoje „La suggestion dans l'art" tai įrodinėja. Jam prieštarauja G. Lechalas „Etudes esthétiques". Mūsų uždaviniui svarbu, kad abiem atvejais sugestija remiasi tais pačiais dėsniais.

žmogui hipnotizatorius sako: „Šiandien per vakarienę ant stalo stovės dvi gėlių vazos; prieš sėdant valgyt, tu paimsi ir sukeisi jas vietomis". Hipnozė pabaigta, užmigdytasai žmogus vėl paprastoj padėty, tačiau nieko nežino, kas su juo atsitiko. Štai ateina vakarienė, visi sėda prie stalo, o jis nei iš šio, nei iš to ima gėles ir sukeičia vietomis. „Kam Tamsta tai padarei?", – klausia šeimininkė. „Taip jos geriau tinka", – atsako šis, kaip ir nieko nebūtų buvę. O iš tiesų kas atsitiko? Duotasai hipnozėj įsakymas glūdėjo bandomojo pasąmonėj, kol paskirtu laiku jis staiga iškilo paviršiun. Žvilgis krito ant gėlių ir kilo nesulaikomas noras jas sukeisti, ir čia pat buvo prasimanyta motyvas tas noras pateisinti: taip gražiau atrodysią. Panašių hipnozės pavyzdžių galima duoti labai daug. Bet jų esmė ta pati.

Meno kūrinio sužavėtame žmoguje įvyksta tas pats procesas, tik mažesniu ryškumu. Nes kaip tenai, taip ir čia valdo tie patys psichiniai dėsniai: pasąmonės talpumas ir vaizdų apsireiškiamoji ypatybė. Iš tiesų nė vienas daiktas, kuris kaip nors yra palietęs mūsų jausmus ar sielą, nebežūsta. Jis įkrito į mūsų pasąmonės indą kaip mažutis grūdelis visai nejaučiamai, nenuvokiamai. Tačiau jis auga maitinamas taip pat nenuvokiamai įkritusių kitų šapelių – ir štai vieną dieną savo viršūne pasieks mūsų sąmonės, ir mes nusistebėsime, iš kur mumyse galėjo kilti panaši mintis ar jausmas.

Apsireiškiamoji vaizdų ypatybė yra dar nuostabesnis daiktas. Kartą gimusi mintis ar vaizdas nepaprastu gajumu stengias išsiveržti iš mūsų sielos žodžio ar veiksmo pavidalu. Kitaip tariant, mes sekame savo mintimis ir įvaizdžiais. O ši įvaizdžių galia yra taip stipri, kad mes tikrai jai nusileisime, jei atsispirti nepavartosime tokios pat galios, vadinas, jeigu šiems įvaizdžiams nepastatysime griežtai priešingų įvaizdžių.

Iš to, kas čia trumpai buvo pasakyta, jau galima suprasti tikrai didelė psichologinė dailės reikšmė žmogaus gyvenime. Dailė kaip ir suhipnotizuoja žmogų ir tokioj padėty teikia be galo daug įvaizdžių, minčių ir jausmų, kurių nė vienas nežūva pasąmonėj, o kartą tapę sąmoningi, veržiasi išsireikšti į viršų, kitaip sakant, kreipia žmogų į vieną ar kitą pusę. Šis kreipimas įvyksta juo lengviau, jei žmogus nesugeba patiekti priešingų veiksnių.

Paprastai manoma, kad įvaizdžių duoda tiktai plastikos ir žodžio dailė, o apleidžiama muzika. Dėl to kalbant apie taip vadinamą nemoralingą arba priešingą dorai dailę, daugiausia draudžiama paveikslai, skulptūros, beletristika, poezija, tuo tarpu nieko nesakoma dėl muzikos, jei ji nėra jungiama su žodžiais ar veiksmais. Tokis išskyrimas jokiu būdu negali būti pateisintas. Atvirkščiai, muzika turi daug daugiau įtakos žmogaus sielai nekaip kuri kita dailės šaka, nekalbant apie kai kuriuos romanus, kurie tačiau neverti dailės vardo. Tiesa, kad aiškiausių įvaizdžių siaura to žodžio prasme duoda plastikos ir žodžio dailė, dėl to ji yra kone visiems suprantama. Bet įvaizdžių, kaip mes juos suprantame psichologijoj, ne mažiau turi ir muzika. Gaivalingai žavinčia garsų banga ji stačiai trykšta iš menininko sielos ir taip pat gaivalingai apsiaubia visą mūsų esmę. Senovės žmonės instinktu jautė didelę muzikos galią. Jūs esate girdėję senovės mitą apie Orfėjų, kurio muzikos sužavėti skernagiai prie jo kojų glaudės, o požemių pragaro dievai sutiko mylimąją grąžinti. Arba apie sirenas, maloniais savo balsais viliojančias jūreivius į pražūtį, arba apie stebuklingą mūsų pasakų dūdelę, kurią sugrojus leidžias šokt ir kaimenė, ir arkliai, ir karieta, ir ponas. Gyvenimo patyrimai tą patį sako. Kiekvienas mūsų daugiau esame patyrę susijaudinimo iš muzikos nekaip iš kurios kitos

dailės šakos. Be to, atsiminkime religinės, patriotinės ir karinės muzikos reikšmę. „Aš laimėjau kovą, – yra rašęs vienas generolas, – Marselietė* vedė mane". „Su Marseliete aš kausiuos vienas prieš keturis", – yra pasakęs kitas.

Taigi tiesa, muzika turi daug įtakos mūsų sielai, bet ar ši įtaka gali būti kartais visai nesveika, negatinga, vedanti mus į pražūtį, kaip sirenų balsai anuos jūreivius? Atsakysiu neabejodamas: taip, gali. Esti fiziologiniu idėjiniu atžvilgiu nesveikos muzikos. Pirmoji tartum tyčia turi tikslą groti mūsų nervais. Ji visą įspūdį remia darytiniais efektais. Visokiais moduliacijų kaitaliojimais, ritmo ir tempo keitimais, vingiuotais garsų kilnojimais ji pagauna mūsų dėmesį, įtempia ligi paskutinio laipsnio ir svaido griausmingo patoso finaluose. Nereikia savęs apgaudinėti, kad tokia muzika dažnai mums patinka. Yra tai vien erzinamų nervų žaidimas, lygiai kaip žiūrint į galvatrūkčias cirko štukas, atletų mušytynes ar sekant šnipų dramas. Neurastenija yra paprastas panašių pasigėrėjimų vaisius.

Idėjiniu atžvilgiu nesveika muzika gali būti lygiai kaip ir beletristika, poezija ar tapyba. Ji gali griauti dorą, gramzdinti sielą į pesimizmo ir nevilties pragarmes, griauti visą šviesų mūsų gyvenimo rūmą. Spėju, kad ne vienas esame gyvenę po vieno kito koncerto ar operos sunkų, juodą ir šaltą įspūdžių tarpą. Rodos, užgeso kažkas šviesu, dingo kažkas artima, ir tu lieki vienas, užsivylęs, savęs nekęsdamas, kitais nebetikėdamas.

Aš esu minėjęs, kad muzika neduoda mums taip aiškių įvaizdžių kaip plastika ar žodžio menas. Ir dėl to ji itin yra galinga. Vienus įvaizdžius mes galime nugalėti kitais, priešingais. O muzika, jeigu ji yra nesveika, sudaro apskritai neaiškų

* Prancūzų tautos himnas, kario Rouget de Lisle parašytas 1792 m.

miglotų geismų arba juodo nepasitenkinimo ūpą. Ir mes patys nebežinome, kas mums yra ir ko mums stoka. Dėl to vienas rūstus moralistas yra pasakęs, kad esama muzikų kompozitorių, kuriuos reiktų sodyti į teismo suolą greta žmonijos piktadarių. Tamsaus pesimizmo, sugriauto gyvenimo nuotrupų, klaidaus chaoso reiškėją dekadentinę mūsų dienų muziką gražiai ir teisingai aptaria V. Ivanovas[2]. Teleista mums bus čia paduoti kiek ilgesnė šio rašytojo ištrauka, nes ji padeda suprasti ne tik muziko, bet ir šiaip jau mūsų amžiaus menininko sielą. „Muzikos obalsiai tampa nuotrupumas, atomizmas, alogizmas. Kova su logizmu, žinoma, baigias psichologizmo laimėjimu. O nevaldomas psichologizmas gimdo nervingumą ir nuotrupumą; šio meto muzika – tai muzika *à courte haleine*[3]. Jei kompozitorius kreipias į pasaulį, jo pasaulio schemos pasirodo esą jo pačio psichologijos išdavos. Jo skriedesys, vingiuotas ir neviltingas, panašus yra į skriedesį paukščio ant begalinės jūros – jau pailsusio ir vis dar neregįnčio žemės,– tuo tarpu kai senoji muzika atrodo lyg arų plaukymas aukštumoj ties nejudama viršūne. Nes joks menas neišduoda taip tiesiai kaip muzika, ar tiki menininkas Dievą, ar ne. Taip vykdo mūsų dienų muzika slaptą griovimo darbą mūsų pasąmonės srity. [...] Visur sudedamųjų dalių prievarta terpimas, visumai pasiliekant palaidai ir dėl to bejėgei. Bet palaidumas tai ir yra vaduojąs liguistos mūsų dienų sielos dėsnis. Rodos, matai prieš save kažkokį bėgimą kur akys neša nuo genančios išgąsties smūgių, bėgimą per dagius ir spyglius, kurių kiekvienas aštriai žeidžia, bet kaitrų akimirkio skausmą nustelgia sekąs gėlimas"*.

Aš leidau sau kiek ilgiau kalbėt apie muziką, nes ji, kaip jau minėjau, yra įstabiausia ir aukščiausia meno šaka. Ją

* Иванов В. Борозды и межи. – М., 1916, с. 172, 173.

mažiausiai slegia ir varžo sunkios, kietos, beformės materijos priešingumas. Ji betarpiškai apreiškia žmogaus kūrėjo dvasią ir lygiai betarpiškai pagauna žmogaus ėmėjo sielą. Viena grynoji lyrika šiuo atžvilgiu labiausiai prilygsta muzikai.

Iš to, kas buvo lig šiol pasakyta, manau, šiek tiek paaiškėjo psichologinė dailės reikšmė žmogaus gyvenime. Per platus tai klausimas, kad ji būtų galima dar smulkiau čia išgvildenti. Man derėtų kalbėti dar apie dailės reikšmę, kiek ji teikia mums estetinio pasigėrėjimo ir džiaugsmo pilkame kasdieniame mūsų triūse. Tačiau čia jau kiekvienas mūsų turime pakankamai patyrimo, kad padarytume tinkamą išvedimą. Atsiminkime, kokio malonumo mes jaučiame, kai pailsę prie savo stalo kreipiame žvilgį į kybantį priešais paveikslą ar kai po savaitės darbo atlankome koncertą, teatrą, ar kai laisvą valandėlę pašvenčiame poezijai, ar dar kai sulaukę šventadienio, bažnyčios skliautuose drauge su šventų himnų ir muzikos balsais keliame sielas į Aukščiausiąjį grožio Kūrėją. Visos šios valandos reiškia kažką aukštesnio, tobulesnio mūsų gyvenime, kuo mes raminamės, džiaugiamės ir stiprinamės tolimesnei žemės kelionei. Rodos, pratrūko valandėlei juodo debesio uždangalas, skaistus spindulys apsiaubė mus ir mūsų žemę – ir visa pakito jo šviesoje: mes pažvelgėm į dangų ir pažinom, kad mūsų sieloj lyg mažame lašelyje spindi ta pati saulė.

* * *

Dailė veikia ne vien žmogų vienetą, bet ji turi, be to, dar plačios visuomeninės svarbos. Kas yra visuomenė? Yra tai daugelis žmonių, susijungusių vienu moraliniu ryšiu siekti bendro tikslo – gėrio. Čia jau be ilgų įrodinėjimų suprantama, kad visuomenė bus tobulesnė ir vaisingiau vykdys bendrus

uždavinius, juo ji bus tvirčiau sulipus į vieną kūną. Dėl to dar visuomenė vadinama kolektingas asmuo. Šis asmuo daugeriopu atžvilgiu yra panašus į asmenį vienetą ir jo gyvenimas eina taip pat tam tikrais dėsniais. Jeigu mes prisiminsime paprastąjį žmogaus paskirstymą į proto, valios ir jausmų sritis, tai pripažinsime, kad visuomenėj, kaipo kolektingame asmeny, šios trys sritys yra taip pat kolektingos ir jungiamos tam tikrų ryšių. Mokslas ir religija teikia principinių vedamųjų idėjų ir jungia visuomenės protą. Dora ir vėl religija teikia veikimo normų ir jų sankcijų ir jungia visuomenės valią. O grožis ir dailė, veikdami žmonių sielas per jausmus, jungia ir šią paskutiniąją sritį. Jungdama visuomenę, dailė atlieka tai dar tobuliau nekaip mokslas, religija ir dora. Nes dailės objektas, grožis, nėra betarpiškai rišamas su gyvenimo nauda ir praktika, ir, kaip toks, nekelia kovos obalsių, bet atvirkščiai, ramina sielas ir teikia kiekvienam lygiai savo malonių, nepastodamas kelio kitiems. Aplink kilnų meno kūrinį gražiausiais gyvenimais spiečiasi seni ir jauni, vyrai ir moterys, kairieji ir dešinieji. Čia tirpsta luomų ir partijų priešginybės. Grožis, menas ir dailė supa visuomenę bendros simpatijos vainiku.

Visa tai galima pritaikyti, kalbant apie dailės reikšmę tautai, ir dar kai ką pridėti. Kas yra tauta? Yra tai žmonių grupė, išaugusi iš vieno kamieno ir dėl to išsiskirianti savo kalba, taip pat dvasios ir net kūno ypatybėmis. Visuomenės pagrindas – jungtomis pajėgomis siekti bendro tikslo – gėrio. Tautos pagrindas – išlaikyti specifinės savo ypatybės. Mes matėme, kaip menas ir dailė stiprina visuomenės pagrindą. Jie dar labiau stiprina tautos pagrindą. Svarbiausia tautos skirtingumo žymė – tai tam tikra jos dvasios ypatybė, atsiradusi dėl vienos visų tautos narių kilmės ir dalimi dėl vienos jų gyvenamos vietos bei vienos kalbos. Juo ši ypatybė tautoj bus

stipresnė ir sąmoningesnė, juo pati tauta bus gyvesnė ir galingesnė. O menas iš visų žmogaus dvasios gaminių ryškiausiai sugeba suimt ir iškelt jo sielos ypatybes, nes jisai nėra kuriamas šaltu protavimu, dėstant išorinius davinius, jis yra betarpiškas sielos išsireiškimas ir tai tuo metu, kada visos jos galios yra suburtos į vieną aukščiausią sintezę. Tegul objektingas grožis yra vienas ir visiems lygus, tačiau atsispindėjęs kiekvieno menininko sieloj jisai trykš iš jos kitokiais spinduliais, kaip kad ta pati saulė įvairiai spindi įvairiuose vandens lašuose. Menininkas, šaknimis įsiėmęs į savo tautos dvasią, gamina jai žiedų iš jos pačios syvų. Ir čia apsireiškia svarbi tarpusavio įtaka tautos – menininkui, ir menininko – tautai. Tauta duoda menininkui bendrą jo kūrybos foną ir dirvą augt ir tarpt jo veikalams. Menininkas suima tautos dvasią ir charakteringąsias jos gyvenimo žymes ir įkvepia visa tai į dailės veikalą, kuris vėl kalba tautai jos pačios širdies balsu ir taip ją peni ir augina.

Tačiau menininkas kelia ir reiškia tautines dvasios ypatybes ne dėl jų pačių, t.y. ne šias ypatybes laikydamas savo kūrinio tikslu ir ne jas vienas išreikšdamas. Didele intuicija pasiekdamas pačią tautos gelmę, jis sukuria visos tautos sintezę ir išreiškia giliausią tautinę idėją. Bet ir ne čia dar baigias menininko kūrėjo uždavinys. Visų pirmiausia jisai turi grožio idėją ir tik jos šviesoje mato visa kita. Taigi tautos dvasia ir tautinė idėja jo kūriniuose bus išreikšta šiokiam ar tokiam santyky su grožio idėja ir jos šviesoje atrodys teigiamai arba neigiamai, jau tuo pačiu nurodant tautai jos ateities kelią. Štai dėl ko geningi visų tautų menininkai yra patriotai ir laikomi tautiniais pranašais ir vadais, tautinių problemų statytojais ir sprendėjais.

Tau skirta ne kardu Tėvynė ginti,
Bet ateitin jai rodyti keliai.
Tyloj išklausęs jos širdies plakimo,
Gyva daina išlieki jos jausmus
Ir aidesiais žvaigždynuose pasekęs,
Uždek negęstantį Tautos žibintą.*

Tad tauta ne be reikalo taip brangina savo meno kūrinius, jiems rūmus stato ir į savo kultūros židinį deda. Menas duoda aukščiausią tautos sintezę, nušviečia tautinę idėją, rodo jos kelius ir vainikuoja tautą garbės vainiku. Imant atskirų pavyzdžių, atminkime, kas yra Gėtė, Šileris ir Vagneris – vokiečiams, Mickevičius, Slovackis, Krasinskis ir Vyspianskis – lenkams, o mums, lietuviams, bent liaudies poezija ir visa jos meno kūryba, ir tautinis pirmųjų mūsų atgimimo laikų romantizmas. Mūsų tautinis atgimimo genijus liaudies dainininkių, dainininkų, audėjų ir skaptorių, taip pat ir pirmųjų, nors naivių, bet karštų patriotų poetų lūpomis gali pasakyti, kad:

... triskart apėjau
aš visą plačią šalį ligi jūros,
mūs brolius ruošdamas į didį žygį.
Aš, pirmą kartą eidamas, verkiau
dėl didžio jųjų vargo ir skriaudos
ir klausiau, kas gi juos vergais padarė.
Aš, antrą kartą eidamas, mečiau
į jųjų širdis gyvą laisvės diegą
ir skambiai dainai jį daviau auginti.

---

* *Putinas*. Valdovo Sūnus.

O trečią kartą eidamas, radau
jau juos bešveičiant plieno kalaviją.*

Ir jeigu tauta iš tiesų bus sukūrusi savo meną, kuris yra jos kultūros žiedas, ji tuo pačiu jau bus tvirta ir kalaviju iškovoti sau išorės laisvę, nes vidujinę dvasios laisvę ji bus anksčiau įgijusi: dvasios vergijoj menas nekuriama. Tačiau meno uždavinys čia dar nesibaigia. Laisvė nėra sau tikslas, bet tik sąlyga toliau augti ir kilti. Menas yra vienas galingiausių to augimo veiksnių. Tad tautos išminties genijus ir sako atgimimo genijui, kad jojo kankliai, pažadinę kovą dėl laisvės, dar tik pusę darbo yr atlikę.

Kai nuvarvės jau kraujas nuo kardų
ir pergalės giesmė pasveikins laisvę,
turėsi, Dainiau, vėl triskart keliauti:
Tu pirmąkart žaizdas padėsi gydyt,
tu antrąkart įdiegsi meilės diegus,
*tu trečiąkart aukštyn pakelsi sielas**.*

Šis yra aukščiausias meno uždavinys ne tik tautos, bet ir visos žmonijos gyvenime.

II

Ir ne tik uždavinys, bet ir pati meno prasmė yra ta, kad jis privalo kelt aukštyn žmogaus ir pasaulio sielą, apimdamas vis platesnius horizontus, ir įsistiprinęs naujose aukštybėse, sugyvendinti, sujungti visa į naują grožio sintezę ir vėl aukštyn tiestis.

---

* Putinas. Valdovo Sūnus.

** Putinas. Ten pat.

O kame paskutinis aukščiausias tos pažangos laipsnis? Žinoma, ten pat, kur ir aukščiausias viso pasaulio tikslas. Idealas begalinis, ir dėl to visa, kas jo spindulių nušviečiama ir dėl jo sukurta, lieka pažymėta nemirtingumo žyme, o visa, kas nutraukė sąryšį su juo arba išsilaužė iš jo šviesos, arba sau kitą idealą pastatė, yra mirti nusmerkta.

Aš bandysiu atvaizduoti šią mintį pačiais istorijos įvykiais ir meno šviesoje. Ne per seniai man teko matyti vieną inscenizuotą garsingą istorijos įvykį iš IV krikščionybės amžiaus, kur norėta parodyti dviejų pasaulių ir dviejų pasaulėžiūrų kova.[4] Dramos didvyris, ciesoriaus giminės ir gilios sielos jaunikaitis, kuris paskui pasaulį valdys, pasijunta dviejų priešingų galybių įtakoj. Jį mokina naujo mokslo skelbėjas senas vienuolis asketas. Rūsčioj šventyklos sutemoj kyla juodas kryžius, o ant apdengto paramo glūdi didelės atvožtos evangelijos knygos. Iškilmingai skamba iš vienuolio lūpų šventos tiesos žodžiai. Jisai kalba turbūt apie savo dieviškojo Mokytojo mokslą ir darbus, apie Jo stebuklus, kentėjimus ir mirtį, apie šio pasaulio niekybę, apie vergų meilę, apie savo kūno išsižadėjimą dėl amžinos būsimojo gyvenimo laimės. O jo žodžių prasmei, rodos, pritaria jo liesas apžėlęs veidas, jo degančios akys ir šiurkštus kietas jo rūbas, ir basos kojos, ir visas rūsčiai paslaptingas šventyklos ūpas. Jaunuolis klauso žemai nuleidęs galvą. Jis nebepakelia sunkios minčių naštos. Jis jaučia gilia savo siela visą nepaprastą naujo mokslo galybę, bet kartu jaučia ir savo dvasios maištą prieš tas kraupias sutemas, į kurias naujas mokslas, rodos, kėsinas paskandinti jo saulės trokštančią širdį.

Jaunuolis turi ir kitą dar auklėtoją – seno ir gražaus graikų pasaulio mylėtoją, kurs lavina jo kūno pajėgas, rodo meno sukurtas grožybes ir aiškina jų paslaptis. Auklėtojas veda jaunikaitį į senovės šventyklas, kur marmuro portikai ir kolo-

nados, šviesios, aukštos ir lengvos kaip arfos stygos, rodos, džiaugsmu virpa nuo įudviejų žingsnių aidų. Šviesioj, saulėtu žydriu dangum dengtoj šventykloj mėlyna juosta smilkalas kyla pagerbti sudievintai olimpiečių kūno nuogybei. Jiedu eina į kitą šventyklos pusę, kur žvilganti saulėje jūra ritmingais skandavimais pakrančio uolynus bučiuoja. Čia svaigsta jaunuolis nuo begalinių ruimų platybės, šviesa ir šiluma jo širdį užliejusios. Ir staiga išsiveržusia gyvybės ekspansija jis tiesia į tolį rankas, tartum visą laimę norėdamas savo krūtinėn suimti. Kaipgi nemylėti tavęs, gyvenime, jeigu tu toks gražus ir malonus! O auklėtojas, permetęs per petį savo lengvą togą, negirdimai dingo kolonadose.

Jaunuolis lieka vienas. Jis grįžta į savo rūmą, bet negali nurimti. Naujo gyvybės ilgesio keliamas jis blaškosi vienas sodų gėlynuose ir portikuose. Ir štai pamato mergaitę, skrituliu žaidžiančią. Kairiąja ranka pasirėmusi į kelį, o dešiniąja iš apačios suėmusi skritulėlį, sviedžia jį, parisdama į tolį ir pati paskui skrenda išsinerdama iš savo dviskraistės tunikos. Rodės, kad pati Diana, nužengusi nuo Olimpo, mirtingųjų žaislais susigundė. Ir jaunikaitis pamilo mergaitę visa gyvenimo ištroškusia širdžia, o su ja ir visą jos pasaulį su šviesiu jo dangumi, šilta jūra, skambiomis šventyklomis ir džiaugsmo dievais. Ir jis prisiekė iki mirties kovoti su naujojo mokslo davėju, Galilėjos plebėjumi, senovės grožybių priešininku.

Aš jau toliau nebeatmenu, kaip ta kova ėjo, kol pagaliau anas jaunikaitis, tada jau Romos ciesorius, žinomas Julianas Apostata, paskutinį gyvenimo atodūsį baigdamas sušuko: „Galilieti, Tu laimėjai!" Pagaliau tai nė nesvarbu. Nesvarbu nė tai, kad krikščionybės idėja klaidingai ten atvaizduota kaip džiaugsmo ir gyvybės neigėja. Prie tokios schemos mes esame pripratę. Mano dėmesį itin sužadino tai graikų pasaulio ir jų meno atvaizdinimas. Turint pagrindinę dramos mintį –

dviejų pasaulėžiūrų kovą – ir matant tas puikias šventyklas, sužmogintų dievų gyvenimą, kur grožis kūną taip išidealizavo, kad net jo nuogybė neteko savo žemiškos ypatybės, matant ir gyvus žmones, pasiekusius aukščiausio savo fizinio išsivystymo ir grožio laipsnio, nesulaikomai kilo mintis, kam gi visa tai, – kokia visa to prasmė – ir kas gi toliau lieka daryti? Jų idealas – Olimpas. Ir štai jis pasiektas. Tačiau ar patenkinta žmogaus dvasia?

Žiūrint į aną jaunuolio auklėtoją atrodo, kad taip. Tačiau ar jis neklysta? Ar jis nėr kartais tik apsvaigęs somnambulas, klejojantis savo sapno rojuj? Sapnas išsiblaškys, ir jis dar išgirs, kaip vergų širdyse kraupiu atobalsiu klaidžioja Spartako dvasia, o jo paties gyvenimo nuobodis ar neprives kaip Petronijų atsigulus ant rožių sau perpjauti gyslas? O jeigu taip, tai kame gi tų visų grožybių prasmė, dėl kurių jaunikaitis prisiekia kova Galiliečiui? Teigiamo atsakymo aš neradau. Nedavė man jo nei kalbamoji drama, neduoda nė pats gyvenimas. Šiandien skambiųjų portikų ir kolonadų tik griuvėsiai tebestyro, jų meno stebuklai muziejus puošia ir, tiesa, stebina mus kaipo paskutinis tam tikros tobulybės laipsnis, pabaigęs savo pažangos eigą, nes idealas pasirodė esąs išsemtas. O mūsų dienų menas, nekalbant jau apie ekspresionistų figūras, ar tai nėra skaudžiausias pasityčiojimas iš Olimpo, kokį tik įsivaizduoti galima?!

Galilietis laimėjo kovą. Tiesa, jo laimėjimas yra dar tik paviršutinis, neperkeitęs žmogaus širdies. Tačiau jis davė tikrą idealą, kuriam pasiekti reiks pereiti daug verpetų, nuopuolių ir kataklizmų. Jisai laimėjo ne vien Kalvarijos kančia ir prisikėlimo triumfu, bet lygiai ir Taboro džiaugsmu. Ir mes, naujos eros menininkai, prieš senovės Olimpo idealą turime pastatyti nepalyginamai kilnesnį, turiningesnį ir gražesnį Taboro Idealą. Pakilęs nuo žemės kūnas iš vidaus spindi dieviška

šviesa; materija ne tik formos pavergta, bet ji visai persiaubta ir perkeista didžia dvasios galybe. Ji tarsi išsivaduoja iš savo svarumo ir pasingumo. Ir mirtis netenka savo galios. Naujos eros menas turi dvasia perkeist kūną. Menininkas atsižada regimojo pasaulio, kaip savo kūrybos tikslo, susitelkia savo sieloj ir kuria tai, ką pasiekia savo vidaus patyrimu, kuria, naudodamas šio gyvenimo davinius.

Pastatę aukščiausią meno Idealą, eidami į konkretingą meno sritį, mes privalome rasti pagrindo, kad tas mūsų Idealas tinka lygiai gerai ir patiems meno reiškiniams, ir mūsų pačių sielų siekimams, pastangoms.

Mes ilgimės grožio, ieškome jo, o radę neslepiame savo turtynuose. Jisai apvaisina mūsų sielas, ir iš jų dygsta nauji žiedai. Pradžioje aš sakiau, kad dailės gaminimas tai yra amžinas keitimas grožio, kaip gauto įspūdžio, ir grožio, kaip emocijos išdavos, kuri turi būti išreikšta regimojo arba jaučiamojo pasaulio lytimis. Ir šis reiškimas arba jungimas minties, sielos su medžiagine forma yra tikra kūryba. Du atskirti, savyje nesitenkinantys pradai jungias į vieną ir tampa nauja būtis, tobula ir amžina pasiektoj savo tobulybėj. Net paviršutinai žiūrint į menininko darbą, jau mes matome sunkios medžiagos kitimą, tiesa, dar taip pat medžiaginį, tačiau ne be gilesnės prasmės. Beformį molio ar marmuro gabalą skulptorius paverčia į kilnią stovylą, iš kurios gyva mintis trykšta. Pilkus laukų akmenis ir sunkias uolas architektas sudeda į tiesias kolonas, piliorius ir bokštus, kurie atgiję į dangų stiebias. Taip ir toliau. „Menas, – sako Žanvjė, – kuria tvarką pasaulio materijoj, pavestoj mums valdyti"*. Kurti tvarką materijoj reiškia neigti palaidas chaosas, kuris savo keliu yra kiekvienos tobulybės neigimas. Menas savo esme yra tvarkos reiš-

* Janvier E. La vertu. – P. 99.

kėjas. Meno sukurtąją tvarką mes vadiname harmonija, kuri yra ne kas kita kaip tinkamoj kiekybėj ir kokybėj įvairių sudedamųjų dalių vienybė. Ir juo ši vienybė bus tobulesnė, pasiliekant dalių įvairybei, tuo formaliai bus pasiektas aukštesnis grožio laipsnis. Menininkas kūrėjas, žiūrėdamas į pasaulį kaip į savo kūrybos medžiagą ir rasdamas jame begalinę įvairybę, tobuloj harmonijoj jungia tai su amžina Dievybės mintim ir taip daro aukščiausią pasaulio sintezę ir tęsia toliau Pirmojo Kūrėjo darbą, iš pirminio chaoso išrutuliojusio pasaulio lyčių įvairybę. Kaip kiekvienos tvarkos ir harmonijos pradas, taip lygiai ir aukščiausios harmonijos sintezės idealas yra patsai Absoliutas.

Tas pats Absoliutas yra kartu ir aukščiausias žmogaus sielos tikslas. Tačiau žmogus tik tada gali jį pajausti ir patirti, kai, susitelkęs savo vienybėje, sujungs į vieną veiksmą visas savo dvasios galias. O tai nebus galima atlikti, jei pirmiau vienu stipriu ryšiu nebus sujungtas visas žmogaus gyvenimas. Mes žinome, kad tobuliausias ryšys, jungiąs visą žmogaus gyvenimą vienu dievybiniu principu, yra religija. Sakau tobuliausias, nes gali būti ir kitokių principų, kurie duos šiokią tokią gyvenimo vienybę, pavyzdžiui, garbės, turtų, žemės džiaugsmų ieškojimas kaip vyriausias tikslas. Bet šitokie principai arba yra kilę dėl vieno kurio per daug išbujojusio žmogaus palinkimo, arba, jei lygiai apima visą jo gyvenimą, tai tobulai jo nesujungia, nes nė vienas jų neturi tam pakankamai galios nei sankcijos. Tik viena religija, statydama aukščiausią tikslą – patį Dievą ir amžinąją laimę, – pajėgia visus žmogaus veiksmus valdyti taip, kad šitas niekad iš akių neišleidžiamas tikslas taptų vienintelis viso gyvenimo branduolys, visų darbų įvertinimo saikas ir viso plataus gyvenimo – nuo lopšio iki kapo – jungiamoji grandis. O paties žmogaus viduje visas jos sielos galias tobuliausiai jungia grožis.

Pradžioje aš stengiausi įrodyt, kad žmogus, įsigyvendamas į grožio reiškinį, jungia visas tris savo sielos sritis: protas, valia ir jausmai liejas į vieną vientisą veiksmą, kuris kartais gali pasiekti aukščiausio pakilimo arba ekstazės.

Žmogus, kurdamas grožį, gamindamas dailę, turi jaustis dar didesnėj vienybėje esąs, kad pasiektų aukštesnio grožio laipsnio ir, be to, išreikštų jį mūsų pasaulio ženklais. Iš to matyt, kad menas varo toliau religijos darbą, prirengdamas žmogų pasiekt aukščiausią jos statomą tikslą. Šis tikslas yra betarpiškas Dievo pasiekimas arba, kaip sako katekizmas, „Dievo regėjimas". Jisai tobulai įvyks tiktai amžiname po mirties gyvenime, suteiks didžiausią laimę, vadinas, tobulai patenkins proto, valios ir jausmų ilgesį.

Tačiau ir šios žemės gyvenime gali būti valandų, kada žmogus patiria anos aukščiausios laimės dalelę. Tai gali atsitikti, kad jis vienu visų dvasios galių veiksmu pasiekia reliatingai didžiausio grožio laipsnio. Šio stebuklingo veikimo galima patirti iš didžiųjų religinių senovės meno kūrinių. To krislelį gal kada ir patys esame pajutę. Raskime mūsų gyvenime valandą, kada religinis jausmas jungės su grožio įspūdžiu. Galėjo tai būti beveizint į didingą gamtos reginį, pvz., ramų saulėleidį varpams „Angelas Dievo" skambinant, galėjo tai būti senojo gotiko katedroje pamaldų metu, kylant smilkalo dūmams ir gaudžiant muzikos balsams. Ar nejautėme tada pačios Dievybės artumo ir ar savaime nelinko keliai, kaip Fra Andželikui[5] tapant savo paveikslus? Yra tik vienas šiuo atžvilgiu dar tobulesnis dvasios veiksmas, keliąs ją dar aukščiau, – tai mistinė ekstazė, kuriai tačiau išreikšti mūsų pasaulyje nėra ženklų.

Šiuomi aš nenoriu sakyti, kad dailė turi būti religinė siaura prasme, t. y. vaizduoti vien religinius siužetus. Kiekviename

meno kūriny, jeigu jis bus kilęs iš pakilusios menininko sielos, spindės amžinasis grožis arba kaipo pozitingai atvaizduotas jo krislelis, arba negatingai, kaip kontrastas iš kūriny reiškiamos koncepcijos.

Toks intymingas santykis yra tarp dailės ir religijos. Ir tai pateisina anksčiau mūsų pastatytą meno Idealą ir pagilina pačią grožio ir meno kuriamos dailės prasmę. Tai suprasdami, meną mes laikome vienu stipriausių žmonijos pažangos veiksnių, vykdant amžinąją Dievybės idėją. Menas apskritai negali būti šiai idėjai indiferentingas. Arba jis ją kels, arba neigs. Dėl to gerai yra pasakęs V. Ivanovas, kad „atėjo metas, kada menininkas, jeigu jis nenori būti religinio būdo, pames ir tai, ką jis jaučiasi turįs, paliaus būti menininkas"*. Čia pasakymą „religinio būdo" reikia suprasti kaip šiokį ar tokį, teigiamąjį ar neigiamąjį nusistatymą. Šiuomi bus matuojama jo reikšmė žmonijos pažangos kelyje ir dviejų priešingų galybių kovoje. Tuo tarpu menininkas be religinio apsisprendimo bandys kurti meną pačioje šaknyje pakirstą, netekusį jokios gilesnės prasmės pasaulio eigoje. Žinoma, mūsų dienų menas dar be galo toli yra nuo šių aukštų idealų, taip pat kaip ir žmonija yra toli nuo religinio gyvenimo tobulybės. Nes kad kiltų apskritai dailė, nepakanka vieno kito iškilusio jos kūrėjo. Reikia, kad visa dirva būtų prirengta priimti grožio diegams, bendru gyvu nujautimu jiems šildyti, maitinti ir auginti.

Toks turėtų būti bendras teorinis mūsų estetinės pasaulėžiūros nusistatymas. Bet konkretingai, praktikoje? Juk pažvelgę į meno istoriją, o ir į mūsų dienų meną, visur randame įvairių srovių, pakraipų, mokyklų, kurios kiekviena savo-

* Иванов В. Борозды и межи. – М., 1916, с. 175.

tiškai supranta kaip grožio prasmę, taip ir meno uždavinius. Ar mes taip pat privalome statyti atskirą tezę, jos receptu matuoti grožį ir kurti meną? Manyčiau, kad ne. Tokių tezių kelia gyvenimas savaime, o kiekvienas meno kūrėjas individingais savo palinkimais prišlyja prie vienos ar kitos jų arba skina sau dar kitokį taką. Visos šitos tezės ir obalsiai, kaipo įrankiai meno kūryboje, gali būti daugiau ar mažiau tikę, tačiau aukščiausios dailės prasmės dažniausiai nesiekia.

Tinkamai suprast ir įvertint meno kūrinius dailės atžvilgiu daug gali padėti psichologinė estetika, paremta meno istorijos pavyzdžiais. O tuo tarpu statydami estetinę savo pasaulėžiūrą, mes turime griežtai išbraukti tiktai tas pažiūras, kurios, liesdamos pačią dailės prasmę, ją žemina arba neigia jos reikšmę gyvenimui. Šias pažiūras galima suvesti į tris grupes: sensizmą, utilitarizmą ir estetizmą.

Jau patys vardai apibūdina jų turinį. Sensizmas (nuo lotynų žodžio *sensus* – jausmai, jutimai) kaip gyvenime taip ir dailėje ieško vien jausmų patenkinimo, jiems pataikaudamas. Sensizmas gyvenime retai yra skelbiamas kaip teorija visa savo nuogybe. Per daug jau brutalu ir žmogui žema nematyt gyvenime kitokio tikslo kaip tik jausmus penėti. Užtat gyvenimo praktikoje, kurioje apsireiškia ir meno kūryba, sensizmo sekėjų yra net per daug. Kaipo krikščionys, pagrindiniais doros dėsniais atmesdami sensistinį gyvenimo supratimą, aišku, kad nė menui nestatysim uždavinio šį sensizmą vykinti.

Utilitarizmas reikalauja, kad menas teiktų naudos kasdienio paprasto gyvenimo reikalams. Kad visa, kas gražu, būtų ir naudinga. Jeigu ir tobuliausias meno kūrinys negali patarnauti bent kokiam praktiniam gyvenimo reikalui, tai jis jokios kitokios prasmės nė neturi ir yra laikomas tuščiu burbulu, žaislu. Grynoji dailė utilitaristų supratimu turi tiek

reikšmės kaip ir kortavimas, šachmatai, kroketas, flirtas ir į juos panašūs dalykai. Ši pažiūra yra paremta arba stambiai materialistine pasaulėžiūra, arba dažniausiai stačiokišku storžieviškumu. Iš to, kas anksčiau buvo sakyta, mes matėme, kad kaip grožis apskritai, taip ir meno kuriamoji dailė turi daug reikšmės žmogaus gyvenime ir gilios prasmės savyje.

Daug rimtesnių gynėjų turi trečioji mūsų išbraukiamoji pažiūra – estetizmas, skelbiąs obalsį „menas menui" arba „dailė dailei". Šio obalsio skelbėjai sakosi duodą dailei didžiausios reikšmės, kokia tik būti gali. Dailė yra taip aukštas dalykas, kad ji esanti tikslas pati sau. Ji niekam neprivalanti tarnauti. Ji esanti absoliutingai laisva. Jos negalį varžyti jokie – nei tikėjimo, nei doros – įsakymai, nei tuo labiau šio gyvenimo reikalai. Meno kūrėjas turįs būti laisvas kaip paukštis, jei jis skrenda padangėmis, ir taip pat laisvas antžmogis, jei žengia žeme. „Mano patyrimas,– sako meno kūrėjas,– ir vidujinis mano nusijautimas rodo, kad kūrybos metu aš nebeatmenu jokių jūsų moralybės įsakymų ir nematau jokių tikslų kaip tik tą vieną: siekti mano įkvėpime patirtos grožio idėjos, kuriai pasiekti mano intuicija rodo man tokių, o ne kitokių priemonių. Ir vargas man, kad aš, atminęs jūsų įstatymus ir reikalus, išdrįsau pakreipti į juos mano kūrybos eigą. Iš mano idealo aš padariau karikatūrą – ir jūs patys mane plakėte savo kritikos rykštėmis". Atrodo, kad tokis menininko pasiskundimas yra visai nuoširdus ir teisingas.

Tačiau nors taip ir iš tiesų būtų, vis tik jo obalsis „dailė dailei" yra netikęs, daugiaprasmis ir klaidingas. Ėmus tyrinėti teoriniu atžvilgiu, jis neišlaiko jokios kritikos. Aš jau nekalbėsiu apie tai, kad sekant krikščionių pasaulėžiūros, jokis daiktas negali būti sau tikslas, kad visa ko tikslas yra vienas absoliutingas Dievas, visa ko – ir paties grožio versmė, ir kad visa kas – ir pats grožis tik Jame turi savo pateisinimą, ir tik

Jo nustatytų dėsnių yra valdomas, ir tik į Jį turi kreiptis ir grįžti. Tačiau ir sutvertųjų daiktų eilėje dailė nėra išskirta iš mūsų pasaulio suverenė sritis, vien tik sau ir savimi begyvenanti, ir tuo labiau nėra viso pasaulio aukščiausias dėsnis, nei pirmas, kad ir po Dievo, tikslas. Jeigu mes žiūrėsim į dailę kaip į atskirtą nuo pasaulio daiktą, tai ji bus gryna chimera, ir pasakymas „dailė dailei" tiek tereikš, kiek pasakymas „svajonė svajonei", „sapnas sapnui"... ir neturėtume ko ginčytis.

Bet tai nėra tiesa. Dailę kuria žmogus. Kuria eidamas savo prigimtimi ir pasaulio daviniais, kuria ne kam kitam kaip žmogui, o žmogus gyvena ir siekia gyvenimo. Ir viską matuoja šio siekimo žvilgiu. Mes jau matėme, kiek daug reikšmės turi jam dailė. Ir jis, besiekdamas gyvenimo, ne šio paprasto kasdienio gyvenimo, tik ano didaus, Amžino Gyvenimo, turi teisės visą pasaulį dėstyti taip, kad jis visas drauge su jo protinga valia siektų to pačio gyvenimo. Ginčas dėl obalsio „dailė dailei"– tai yra nesusipratimas ir konfliktas tarp Gyvenimą siekiančio žmogaus dailės ėmėjo ir žmogaus dailės kūrėjo. Ir vienas, ir kitas gina savo teises. Žmogus, siekiąs gyvenimo, turi viską savo tikslui pavergti, nes šis tikslas yra amžinoji jo laimė. Dailės kūrėjas taip pat turi apginti savo laisvę, nes jis gerai žino, kad kūryba prievartos nepakenčia. Tačiau šis konfliktas yra tiktai paviršutinis. Menininkas, dailės kūrėjas yra taip pat žmogus, ir galinis jo tikslas yra tas pats kaip ir jo priešininko – siekti Gyvenimo. Negalima yra į tą patį tikslą eiti priešingais keliais. Taigi ir reikalaujama iš menininko, kad jisai ne savo laisvės išsižadėtų, bet kad pripažintų bendrą visų tikslą, o pripažinęs eitų į jį. Savo kūryboje jis pasiliks laisvas kaip ir buvęs, tačiau tai tikra, kad jo kūriniai grožio šydu nedangstys bedugnių, bet didingais viadukais tiesis nuo

viršūnės į viršūnę, vesdami vis aukščiau ir aukščiau į patį grožio sostą. Nes menininko kūryba yra betarpiškas jo sielos išreiškimas. Jei ta siela bus skaisti, jei ji savo įkvėpimo ekstazėje pakils ligi aukščiausių viršūnių ir iš ten apims nuo amžių Dievybės užbrėžtus planus, tai ir jos kūriniai bus skaistūs kaip deimantas ir neklaidingi vedėjai.

Tokiu būdu, atmesdami obalsį „dailė dailei", mes visai nesikėsinam į menininko laisvę ir neketiname dailę pajungti į jokią tarnybą. Atvirkščiai, mes iškeliame ją į tinkamą garbės aukštybę ir išvaduojame iš tos painiavos, į kurią klampina ją anas miglotas ir daugiaprasmis obalsis. Juk „dailė dailei" pateisina visa. Tepk, ką nori, rašyk, ką nori, šmeižk dorą, idealizuok nuodėmę, griauk iš pagrindų visą gyvenimą, jei tik mokėsi visa tai pridengti gražia forma, dailės vardu, ir tu pasiliksi tarp mūs nekaltas grožio vaidila, užnuodijęs mūsų sielas, pakirtęs tikėjimą, aptemdęs gyvenimo saulę.

Pagaliau šio obalsio skelbėjai sakosi giną dailę nuo gyvenimo dulkių, nuo žemų panaudojimų, duodą jai didžiausios reikšmės. Be abejojimo, gerų norų yra. Tik ar tokiu būdu apginama dailė? Mes matome, kas daroma to obalsio vardu. Juo sekant, dailė reiktų laikyt kaip ir kiekvienas kitas laisvas sportas. Ne, tik įtraukus ją į bendrą pasaulio procesą ir čia pastačius į jai deramą vietą, mes suprasime aukštą jos pasiuntinybę ir nulenksime galvas prieš ją ir prieš jos kūrėjus.

Ne, ne dailė dailei, bet dailė žmogui, dailė gyvenimui, didžiam gyvenimui, gyvenimo pilnybei pasiekti. Dailė laisva, nevaržoma, gaivalingai išplaukusi iš tyros menininko sielos. Ji mūsų pažangos veiksnys ir ji mūsų didybės žymė.

Kaipgi pavadinti menas, kurs kuria tokią dailę, kurs plaukia iš pačios giliausios jos prasmės? Šiame rašiny jau esu sakęs, kad menininkas, kurdamas dailę, apreiškia grožį mūsų

pasaulio formomis. Vadinasi, dailė yra įkūnyta grožio idėja. Tokiu apibrėžimu mes išpažįstame simbolistinę dailę. Tačiau simbolistinę plačia prasme. Paprastai simbolizmas yra laikomas priešingas realizmui. Realiems gyvenimo daiktams duodama kita prasmė dėl šiokio ar tokio vidujinio jų sąryšio. Šis sąryšis buvo nelengva įspėt, užtat ir tokių simbolių mintis pasilieka aptemdinta. arba vėl, jeigu sąvokos ir mintys yra reiškiamos įvairiomis kombinacijomis, kurių gyvenime visai nepasitaiko, tai tokis simbolizmas yra dar sunkesnis*.

Mano čia kalbamas simbolizmas, plaukiąs iš ano dailės apibrėžimo, remiasi grynu ir tikru realizmu. Menininkas aukštybėje pasiektas grožio idėjas vaizdina tikrais šio gyvenimo vaizdais. Kitaip šis vaizduojamas jo gyvenimas gauna aukštesnės prasmės, jo vaizduojamose šio gyvenimo realybėse spindi aukštesniųjų jo pasiektų realybių šviesa. Aš skaitau jo poezijos kūrinį, seku jo gyvenimo dramą ir, sekdamas šį tikrą gyvenimą, aš jaučiu gilesnę jo prasmę ir matau anuos paslėptus takus, kurios nematoma ranka išbraižė žemės paviršium, sielų gelmėmis ir padangių aukštybėmis. Aš gyvenu poeto ar muziko teikiamais jausmais ar garsais, ir mano sieloje prabyla ištisa harmonija, ir skamba, ir liūliuoja, ir neša toli toli. Tai yra simbolizmas, didis ir platus kaip pasaulis. Nei iš menininko, nei iš meno ėmėjo jis nereikalauja jokių ypatingų pastangų jį kurt ir suprasti. Tik reikia, kad kūrėjas būtų pasiekęs anas aukštesniąsias gyvenimo realybes ir kad jis kurtų mūsų gyvenimą sekdamas. „Pirmutinis meno elementas,– teisingai sako Žanvjė,– yra idėja. Artistinė mintis privalo apimti du daiktu: realybę ir idealą"**. Tik tokia dailė bus didi dailė, tokia, kaip ją apibūdina A. Fujė: „Didi dailė – tai ne

* Šį simbolizmą yra gerai išdėstęs Hėgelis antroje savo estetikos daly.

** Janvier E. Op. cit.– P. 101, 105.

ta, kuri prieinama vien mažam išrinktųjų mylėtojų būreliui. Didi dailė yra ta, kuri veikia visą visuomenę, kuri turi pakankamai paprastumo ir nuoširdumo patraukti visiems žmonėms ir kartu pakankamai gilumo, kad joje galėtų rasti medžiagos savo refleksijoms bet kuris išrinktųjų. Vienu žodžiu, didi dailė sukelia pasistebėjimo visos tautos ar net kelių tautų ir kartu mažo skaičiaus sugebančiųjų joje rasti labiau intyminę prasmę. Didi dailė tat yra kaip ir didi gamta: kiekvienas skaito joje tai, ką pajėgia išskaityti."

Tad kurkime meną didį, tyrą ir skaistų ir jungtomis sielos galiomis siekime, kas yra mūsų visų aukščiausias tikslas.

1921

Gyvenimas ir poezija

Nesantaika tarp gyvenimo realybės ir poezijos pastebėta jau labai seniai. Pats Platonas laikė meną negalinčiu atvaizduoti aukščiausių realybių – daiktų prototipų – idėjų ir pamėgdžiojančiu vien jų kopiją – regimąjį pasaulį. Dėl to neigė jį kaipo šešėlio šešėlį – *mimesis mimeseos*. Senovės galvočiai, matydami, kaip poezija neatitinka nei gyvenimo, nei daiktų prototipų – idėjų, neretai poetui segė melagio vardą. Bet niekas negali užginčyti, kad poetų „melagystės" turi ypatingos galios, kad jos yra mėgiamos, kad traukia ir žavi savo tariamąja beprasmybe. Ir štai atsiranda gyvenimo praktikų ir teoretikų, kurie nori pagrįsti, motyvuoti meną ir poeziją kilniu tikslu: menas ir poezija turi tarnauti auklėjimo reikalams. Dar prieš Platoną Aristofanas rašė, kad poetai jaunuomenei yra tai, kas – mokytojai vaikams. Pedagoginė estetikos srovė plaukė labai ilgus amžius, o pedagoginis poezijos, literatūros ir apskritai meno supratimas tebegyvena visuomenėje ligi mūsų dienų.

Iš antros pusės, poetai ir šiaip menininkai savo vidaus patyrimu žino, kad jų menas turi dar kažką vertinga savaime, neatsižvelgiant į tai, ar jis bus praktiškai panaudotas, pritaikintas gyvenimui, ar ne. Ir dar žino, kad tyčia lenkiant meną prie praktiškojo gyvenimo, labai dažnai žūva anas vertingumas savaime: gaunamas naudingas padarinys, bet ne meno kūrinys. O dažnai ir tas naudingumas esti labai abejotinas. Ta pačia prasme naujųjų laikų estetikos filosofai su pačiu Kantu visai pakankamai yra įrodę, kad estetinė vertenybė ir estetiniai sprendimai remias tuo daikto atžvilgiu, kuriuo jis mums patinka, neliečiant drauge jokių pritaikomybės, naudingumo ir šiaip praktiškojo gyvenimo tikslų. Vyriausias estetinės

vertenybės pažymys, pasak Kanto, yra tai *uninteressiertes Wohlgefallen* – nesuinteresuotas (realiais reikalais) patikimas arba pasigėrėjimas.

Visa estetikos problemų ir meno vertenybių painiava kyla dėl to, kad jos neina, neužkabindamos kitų dorovinių ir praktinių vertenybių ir visokiausių gyvenimo reikalų. Kiekvienas žmogaus dvasios ir kultūros mechanizmo ratas yra krumpliuotas, kabina ir suka kitus ratus. Poezijos ir literatūros meno ratas taip pat krumpliuotas. Vis dėlto, jei mes norime tą mechanizmą pažinti, privalome imti kiekvieną ratą jo tikrąja prasme, žiūrėti jo pačio judesių, o nespręsti apie jį iš kitų ratų sukimosi. Aš nežinau, ar šito krumpliuoto mechanizmo pavyzdžiu pavyktų man ir toliau nuosekliai iliustruoti savo mintį. Bet aš esu viena įsitikinęs: kad meno, literatūros, poezijos sritis yra atskira dvasios kultūros sritis. Nežiūrint daugeriopo jos santykiavimo su kitomis sritimis, jos vertenybės, nepareinamai nuo pedagoginių praktinių tikslų, svarstytinos pirmiausia estetiniu kriterijum, kurį mums duoda psichologinė mūsų pergyvenimų analizė ir istorinės šios srities plėtotės pažinimas. Aš dar pripažįstu, kad šiuo keliu rastąsias vertenybes kai kas gali košti per religijos, dorovės, pedagogijos, praktinės veiklos kritiką, ir, galimas daiktas, ši kritika pasmerks estetinę vertenybę prakeikimo žyme. Bet *suum cuique*! Turėsime pripažinti, kad atsistojame prieš vieną iš daugelio antinomijų, kurios ir patį gyvenimą dažnai skelia į dvi priešingybes.

Susilaikydamas nuo smulkesnio tų kelių minčių išdėstymo aš noriu prieiti prie dalyko, kuris mane pažadino šiuos žodžius rašyti: mūsų poezijos santykis su gyvenimu ir visuomene. Bus tai antras mano atsiliepimas į aktualią dabar temą – knyga ir visuomenė. Imuosi plunksnos tuo mieliau, kad

„Kauno naujienų“ š. m. 1 n–ryje išspausdintas mano straipsnis iššaukė „Lietuvos“ 9 n–ryje p. V. Jocaičio straipsnį, kuris duoda progos klausimą kiek pagilinti.

Lietuvių poezija ėmė lipdytis į atskirą literatūros meno ratą palyginti dar visai neseniai. Ji tarnavo arba religijai, arba liaudies švietimui – dorovinimui, arba pagaliau tautinei agitacijai gerąja prasme. Rezultate – keli „gyvenamojo laikotarpio nepalankių aplinkybių“ pražudyti galiūnai. Savo, kaipo literato, uždavinių nesupratimas iš Donelaičio padarė atsitiktinį, sporadišką reiškinį, pražudė Valančių ir Baranauską, pusę Vaičaičio pajėgų atėmė kalti didaktiškiems eilėgaliams, pats Maironis, laimingai sugavęs ir skambiai sueiliavęs tautinio mūsų renesanso obalsius, daug patarnavęs susipratimui ir pilietiškumui, į literatūros meno sritį įeina ne savo obalsine poezija, bet savo lyrizmu, kuris daug plačiau būtų pasireiškęs nepareinamomis nuo didaktinių ir pilietinių tikslų temomis. Obalsinė daina – negilus dienos ūpas. Daugelis maironinės poezijos obalsių jau šiandien mūsų nebežadina. Patetiški šauksmai mylėti savo kalbą ir didžiuotis praeitimi jau mums atrodo truputį naivūs. Juk kuri kultūringa tauta šiandien raginasi eilėmis mylėti savo kalbą arba praeitį? Šita, kaip ir daugelis kitų pilietinių temų, nors jos ir kažin kaip būtų mėgiamos, nepajėgia sužadinti gilesnių poeto emocijų nei jo vaizduotės – ir jis tegali parašyti skambias, bet ne poetiškas eiles.

Ko tad mes reikalaujame iš poezijos, kuriai skirta sudaryti atskirą kultūros ratą? Reikalavimas nedidelis ir labai platus: kad ji teiktų mums tokio pasigėrėjimo, kuris būtų nepareinamas nuo visokių utilitarinių tikslų ir realaus gyvenimo sąlygų. Dalimi šį reikalavimą kai kuriuo atžvilgiu gali atitikti net didaktinė ar obalsinė poezija, tačiau kiekvieną tikrą poetą literatūros meno grožis vilioja toliau nuo gyvenimo. Po-

etas ieškos bendresnių žmogiškų temų, skris į gamtos ir pasaulio platybes, kur guviau jojo jausmui ir plačiau fantazijai. Jis pasiners į save, seks savo subjektyviausiais pergyvenimais ir duos mums gal tokį pasaulėvaizdį, kuris su realiu pasauliu nedaug ką bendra turi. Poetas, be to, žino, kad jojo meną veikia istorinės evoliucijos dėsniai, kad laiko dvasia kuria ir šaukia į gyvybę naujas formas ir kad jis turi būti budrus savo žodžio ir savo stiliaus gaivintojas ir naujintojas. Žodžiu, sąmoningas poetas menininkas–kūrėjas siekia pareikšti individualios savo sielos bendrai žmogiškąjį turinį ir būti kontakte su naujomis išsirutuliojimo formomis.

Rodos, neklysiu pasakęs, kad šitie siekimai pas mus pasireiškė tiktai vadinamojoj pomaironinėj poezijoj. Bet vos tik mūsų poetai padarė kelis žingsnius apgraibomis, ketindami išsivaduoti iš pedagogizmo ir utilitarizmo vergijos, kaip vienur kitur pakilo šauksmai: jūs nutolote nuo gyvenimo, tautos ir visuomenės idealas jums nerūpi, jūs mus pametėte, išklydote į pasaulį! Ir visuomenė, šiuo atveju pokarinė inteligentija ir biurokratija, nusiplovė rankas: tautinės literatūros mes neturime, dekadentai ir futuristai neverti nė kinematografo bilieto kainos.

Sunkūs priekaištai, bet ar jie teisingi? Ar iš tiesų mūsų poezija nutolo nuo tautos ir visuomenės? Prisipažinsiu, kad šitaip klausimą statau tiktai pataikaudamas visuomenės nusistatymui ir stodamas tų priekaištų plotmėn, nes man pačiam visai nesuprantama, kaip gali lyrinis poetas „nutolti" nuo tautos: jeigu tautos sąmonė ir kultūra yra persunkusi poeto dvasią, tai nors jisai rašytų visai ne „tautinėmis" temomis ir net svetima kalba, jis vis tiek liks nenutolęs nuo savo tautos; ir atbulai, „tautiškiausių" temų eilininkas gali visai neturėti tautinės dvasios.

Bet aš suprantu, kad anais priekaištais norima pasakyti, kad mūsų poetai nutolo nuo rūpimų visuomenės reikalų, vadinasi, nuo „tautinių“ temų. Ir šia prasme daromi priekaištai, mano nuomone, visai be pagrindo. Ar neturi tos obalsinės poezijos M. Gustaitis, ar neturi jos P. Vaičiūnas, ar ne giliai patriotinis kūrinys Fausto Kiršos „Pelenai“, ar nejudino tautinės kultūros problemų „Skaitymai“ ir „Baras“? O kelintas nuošimtis mūsų inteligentijos visa tai yra girdėjęs ar skaitęs? Tiesa, maironinėj poezijoj tautinių temų daugiau, bet pažiūrėkime, į ką šiandien mūsų tos pačios visuomenės gyvenimas pavertė tautinį idealizmą ir kokie šių dienų obalsiai. Taip, reikia mums Juvenalių, kad iš tautinių temų bizūnus suktų, bet šis žanras reikalauja ypatingo pašaukimo. Budrus skaitytojas ras dar tautiškumo, tiesa, ne pigaus obalsinio, bet dvasios tautiškumo ir daina kvepiančioj Balio Sruogos knygoj „Dievų takais“, ras jo ir naujausiame Fausto Kiršos rinkiny „Suverstos vagos“. Ir nė kiek ne blogesnio tautiškumo negu p. Jocaičio cituotos Jesenino nuotrupos.

Vadinasi, visoj šitoj „knygos ir visuomenės“ byloj kaltas ne tariamasai poetų nutolimas. Tautinių temų ar tautinės dvasios jie turi, tik jų niekas neieško. Pasakys gal kas, kad jų negali suprasti – ir štai čia naujas susitrenkimo akmuo. Čia turime konstatuoti, kad mūsų inteligentija nemoka įžvelgti į literatūros meno ratą, nesugeba suvokti nei jo turinio, nei jo formos. Čia, tariuosi, būsią pravartu pakartoti vieną ištrauką iš kadaise mano rašyto straipsnio:

„Mūsų visuomenė tebegyvena tais pačiais meno idealais, vaduojasi tais pačiais kriterijais ir tuo pačiu skoniu, kokį išsinešė anksčiau ar vėliau prieš karą iš mokyklos sienų,– iš klasės. Šalia tos „klasiškosios“ literatūros, romantizmas ir natūralizmas buvo paskutinis mūsų pasiektas literatūros evoliucijos laipsnis. Ir tai tik išrinktųjų. Šiaip jau inteligentai turi dar

paprastesnį mastą: smagaus pasiskaitymo laisvą valandą. Šiuo reikalu visuomenę tegalėjo auklėti mokykla, kurios mes neturėjome, ir spauda, kitaip tariant, kritika, kuri būdavo dažniausiai klaidinga. Menas būdavo vertinamas tariamuoju „objektyvaus grožio" mastu, kuris tuoj virsdavo labai subjektyviu kritiko skoniu, moralybės kodeksu, pagaliau atitinkamos srovės ištikimybe arba asmens simpatija. Į poezijos kūrinį žiūrėta kaip į logiškai sudėstytą minčių ir jausmų padarą, ir logiškoji jungtis buvo laikoma vienintele tarp įvairių poezijos kūrinio elementų. Neatsižvelgta į tai, kad meno kūrinio vieningumą sudaro daugiau sugestijos, asociacijos, vaizdų žaismo ir nuotaikos jungtys ir kad toks meno kūrinys gali būti visai alogiškas ir iracionalus"[6].

Aišku, mūsų skaitytojas eina į poeziją ir literatūrą ne „literatūriškai" nusiteikęs, eina ieškoti ne meno, bet praktinio gyvenimo vertenybių. Ir jis norėtų mus vėl žemyn nutraukti ir vėl į pedagogizmo bei didaktikos vergovę įkinkyti. Tai puikiausiai įrodo kad ir „Lietuvos" 9 n–ryje p. Jocaičio perdirbtos mano straipsnio citatos.

Ten pat randame dar ir kitą mūsų „nutolusiai nuo gyvenimo" poezijai priekaištą: „kad mūsų autoriai, ypač poetai, savo nerealiomis, beprincipinėmis, nematerialėmis (?), bejėgėmis kūrybos temomis stumte stumia... ypač jaunuomenę, prie apatijos, inertiškumo, sustingimo, prie neturinčio po savo kojomis rimto pagrindo nusiminimo, atsibodėjimo, prie nemėgimo gyventi, realiai galvoti, realiai pozityviai dirbti, siekti, kovoti dėl realių idealų – ar tatai reikia dar įrodinėti?" Iš tiesų, griežtesnio kaltinimo turbūt nesusilaukė nė vienas didžiųjų „Weltschmerz'o" poetų. Vis dėlto tą pragaištingą mūsų įtaką jaunuomenei reiktų įrodinėti, nes tie keliolika išsireiškimų, paberti iš mano[7] ir F. Kiršos eilių, argi tai įrodymas? Mano įsitikinimu, „pesimistinė" mūsų poezija tokios neigiamos

įtakos nedaro: džiūgaujančių ji neužkrės, o liūdintiems tik padės išliūdėti. Jeigu ji net tiek galinga būtų, kad vieną kitą paragintų sau kad ir kulką įsisprausti, tai mes nelabai nusimintume: keliais šiaudadūšiais būtų mažiau, o turėtume įrodymą, kad poezijos stiliuj pasiekėm didelės ekspresijos. Dar mažiau tikėtinas p. Jocaičio pasakymas, kad būk savo „liūdinčia" poezija mes stumią visuomenę nuo knygos ir skaitymo. Kiek man teko pastebėti, eleginę lyriką mūsų skaitytojai gan myli, ir, pakeisdami ją visuomenės ir gyvenimo temomis, kažin ar nesumažintume savo skaitytojų būrio?

Bet visa tai antraeiliai dalykai. Man svarbiau čia pažymėti, kaip p. Jocaičio straipsniu ryškiai pasisako dar vienas nemeniškas ir neliteratiškas poezijos įvertinimas. Man neteko skaityti nė vienoj rimtoj literatūros istorijoj nei kritikos studijoj, kad kuri nors literatūros srovė, kad ir tas pats „Weltschmerz'as", romantizmas ar simbolizmas būtų vertinama tuo, kaip ji veikė dorovinę visuomenės nuotaiką ir kokių praktiškų rezultatų yra padariusi. Žiūrima ko kita, būtent kiek ir kaip giliai praskleidė ji žmogaus sielą, kokį pasaulėvaizdį sukūrė, kaip ji santykiauja su kitais tos rūšies reiškiniais, kokias formas ir priemones vartojo, ką nauja įnešė į literatūros meną ir panašiai. Jeigu tad kliudoma ir mūsų šių dienų literatūroj pasirodančius kai kurių srovių ir stilių reiškinius, tai mes prašome nagrinėti juos literatūros menui atitinkamomis priemonėmis.

Skaitytojui ir kritikui labai svarbu dar nusimanyti apie meno kūrybos procesą. Bent tiek turi būti aišku, kad talentas tai nėra tokia mašina, kuri ryja visą pasaulio medžiagą, visas gyvenimo atošvaistas, naudoja visas temas ir savo nuožiūra gamina čia džiaugsmingos, čia liūdnos nuotaikos kūrinį, čia skraido padangėmis, čia žemės velėnas varto. Kiekvieno talento

pajėgumas yra didesnis arba mažesnis, bet jis niekados neapims visumos, o ir jo galia matuojama ne jo apimamos medžiagos pločiu. Skundžiamasi, kad mūsų poezijoj per daug esą liūdesio ir melancholijos, bet kas daryti, jeigu poeto kūrybos procese jo kūrinys liūdesiu persisunkia? Literatūros menui svarbu tai, kad jis būtų gyvas ir nuoširdus, ir stiprus. O tokis jis gali būti tiktai talento galia, nežiūrint, ar kasdienė poeto gyvenimo nuotaika atitinka jo kūrybos nuotaiką, ar ne. Gali tad jis „gyvenimo ir gyvybės pilnu veidu jaunimo tarpe linksmas dainas dainuoti" ir tą pačią puotą, kūrybiškai susitelkęs, giliu liūdesiu pergyventi. Jeigu mūsų poezijoj tiek daug liūdesio, tai kritiko uždavinys pažvelgti į šį reiškinį vėlgi literatiškai: ar čia kalta visuomenės nuotaika, ar tokia jau poeto sielos sudėtis, ar tai maniera ir šabloniškas pamėgdžiojimas, ar kuri kita kūrybos eigą veikianti priežastis. Tik tokiu būdu galima autorių įstatyti į tikrą kelią ir kas taisytina – pataisyti, o bauginti tariamomis demoralizuojančiomis įtakomis visuomenei – bergždžias darbas.

Jeigu poetas patyrė, kad jojo talentas geriausiai pasireiškia tam tikromis nuotaikomis, kad tokios, o ne kitokios stiliaus priemonės atitinka jo kūriniui įkūnyti, tai jis ir stengsis išnaudot visas šia linkme galimybes, neatsižvelgdamas į tai, kaip jį įvertins realaus gyvenimo saikas. Sekdami šio realaus gyvenimo reikalavimais, mes neturėtume save prie jų laužti, kaip savo metu ne kartą esame ir darę ir dabar kada ne kada tebedarom, atlikdami „pilietinę" pareigą.

Bet atėjo metas, kada poezija privalo pradėti gyventi savaimingu gyvenimu ir sukrauti nesuterštą kultūros žiedą, kuriame tauta pažins savo sielą ne dienos obalsiais, ne smulkiais gyvenimo reikalais, bet amžinai gyvu ir savu pasaulio pajautimu. Mes turime teisės ir pareigos reikalauti iš savo

visuomenės išsižadėti utilitaristinio egoizmo ir pakilti į meno pasaulį be metrų ir svarų, kuriais buvo pratę matuoti savo rūbą ir valgį.

Lietuvių tautos reikalai ir jos likimas Lietuvos poetams – tai gyvybės klausimas, ir jų tariamasai „nutolimas“ – tai piktas nesusipratimas, kuris žus savaime, kai mūsų inteligentas vieną dieną išdrįs atversti lietuvišką knygą ir paieškoti joje meno grožio krislelio. Kai aš paskaičiau Vaižganto straipsny „Kauno naujienose“, 7 n–ryje[8], kad Vienuolio Raštų III tomo Kaune nupirkta vos 8 egz., mane paėmė pasibaisėjimas. Argi ir Vienuolis nutolęs nuo gyvenimo, argi ir jisai „nesuprantamai“ rašo? Ne, čia kažkokie prakeikti monai užmigdė mūsų tautos protus ir širdis, ir sukamės mes kažkokiam kvaituly be gyvenimo prasmės ir be ateities pasiryžimų.

1926

Meno aptarimas

I

Grynai teoretinių abstraktinių klausimų meno dalykuose šiandien daugelis nekenčia. Atskirų faktų lukštenimas gyvenamojo momento šviesoj, įpynimas jų į istorinės evoliucijos eigą, pagaliau techninė kūrinių analizė turi atstoti miglotą filosofavimą, kuris dažnai daro sauvališkų apibendrinimų arba net pačią kūrybą bando panaudoti svetimiems jai tikslams, tokiu būdu iškreipdamas jos prigimtį.

Meno aptarimas yra taip pat teoretinis abstraktinis klausimas, galįs būti rišamas tiktai didelių atotraukų ir apibendrinimų keliu. Mes visai nė nekeltume čia šito klausimo, jeigu jo šiokis ar tokis rišimas neturėtų drauge atitinkamų ir praktiškų pasėkų. Meno kūryboje jos, tiesa, mažiau pasireiškia, kadangi menininkas vaduojasi ne teorijomis, bet savo talentu ir intuicija, kuri jam aiškiau praskleidžia meno esmę negu griežčiausi protavimai. Tačiau šiaip meno mėgėjas arba kritikas yra linkęs kūrybos reiškinius matuoti savo susidarytąja meno sąvoka. Deja, dažniausiai toji sąvoka sudaroma ne iš esminių meno savybių, bet iš atsitinkamų išviršinių pažymių arba savo tikslui reikalingų nuožiūrų. Dėl to valstybininkas, tautininkas, bažnytininkas, dorovininkas ir jiems panašūs stato kūrybai reikalavimų, kurie prasilenkia su tikruoju jos tikslu, nes neatitinka meno esmę.

Ypač kritikai svarbu yra susidaryti kuo labiausiai esminį meno aptarimą, kad nepaklydus įvairių obalsių ir lyčių mišiny. Nes įvairiais laikotarpiais kūryba kelia vis kitokių obalsių ir reiškiasi kitokiomis lytimis. Apriboto amžiaus gyvenimas tartum sukerpa žmogaus psichiką vienu mastu, ir jos reiškiniai

pasižymi kokiu nors bendru antspalviu, apsidengia tam amžiui tinkama forma. Bet gyvenimas nestovi vietoje. Kūrybos lytys, panaudotos gausiomis variacijomis, pagaliau išsisemia, išblunka, sušablonėja. Kūrybinė dvasia ima bodėtis netekusiomis gyvos išraiškos formomis, ima ieškoti naujų pasireiškimo priemonių, – prasideda naujas amžius, kurio tačiau laukia tas pats likimas. Taip savo esme tie patys daiktai amžinai kaitaliojas savo išraiška ir pavidalais, atnaujindami ir įvairindami gyvenimo vaizdą ir neleisdami žmogaus dvasiai sustingti rutinos nuomary.

Pirmasai tad meno kritikos uždavinys būtų atskirti, kas yra meno esmė, o kas – jos pasireiškimo būdas ir kokis santykis tarp abiejų šitame arba aname kūrinyje. Tačiau atsitinka, kad kritika arba susidaro, kaip jau minėta, netikrą meno aptarimą, vaduodamasi pašaliniais sumetimais, arba savo kriterijumi ima sušablonėjusių to laiko formų sumą, visai nesigilindama į meno kūrybos esmę. Tad, kai artinantis naujam laikotarpiui menas ims reikštis naujais pavidalais, tokia kritika smerks be atodairos visa tai, ko nepajėgs sutalpinti savo atgyvenusių dėsnių ribose. Dėl to tat naujų meno srovių pionieriams tenka daug neteisingų ir užgaulių tokios kritikos smūgių.

Kas seka mūsų meno ir literatūros gyvenimą, tai lengvai galėjo pastebėti, kad mūsų kritika, kaip iš kairės, taip ir iš dešinės (pas mus, deja, tai reikia skirti!), vaduojasi daug kuomi, tik ne meną atatinkamais sumetimais. Tradicinių išsigyvenusių formų ir priemonių pamėgimas laiko ne paskutinę vietą nė kritikos, nė tuom labiau visuomenės sprendime.[9]

Nesusipratimams išvengti turiu dar pasiaiškint, kad meno forma vadinu čia patogumo dėlei kūrybos priemonių ir metodų sumą, kuri, kaipo besikeičiąs elementas, statoma čia

prieš nesikeičiančią meno esmę, kaipo filosofinę sąvoką. Kiek kitaip šis dalykas suprantamas, kai kalbama apie kūrinio turinį ir formą. Tuomet forma reikš arba išviršinę kūrinių struktūrą, arba patį autoriaus su savo kūrybos medžiaga santykiavimo būdą, nuo kurio pareina išvidinis kūrinio elementų suderinimas, tam tikrų išsireiškimo priemonių pasirinkimas ir pagaliau pats autoriaus stilius. Ar šiaip, ar taip, menas yra gyvas tiktai per formą, o atskiras kūrėjas – tiktai per savo individualinę kūrybos formą, suprastą paskutiniąja prasme. Dėl to, praeidamas pastebėsiu, – dėl neaiškaus turinio ir formos klausimo pastatymo, kaip tai atsitiko A. Jakšto straipsny „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoj" „Židinio" 10 n–ryje (133–134 p.), prieinama prie labai ginčytinų išvadų dėl poetų originalumo, sekimų, svetimos įtakos ir kūrybos dvasios pažinimo, taip pat ir dėl turinio ar formos primato mano kūryboje.

Palikdami tuom tarpu nuošaliai formos problemą, palieskime čia vien filosofinį meno esmės aptarimo klausimą.

II

Esminis meno aptarimas, kaip ir kiekviena filosofinė definicija, turi būti tiek griežtas, kad išjungtų visus ne šios srities reiškinius, ir tiek platus, kad leistų pasireikšti visokioms meno kūrybos galimybėms. Kaip visa meno filosofija, būdama paskesnė už meno faktą, privalo juomi ir remtis, taip lygiai ir meno aptarimas negali paneigti nė vienos kūrybinės pastangos, kuri rastų pateisinimo praeities tradicijoj arba sutartiniame žmonijos pritarime. Tokiam aptarimui rasti pakanka išlukštenti kelis charakteringus ir tai priešingose meno pasaulio poliuose esančius reiškinius.

Menas yra gyvas ir reiškiasi tik per formą, vis tiek ar ją imsime kaip priemonių ir metodų sumą, ar kaip menininko su pasauliu santykiavimo realizuotą pasėką. Formos atžvilgiu meno pasauly matome du polius: viename kūryba palaiko regimas pasaulio lytis, antrame jas paneigia. Pirmąjį patogumo dėlei vadinkime realizmu, antrąjį – simbolizmu, jei norite, idealizmu. Ką jiedu turi bendra, kas duoda teisės ir vienam, ir kitam menu vadintis? Realizmas negi gamtos imitacija, jau Platono paniekinta ir šiandien niekinama klasikiniu fotografo pavyzdžiu. Simbolizme negi čiurlioniškasis, pasak Druskiaus, „abrakadabrizmas", už kurį esanti vertesnė viena Jono Mackevičiaus „Galvelė"*, čiurlionistui iššaukianti vien pasigailėjimo šypsnį.

O tačiau ir čiurlioniškas simbolizmas, ir mackevičiškas realizmas – vis dėlto meno sūnūs. Jiedu yra meno sūnūs dėl to, kad abudu reiškia tam tikrą meniską idėją. Nėra tai protinė idėja – abstrakcija – sąvoka – tezė, bet tam tikras menininko-poeto sielos stovis – emocijos ir jos priežasties sintezė, išreikšta estetine nuovoka ir nuožiūra, duodanti atitinkamą efektą – įspūdį. Šita meniškoji idėja protu gali būti ir nesuvokiama, tačiau ji visados bus jaučiama aukštesnės estetinės kultūros žmonėms. Ta meniškoji idėja iškelia kūrybinėn plotmėn ir natūralistinius, ir simbolistinius, ir ekspresionistinius kūrinius. Ji glūdi portrete, peizaže, statuloj, architektūros linijose, keistų formų ir spalvų žaisme, poezijoj ir muzikoj.

Tad kūrinys ne dėl to esti paženklintas meno žyme, kad jis yra suprantamas arba panašus į regimojo pasaulio pavidalus arba juos praneša savo grožiu, bet dėl to, kad jame yra gyva

* Druskius. Trečioji lietuvių dailės paroda Vilniuje. – „Draugija", 1909, Nr. 30.

žmogaus dvasios dalelė, jame pasireiškia kažkas nauja, ko dar nėra buvę jokiame pasaulio pavidale, nė jokiame gamtos grožy.

III

Ir čia prieiname prie pačios meno esmės. Duoti ką nors nauja, į negyvą medžiagą įkvėpti gyvybės kibirkštį, – kas gi tad, jei ne tvėrimas – kūryba – creatio? Menui aptarti aš nesiūlau nieko kita, kaip tik prof. M. de Munnyncko formulę: *„l'art c'est la création humaine"* – menas yra žmogiškoji kūryba. Daug priekaištų ir neaiškumų, galinčių kilti dėl šito aptarimo, atkris savaime, kai įsigilinsime į tiesioginę jo žodžių prasmę, apvalę ją nuo kasdienio vartojimo paviršutiniškumo.

Taigi pirmiausia, kas yra „kūryba?" Pirmutinį kartą žodį kūryba – *creatio* randame Biblijoj, kur pirmykštė jo prasmė pasirodo visu aiškumu. „Pradžioje sukūrė Dievas dangų ir žemę"... Biblinė, dieviškoji kūryba sako du dalykus:

1) padaryti kas nors iš nieko,

2) padaryti kas nors nauja.

Iš nieko – reiškia, kad kūryba nėra tik jau esamos medžiagos perdirbimas, nauja – reiškia, kad ji nėra taip pat jau esamų pavidalų pakartojimas arba jais sekimas. Biblinė kūryba – tai protingos ir laisvos Dievo prigimties pasireiškimo veiksmas.

Aišku, kad biblinės kūrybos sąvoką taikydami prie žmogaus veiksmo mes galime ją imti tiktai reliatyviai, atitinkamai žmogaus prigimtį ir jo galias. Tačiau vis dėlto anos vyriausios biblinės kūrybos savybės, nors netobulai, turi pasi-

reikšti ir žmogiškoje kūryboje. Nes ten pat Biblijoj sakoma, kad žmogus yra Dievo paveikslas ir panašumas. Protinga ir laisva žmogaus prigimtis šiame pasauly yra suvaržyta materialiomis sąlygomis. Be abejo, tad žmogus negali padaryti ko nors absoliučiai iš nieko ir ką nors absoliučiai nauja, tačiau reliatyviai iš nieko ir reliatyviai nauja jis gali padaryti. Reiškia, jis gali sukurti tai, ko dar nėra jo gyvenamam pasauly, ir sukurti iš savęs pačio.

Šitokia kūryba yra tiktai meno kūryba, ir tiktai meno kūriny rasime abidvi jos savybes. Mes žinome, kad protas, teoretiniai kalbant, yra laikomas aukščiausia žmogaus galia, tačiau jo veiksmą, nė jo išdavą mokslą, negalime žymėti tikrosios kūrybos vardu. Mokslas nei duoda ką nors nauja, nei jis duoda iš nieko. Jo vaisiai yra vien jau esamos medžiagos tvarkymas, panaudojimas, nagrinėjimas ir išvadų darymas. Tokie yra gamtos mokslai, tokia yra technika su visais jos išradimais. Matematika, šis griežčiausias mokslas, kartu ir labiausiai yra nutolęs nuo kūrybos esmės, nes suvaržytas nesikeičiamais kiekybės dėsniais, vien juos teprasklеisdamas, gyvos žmogaus dvasios į regimą pavidalą neįstengia įkūnyti. Pagaliau net filosofija su metafizika, pasiekdama bendrąsias nematerialines buities sąvokas, vis dėlto kaipo tokia, neduoda pasauliui nieko nauja, tiktai abstrakcijos keliu išlukštena konkrečių apsireiškimų esmę ir indukcija bei dedukcija vartalioja ir bendrina jau esamus pasaulio davinius ir jų dėsnius, O jei kai kurios filosofinės sistemos yra sukūrę naujus pasaulėvaizdžius, kaip Platono idėjų, Leibnico monadų pasaulis, Hegelio logiškasis idealizmas su jo *„Verwirklichung des Geistes"*, V. Solovjovo „pasaulio sielos" koncepcija ir kitos pastangos kūrybiniai pergyventi pasaulį ir atvaizduoti jį kaip savo dvasios padarą, jau įeina į meno, poezijos sritį ir griežtai filosofiniai minčiai tampa neatitinkąs ją objektas. Žodžiu,

grynojo proto ir abstraktinės minties sritis nėra kūrybos sritis, bet perdirbinėjimo laboratorija, kurioj galima išmokti ir kur galima tęsti pirmtakūno darbą.

IV

Menas yra vienintelis žmogaus pasireiškimo skritulys, kur kraunasi pasauliui šis tas nauja, ko lig tol dar nėra buvę. Meno kūrinio akivaizdoje mes jaučiame slaptingos pajėgos kvėpimą – ir žmogiškoji kūryba spindi pro medžiagines lytis kaip liepsna pro trapų žibintuvo stiklą.

Tačiau pirmu pažiūrėjimu gali atrodyti, kad menas yra tiek pat priklausomas medžiagos, kaip ir mokslas. Juk be dažų nenutapysi paveikslo, be garsų nesukursi muzikos, be žodžių – poezijos ir t. t. Be abejo, menui reikalinga medžiaga, tik jos vaidmuo čia kitokis negu moksle. Mokslui medžiaginis pasaulis – tai krūva palaidų davinių, iš kurių jis pats tampa. Mokslas išeina iš medžiagos, menas įeina į medžiagą. Gali ją suformuoti visais pritirtais meno dėsniais, gali net pasekti visas gamtos grožybes, jeigu neįstengsi jon įkvėpti kažko, kas nėra iš šios žemės, tavo darbas bus ne kūryba, bet amatininko išmoktas kūrybos pamėgdžiojimas. Taip suprasdamas meną, Platonas jį niekino, vadindamas šešėlių šešėliu. Bet meno genijai ir talentai atneša žemei kažką nauja, iš aukšto gauta, ko čia nerasi jokiais tyrinėjimais nei analizėmis, nei išskaičiavimais, nei abstrakcijomis. Taip suprasdamas meną Dantė jį aukštino vadindamas Dievo ainiu. Iš tiesų žmogus-kūrėjas čia tampa panašus Dievui-Kūrėjui.

V

Čia eina pirmoji mūsų aptarimo išvada: meno kūrybos tikslas yra atskiras žmogaus pasaulis. Atskiras ir kiek galima daugiau nepriklausąs tikrojo pasaulio ir tikrojo žmogaus gyvenimo. Psichologų ir grožio filosofų pastebėta, kad estetinis pasigėrėjimas yra visai idealus, kontempliatyvaus pobūdžio jausmas, neturįs nieko bendra su kasdieniais žmogaus reikalais ir rūpesčiais. Tad ir menas branginamas ir kuriamas ne dėl to, kad jis būtų naudingas ir pravartus gyvenimui, bet dėl to, kad jis atitinka aną estetinį jausmą ir palinkimą išsinerti iš priprastų savo reikalų ir džiaugtis laisvu savo sukurtojo pasaulio grožiu.

Savas žmogaus pasaulis, meno sukurtas, tik paviršutiniai atrodo realus – tiek, kiek regimieji pavidalai sudaro pajautimams prieinamą simbolį, kuriame glūdi jo tikrasis turinys. Iš tiesų gi šis meno turinys yra tiek subtilus, kad jį galima pavadinti tiktai pusiau realybe. Metafiziniai svarstant, taip ir turi būti, nes žmogus, pats neturėdamas buities visumos nei tobulybės, nė savo kūriniui tikro realumo duoti negali. Dėl to tad meno esminis turinys taip sunku esti išreikšti ir taip paslaptinga jo veikimo galia. O ten, kur menas jau per daug įeina į realinį mūsų pasaulį ar tai pasisiūlančiomis idėjomis, ar tai per aiškiai nuvokiama tikrove, ten jis paliauna kūryba buvęs ir žūva visi jo burtai. Ir čia pastebime keistą dalyką: menas ypač dėl to yra žmogaus branginamas, kad yra pusiau realybė. Meno sukurtame pasauly džiūgauja mūsų svajonių ir sapnų karalaitės ir karaliūnaičiai, bet taip pat aidi ir mūsų skausmų atobalsiai – ir beveik visos kruvinos žmonijos žaizdos vis šiltu krauju laša. Bet tai nėra realybė. Menininko–kūrėjo burtas iškėlė visa tai į naują plotmę tarsi į ketvirtąjį matavimą, kur mums visa gražu ir miela. Kūrėjas

turi jautrią klausą ir budrią akį. Jis girdi ir mato savo amžiaus buitį ir jąją pergyvendamas savo meną kuria. Taip auga atskiras žmogaus pasaulis, pusiau pasaka, pusiau gyvenimas, kurio alfa ir omega – tas pats žmogus, siekiąs savo tobulybės.

Meno pasauly, kaip nepriklausomam nuo realaus gyvenimo utilitarizmo, nėra iš anksto sugalvotų tendencijų, tik tokios, kurios savaime plaukia kartu su kūryba iš menininko širdies ir jo pasaulėžvalgos. Menas nėra mokymas nė dorovinimas. Jis yra tiktai įkūnymas, fiksavimas to, ką menininko įkvėpimas nušvies jam kūrimo valandą.

VI

Čia seka antroji mūsų definicijos išvada dėl meno ir moralybės santykio. Moralistai nori menui užbrėžti ribas, kurias nevalia esą peržengti neprasižengiant grožiui. Ir taip įrodinėja: Dievas arba Absoliutas, arba amžinasis Logos, yra visokios buities pradžia ir pabaiga. Jis taip pat yra pradžia ir pabaiga tiesos, gero ir grožio. Dar daugiau: tiesa, geras ir grožis esą kaip trys to pačio Absoliuto spinduliai, o gal tik trejopa to pačio spindulio atošvaista. Meno kūrinys tad, kuris prasižengia tiesai ir gerui, tuo pačiu prasižengia ir grožiui. Tai yra pagrindinis metafizinis moralistų argumentas, kuriuo seka kiti mažesnės vertės. Pripažindami jo galiojimą metafizikos srity, mes tačiau negalime sutikti, kad meno kūrinys, nusidedąs absoliučiai tiesai ir absoliučiam gerui (nes moralistas, nustatydamas elgimosi normą, negali pripažinti jokio reliatyvizmo nei kompromisų: galima arba negalima – vidurio nėra), jau tuom pačiu netektų dailei privalomų savybių ir grožio. Pirmiausia patys faktai rodo, kad esama kūrinių, stovinčių pačiose kūrybos viršūnėse, kurie tačiau nemaža prasi-

žengia tiesai ir dorovei. Toliau, eidami savo definicija, kad menas yra žmogiškoji kūryba, atskiras žmogaus pasaulis, mes į metafizinį moralistų argumentą atsakom taip pat metafiziniu. Tobula tiesa, tobulas gėris ir grožis yra būtina kūriniui tobulos esybės: kadangi žmogus nėra tobula esybė, tai nė jo kūrinio žmogiškumui tobulybė nėra būtina. Pabrėžiu, kad čia mums rūpi ne elgimosi norma, bet kūrybos faktas. Mums rūpi išaiškinti, dėl ko mene mes neturime teisės taikyti absoliučių normų, kai norime įvertinti estetinę kūrinio vertę. Meno gyvenime galioja ne metafizinio absoliutizmo, bet žmoniškumo kriterijai. Menui yra privalu visa tai, kas yra žmoniška, reiškia, kas nėra priešinga žmogaus prigimčiai. O žmogaus prigimčiai yra priešinga tiktai nesąmonė, absurdas ir tai, kas vadinama nenormaliais apsireiškimais. Visi kiti proto ir širdies klaidžiojimai ir abejonės tarp tiesos ir melo, gera ir bloga nėra priešingi žmogaus prigimčiai ir, pasireikšdami jo kūryboje, neardo jos estetinės vertės.

Grožio filosofai idealistai-dorovininkai mėgsta baigti savo išvedžiojimus, nurodydami aukštą meno kūrybos misiją – galutiną Idėjos-Logo įkūnymą materijoje ir pasaulio sudievinimą per grožį. Mūsų kūrybos sąvoka šitiems kilniems tikslams nesipriešina. Bet kadangi paprastai, įsižiūrėjus į galutinąjį tikslą, pametama artimesnieji tikslai, turį daugiau aktualumo, tai apie galutinąjį tikslą mes čia nekalbėsime.

Baigdamas noriu dar sykį pažymėti, kad mūsų meno aptarimas sulig prof. de Munnyncko formule yra tiek platus ir tolerantingas, kad nevaržo jokios meno pasaulėžvalgos nė srovės, neįsako ir nesmerkia jokių kūrybos priemonių. Jis iškelia visa tai, kame jauti gyvą žmogaus dvasios pasireiškimą estetinėj meno plotmėj. Tik šiuo nusistatymu galima eiti į plačią meno reiškinių įvairybę.

1926

Dėl meno aptarimo

Atsakymas A. Jakštui

Mano straipsnis meno definicijos klausimu, išspausdintas „Židinio" 12 n-ryje, iššaukė smarkią gerb. A. Jakšto kritiką pereitame šito pačio žurnalo n-ry. Kadangi mano pasiūlytoji definicija, kaip esu pažymėjęs, nėra mano, bet prof. M. de Munnyncko, tai gerb. straipsnio kritikas ir abejoja, „kas čia kaltas", ir bene teisingiau būtų buvę visus priekaištus nukreiptus prieš tikrąjį tos definicijos autorių. Čia turiu kiek paaiškinti. Meno aptarimą *„l'art c'est la création humaine"* esu ėmęs iš minėtojo profesoriaus estetikos kurso ir iš bene vienintelio autorizuoto to aptarimo išdėstymo G. Hartmann *„La définition de l'art"*, Estavayer, 1920. Žuvus kelionėje visiems mano užrašams, aš, neturėdamas nė šios knygos, nedrįsau savo straipsny daugiau savo Mokytojo vardo minėti, o už visus neaiškumus kaltė, žinoma, krinta ant manęs. Man meno aptarimas „žmogiškąja kūryba" pataikė į įsitikinimą, ir aš lig šiol jo laikausi – „įsikibęs", ar ne, kaip A. Jakštas mano, iš tiesų negaliu pasakyti. Vis dėlto apjakėlis nenorėčiau būti, ir jeigu A. Jakštas mano įsitikinimą sugriautų, tai aš ir ano aptarimo mielai išsižadėčiau. Bet kol kas jis to nepadarė. Drįstu net manyti, kad mano kritikas ne visur panorėjo pažiūrėti į ginčinamus klausimus iš esmės, bet daugely vietų pasitenkino viena dialektika.

Pirmiausia A. Jakštas puola mano ginamo aptarimo moksliškumą. „Žmogiškoji kūryba" tai esąs tik *genus proximum*, stoka gi *differentiae specificae*. A. Jakšto mintimi – taip, nes jisai mano kūryba esant ne vien meną, bet ir mokslą, taigi visai teisėtai, kaipo *differentiam specificam* įveda grožį. Mano

mintimi – ne, nes aš kūryba laikau vien tiktai meną, tad man nėr reikalo skirti ji iš kitų žmonių veiksmų. Aš skiriu ją tiktai nuo dieviškosios kūrybos. Sekant mano straipsnio mintimi aišku, kad definicijoj „menas yra žmogiškoji kūryba" *genus proximum* bus „kūryba", o *differentia specifica* – žmogiškoji. Grožio kūryba čia būtų visai nereikalingas pleonazmas. Nelyginant jeigu žmogų aptartume „protingas gyvulys viengalvis"... tai terminas „viengalvis" būt reikalingas tik tiems, kurie manytų esant protingų gyvulių rūšy be viengalvių žmonių dar kažkokių dvigalvių, trigalvių etc. būtybių ne žmonių, iš kurių, per *differentiam specificam* „viengalvis", reiktų išskirti žmogų. Bet tiems, kurie mano, kad „protingų gyvulių" tarpe nėr nei dvigalvių, nei trigalvių gyvių, terminas „viengalvis" būtų visai nereikalingas. Šitą pavyzdį aš rašau ne gerbiamam A. Jakštui, bet skaitytojams, kurie su logika mažiau yra susipažinę. Dabar ir jiems, manau, bus aišku, kad terminas grožio kūryba man nereikalingas, nes mano mintimi nėra kitokios žmogaus kūrybos. Tad ir mano definicija, kaipo tokia, mano „sistemoj" yra visai teisėta ir moksliška. *A propos* dėl tos „sistemos", kurią A. Jakštas nori sudaryti iš mano trumpučio straipsnio: mano rašto tikslas buvo duoti ne estetikos sistemos pradus, bet tik meno aptarimas ir viena kita iš jo plaukianti išvada.

II

Toliau A. Jakštas visai teisėtai kelia klausimą, ar kūrybos sąvoka tinka tiktai menui, ar taip pat ir kitoms žmogaus veikimo sritims. Gerb. kritikas, prikišdamas man, kad aš davęs meno aptarimą „platesnį negu jūra", pats kūrybos ribas iškelia dar plačiau. Jo nuomone, kurti gali ne vien menininkas ir

mokslininkas, bet... „ir vaikas, ir piemenukas, ir kalvis, ir kurpius, ir net pamišėlis“. Aš gi maniau ir be įrodymų aišku esant, kad „žmogiškoji kūryba“ turi būti ne tik sąmoningas „*actus humanus*“, bet dar ir didelio dvasios pakilimo veiksmas. Tokis veiksmas, kuris vienas tegali duoti pasauliui reliatyviai iš nieko ką nors nauja. Palikęs šaly vaiką, kalvį, kurpių ir pamišėlį, A. Jakštas sako, kad „reliatyviai iš nieko ir reliatyviai nauja kuria ne vien menininkas, bet ir technikas, ir gamtininkas, ir matematikas, ir filosofas, ir bet koks kitas kūrėjas“. Čia visa svarba gula ant to „reliatyviai“. Paprastame kasdieniniame gyvenime ir nauji batai bus „nauja“, ir staigus pralobimas bus „iš nieko“. Tačiau kildami aukštesnių žmogaus veiksmų sritin, šie dalykai nei atrodys „nauja“, nei atrodys „iš nieko“. Ir štai, kai palyginsime pagaliau iš vienos pusės kad ir A. Jakšto išskaitytus mokslus ir iš kitos pusės – meną, tai pamatysime, kad sutvertoje viso pasaulio pilnybės tvarkoj mokslo išdavų naujumas yra daug daugiau reliatyvus negu meno. Visumos pilnybės tvarkoj vien tik menas duoda pasauliui šį tą nauja ir iš nieko, o jeigu dar pridedama r e l i a t y v i a i, tai atsižvelgiant vien į absoliučią dieviškąją kūrybą. Šia prasme argi bus paradoksas, jei pasakysiu, kad nei telegrafas, nei telefonas, nei radijo nėra tai kūriniai iš nieko, bet tik produkcijos gaminiai iš tiksliai panaudotų pasaulio medžiagos jėgų. A. Jakštas man prikiša, kad tokiu būdu ir menas esąs tik „esamos medžiagos tvarkymas“: tapyboj – dažų, muzikoj – garsų, poezijoj – žodžių etc. Bet tai yra labai „storas“ meno supratimas. Aš tikrai žinau, kad ir pats A. Jakštas ne kiekvieną paveikslą, ne kiekvieną muziką, ne kiekvieną eilėraštį laiko meno kūriniais, nors išviršiniai jie būtų kuo gražiausiai sukomponuoti: bus tai ne kūrybinis, bet gamintinis pseudomenas. Tikram menui mat reikalinga ne tik taisyklingai sutvarkyti medžiaga, bet dar ir kurti: įkvėpti dvasia, įkvėpti

nauja gyvybė ir nuotaika, kas šioje pasaulio tvarkoje yra ir nauja, ir iš nieko. Tai ir yra meno kūrybos ypatingiausia galia, kad ji medžiaginį pasaulį kaip ir sudvasina, iškelia į aukštesnį visumos skritulį, sudarydama atskirą žmogaus kūrybos karalystę. Tuom tarpu net aukščiausiai stovį abstraktiniai mokslai, kaip matematika ir filosofija, taip ir pasilieka tik žmogaus prote, tiesa, be galo tobulindami patį žmogų, bet pajautinės objektyvacijos nepasiekdami. Nes negi vadinsi pajautine objektyvacija filosofijos traktatą, geometrinius braižinius, algebrines bei aritmetines formules. Žinoma, visai griežtos linijos tarp meno ir mokslo reiškinių išvesti negalima; periferijomis šitos dvi sritys visados viena į kitą brausis. Ir aš nelaikau jokia gudrybe savo pasakymą, kad Platono idėjų, Leibnizo monadų pasaulis, Solovjovo pasaulio sielos koncepcija įeina į poezijos sritį. Yra tai daugiau kuriamosios fantazijos įvaizdžiai negu tikrai filosofiniu metodu sudarytos sistemos. Juk bendrai yra pripažinta, kad ypač Platonas ir Solovjovas tai buvo filosuofuoją poetai, arba, jei norit, poetizuoją filosofai. Jų filosofija dalimi yra kūryba. Bet grynoji filosofija – *scientia per suprema principia omnium rerum ratione humana cognoscibilium* – kaip jau pats aptarimas rodo, į ką nors tikrai „nauja“ ir „iš nieko“ nepretenduoja, juoba kad, pasak A. Fargeso, yra įgyjama „stropiomis studijomis ir ištvermingu darbu“*. Tik vien Teologija šiuo žvilgsniu galėtų būti meno konkurentė, bet ir ji nauja duoda ne kūrybos, bet apreiškimo keliu.

* Farges A. Philosophia scholastica. – 1908, vol. I, p. 4.

III

Kai dėl matematikos, tai man su gerb. A. Jakštu, žinoma, sunku ginčytis, ne aš matematikoj ne tik kad nieko nesu sukūręs, bet iš viso nedaug joj tenusimanau ir jos nemėgstu. Vis dėlto turbūt neklystu manydamas, kad matematikos kūrybos procesas eina visai kitokiais keliais negu meno kūrybos procesas ir kad šiuo atžvilgiu matematika stovi nuo meno toliau negu visi kiti mokslai. Ji ne tik kad neturi pajautinės objektyvacijos, bet ir suvaržyta nesikeičiamais kiekybės dėsniais, turbūt ir yra tik tų pačių dėsnių praskleidimas. Mene gi kiekybės dėsniai daugiau ar mažiau turi reikšmės tik „amatininkiškajai", jei taip galima išsireikšti, meno pusei, bet niekados ne kūrybinei. Architektūra ypatingai pasigelbsti matematikos dėsniais, kadangi čia tarp meninės idėjos ir jos realizavimo stovi medžiagos svorio, kiekio ir kitų savumų kliūtys. Bet šių kliūčių nugalėjimas nėra kūrybinis veiksmas. Tą atlieka kiekvienas mokytas inžinierius. Kūrybinė gi architektūros pusė, jos stilius ir dvasia, kuriama ne cirkelio ir matematikos priemonėmis, bet genijaus tiesiogine intuicija ir įkvėpimu. Dėl to kūrybinėj architektūros pusėj gali reikštis ir menininko pergyvenimas, ir klasinė bei romantinė dvasia, ir kitos nuo kiekybės nepareinančios savybės. Jeigu A. Jakštas kada nors įrodys, kad tie esminiai plastikos stilių skirtumai, kuriuos iškėlė H. Wölfflin garsioj savo knygoj *„Kunstgeschichtliche Grundbegriffe"* yra sukurti einant matematikos bei kiekybės dėsniais, tai aš tuomet įtikėsiu, kad architektūra be tų dėsnių „negali nė žingsnio žengti".

Dar aiškesnė yra muzikos kūrybos nepriklausomybė. Tiesa, kad pačius garsus ir jų santykiavimą galima išreikšti vibracijų skaičiumi ir matematiškomis proporcijomis, galbūt, kad ir ištisos simfonijos analizė įrodytų joj matematiškąjį dėsnin-

gumą, tačiau visa tai su muzika, kaipo su menu, neturi nieko bendra. Ir muzikas kompozitorius, ir muzikas artistas kuria neatsižvelgdami į jokius kiekybės dėsnius, o gal apie juos nė nežinodami, kaip pvz., liaudies melodijų kūrėjai. Iš kitos pusės berods niekas dar matematišku būdu nėra jokio muzikos kūrinio sukūręs. O jeigu sukurtas jau veikalas pasirodo atatinkąs ir kiekybės dėsnius, tai tas vien įrodo kūrybinės pajėgos didybę ir jos pirmenybę. Kai dėl „dieviškosios proporcijos" dėsnio, tai apie jį rimtai kalbėt šiandien gal ir nevertėtų, lygiai kaip ir apie daugelį kitų „normatyvės estetikos" dėsnių. Benedetto Croce stačiai vadina juos prietarais ir estetikos astrologija. Jeigu „dieviškoji proporcija" ir randa pateisinimo elementariniuose reiškiniuose, tai komplikuotiems meno kūriniams jos reliatyvumas per dažnai jau tektų konstatuoti. Kai kadaise A. Jakštas dar „Draugijoje" įrodinėjo, kad tikrai poetiško kūrinio žodinė sudėtis atatinka „dieviškosios proporcijos"dėsniui, tai aš iš to pačio „Draugijos" numerio nurodytu būdu išanalizavęs paprasčiausios prozos nuotrupą radau, kad ir proza, kaip ir kiekviena turbūt natūrali šneka, lygiai gerai atatinka „dieviškajai proporcijai". Bet tegu pagaliau ir iš tiesų visi meno kūriniai atatiktų matematikos ir kiekybės dėsniams, tai tuom geriau matematikai! Meno kūryba apie tai visai nesirūpina ir yra visiškai nuo tų dėsnių laisva. Kad ši pažiūra nėra priešinga tikrenybei, kaip gerb. A. Jakštas norėtų, liudija kiekvieno meno kūrėjo praktika ir patyrimas.

IV

Turiu prisipažinti, kad vadindamas grynojo mokslo sritį „perdirbinėjimo laboratorija, kurioj galima išmokti ir kur

galima tęsti pirmtakūno darbas“, aš turėjau minty pirmiausia šiandien vadinamus pozityviuosius mokslus, ypatingai gamtamokslį. Bet taikomas ir iš viso mokslui tas savaime rizikingas pasakymas įgauna tvirtumo, kai palyginame šiuo atžvilgiu mokslą su menu. Būtent pastebime, kad menui „išmokimas“ arba susimezgimas su pirmtakūnų laimėjimais nėra būtinas dalykas. Esama stiprių talentų, o genijai gal ir visi toki, kad jų kūrybos esmėj yra kažkas visai nauja. Iš ko mokinosi savo kūrybos mūsų Čiurlionis arba kad ir Donelaitis, arba Žemaitė – „samorodok“? Ar, pagaliau, kūrybinė žmogaus pažanga paūgėjo nuo graikų, Renesanso ir iki mūsų dienų? Tuo tarpu mokslų srity tikro išmokimo, pažangos ir paūgėjimo matome juk labai daug. Pats gerb. A. Jakštas vargu būt padaręs naujų matematikoj išradimų, jeigu nebūt išėjęs visos griežtos šito sunkaus mokslo dresūros. A. Baranauskas naujų išradimų nepadarė, nes tokios dresūros dar nebuvo išėjęs, visų praeities laimėjimų nebuvo pergrumuliojęs. Aš anaiptol neginčinu mokslo genijų, bet meno genijų kelias į laimėjimus turbūt yra visai kitokis. Senovės išmintis daro į tai aliuziją: *poetae nascuntur, oratores fiunt.*

Aforizminiam pasakyme „mokslas išeina iš medžiagos, menas įeina į medžiagą“ A. Jakštui atrodė, „kiek žodžių, tiek netiesos“. Čia jau bent kritikui derėtų būti kiek nuolaidesniam ir dalyką imti daugiau schematiniai, o ne pedantiškai komentuoti. Mokslas savo esme bendrinamųjų idėjų produkcija išeina iš medžiagos, nes, rodos, viena pagrindinių gnoseologinių dogmų skelbia, kad „nieko nesti intelekte, ko nėra buvę pajautose“. Įrodymui paimkime scholastinės psichologijos traktatą *„de origine idearum“*. A. Jakštas tarp kitko sako, kad „net ir gamtamokslis daugiau išeina iš žmogaus proto, negu iš medžiagos stebėjimo“. Man rodos, kad su tuo jokiu būdu negalima sutikti. Jokis protas gamtamokslio

nesukurs ne tik be medžiagos stebėjimo, bet ir be nuolatinio atskirų reiškinių studijavimo ir eksperimentavimo. Menas, savo esme dvasinės nuojautos intuityvus dalykas, įeina į medžiagą, ją tūla prasme kaip ir sudvasindamas. Šita priešingybė, tiesa, nelabai griežta, bet kad joj būtų „kiek žodžių, tiek netiesos", blaivus skaitytojas vargu sutiks.

Skaitytojas taip pat, manau, sutiks, kad tarp meno ir mokslo esama esminių skirtumų kaip išdavų, taip ir kuriamojo proceso žvilgsniu. Dėl to netikslu yra abiejų sričių veiksmą identifikuoti tuo pačiu kūrybos vardu. Prof. de Munnyncko formulė tą vardą nori palaikyti tiktai meno sričiai. Mano straipsnių uždavinys yra parodyti, kad tas vardas iš tiesų geriau tinka menui, kurio esmę jis sudaro, negu mokslui, kuriam tik analoginiu būdu derėtų jis taikyti.

Meno aptarimas, dėl kurio čia eina ginčai, tiekia svarbių pasėkų ir pačiam menui, ir meno kritikai. Kaipgi ir ar teisingai įvertina jas gerb. A. Jakštas?

V

Pirmame savo straipsny aš nurodžiau dvi de Munnyncko definicijos pasėkas: dėl meno tikslo ir dėl meno santykio su moralybe, tariant kūrybos laisvę. A. Jakštas tikslą ir laisvę laiko meno elementais. Ieško jis ir daugiau meno elementų tariamojoj mano sistemoj, kritikuoja juos ir pagaliau duoda savo sistemos pradus. Aš paseksiu A. Jakšto tvarka.

Pirmiausia A. Jakštas peikia, kad mano definicija turinti tik vieną vienintelį elementą – žmogiškąją kūrybą, o menas esąs kur kas sudėtingesnis, negu man atrodo. Bet aš visai sutinku, kad menas yra labai sudėtingas dalykas. Tik aš skiriu meno definicijos klausimą nuo meno elementų klausimo,

kuris man šiuo atveju nerūpėjo. Meno gi esmę paduotoji definicija visai išsemia. Nurodydama ir *genus proximum* ir *diferentiam specificam*, ji nėra „monistiška“, o savo pritaikymu, pabrėždama kūrybiškumo ir žmogiškumo pradus, labai vaisinga.

„Meniškosios idėjos“ sąvoką pirmame straipsny aš iškėliau visai atsitiktinai. Neketinu nė čia plačiau jos dėstyti. Čia tik pastebėsiu, kad „meniškoji idėja“ santykiuoja ne tiek su turiniu, kaip A. Jakštas spėja, kiek su išvidine kūrinio forma, kaipo tos idėjos reiškiniu. Schematiniai būtų galima tai išreikšti taip: meniškoji idėja pasireiškia turiny tam tikra individualia forma. Tiesa, kad mano paduotoji meniškosios idėjos sąvoka nepasižymi filosofiniu griežtumu nė aiškumu. Bet kad ir iš viso meno elementai abstraktiniais terminais yra labai sunkiai sąvokojami. Jie ne tiek suprantami, kiek suvokiami iš tiesioginio meno veikimo į mūsų sielas. Aš beveliju pasilikti neaiškus ir negriežtas, negu filosofine idėjos sąvoka „nuo Dekarto“ ir t. t. skelbti kūrybinius meno elementus. Drįstu pridurti, kad pačio gerb. A. Jakšto aiški ir griežta intelektualinė estetika ir jo meniškosios idėjos sąvoka praktikoj veda į visai netinkamus meno kritikos metodus ir klaidingas išvadas. Pavyzdžiui, kaip paskutinėj savo recenzijoj, „Ateities“ š. m. 1 n-ry, kritikuodamas mano pačio poezijų rinkinį (Putino „Tarp dviejų aušrų“), gerb. kritikas paieškojo ideologijos... lyrinio vaizdavimo priemonėse. Aš galiu skaitytojui patikinti, kad Putinas, vadindamas liūdesį „tu mano nuodėmė, mano dora“, visai nemanė daryti išpažinties, o tik kontrastais sustiprinti nuotaiką ir įspūdį. Lygiai toks pat dalykas su „nežinojimu nei savo gimimo, nei savo mirties“ ir su prašymu „Slėgti juoda nuodėmes letena“. Gerb. kritiko išvedžiojimai turi tiek vertės kiek ir mokslininko, kuris imtų, pvz., iš „aukso padkavėlių“ ir „šilko kamanėlių“ spręsti apie lietuvių liaudies turtingumą.

Sąryšy turbūt su mano „meniškąja idėja“ A. Jakštas prikaišioja man norą pateisinti naujoviškame mene „kūrybos siužetų bei minties neaiškumą“. Minties aiškumą aš labai vertinu, į idėjinę, ypač literatūros, kaipo žodinio meno, pusę taip pat kreipiu daug dėmesio. Tik aš visa tai skiriu nuo kūrybinės meno pusės. Kūrybinis meno atžvilgis arba poezijoj pats poetiškumas nuo minties aiškumo ar neaiškumo nė kiek nepareina. Atmesti meno kūrinį dėl minties neaiškumo arba didinti jo kūrybinę vertę dėl tos pačios minties aiškumo būtų didelė kritikos neteisybė ir metodinė klaida, painiojant dvi skirtingi plotmi. Šitą skirtingumą ligi kraštutinumo pastūmėjo prancūzų akademikas kun. Henri Bremond savo pranešime *„La Poésie pure“*, skaitytame penkių Akademijų seanse 1925 m. spalio mėn. 28 d. Tas pranešimas ir jo aiškinimai – *Eclaircissements,* spausdinti žurnale *„Les Nouvelles littéraires“*, dar ilgai kėlė karštų ginčų prancūzų spaudoj. Tą patį klausimą riša ir prof. Paul Souriau savo aptariančioj poeziją knygoj *„La Rêverie esthétique“*.

VI

A. Jakštas neigiamai atsiliepia ir dėl mano pažiūros į kūrybos tikslą. Aš, turėdamas minty kūrybinį meno atžvilgį, pasakiau, kad meno kūrybos tikslas yra atskiras žmogaus pasaulis ir, atitinkamai estetinio gėrėjimosi esmei, pridūriau, kad – tai pasaulis, „nepriklausąs nuo tikrojo pasaulio ir tikrojo žmogaus gyvenimo*. Aš ir čia pabrėždamas pakartoju, kad „menas branginamas ir kuriamas ne dėl to, kad jis būtų naudingas ar pravartus gyvenimui, bet dėl to, kad jis atitinka aną

* Židinys. – 1926, Nr. 12, p. 283.

estetinį jausmą ir palinkimą išsinerti iš priprastų savo reikalų ir džiaugtis laisvu savo sukurtojo pasaulio grožiu". Kažkodėl šitoj elementariai paprastoj ir teisingoj minty, juoba aiškėjančioj iš tolimesnio mano straipsnio konteksto, gerb. kritikas įžiūrėjo „naujoviškumą" ir puolė jį ypatingu būdu. Net nepatogu komentuot, kad tas paprastas žodelis savo (sukurtojo pasaulio grožiu) verčia A. Jakštą laikyti menininkus „didžiausiais egoistais, vien savo estetiško pasigėrėjimo beieškančiais". Ar reikia dar aiškintis, kad tas savo buvo taikyta ne vien menininkui, bet iš viso žmogui. Menininkai, kurdami meną mano nurodytu tikslu, gerb. kritikui atrodo „bestovį nė kiek ne aukščiau už paprastus girtuoklius, nes šie turi lygaus palinkimo ir noro išsinerti iš savo paprastų reikalų ir džiaugtis laisvu savo sukurtojo įkaušimo smagumu". Jeigu A. Jakštas estetinį džiaugsmą ir jo dorovinę bei kultūrinę vertę laiko lygiomis su girtuoklių įkaušimo smagumu, tai po jo išvados logiškumu ir aš rašausi. Tiesa gi pasilieka vis ta pati: kad ir menininkas, kurdamas savo pusiau realinį pasaulį, atlieka didelį kultūros darbą, ir žmogus, „išsinerdamas iš priprastų reikalų" ir estetiniai tą pasaulį kontempliuodamas, ugdina geriausiąją savo žmogiškumo dalį ir tobulybės siekia.

Ką gerb. A. Jakštas norėjo pasakyti savo „bolševikiškojo pasaulio" pavyzdžiu, man neaišku. Meno kūrybinė esmė negali būti nei bolševikiška, nei monarchiška, nei respublikoniška – ji tegali būti bendrai žmogiška. Meno išvidinėj formoj gali atsispindėti tautinė ir individualinė dvasia. Išviršinė forma yra bent kokiai ideologijai visai indiferentiška. Meniškoji idėja turi grynai estetinę prasmę. Belieka tas neesminis, nors būtinas, meno „*substratum*" – kūnas, kuriuomi menas jungias su kitomis žmogaus veiksmo sritimis, su realiu gyvenimu ir jo reikalais. Čia turime visą eilę pseudomeninių

ir pseudoestetinių veiksnių, čia reiškiasi visokios filosofinės, visuomeninės, dorovinės ir kitokios tendencijos, kurių tarpe gali būti ir monarchiškų, ir bolševikiškų. Meno kritikos dalykas yra visa tai išnagrinėti ir atsakyti į A. Jakšto pastatytą man klausimą: „ar šitokio bolševikiško pasaulio kūryba bus tikras menas?“ A. Jakštui „sveikas protas rodo, kad čia jokio meno negali būti“. Mano definicija palieka kritikai laisvas rankas, tik nurodo jai kelią, kur to meno ieškoti.

VII

Tarp „gerų mano norų“ A. Jakštas mato ir bandymą „apginti menan besiveržiantį modernų nemoralumą“. Tokio noro aš neturėjau, nes sekant mano meno sąvoka, šitas klausimas turi labai mažai prasmės. Tą aš vien ir norėjau parodyti. „Žmogiškoji kūryba“, nors ir neprilygdama absoliučiai tiesos, gero ir grožio normai, savo esmės nenustoja – ir menas nepasiliauna menu – daile arba poezija – buvęs. Mano pagrindinio argumento* A. Jakštas nesugriovė, o visas jo straipsnio V skirsnelis yra pamokinantis, bet ginčinamuoju klausimu neįtikinąs. Prieš kūrybos faktą iš tiesų jokių argumentų negali būti. Estetika nėra meno normos, bet meno fakto mokslas, ir jeigu faktas prieš kurį nors estetikos punktą liudija priešingai, tai reiškia, kad kas nors tam punkte yra nebegera. Aprioristinė estetika, nesiskaitydama su meno faktu, pačiai kūrybai iš matematinių ir kitokių formulių sudarytų tokį Prokrusto guolį, kad jame netrukus ne tik sustingt, bet ir gyvybės netekt reiktų.

* Židinys. – 1926, Nr. 12, p. 284.

Mano pažiūros klaidingumui patvirtinti šaukiasi, tiesa, ir gerb. A. Jakštas faktų, tik, deja, ne realių, bet chimerinių. Ir iš tiesų duoda porą pavyzdžių – gana bjaurių*. Bet ir pavyzdžiai galų gale kaip tyčia tinka ne A. Jakšto, bet mano nuomonei paremti. Juk jo minimų veiksmų nė vienas normalus žmogus viešai neatlikinėja. (Meno veikale jie viešai figūruotų.) O jeigu atlikinėtų ir net imtų savo veikalo tema, tai tokis veiksmas jau būtų aiškiai priešingas žmogaus prigimčiai, būtent normaliam kiekvieno žmogaus gėdingumui. Tokių dalykų aš į „žmogiškąją kūrybą" nepriimu.

Noriu dar įspėti skaitytoją, kad šitas „nepriešingumo žmogaus prigimčiai" kriterijus nustato meno kūrybos „amplua" – apimtį, – tik moralybės srity. Šiaipgi menininkas, pasirinkdamas sau temas ir siužetus, vaduojasi, kaip ir kiekvienas žmogus, ir papročių, ir, skonio, ir gero tono, ir išauklėjimo dėsniais. Taigi dar ir dėl to jis neims savo kūrybai kažkokių vien įsivaizduojamų šlykštynių, o jeigu klys, tai klys tik ribose proto ir širdies klaidžiojimų ir abejonių tarp tiesos ir melo, gera ir bloga. Ar tuos klaidžiojimus jam valia imti savo kūrybos objektu**, krikščioniškojo elgimosi normos tvarkoj atsakys sąžinė ir nuodėmklausys, estetinėj tvarkoj atsakymą duoda pats faktas.

VIII

Didžiausia mano klaida A. Jakštas laiko pašalinimą grožio iš meno definicijos ir siūlo meną aptarti „žmogiškojo

* Židinys. – 1927, Nr. 1, p. 35-36.

** Tiesą sakant, klausimas reiktų kelti ne dėl jų ėmimo kūrybos objektu, bet dėl jų pasireiškimo meno kūriny šiokiu ar tokiu veikiančiu protą bei valią būdu. *(V. M.)*

grožio kūryba". Nieko aš prieš tokį aptarimą neturėčiau, jeigu jis būtų už manąjį aiškesnis ir pilnesnis. Prof. de Munnyncko formulė, taikydama „kūrybą" tiktai meno sričiai, *implicité*, apima ir grožio, ir tai tik meniškojo grožio elementą. Aiškiai įvestas definicijon grožio terminas, kaip jau minėjau pradžioj, būtų nereikalingas pleonazmas. Bet be to dar jis savo neribotumu ir daugiaprasmumu aptemdintų meno sąvoką. Iš tiesų „grožis" dėl savo populiarumo ir daugeleriopo vartojimo neteko aiškios prasmės. Jei kam, tai ypač grožiui pritinka šv. Augustino pasakymas: *si nemo ex me quaerat, scio; si querenti explicare vellim, nescio* (jei niekas manęs neklausia, žinau; jei klausiančiam noriu išaiškinti, nežinau). Elementarinis senovės pavyzdys: bjauraus daikto gražus paveikslas jau iškelia vieną sunkenybę, bet kartu ir nurodo, kad meno kūrinio grožis yra visai kita estetinė kategorija, savo vertę gaunanti ne iš objektyvaus grožio, bet iš subjektyvinės kuriamosios galios. Ar tikslu tad abi kategorijos vadinti tuo pačiu vardu? Ir jei iš objektyviai bjauraus daikto gali kilti stiprus kūrinys, o iš objektyviai gražaus – silpnas, tai ar ne viena kūryba sudaro meno esmę?

Savo straipsnio pabaigoj A. Jakštas išskaito meno elementus iš savo sistemos. Man tas paskirstymas atrodo ne visai tikslus. Bet čia vien pastebėsiu, kad aš nelaikau esminiu meno elementu tikslo, nes tikslas ne visuomet esti sąryšy su kūrybiniu veiksmu ir ne visuomet veikia į estetinę kūrinio vertę. Nelaikau meno elementu nė kūrybos laisvės. Ji tėra kūrybos sąlyga.

Matematiškoji A. Jakšto formulė man nieko nesako ir aš nežinau, kaip ją prie kokių meno teorijos ar kritikos problemų pritaikyt. O M. de Munnyncko definicijos praktiška vertė ir meno kūrybai, ir kritikai man aiški.

1927

Ginčui baigti

Šiame „Židinio“ n-ryje* išspausdintas gerb. A. Jakšto straipsnis „Menas ir grožis“ neduoda naujos šviesos suprasti santykiui tarp kūrybos ir meno iš vienos pusės, ir kūrybos ir mokslo iš kitos pusės. O tai buvo pagrindinis mano straipsnių klausimas. Aš jį rišau taip, kad kūrybos sąvoka tikrąja prasme tinka tiktai menui, dėl to meną ir vadinau žmogiškąja kūryba. Kūrybos sąvokos susiaurinimą tiktai meno produkcijos veiksmui laikau ne sauvaliavimu, bet visai teisėtu griežtos, tiesioginės ir pirmykštės prasmės atstatymu. Meno ir grožio santykio aš visai neliečiau. Pasakiau vien, kad grožis meno definicijoj, nustačius kūrybos sąvoką, tampa nereikalingas terminas. Bet tai anaiptol nereiškia, kad aš iš estetikos noriu visai grožio klausimą išmesti. Santykis tarp meno kūrybos ir grožio tai visai atskiras klausimas, kurį galėtume rišti tik išaiškinę, kas yra objektyvus grožis ir kas subjektyvus, kas yra grožis, kaipo daikto savybė, ir kas yra estetinis įspūdis, ir dar daugelį kitų dalykų. Aš dėl to ir manau, kad meno aptarimas žmogiškąja kūryba yra daug aiškesnis, lengvesnis ir praktiškesnis negu grožio kūryba. Juk ir pats gerb. A. Jakštas vardan to tariamai aiškaus grožio paskelbė kadaise nuomonę, kad už vieną J. Mackevičiaus „Galvelę“ drąsiai galima atiduoti visas Čiurlionio „Sonatas“**. Turėtume padaryti išvadą, kad kritikas „grožininkas“ dėl savo meno definicijos neigia didelius kūrybinius žmogaus genijaus laimėjimus.

Praeisiu tylomis visus kitus gerb. A. Jakšto padarytus man priekaištus, dėl kurių ginčas vargu išeitų iš dialektikos ribų,

---

* Židinys. – 1927, Nr. 4.

** Draugija. – 1909, Nr. 30, p. 188.

tačiau negaliu neišreikšti pasigailėjimo, kad į mūs ginčą tapo įtrauktas visais atžvilgiais toli stovįs prof. de Munnynckas. Gerb. A. Jakštas suformulavo iš mano straipsnių 4 tezes, kurias aš būk padavęs kaipo „demiunynkiškas". Tuo tarpu aš tik vieną vienintelį dalyką jungiau su prof. de Munnyncko vardu: tai definiciją – formulę „*l'art c'est la création humaine*". Aiškinau aš ją taip, kaip ji man atrodė santyky su mano pačio pažiūromis, ir už tai aš vienas teatsakau. Kai dėl pačios definicijos, tai aš ir šiandien tvirtinu, kad ji yra prof. de Munnyncko. Ar aš turiu teisės tai daryti? Abejonėms išsklaidyti pasistengiau gauti jau minėtą p–lės G. Hartmann disertaciją „*La définition de l'art*", Estavayer, Imp. H. Butty et C–ie, 1920. Čia autorė meno aptarimą nagrinėja *ex professo*, kaip pati pasisako savo knygos įžangoj: „Šiame etiude apie Meno aptarimą aš imuosi pasvarstyti žymesniąsias formules, kuriomis buvo norėta išreikšti meno sąvoką". Sulig tų aptarimo formulių autorė nustato šešias teorijas: sekimo (*Théorie de l'Imitation*), iliuzijos (*Théorie de l'Illusion*), ekspresijos (*Théorie de l'Expression*), formalizmo (*le Formalisme*), žaismo (*Théorie du Jeu*) ir humanistinę teoriją (*Théorie humaniste*). Šioj paskutinėj ir yra išdėstytos prof. de Munnyncko pažiūros, jo pačio patikrintos. Ties šiuo knygos skirsniu ir tenka čia kiek ilgiau sustoti, juoba kad aš visai nenoriu savintis svetimų minčių nė savųjų kam nors antmesti. G. Hartmann humanistinę teoriją laiko visai teisėtai atitinkamos definicijos pasėka, ką ir pastebi savo disertacijos įžangoj: „Šitų įvairių teorijų kritika leis man suformuluoti dar viešai nepaskelbtą definiciją (*une définition inédite*), kuri man atrodo ir gerai pagrįsta, ir sugestyvi. Aš noriu kalbėti apie prof. de Munnyncko teoriją". Ir štai kaip apie ją kalba:

„P. prof. de Munnynckas pirmiausia pastebi, kad menas sudaro atskirą pasaulį ir nepriklausomą nuo realio pasaulio,

kuriame vystosi mūsų efektyvio gyvenimo įvykiai*. Menininkas, žinoma, skolinasi iš gamtos būtinos savo kūrybai medžiagos: marmuro, audeklo, dažų, – to, kas būtų galima pavadinti pirmykšte jo kūrinio medžiaga; bet ne šiais iš gamtos imtais elementais veikalas tampa kūriniu. Esminiai perkeista (*transsubstantiée*) gyvame menininko dvasios žaizdre ta inertinė medžiaga tartum susidvasina (*s'approprie de cette âme*): nuo tada ji turi žymę, amžinai išskiriančią ją iš realio pasaulio būtybių. Meno kūrinys priklauso rūšiai būtybių, įkūnijančių naują pasaulį idealės esmės."**

Toliau autorė, nurodydama, kas yra bendra tarp šios pažiūros ir anksčiau nagrinėtų teorijų, suveda ją į santykį ir su formalizmu: „Būdinti meną kaipo menininko kūrėjo išdavą, – tai pateisinti kai kuriais atžvilgiais ir formalizmą. Aišku, griežtai atskirti turinį nuo formos negalima; bet tiesa ir tai, kad viena tik forma yra tiktai menininko kūryba, kadangi turinys esti paimtas iš dieviškojo pasaulio"***.

„Gretimųjų sistemų analizė ir atitaisymas, davęs du sprendžiamuoju rezultatu: meno kūrinys kyla iš menininko veiksmo, meno kūrinys sudaro naują pasaulį, – leidžia p. prof. de Munnynckui pareikšti šitą lygiai paprastą kaip ir sugestyvią formulę: Menas yra žmogiškasis pasaulis, žmogaus kūryba. Dėl to jo teorija gali vadintis Humanistinė teorija****. Toliau autorė nurodo, kad meno kūrinio kilmė, jo veikimas ir tikslas rodo, kad menas iš tiesų yra „iš žmogaus ir žmogui", o imamas objektyviai, kaipo specifiniai žmogiškas reiškinys, sudaro tikrai naują pasaulį: žmogiškąjį pasaulį *par*

* Malonus skaitytojas atleis man vertimo stiliaus nesklandumą. Noriu kuo arčiausiai laikytis originalo teksto. *(V. M.)*

** Hartmann G. La définition de l'art. – Estavayer, 1920, p. 86.

*** Hartmann G. Op. cit., p. 87.

**** Ibid, p. 88.

excellence. Humanistinė definicija nustato santykiavimą ir skirtumą, pačio prof. de Munnyncko žodžiais tariant, tarp realio pasaulio, kuris yra „substancialė projekcija begalinės minties, meilės bei galios ir meno pasaulio, kylančio iš žmogaus veiksmo, minties bei meilės". „Tokiu būdu argi tikroji ir intymė meno prigimtis ne aiškiai apibūdinta, o humanistinė definicija argi neneša mums galutiną atsakymą į klausimą, kurį mes pastatėm šito etiudo pradžioj: kas yra menas? Būtų bergždžia dar tuo abejoti. Pagaliau pakanka labiau įsigilinti į teoriją, kad įsitikintume, jog ji viena teikia integralinį išrišimą meno problemos, kartu iš anksto ir nenuginčijamai išspręsdama visus priekaištus, kokius tik būtų galima jai padaryti"*.

„P. prof. de Munnynckas leidžia pirmą priekaištą, būk humanistinė definicija esanti per daug plati, turinti pavojaus identifikuoti meną su daugybe kitų žmogaus veiksmo išdavų, kurios neturi nieko bendra su tikruoju menu: visų praktiniam gyvenimui reikalingų daiktų gamyba, teisės mokslas, filosofija. Visa tai priklauso žmogiškajam pasauliui, o vis dėlto nėra menas. Šitas priekaištas paviršutiniai atrodąs toks sunkus, išnagrinėtas tampa Humanistinės teorijos atrama. Ne, visos to žmogiškojo veiksmo išdavos nėra lygintinos su menu, nes jos nėra nauji kūriniai, o vien greičiau žmogiškieji pakeitimai dieviškojo pasaulio (Mano pabr. – *V. M.*) (*ne sont pas des créations nouvelles, mais plutôt des modifications humaines du monde divin.*) Jiems atlikti žmogus nesiima laisvo kūrėjo savumų; jis greičiau yra dievybės įrankis, ir mes neturim čia naujo pasaulio sudarymo. Šitie veiksmai turi tikslą žmogaus gyvenimą šiame realiame pasauly, kur jį patalpino Dievo Visagalybė; jie turi tad nusilenkti ir prisitaikyti nepalaužiamiems prigimties dėsniams.

* Ibid, p. 90.

Čia iš tiesų nuo įkvėptų filosofo sistemų, nuo prašmatniųjų mokslininko išradimų ir išmintingų juristo bei valstybininko institucijų ligi grubaus amatininko triūso, visos pastangos eina sutartinai progresyviai stiprinti žmogaus galiai arba nuolatiniai gerinti individo gyvenimo sąlygoms... Meno gi kūrinys, atbulai, – mes dar pabrėšime tai toliau, – randas išskirtas iš šio pasaulio (*est posée en dehors de ce monde*), kurio tironiškų reikalavimų nežino: privilegijuotasai Majos kūdikis, jis priklauso laisvajam pasauliui, kurį žmogus valdo visai savotiškai, nes yra jo kūrėjas ir karalius.

„Bet šitas skirtingumas, toks griežtas pirmu žvilgsniu, toli gražu nėra absoliutus. Nesunku konstatuoti, kad net ir tvirčiausiai su realybe surištos išvados, kaip tik imame jas svarstyti kaipo žmogaus veiklumo vaisių, reikalauja rinktinės vietos meno srity. Faktų tyrimai tai įtikina. Pasaulio ir gyvenimo paslaptims lukštenti mokslininkas ir filosofas eikvojo visą savo inteligenciją, pasiekdamas grynosios minties viršūnių. Bet kai tik jis nori išreikšti savo darbo vaisius, turi šauktis formos pagalbos, kurios nesant, jo intuicijos ir išradimai amžinai liktų migloti jam pačiam ir neperduodami kitiems. O toji forma argi tai nėra vaizdas, daugiau ar mažiau tikras abstraktinės vizijos veidrodis, pagalbinis vaizdas, daugiau ar mažiau dirbtinis ar fiktyvus, bet žmogiškas *par excellence*, kaip gyva išraiška žmogiškos įnašos didžiame Dievo pasauly. Ar reikia dar priminti kilnios poezijos vietas, kurias randame minties galiūnų raštuose? Taip, Humanistinė teorija šiuomi dar labiau praturtėja ir turi teisės imti savo meno definicijon didžiąsias mokslo hipotezes ir filosofijos sistemas. Pripažindama laipsnio ir vertybės skirtumus estetiniame įvairių žmogaus kūrinių prade, ši teorija visai teisingai baigia: „Kiekviena kūryba, tikrai žmogiška, kiek ji yra žmogiška, kiek ji priklauso žmogiškajam pasauliui, yra meno dalykas".

„Čionai, visai natūraliai siūlosi dar vienas svarstymas. Yra vienas visiškai tvirtai nustatytas meno kūrinio pobūdis, tai jo ireališkumas, jo ideališkumas. Artistinis pasaulis nėra realus pasaulis; iš čia kyla meniškosios kontempliacijos nesuinteresuotumas (*désintéressement*), kurį nuo Kanto pabrėžia visi estetikai. Taigi, jei menas esminiai yra žmogiškoji kūryba, nesuprantama, kaip jo išdava galėtų būti ireali.

„Bet šitą būtent problemą svarstant visu platumu nuskaidrėja Humanistinės teorijos reikšmė. Pastangos, kurių ji reikalauja vesdama mus į metafizikos sritį, kur šis klausimas tegali būti išrištas, bus gausiai atlygintos aiškumu ir turtingumu pasiektųjų rezultatų. Iš tiesų irealumo pobūdis pasirodys kaipo visai natūrali Humanistinės teorijos konsekvencija, kai tik atkreipsime dėmesį į žmogiškosios produkcijos esminį reliatyvumą. „Vienas Dievas, buities pilnybė, yra tikroji buitis. Jis vienas gali būti ir buities davėjas. Meno gi pasaulis yra sukurtas žmogaus, kuris nėra Buitis, kuris tėra vien *l'être dérivé*, ir dėl to jo kūrinys negali turėti tvirtos dieviškojo pasaulio realybės."

„...Šios doktrinos vaisingumą parodo dar ir ta šviesa, kurią ji meta į labiausiai ginčinamas estetikos problemas. ...Sustokime valandėlei prie menininko laisvės problemos ir prie moralybės bei tiesos klausimo meno srity. Estetikai, remdamiesi dažnai net priešingais dėsniais, paprastai sutaria gindami meno srities laisvę. Bet mums niekur neteko sutikti pilno šito teigimo pateisinimo, net nė pas tuos, kurie jį laiko pagrindine aksioma."

„Humanistinėj teorijoj menininko laisvė pasireiškia kaip būtina išvada iš jos turiningų premisų. Matėme, kad menas, žmogiškoji kūryba, sudaro naują pasaulį šalia dieviškojo pasaulio, tačiau su šiuo nesusiliedamas; pasaulį, kuris klauso ne transcendentinių ir nepalenkiamų visumos dėsnių, bet

vieninteliai valios, kaprizų ir norų žmogaus – kūrėjo...“ „Estetiniam pasauly mes veikiame visiškoj laisvėj, kaip Dievas veikia savojoj kūryboj, mes veikiame kaip dievai, nes jis yra mūsų kūrinys.“

„Čia dar kartą Humanistinė teorija paliuosuoja mus nuo netikslumo ir dviprasmybės, kurioje buvo palikę klaidžioti ankstyvesnės doktrinos. Ji viena taip pat sumuša taip aistringai mūsų laikais ginčinamą tezę: „menas menui“. Nes dėl meno prigimties ir dėl idealės sferos, kurioje vyksta meno kūryba, yra pagrindo klausti, ar ši (kūryba) gali būti valdoma kokio išviršinio dėsnio, ar gal yra laisva nuo bet kokių įstatymų. Ir štai mes stovime prieš tiesos bei moralybės problemą mene.

„Yra žinoma garsi Platonui skiriama formulė, kuri vieš-patauja visoj senovės estetikoj: „Grožis yra tiesos spindesys“; taip pat, kad jis yra gėrio atžvilgis, jei dar ne visiškai su juom identifikuojamas. Klaida, kuria ši teorija serga, kaip estetiniu, taip ir metafiziniu žvilgsniu yra taip bendrai pripažinta, kad būtų visai nenaudinga ties ja ilgiau sustoti.Vis dėlto, argi nėra ir mūsų laikais taip pat apjakusių, kaip ir gerų norų, tiesos ir moralybės gynėjų mene? Reikalinga tat supažindinti su šių terminų reikšme estetinėj tvarkoj.

Iš vienos pusės pripažįstama, kad moralybė valdo visus žmogiškuosius veiksmus; taigi ir meno kūryba turėtų būtinai jos dėsniams nusilenkti. Bet iš kitos pusės, kaip apsaugoti integralę menininko laisvę, *conditio sine qua non* kiekvieno nuoširdaus ir pergyvento kūrinio?

„Humanistinės teorijos šviesoj ši sunkenybė tuojau nustoja būti nenumaldomąja dilema. Jeigu realinis žmogaus gyvenimas reikalauja nuolatinių pastangų siekiant Tiesos, kaipo objekto savo aukščiausio paskyrimo, kuris gali būti pasiektas tiktai *Infinite,* tai meno gyvenimas gali ir privalo

tenkintis savo tikslams atitinkamos tiesos laipsniu... Bet mes matome, kad kūryba mus stato prieš fiktyvį realį pasaulį, kuriam tetinka vien reliatyvumo ir ribotumo terminas. Garsusis posakis „*unumquodque est propter suam operationem*“ randa pateisinimo net ir idealiame meno pasauly. Meno kūrinys, kaipo atsitiktiniojo priežastingumo pasėka, nepajėgiąs apimti amžinųjų vertenybių jųjų pilnybėj, gali pasiekti vien reliatyvią tiesą ir reliatyvį gėrį. Buities atspindesiui pakanka reikšti tiesos atspindesį. Dėl to tik tie teisingai sako, kurie, sekdami Horacijum, meniškąja tiesa laiko panašumą į tiesą (*la vraisemblance*). Ne klaidą (*le faux*) išskiriame iš meno, bet vien nesuvokiamybę ir absurdą (*l'inconcevable et l' absurde*) kaipo priešingus žmogaus dvasiai (*parce qu'en contradiction avec les attitudes possibles à l'esprit humain*)...

„Tas pat ir dėl moralybės. Visiška moralybės stoka, lygiai kaip ir absoliuti klaida, normaliam žmogui nepriimtina. Kadangi veržimasis prie Tiesos ir Gėrio yra neatskiriamas nuo žmogaus prigimties, tai visa, kas tik radikaliai jam priešinas, yra antižmogiška. Taigi menininkas, kuris išsižada moralybės, daro tai ne vien tik savo pačio, bet dar labiau ir savo meno vertybės kaina.“

„Pravartu dar pastebėti, kad nemoralumas varžo ir neigia kai kuriuos psichinius veiksmus, be kurių estetinis pasigėrėjimas nėra galimas, nes jis turi apimti visą žmogų.“

„Bet ar seka iš to, kad Savonarolos ir Tolstojaus pavyzdžiu turėtume negailestingai smerkti vardan Tiesos ir Gėrio visus meno kūrinius, kurie tiesai ir gėriui tiesioginiai nėra priartėję?.. Turint minty žmogaus dorovės reliatyviškumą, argi nebūtų nesąmonė meno kūriniui statyti absoliutės moralybės taisykles. Taigi visi motyvai leidžia tvirtinti, kad „meno kūrinio, kaipo meno kūrinio, moralybė neturi pranešti meniškąjį gyvenimą (*ne doit pas dépasser la vie artistique*). Jeigu

ji atatinka sielos stovį, lengvai įgyvendinamą fiktyvėj tvarkoj, tai daugiau iš jos reikalauti nė negalima“ („*Si elle correspond à un état d'āme facilement réalisable dans l'ordre ficti, on ne doit pas lui demander davantage.*“)

Provizorinė ir fiktyvė filosofija bei moralybė, – štai labiausiai geistinas nusistatymas akivaizdoj tų fiktyvių bei iliuzorinių būtybių, kurias mums rodo žavinti meno fantasmagorija“*.

Taip tai atrodo bendraisiais bruožais ta „Humanistinė teorija“ p–lės G. Hartmann knygoje, kurią pats prof. de Munnynckas man kadaise rekomendavo kaipo geriausią savo pažiūrų išdėstymą. Mano buvusis profesorius neprotestavo, nė kai aš pats savo disertacijoj „*L' Esthétique de Vladimir Soloviev*“ padariau tokią tos pačios teorijos santrauką:

„Humanistinė teorija, pagrįsta observacija ir patyrimu, konstatuoja, kad grožis, kaipo tokis, ir estetinis pasigėrėjimas neįeina į efektyvio gyvenimo sritį. Menas kuria savo atskirą pasaulį, kur idealinis pradas – visa tai, ką patiekia menininko įkvėpimas – formaliai perkeičia iš gamtos imtąją medžiagą ir atgaivina ją aukštesne prasme. Meno aptarimas, prof. de Munnyncko pasiūlytas, mums atrodo iš tiesų vaisingas: „*L'art c'est la création humaine*“.

„Kad neiškreiptume jos prasmės, imkime abudu terminu „kūryba“ (*création*) ir „žmogiškoji“ (*humaine*), griežtąja jų prasme ir tarpusaviniam santyky (*dans leur sens strict et dans leur corrélation mutuelle*). Terminas „kūryba“, išreikšdamas aktyvųjį meniškosios kūrybos pobūdį, vis dėlto išskiria ją iš kitų žmogiškųjų veiksmų, kurie visai nėra kūryba, bet paprastas realio gyvenimo teikiamos medžiagos keitimas (*modification*). Iš tiesų kiekvienas žmogaus veikalas, nors jis ir nesi-

* Ibid, p. 91–97.

skverbtų į parodas ir muziejus, jei tik jis bent kiek turės žmogaus genijaus žymę, jei tik jis atrodys gyvas ir pakreiptas irealio pasaulio link, tuom pačiu jau bus meno kūrinys. Ir atbulai, veikalas be gyvybės ir be žmogaus – kūrėjo dvasios nėra vertas meno kūrinio vardo ir nėra kūrybos vaisius.

„Terminas „žmogiškoji", išskirdamas meno kūrinį iš dieviškosios kūrybos, kartu nurodo, kodėl humanistinė teorija laiko meną nepriklausančiu realiam pasauliui, nes tik vienas Kūrėjas, turįs Buities pilnybę, gali dovanoti savo kūriniams realybės pobūdį"*.

Šitos ilgos, be jokių komentarų duotos ištraukos visai aiškiai parodo, kad mano straipsnių pagrindinės mintys, dėl kurių A. Jakštas yra linkęs mano pažiūras laikyti net nekatalikiškomis, yra labai gimininges Humanistinei teorijai, tikriau sakant, iš jos kilę. Iš tų pat citatų matyti, ir kur aš esu nuo Humanistinės teorijos nutolęs. Kai dėl pačios meno definicijos, tai ji aiškių aiškiausiai yra prof. de Munnyncko. Plačiausia ar tikrąja prasme? Galimas daiktas, kad prof. de Munnynckas turi ir kitą aptarimą siaura prasme, bet aš jo niekad nesu girdėjęs. Neduoda jos nė p–lė G. Hartmann Humanistinės teorijos išdėstyme, nors dalyką svarsto *ex professo*. Pagaliau man tai ir nesvarbu. Man gana to, kad duotoji definicija, nors meną imtų ir plačia prasme, anaiptol nelaiko meno gaminimo lygiomis su kitais žmogaus veiksmais, bet išskiria jį terminu Kūryba. Jau turėjome progos įsitikinti, kad šia definicija remias ištisa teorija, tad šiaip ar taip ji yra bent tokia, kuri praskleidžia meniškos pasaulėžvalgos krašteli. Tai aš ir norėjau iškelti, daug nesirūpindamas apie logiškąsias jos platumo bei siaurumo distinkcijas. Tad kur pagaliau yra faktai, o kur legendos?

---

* Ibid, p. 70, 71.

Baigdamas noriu dar pažymėti, kad G. Hartmann taip pat neneigia grožio vaidmens mene, nors ir nerado reikalo šio klausimo liesti, dėstydama Humanistinę teoriją. Grožio ir meno santykis labai trumpai suminėtas pabaigos išvadose (*Conclusions*), kuriose autorė sakosi norinti apmesti santykį meno su gyvenimu. Visa tai nekenkia laikyti menas net konkrečia grožio išraiška:

„Menas, apreiškėjas žmogaus žmogui, antroj vietoj gali būti laikomas kaipo grožio apreiškėjas. Čia jis pasirodo kaip esminė ir pirmaeilė estetinio gyvenimo priežastis. Ir tai ne vien dėl savo išdavų, kurios vien grožy turi savo *raison d'être* ir yra jo reiškiniais, bet ir dėl savo, kaipo estetinio jausmo kėlėjo ir auklėtojo, rolės"*.

Šiuomi ginčą ir noriu baigti.

1927

* Ibid, p. 100.

Menas. Meno kritika. Meno kritikos žurnalas ir visuomenė

1. Kas yra menas?

Atsakymas į šį bendrosios estetikos klausimą turėtų būti kaip ir užuomazga visų tų nuožiūrų, tikslų ir reikalavimų, su kuriais mes einame į labai komplikuotą ir turtingą meno kūrybos sritį, norėdami nustatyti jos vertę bei bendrai žmogiškus, tautinius ir individualinius jos ypatumus. Elementarinis meno aptarimas per grožį šiam tikslui, man atrodo, nepakankamas, nes jis, nežiūrint savo tariamo aiškumo, nieko nepasako dėl to, kad pati grožio sąvoka filosofine prasme yra per daug abstraktiška, o gyvenimiška prasme – per daug miglota, daugiaprasmiška ir subjektyvi. Kai kurie mūsų literatūros ir meno kritikai, vaduodamiesi tariamojo „objektyvaus grožio" mastu, neišsisaugodavo labai subjektyvių išvadų ir įvertindavo dalykus, prasilenkdami su istorinės meno formų evoliucijos ir pažangos eiga.

Dėl to aš palaikau meno aptarimą per kūrybiškumą, atstatant pirmykštę, tiesioginę kūrybos sąvokos reikšmę. Iš tiesų, įkurti gyvai plazdančią žmogaus dvasią į pajautomis pasiekiamas formas tegali vienas menas. Ir tik šita paslaptinga meno kūriny plazdanti gyva dvasia išskiria meną iš visos eilės kitų žmogaus veikimo sričių – ir iš bedvasio pseudomeno, ir iš tobulo, gražaus, bet amatininkiško virtuoziškumo.

Plačiau apie meno aptarimą ir einančias iš jo išvadas aš dar ne per seniai esu rašęs*, ir čia nėra reikalo to kartoti. Čia

* „Židinys", 1926, Nr. 12. – Meno aptarimas.– „Židinys", 1927, Nr. 2. – Dėl meno aptarimo ir Nr. 4. – Ginčui baigti.

noriu tik pridurti, kad meno, kaip asmeniškai kūrybinio veiksmo, aptarimas nepaveiks nė vieno reiškinio, kuriame bus rasta talento įkurta gyvos sielos kibirkštis, nežiūrint galimų nukrypimų nuo tiesos ir gėrio normų. Tuo tarpu grožio kriterijus, eidamas visai svetimos plotmės filosofinių sąvokų spekuliacijomis, atmetė visą eilę meno reiškinių, priešta-raudamas gyviems faktams ir išvidiniams estetinio gyvenimo patyrimams.

Objektyviu grožiu pagrįstas meno aptarimas nėra tinkamas pagrindas nė įvairiems meno srities apsireiškimams tirti, nes jis, geriausiu atveju, kelia tiktai bendruosius dalykų atžvilgius, tuo tarpu svarbiau yra rasti individualines jų savybes ir skirtumus. Meno definicija, dedanti pagrindan kūrybiškumą, verčia mus įsiklausyti į prabylančią meno kūriny sielą, pažinti ją, išskirti iš kitų tarpo ir derinti jos balsą į bendrąją žmonijos kūrybos simfoniją. Giliąsias individualinių meno formų šaknis ir jų tarpusavio veikimą rasime ne filosofuodami apie grožį, jo versmes ir savybes, bet pažindami kuriamosios dvasios santykį su pasauliu, jos pasireiškimo būdus ir priemones.

Užuot spekuliavus abstraktiško meno esme, mums būtų pravartu paieškoti, kokia yra lietuviškosios kūrybos esmė, būtent, įsiklausius mūsų mene bylojančios dvasios balso, nustatyti, į kokius reiškinius jautriausiai atsiliepia lietuviškoji siela, kokiais pergyvenimais ir kaip pasireiškia jos turinys. Bet šie klausimai berods dar neįeina į šią „Meno kultūros“ anketą.

2. Meno reikšmė kultūriniame tautos gyvenime

Tauta, kaip ir atskiras žmogus, turi savo gyvenimo tikslą. Kai kam atrodo, kad tas tikslas yra savo nepriklausomo gyvenimo, politinės laisvės, tautinės valstybės sukūrimas. Šio tikslo menkumui įrodyti nereikia ilgų išvedžiojimų. Juk koks pagaliau skirtumas, ar mus valdys vokiškas, rusiškas, ar lietuviškas biurokratas? Tautai svarbu auklėti ir ugdyti visas gerąsias kūrybines savo pajėgas, sukurti tautinė savo kultūra, būti žmonijos pažangos dalyvis ir veiksnys. Šį tikslą siekti politinė nepriklausomybė yra tik patogi sąlyga ir vaisinga priemonė. Visuomenė, kuri tai žino ir atitinkamai savo gyvenimą tvarko, yra kultūringa visuomenė. Tokios visuomenės gyvenime menas yra ugdomas kaip priemonė pačiai visuomenei stiprėti ir kaip vienas iš svarbiųjų visos tautos uždavinių bei tikslų. Jeigu visos aukštosios dvasinio pasireiškimo sritys, kaip religija, mokslas, dora, gaivina ir jungia visuomenę, tai ypač svarbų uždavinį čia sprendžia menas. Nes grynojo meno dalykas nėra betarpiškai rišamas su gyvenimo nauda ir praktika ir kaip toks nekelia ar bent neprivalo kelti kovos obalsių, bet, atvirkščiai, ramina sielas ir teikia kiekvienam savo malonių, neužstodamas kelio kitiems. Aplink kilnų meno kūrinį gražiausiais pergyvenimais spiečiasi seni ir jauni, vyrai ir moterys, kairieji ir dešinieji. Čia tirpsta luomų ir partijų priešingybės. Menas supa visuomenę bendros simpatijos vainiku.

Tačiau menas stiprina ir visos tautos pagrindą – specifines etnines jos ypatybes, atsiradusias dėl bendros visų tautos narių kilmės ir iš dalies dėl vienos jų gyvenamos vietos. Juo šios ypatybės tautoj bus ryškesnės ir sąmoningesnės, juo pati tauta bus gyvesnė ir galingesnė. O menas iš visų žmogaus dvasios gaminių ryškiausiai sugeba suimti ir iškelti jos sielos

ypatybes, nes jisai nėra kuriamas šaltu protavimu, dėstant išorinius davinius, bet yra betarpiškas dvasios pasireiškimas, ir tai tuo metu, kada visos jos galios suburtos į vieną aukščiausią sintezę. Menininkas, šaknimis įsiėmęs į savo tautos dvasią, gamina jai žiedą iš jos pačios syvų. Ir čia pasirodo svarbi tarpusavio įtaka visuomenės bei tautos menininkui ir menininko – visuomenei bei tautai. Visuomenė ir tauta duoda menininkui bendrą jo kūrybos foną ir dirvą augti ir tarpti jo kūriniams. Menininkas suima tautos dvasią ir charakteringuosius jos ypatumus ir įkvepia visa tai į savo kūrinį, kuris vėl kalba tautai jos pačios širdies balsu ir taip ją augina bei sąmonina.

Tačiau menininkas, keldamas ir reikšdamas etnines tautos ypatybes, nors tuo atlieka jau didelį tautai patarnavimą, bet savo uždavinio dar čia nebaigia. Didele intuicija pasiekdamas pačią tautos dvasios gelmę, jis sukuria visą tautos sintezę ir išreiškia aukščiausią tautinę idėją, kuri dažnai ilgam periodui į ateitį nulemia tautos kelią. Dėl to genialūs visų tautų menininkai yra laikomi vienu ar kitu atžvilgiu tautos vadais ir pranašais, tautinių problemų kūrėjais ir sprendėjais.

Tuo būdu tauta, sukūrusi savo meną ir neturėdama politinės nepriklausomybės, vidujinę dvasios laisvę ji vis tiek bus įgijusi; ir, priešingai, tegu politiniai ji bus ir nepriklausoma, bet jei jos meno kūryba nėra gyva, tai bus ženklas, kad jos dvasia tebemerdėja klaikioj vergijoj, kad ji savęs dar nėra radusi ir jos buvimas neturi pateisinimo.

Žiūrėdami į mūsų visuomenės, tautos ir valstybės gyvenimą ir meno padėjimą jame, turėtume padaryti liūdnų išvadų, kurios yra aiškios visiems norintiems matyti ir dėl kurių štai jau kuris laikas sielojasi visi sąmoningi mūsų kultūros kūrėjai.

3. Meno kritika ir jos reikšmė kūrybai

Kritikos reikšmė meno kūrybai, ypač stipriems talentams, savaime yra nedidelė. Savaiminga kūrybinė iniciatyva visados eis savo keliu, nes nėra tokios kritikos, kuri įstengtų pakeisti psichinę stiprios asmenybės struktūrą arba sugriauti jos meniškąjį pasaulėvaizdį. Didesnės įtakos kūrybai turi bendrai laiko ir aplinkumos dvasia bei pačio menininko netinkamomis vėžėmis nukrypęs gyvenimas. Išvidinė disharmonija gali pražudyti ir stiprius talentus, bet tokios disharmonijos jokia kritika neįstengs sukelti. Ypač maža reikšmės turi normatyvinė kritika, priimanti arba atmetanti kūrinius vien dėl to, kad jie atitinka arba neatitinka jos iš anksto susidarytąsias normas.

Vis dėlto kritika ir menininkui, ir visuomenei yra būtinai reikalinga. Tačiau ji visados turi būti gyva, lanksti ir atsargi. Kritika turi daug nagrinėti, svarstyti ir lyginti, bet maža teisti. Neginčijamos meno vertybės pačios sau prasiskina kelią į amžinybę, ir laikas yra aukščiausias jų teisėjas. Neperžengdama savo ribų kritika padeda orientuotis margame meno pasauly, parodo jo evoliucijos dėsnius, aiškina naujus reiškinius.

Lietuviškojo meno kritikos mes laukiame pasiilgę. Bet ji turi mesti šalin visas abstraktiškas apriorines teorijas ir normas. Ji turi eiti į lietuviškąjį meną ne akiniuota ir principuota, bet su atvira širdimi ir plačia dvasia. Pirmasis mūsų kritikos uždavinys būtų rasti tą kūrybiškąjį meno dalyko atžvilgį, kuris vienas padaro jį vertingą ir brangintiną. Vadinasi, išskirti talento kūrinį iš amatininko padarinio. Tai sunkiausias uždavinys, ir jį tegalės išspręsti labai jautrios sielos ir aštraus žvilgsnio kritikas. O tai atliks jis, pažinęs kūrybos paslaptį, jos eigą, menininko sielą ir jo kūrinio išvidinę prasmę. Mes turime teisės iš kritiko to reikalauti, nes jis juk yra arba dedasi

esąs kompetentingas žinovas ir regėtojas. Mes dar turime teisės reikalauti, kad kritiko sprendimai apie meno kūrinius būtų pagrįsti motyvais iš tos pačios estetinės plotmės.

Šitaip surinkusi lietuviškojo meno lobyną, mūsų kritika turėtų spręsti antrą savo uždavinį: rasti mūsų mene pagrindines vedamąsias idėjas – parodyti, kokia linkme, ko ir kokiomis priemonėmis siekia meno kūryba. Kritikas drauge su istoriku turėtų rasti ir iškelti mūsų mene tradicijas – parodyti, iš kokių pradų yra išaugusios anos vedamosios idėjos ir kiek tie pradai pasirodė esą vaisingi.

Pagaliau trečias mūsų kritikos uždavinys – suvesti mūsų meną į bendrojo Europos meno rutuliojimosi schemas, palaikyti kontaktą su įvairiausiomis jo kryptimis, duot pajusti bendrą meniškojo pulso plakimą. Savaime aišku, kad ir šiuos bendruosius Europos meno reiškinius mūsų kritika turi išstudijuoti atsidėjusi, o ne tenkintis, kaip lig šiol dažnai būdavo, trečiosios burnos nuomonėmis arba, dar blogiau, savo siaurais, paviršutiniais ir apriorinias sumetimais.

Bevykdant mūsų kritikai šiuos programinius savo darbo punktus, atsiras paruoštos medžiagos ir meno teoretikams bei filosofams. Tada mes žinosime, kad jų apibendrinimai remiasi tikrais konkrečiais daviniais, kad visos jų teorijos pastatytos ant realaus pagrindo. Tokios kritikos ir tokios teorijos reikšmė meno kūrybai yra neabejotina, bet ir čia ne normatyvine prasme, o tik kaip pasiektųjų rezultatų konstatavimas ir nueitojo kelio sužymėjimas. Iš to savaime bus numanu ir ateities uždaviniai bei linkmės.

Be nuoširdaus atsidėjimo ir sistematiško darbo mūsų kritika nei menininkų, nei visuomenės tarpe pasitikėjimo neįgys. Ir visoki dangstymaisi grožiu bei apeliavimas į „sveiką protą“ jos sunkių ir atsakomingų uždavinių išspręsti nepadės.

4. Meno kritikos žurnalo reikalingumas visuomenei

Kad meno kritikos (drauge meno ir literatūros) žurnalas reikalingas, supranta ne tik patys meno žmonės, bet ir pati visuomenė. O jei toks žurnalas lig šiol neįstengdavo išsilaikyti, tai, viena, dėl to, kad supratimas ir geri norai dar nėra pats darbas ir veiklus jo parėmimas, o antra, kad tokio žurnalo, kuris būtų sprendęs aukščiau minėtus uždavinius, lig šiol mes dar nė neturėjome. Buvusieji žurnalai per daug užsiimdavo neigiama mūsų visuomenės ir gyvenimo kritika, o per maža rodydavo pozityvaus darbo ir pasiryžimo plėšti meno kritikos dirvonus. Praktika parodė, kad aimanomis, koliojimais ir šūkavimais visuomenės nepataisysime, bet tik dar toliau ją nuo savęs nubaidysime. Tuo tarpu visuomenė laukia rimto žodžio apie mūsų meną. Parodykite jai, kas ir kodėl mūsų mene yra vertinga ir brangintina, ir ji, be abejo, susidomės tomis brangenybėmis.

Be aukščiau minėtų kritikos uždavinių, meno žurnalas turėtų dar jungti šiaip jau be galo pakrikusį mūsų meno gyvenimą. Jis turėtų auklėti nusimanymą apie savo pašaukimo kilnumą ir visa, net gyvenimišką kasdienę jo nuotaiką, kelti į aukštesnę idėjinę plotmę. Juk visuomenei ne paslaptis, kokiame laipsny stovi tautinis, dorovinis ir kūrybinis daugelio mūsų menininkų idealizmas...

Kad reikalas yra pribrendęs, visiems aišku, bet ar jau pribrendo pajėgos ir sugebėjimas jas organizuoti, parodys artimiausia ateitis.

1928

Tautosakos reikšmė

Tautosaka, žodinė liaudies kūryba, apima labai plačią dvasinio žmogaus gyvenimo sritį. Lyrinis emocinis jausmo pakilimas ir sužadintos vaizduotės veiklumas, praktiškojo gyvenimo išmintis ir antprigimtinės tikėjimo apraiškos – visa tai, ar šiaip, ar taip, atsispindi liaudies dainose, pasakose, padavimuose, priežodžiuose, mįslėse, burtuose ir kerėjimuose. Ir visa tai perėję ilgą išsivystymo kelią, susiderinę su tautos mąstymo būdu ir jos psichika, su gilios praeities pėdsakais ir kultūros laimėjimų paminklais. Nenuostabu tad, kad tautosaka jau ne nuo šiandien yra sukėlusi didelio susidomėjimo, o jos rinkimas tapęs pirmaeilės svarbos uždaviniu. Šis uždavinys pas mus, deja, jau gerokai pavėluotas. Dideli tautosakos turtai yra žuvę negrąžinamai ir kasdien dar tebežūva. Atrodo, kad mūsų šviesuomenė, ypač mokytojai, studentai ir moksleiviai, kuriems patogiausia tą darbą atlikti, per maža yra įsisąmoninę tautosakos reikšmę ir svarbą. Šiuo straipsneliu aš ir noriu priminti kai kuriuos svarbesnius tautosakos reikšmės atžvilgius.

I

Visų pirma, žodinė liaudies kūryba pati savaime jau sudaro tokią vertybę, kurios netekti būtų didelė skriauda ne tik mums patiems, bet ir visam kultūringam pasauliui. Aš turiu omeny pirmiausia estetinę liaudies dainų ir pasakų vertę. Mūsų dainų melodijos ir žodžiai patraukė mūs kaimynų dėmesį pirmiau, negu mes patys tai pastebėjome. Pilypo Rugio (Ruhig'o)[12] nedrąsiai nurašytas ir išverstas kalbos reikalams trijų dainelių tekstas, savo naiviu, pasak Lessingo[13], sąmojum ir

žavinčiu paprastumu įveda lietuvių dainą į daugelio vokiečių poetų – ir pačio Goethes[14] – kūrybą. Tetznerių[15] liudijimu, lietuvių dainas panaudoję šie vokiečių rašytojai: Adalbert von Chamisso[16] panaudojęs 4 dainas. Jojo draugas Franz von Gaudy[17] lietuvių dainų motyvą įtraukęs į savo „Die Pestjungfrau". Wilhelmas Jordanas[18] 1844 m. išleido „Litauische Volkslieder u. Sagen", remdamasis Rėza. Dainų elementų esą Daumerio[19] „Hafise" ir J. Soldat'o[20] poemoj „Sareka". Jo gi „Rambinus" su „Gesang der Laumen" ir „Gesang der Barzducken". Pagaliau Felix Dahn[21], parašęs „Die Litauer in Frankreich", taip pat naudojosi lietuvių tautosaka. Aukštą estetinę mūsų liaudies dainų vertę pripažino ne tik visi artimieji mūsų kaimynai, bet paskutiniais laikais ir tolimi ir taip jau, rodos, mums svetimi prancūzai stačiai susižavėjo ne tik dainomis, bet ir pasakomis*.

Koki elementai sudaro estetinę lietuvių dainų ir pasakų vertę, tai jau atskiros studijos tema, ir aš čia nė nebandysiu jos nagrinėti. Pakaks priminus, kad tautosakos poezija visus patraukia savo paprastumu, nuoširdumu, švelnumu ir aukštu moraliniu skaidrumu, kuris pasireiškia tiek motyvų ir vaizdų pasirinkimu, tiek ir pačio dainininko išvidiniu nusiteikimu. Senoviškoji lietuvių daina, be to, rodo tokį įsijautimą ir tokį intymų sutapimą sielos gyvenimo ir gamtos reiškinių, kad, rodos, be jokių pastangų, visai savaime, išplaukia nuostabaus paprastumo ir kartu gilios prasmės posmai. Kas gali būti gražiau ir kilniau už šitokius posmus:

Aukštas dangus, šviesios žvaigždės didelės ir mažos –
Šviesus kelias man, berneliui, joti pas mergelę.

* Poeto O. W. Milašiaus vertimai.[22]

arba:

Aukštam kape begulėsi –
Žemės žiedu bežydėsi;

arba dar tokia daina, kaip „Lėk, sakalėli, per ežerėlį“. Dėl to daugelis lietuvių liaudies dainų įgauna simbolinės prasmės. Simbolinės ne dėl atskirų formulių, kaip, pav., „rūtų vainikėlis“, „lino žiedelis“ etc., bet dėl viso jose glūdinčio gyvo gamtos priėmimo, plotmių perkėlimo ir tokio dvasios paslapčių apreiškimo, kurio neišaiškinsi jokia poetika nei meniškųjų priemonių panaudojimu.

Įsiskaitykime į tokią nuostabią, plačiai žinomą dainą: „Rūpinosi motinėlė, rūpinosi sengalvėlė: kur išleisiu dukrelę“ ir įsitikinsime, kad mūsų tautosakoj iš tiesų esama tikrų poezijos perlų. Juk pro tos dainos posmus, pro tą iracionalį motyvų keitimą, trykšta visa skausmo poema ir gyvenimo tragedija! Ir kartu kokia rimtis – ir koks originalus mirties temos traktavimas! Pradžios svodbinės dainos motyvas, išleidimas dukrelės „ar į kiemą kiemužėlį, ar į margą dvaružėlį“, staiga griežtu kontrastu pasikeičia šermeninės raudos motyvu: „ar į aukštą kalnelį, pas margas liepeles, į šaltą kapelį“. Ir štai jau giedram idiliškam pavasario fone broliai, atginę žirgelius, žarsto ant sesės kapo smiltužėles, šaukia ją vėlgi šermeninės raudos žodžiais: „Vai, kelk, mūsų seserėle, vai kelk, balta lelijėle, drobelių audėjėle“. Bet mes jaučiame, kad čia jau ne rauda, tik mistiškas santykiavimas – dialogas su mirusia. Atrodo, kad mirties galia visa naikinanti: užžels takužėliai, užmirš tave berneliai, užlinks liepų šakužėlės, užgrius siera žemužėlė... Bet ne! „Rasis balti dobilėliai tai ant tavo kapelio“; „...žemės žiedu bežydėsi...“ Iš tiesų labiau taikios ir raminančios dvasią rezignacijos negali būti.

Rastume visą eilę tokių dainų, kurios liudija apie aukštą dvasinę tautos kultūrą ir meniškus jos gabumus. Galėtume

sudaryti turtingą, poezijos atžvilgiu vertingiausią liaudies dainų antologiją. Tokių pat savaime vertingų dalykų randame liaudies pasakose, padavimuose ir visoj smulkiojoj tautosakoj. Gyvas pastabumas, išmintis, sprendimo tikslumas, dorovingumas – ir kartu vaizdo bei išsireiškimo plastiškumas ir čia sukuria gražių ir įdomių pavyzdžių.

II

Tačiau tautosakos lobynas svarbus mums ir daugeliu kitų atžvilgių. Pirmiausia, literatūros menui ir mokslui. Be jokių teoretinių išvedžiojimų pats gyvenimas rodo, kad visų tautų literatūros kūryba daug yra sėmusi iš tautosakos lobyno. Jau aukščiau minėjau, kaip vokiečių poetai buvo susidomėję mūsų liaudis dainomis ir jas panaudoję. Bet neieškodami pavyzdžių svetur, perverskime savąją literatūrą ir pamatysime, kad ji sunkte persunkta tautosakos motyvais, formomis ir išmarginta atskirais posakiais. Tautosakos elementų randame jau 19 šimtmečio mūsų literatūroje, jais naudojasi „Aušros" gadynės rašytojai, juos, kaipo programinį dalyką, įtraukia į literatūrą naujoji rašytojų karta po spaudos leidimo, į juos pagaliau nori atsiremti ir moderniškoji „Keturių vėjų" futurizmo kryptis. Tad iš tiesų plati turi būti mūsų tautosakos sritis, jeigu taip įvairių, dažnai net priešingų krypčių rašytojai randa joje tinkamos sau medžiagos! Tai visai suprantamas dalykas. Tautosakos turtas krovėsi ilgais šimtmečiais. Jis buvo kuriamas tenkinti labai įvairius žmogaus – individo ir kolektyvo – dvasios reikalus, dėl to taip plačiai ir išsišakojo motyvais, formomis, nuotaikomis ir išreiškimo priemonėmis. Rasime čia žmogų ir gamtą, darbą ir žaismą, liūdesį ir džiaugsmą, sielvartą ir meilę, šeimyną ir viengungystę, visas gyvenimo

apeigas, taiką ir karą – klasifikaciją galėtume tęsti dar keleriopomis kryptimis. O formos ir priemonės! Tiesioginis pasisakymas, gili simbolika ir ekspresionistiškas refreno ryškumas. Ir dar keleriopi kiti atžvilgiai. Taip, tautosakoj yra pakankamai turto visiems ir kiekvienam.

Jeigu tautosaka yra svarbi literatūros kūrybai, tai ta svarba dar padidės, jei atkreipsime dėmesį ypačiai į literatūros tautiškumą. Kiekvienos tautos literatūra nori ir turi būti tautiška, vadinasi, išsiskirti iš kitų tautų literatūrų. Bet kuomi? Ne idėjiniu turiniu, nes jis yra bendrai žmoniškas, abstraktinio mąstymo padaras; ne motyvais, nes ir jie yra tarptautiniai; ne vaizduojamojo gyvenimo aplinkuma, nes ji yra per daug nepastovi ir paviršutiniška. Literatūros tautiškumą sukuria joje įkūnyta Tautos Dvasia, Tautos Siela. Bet tai yra tik poetinis įvaizdis. Atmetę poeziją ir mistiką, čia pat pasakysime, kad Tautos Dvasia tai yra tautos psichika – jos jautimo ir mąstymo būdas, jos charakteris, jos individualinis pasaulio reiškinių pergyvenimas. Šitai gi ryškiausiai atsispindi tautosakoj, nes čia kiekvienas motyvas, kiekvienas sudėtinis vaizdas, kiekvienas kurio nors reiškinio interpretavimas, perėjęs per ilgą kolektyvinio naudojimo procesą, turi susiformuoti atitinkamai į to kolektyvo jautimo, mąstymo ir vaizdavimo būdą. Dėl to kiekvienos tautos liaudies kūryba, nežiūrint motyvų bendrumo, yra ar šiokiu, ar tokiu atžvilgiu tautiškai originali. Taigi ir rašytojas literatas, jeigu nori kurti tautinę literatūrą, turi pažinti tautosaką ir paieškoti, kaip joje pasireiškia etninės jo tautos ypatybės. Ir matome, kad tie mūsų literatūros kūriniai, kurie yra kilę iš gilesnio liaudies kūrybos dvasios nujautimo, sudaro pastoviausią literatūros turtą.

Tautosaka yra svarbi ne vien literatūros kūrybai, bet ir literatūros mokslui. Visų pirma, iš tautosakos, tiksliau iš liaudies dainos, mums paaiški pati poezijos esmė, jos pradžia,

jos kuriamieji veiksniai ir išsivystymo kelias. Liaudies dainoj mes susitinkame su gryniausiu poezijos apsireiškimu. Čia nėra jokių priemaišų iš šalies, jokių iš anksto priimtų nuostatų, jokios tendencijos nei nuožiūros, žodžiu, jokio kito tikslo, kaip vien tenkinti įgimtą, natūralų dvasios palinkimą dainuoti – skambiu ritmingu žodžiu ir melodija reikšti savo sąskambesį su gamta, pasauliu ir gyvenimu, atsiliepiant į begales įvairių aplinkybių ir progų. O jei tame naiviame, negudraujančiame, be nuožiūros pasireiškiančiame sielos balse vis dėlto randame paslėptą gilios išminties ir aukšto dorovingumo ir paramos sunkiomis gyvenimo valandomis, tai tas vien parodo, kaip gili ir prasminga yra pati poezija.

Tautosakoj, liaudies dainoj mes nusileidžiame į giliausią ir pirmykštę poezijos kūrybos šaknį, kada žmogus kaip kūdikis pirmą kartą atvėrė akis į platųjį pasaulį ir pirmaisiais garsais pareiškė savo vidaus nusiteikimą. Čia mes randame pirmykščio žodyno emocionalius garsus – šūksnius ir visą tolimesnį poetinių išsireiškimo formų kūrimąsi. Poetinės liaudies kūrybos priemonės pereina į individualinės kūrybos sritį – literatūrą, kur jos jau sauviškai kreipiamos pagal tam tikrą nuožiūrą įvairiomis linkmėmis. Šitas antrasis, individualinės kūrybos arba literatūrinės poezijos, kelias yra painus, o jo vingiai ne visados tikslūs ir vaisingi. Tad liaudies dainos poetinių priemonių išsirutuliojimas, kur nėra jokių šuolių, kur kiekviena forma remias tradicija, kuriasi iš ankstyvesnės formos, geriausiai nušviečia tų priemonių prasmę, padeda susivokti individualinės, literatūrinės poezijos priemonėse ir tokiu būdu tampa visos poetikos pagrindu. Iš čia suprantama, kad ir į literatūros istoriją tautosakos studijos meta daug šviesos, paaiškindamos daugelio motyvų ir formų kilmę. Ne vieną painų klausimą tautosaka padės išspręsti ir lyginamajam literatūrų moksle.

III

Be tautosakos pagalbos negali apsieiti nė daugelis kitų mokslų: etnografija, kalbotyra, istorija, religijų mokslas ir net psichologija. Žinoma, kad būtų galima duoti visiems šitiems mokslams medžiagos ar pagalbos, pati tautosaka, kaipo tokia, turi būti visapusiškai pažinta ir išstudijuota. Tautosakos mokslas išsidirba savo metodus ir nustato formalinį savo objekto atžvilgį. Tiesa, ne visų tautosakos sričių studijos vienodai pažengusios priekin. Daugiausia yra padaryta dainų ir pasakų bei padavimų srity, mažiau išstudijuota smulkioji tautosaka: patarlės, burtai, mįslės, etc. Tautosakos poezijai tirti svarbus yra rusų mokslininko prof. A. N. Veselovskio[23] istorinis metodas, ieškąs poetinių priemonių ir dainos formų kilmės ir jų tolimesnio rutuliojimosi. Be istorinių tyrinėjimų šiandien būtų visai nesuprantama ir neišaiškinama kai kurių dainų struktūra, metaforų ir simbolių reikšmė, pasikartojimų ir refrenų atsiradimas. Šitiems klausimams išrišti reikalinga daug medžiagos. Reikalinga turėti kuo daugiausia tos pačios dainos variantų, žinoti jos atlikimo aplinkybės: vieta, darbas, žaidimas, apeigos, etc. Lyginimas su kitų tautų panašiomis dainomis čia taip pat yra svarbus dalykas. Be to, sinkretinių žaidimų arba jų liekanų studijavimas istoriniam metode užima svarbią vietą ir meta daug šviesos į ne vieną tamsią tautosakos poezijos problemą.

Pasakų studijavimo bei tyrimo darbas yra taip pat komplikuotas ir turi jau savo istoriją. Pasakos moksliškai imta tyrinėti nuo ankstyvojo romantizmo laikų. Neminint Herderio[24] liaudies dainų ir pasakų aiškinimo, bene pirmieji broliai Jokūbas ir Vilhelmas Grimmai[25] davė mokslinio pasakų tyrimo pagrindus, nurodę senesniuosius pasakų rinkinius, savo paduotųjų pasakų kilmę ir iškėlę aikštėn vokiečių pasakų pana-

šumą su prancūzų, italų, slavų, arabų, indų pasakomis. Pasirodo, kad pasakos, lygiai kaip ir dainos, nėra tai pastovūs, galutinai susiformavę vienetai, bet yra nuolatos besiskaidančių ir besiderinančių atskirų motyvų rinkinys. Pasakų motyvai dažnai yra tie patys įvairiose tautose – ir štai vienas svarbiausių tyrinėtojo uždavinių susekti motyvo tėvynė ir jojo kelionė. Šiam uždaviniui išspręsti daug yra pasidarbavęs suomių mokslininkas Antti Aarne[26] savo geografiniu-istoriniu metodu. Pasaką reikia išskaidyti į sudedamuosius jos motyvus ir kritiškai juos tirti įvairiose tautosakose. Ten būsianti motyvo tėvynė, kur jis bus gryniausias ir gausingiausiai paplitęs variantuose. Šalia motyvų, rasti tautiškieji elementai esamose pasakose – jau visai atskiras, ne mažiau svarbus ir sunkus uždavinys. Tad įvairių tautų pasakų lyginimas turi didesnės svarbos negu dainų lyginimas, nes pasakos motyvai turi daugiau reikšmės pasakai negu dainos motyvas dainai, o yra dažniausiai tarptautinio pobūdžio. Ir čia vėl aiškėja, kaip svarbu mums surinkti kuo daugiausia mūsų tautoj žinomų pasakų, jų variantų ir motyvų. Tik turėdami pakankamą jų kiekį mes galėsime apytikriai nustatyti, kurie motyvai yra mums originalūs, o kurie, nors ir svetimi, bet jau pakankamai prigiję, susiderinę su visu tautos gyvenimu ir jos psichika, vadinasi, sutautiškėję, sulietuvėję. Tokiu pat būdu galėsime išskirti ir tuos motyvus, kurie yra visai svetimi mūsų tautosakos dvasiai.

IV

Iš visų aukščiau suminėtų mokslų, kuriems tautosaka gali duoti pagalbinės medžiagos, aš čia noriu pabrėžti jos reikšmę ypač kalbotyrai ir etnografijai. Visiems žinoma, kokiu kruopštumu kalbininkai jau nuo seniai stengiasi kalbos dės-

nius paremti iš tautosakos skolintais pavyzdžiais. Nėra reikalo išrašinėti čia visos eilės mūsų pačių, latvių, vokiečių, rusų ir kitų tautų mokslininkų, kalbos reikalams tyrinėjusių mūsų tautosaką. Iš tiesų čia turime gryniausią kalbos šaltinį. Drąsiai galime net tvirtinti, kad tautosaka, ypač dainos, ir apsaugojo mūsų kalbą nuo svetimųjų įtakos ir sudarkymo. Mat dainos kalba, suimta į griežtus, ritmuotus posmus – formules ir atmintinai išmokta, daug sunkiau duodas iškreipti negu paprastoji, kasdieninė šnekta. Ir visoj tautosakoj kalba – tai kraujo, dvasios balsas, gyvai sutapęs su giliausiais pergyvenimais, su visu jautimo ir mąstymo būdu. Dėl to iš tautosakos pasekami ne vien nusistovėję gyvosios kalbos dėsniai, bet ir jos kūrimosi procesas. Lietuvių tautosakoj pirmapradės kalbos žymės, matyt, yra taip dar aiškios, kad, pav., Potebnia[27], tirdamas santykį tarp minties ir žodžio, tolydžio kreipias į lietuvių kalbą ir tautosaką. Tos pirmapradės žymės daugiausia išsilaikė metaforose, palyginimuose ir epitetuose, vadinasi, seniausiose ir pastoviausiose poetinio dainų stiliaus formulėse. Tokios pat reikšmės turi burtų, kerėjimų ir užkeikimų formulės. Iš čia jau aišku, kad tautosaka kalbotyrai turi daug didesnės reikšmės, ne vien tik duoda gyvos kalbos arba tarmių pavyzdžių.

Lygiai didelė tautosakos reikšmė etnografijai, etnologijai ir visiems tiems mokslams, kurie tiria tautos būdą, papročius, tikėjimą, būklę ir viso gyvenimo apyvoką. Čia lygiai yra svarbios ir dainos, ir pasakos, ir padavimai, ir visos smulkiosios tautosakos rūšys. Hipotezės apie seniausias priešistorinės kultūros formas didele dalimi remiamos tautosaka. Pirmiausia, kai dėl tikėjimo dalykų, tautosakoj neabejojamai randame ankstyviausių jo formų – animizmo, zoomorfizmo, totamizmo – liekanų. Ir visas savotiškas, intymus liaudies santykis su antgamtiniu ir pomirtiniu gyvenimu šalia oficialės

religijos ligi šių dienų geriausia atsispindi dainose, raudose, padavimuose, burtuose ir gausinguose pasakojimuose „apie gyvenimą vėlių bei velnių“. Iš padavimų apie pasaulio sutvėrimą, apie paukščius ir žvėris, apie Dievo lankymąsi žmonėse gal net galėtume sudaryti savotišką mūsų liaudies kosmogoniją, o jau tikrai rasime įdomių daugelio reiškinių aiškinimą, kuris savo vietoje parems šiokią ar tokią platesnio pobūdžio išvadą.

Tautosakoj galime rasti ir vyriausio žmonių verslo liekanų, pav., agrarinių švenčių motyvų, žemelės maitintojėlės garbinimo, vaisių (dažniausiai obuolių) ir erotikos paralelizmo. Daugelio tautų liaudies kūryboj randama ir kitokių kultūros pažangos pėdsakų, pav., žalvario, sidabro, geležies, aukso vartojimas – ir kaip tai atsiliepė liaudies fantazijoj. Lietuvių liaudies dainose dar esama ankstybųjų endogaminės ir egzogaminės gadynės šeimos sudarymo atobalsių. Nuotakos vogimas, grobimas, išpirkimas, vadavimas išsilaikė dar daugelio dainų tekste ir vestuvių apeigose.

Žymūs istorijos faktai ir asmenys mūsų tautosakoj ilgiau neišsilaiko. Bet klausimas, ar jųjų prasmė, idėja neįsivelka liaudies fantazijoj į tam tikrus vaizdus ir fabulas? Pasakos apie karalius, padavimai apie pilis, piliakalnius ir šiaip žymesnes vietas turėtų duoti medžiagos šitam klausimui išspręsti. Jau ir lig šiol paskelbti prof. M. Biržiškos[28] „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“ ir prof. V. Krėvės-Mickevičiaus[29] „Dainavos krašto liaudies dainos“ (ypač dainos apie Šarūną) bei padavimai apie karalių Žvaigždikį („Tautos ir žodžio“ IV kn.), apie Raigrodo miestą („T. ir ž.“ I kn.), apie Liškiavą ir Merkinę („T. ir ž.“ III kn.) sudaro labai brangią medžiagą nušviesti santykiui tarp praeities įvykių ir liaudies kūrybos. Šitokia medžiaga turi būti renkama visu atsidėjimu. Neturėdami tautinio liaudies epo, iš tokių dainų, pasakų ir padavimų

gal galėtume suvokti tą dvasios ryšį, kurs jungia mūsų tautą su praeitim ir gyvenamuoju kraštu.

Suėmę draugėn visos mūsų tautosakos įdomumą ir vertę ir jos daugeriopą reikšmę įvairiais kitais atžvilgiais, matome, kad tautosaka sudaro iš tiesų neįkainojamą kultūros turtą. Nelaimė tik, kad tas turtas kasdien vis sparčiau nyksta. Ir jeigu mes nepasiskubinsime surankioti dar ir šiandien gausingų jo likučių, tai neteksime ne tik pačio to turto, bet ir vaisingos medžiagos ir daugelio priemonių tolimesnei mūsų meno ir bendrai kultūros kūrybai.

1930

Poetika ir kūryba

Žodis literatūros vakare VDU

Šį poezijos pavyzdžių vakarą aš norėčiau tarti keletą žodžių apie poetiką ir kūrybą. Skubinuosi nuraminti jus, kad kalbėsiu ne apie tokią poetiką, kokia kartais dėstoma literatūros teorijos kurse, ir ne apie tą kūrybą, iš kurios reikia laikyti egzaminus. Mano šių kelių žodžių tema siauresnė ir kuklesnė: poetika ir kūryba, kaip vieno momento savo kūrybinių pastangų ir kūrybinio veiksmo suvokimas ir jų įsisąmoninimas, kaip bandymas įžvelgti atgal į neseniai patirtą išgyvenimą, kurio vaisius – keletas lyrinių eilėraščio posmų.

Kiekvienas iš mūsų, kurie kartais imamės plunksnos, norėdami savo vidaus būseną eilėraščiu išreikšti, žinome, kaip sunkiai pavyksta rasti tam tikslui tinkamą žodį bei posmą. Jeigu mes esame dar poezijos meno naujokai, tai žodžiai dažnai bėga nuo mūsų, slapstosi, keičiasi, ir mes ilgai negalime sugauti nė vieno, kuris mus patenkintų. O kai pagaliau sugaudome ir į posmus surikiuojame, tai jie ten stypso pasišiaušę, vieni į kitus šnairuodami, prievarta suporuoti, o kartais įmantrūs, dirbtiniai, nepaprasti, tarsi sakyte sakydami, kad mes juos už ausų į savo eilėraštį tempėme ir, taip su jais vargdami, bergždžiai išeikvojome savo galbūt iš pradžių ir gražų lyrinį išgyvenimą.

Bet jeigu mes esame seni eilėraštinio meno mėgėjai, tai atsitinka priešingai: žodžiai patys mus puola, mums siūlosi ištisomis eilutėmis, lengvai žengdami į ritmo taktą, susiporavę po du ar keturis, vyriškais ir moteriškais, kryžminiais ir kitokiais rimais: nespėsi pamąstyti vieną – jau kitas su panašia galūne tau sąskambiui siūlosi, ir tiek jų daug, kad galo

nematyti. Tačiau jeigu mes pasiduosime tų lengvai paimamų žodžių antplūdžiui, dar nedžiūgaukime greit eilėraštį parašę. Jeigu šiandien patys jo neįmesime į pintinę, tai padarys redaktorius, leidėjas ar pagaliau skaitytojas, jei ne šiandien, tai netolimoje ateity. Mūsų kūrinys bus gal ir sklandus, bet tuščias, be jėgos, be išraiškos, suregztas iš nuvalkiotų posakių, trafaretinių vaizdų,– taigi pirmykštis mūsų išgyvenimas bus išblėsęs ir paskendęs žodžiuose kaip žarija vakarykščiuose pelenuose.

Tai kas gi daryti, jei mes vis dėlto jaučiame savyje tą žariją ir norime sukurti iš jos poezijos ugnį? Pirmiausia budėkime savo viduje. Pribrandinkime savo būseną, išgyvenimą, nuotaiką, temą,– vis tiek kaip pavadinsime tą vidinę kūrinio užuomazgą,– pribrandinkime ją ligi tokio intensyvumo, kad ne žodis ją, bet ji žodį valdytų. Žodžiai pabėga ir žodžiai antplūdžiu puola tik tuomet, kai poeto sumanymas svyruoja ir kai jam trūksta vidinio susitelkimo.

Netvarka, nors ji ir būtų vadinama „lyrine netvarka", kaip chaoso reiškinys, yra ne tik svetima, bet ir griežtai priešinga kūrybai. Chaosas visais savo apsireiškimais yra blogio ir bjaurumo gaivalas. Jis yra anapus kuriamosios minties skritulio. Metafizine prasme teogonijos ir kosmogonijos, dievų ir pasaulio pradžia vaizduoja kuriamosios dieviškos minties kovą su chaosu, su bibliniu tohu–vabohu. Žmogaus kūryba taip pat kovoja su chaosu, jį apvaldydama ir formuodama. Dėl to ir tos kūrybos pradai turi eiti iš tvarkos, šviesos ir harmonijos. Kuriamoji mintis turi būti šviesi ir aštri, o valia kieta, nes gaivalinis chaoso pasipriešinimas sunkiai nugalimas.

Antras dalykas – būkime susiję su tuo didžiuoju objektu, kurį sudaro viskas, kas yra šalia mūsų. Dievas, pasaulis, žmogus, gamta – gyvoji ir negyvoji – ir tūkstantiniai būties reiškimosi pavidalai, ir visas daugialytis gyvenimas tebūnie mums

neišsemiami patyrimo ir išminties šaltiniai. Gali poetas būti didelis atsiskyrėlis ir mizantropas, bet jis negali būti aklinai užsidaręs savyje. Bent viena kuria savo būties šaknimi jis yra giliai įaugęs į realybę, esančią šalia jo. Jei bėga jis nuo žmonių, tai gal myli gamtą, jei nemėgsta vidurdienio saulės, tai turbūt žavisi žvaigždėtu vidurnakčio dangumi. Ką nors vis tiek jis myli, dėl ko nors kenčia, nes be šito jis būtų lavonas, kuriame kūrybos dvasia bus mirusi anksčiau negu jis paliovė eilėraščius rašęs.

Ir trečias dalykas – literatūrinė technika. Apvaldykime ją, bet nesiduokime jos pavergiami. Kiekvienas laimėjimas meno gyvenime sudaro pavojų tiems, kurie norėtų pasiekti tokio pat laimėjimo ir tokiomis pat priemonėmis. Priemones mes pasisavinsime, bet meno esmės nepasieksime. Jeigu įprasime pradėti nuo priemonių, nuo tariamųjų taisyklių, tai jos mus greit pavergs, greit atšipins mūsų pastabumą bei skonį, o tarp mūsų išgyvenimo ir išraiškos įspraus formulę, šabloną, kuris gali visai pražudyti mūsų kūrinio gyvybę. Kūrybos veiksmai prasideda iš vidaus. Mūsų kūrinio idėja tegul auga mumyse laisvai ir savaimingai, tegul reiškiasi paprastai, natūraliai, pagal savo prigimtį, taip kaip gamtoje, kur kiekvienas grūdas, kiekviena sėkla išugdo iš savęs tokį augalą, koks glūdėjo prigimtyje.

Čia mes turime kada ne kada save pakontroliuoti, ar nesame įpratę vis tuos pačius takus mindžioti, ar nesame pavergti literatūrinės technikos, rutinos. Ar mūsų temos nėra vis tos pačios, ar mūsų jausmas, mintys, vaizdai, motyvai nesisuka vis siaurėjančiame rate? Ar mūsų posakiai, vaizdai nėra dirbtiniai, nenatūralūs? Jei taip, tai susirūpinkime. Mūsų gyvybės šaknys, kuriomis mes turime būti įaugę į pasaulį, į gyvenimą, į realybę, bus pradėję džiūti. Atsinaujinkime. Stipriai supurtinkime save, kad nubyrėtų viskas, kas buvo negyva,

svetima. Kūryba yra nuolatinis atsinaujinimas, nuolatinė kova su apsileidimu, su sustingimu. Kūryba yra nuolatinis ieškojimas ko nors geresnio ir gražesnio. Dėl to ji yra ir nuolatinė kančia – prometėjiška pastanga sau dievišką paveikslą ir panašumą laimėti. Bet tokia pastanga yra verta gyvenimo!

1939

LITERATŪROS ETIUDAI

Pratarmės žodis

Šis „Literatūros etiudų“ rinkinys yra sudarytas daugiausia iš viešų, įvairiomis progomis skaitytų paskaitų. Nėra tai literatūros kritika, bet bandymas vienus literatūros gyvenimo faktus panagrinėti, kitus susintetinti vienos kurios vedamosios idėjos šviesoj. Tikiuosi, kad iš šio rinkinio skaitytojas galės susidaryti ir istorinio mūsų literatūros kelio vaizdą.

V. Mykolaitis-Putinas
Kaunas, 1937 m. vasario 10 d.

Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas

Skaityta per Maironio minėjimą Valst. Teatre 1932 m. spalio 24 d.

Literatūros mokslas jau ne nuo šiandien yra nustatęs, kad poetas ir visuomenė yra sujungti stipriais tarpusavio ryšiais ir artimais santykiais. Net tokie poetai, kurių kūryba atrodo esanti tik jų pačių vidaus išgyvenimų ir nusiteikimų išreiškimas, šiaip ar taip atstovauja savo laiko visuomenei arba kuriai nors jos grupei, žodžiu, stovi ant šiokios ar tokios visuomenės bazės.

Maironis nėra tokis poetas, kuris savo kūryboj būtų vadovavęsis vien estetizmo sumetimais, ir jo grynoji asmeninių nusiteikimų lyrika, palyginus su visu jo kūrybos lobynu, nėra gausi. Maironis iš pat pradžių, nuo pirmojo savo eilėraščio „Lietuvos vargas", išspausdinto „Aušroj", per visą savo gyvenimą tiek lyrikoj, tiek epe, tiek dramoj savo kūrybą maitino daugiausia visuomenės idėjomis, tautos reikalais. Susekti visuomeninė Maironio ideologija nėra sunku. Ji aiškėja kiekvienam, kuris skaito jo raštus. Ir mano šio pranešimo uždavinys bus ne nagrinėti visuomenines bei tautines Maironio poezijos idėjas, bet keliais bruožais apibūdinti tą visuomeninę bazę, kuria rėmėsi mūsų poetas, parodyti tą visuomeninį tautinį idealą, kuris kėlė jo kūrybinį entuziazmą, ir pagaliau mesti žvilgsnį į jo raštus ir konstatuoti tuos pasikeitimus, kurie įvyko jo kūryboj, realizuojantis anam tautiniam idealui ir kitėjant visuomenės nuotaikai.

Maironis, nedaug ką jaunesnis už pirmuosius „aušrininkus", yra ne tik tos pačios kartos, bet ir tos pačios tautinės

ideologijos lietuvis patriotas. „Aušros“ pasirodymo metais Maironis jau studijuoja Kijevo universitete. Bet sekančiais metais universitetą pakeitęs Žemaičių dvasine seminarija, turėdamas laiko įsigilina į tuos pačius tėvynės meilės šaltinius, į lenkų kalba, bet gražiai rašiusius apie Lietuvą romantikus ir istorikus, iš kurių sėmė patriotizmo visa vyresnioji „Lietuvos mylėtojų“ karta. Tokiu būdu auklėdamas savo tautinę sąmonę ir jau reikšdamasis kūrybiškai, Maironis sutampa su ta, šiandien jau vyriausia, mūsų visuomenės karta, kuri anais laikais viena atstovavo visai susipratusiai lietuvių tautos daliai, arba stačiai net visai tautai. Tai grupei žmonių, kuri tuomet buvo paėmusi į savo rankas lietuvių tautos likimo vairą, tautiniai ir visuomeniniai interesai ėjo išvien dėl to, kad luominiai ir ekonominiai skirtumai buvo užmiršti, paaukoti bendram darbui, Tėvynės labui.

Ta grupė žmonių, kilimo buvo susidėjusi iš valstiečių, vidutinių ūkininkų, ėjusių ar tai pasaulinius, ar tai dvasinius mokslus. Ją papildė ir vienas kitas tautiškai susipratęs bajoras. Nekeldami luominių ekonominių skirtumų, jie jautėsi kalbą ir veikią visos tautos vardu, ir kas ėjo prieš juos, ėjo prieš tautą. Čia daros suprantama, dėl ko jie visi stačiai liguistai geidžia vienybės ir nori į save patraukti visus, kas tik jaučiasi esąs lietuvis. Vienybės obalsis skardžiai skamba visoj Maironio poezijoj. Dar būdamas seminarijoj jis rašo pirmąją savo poemą „Lietuva“, kurioj į bajoriją nukreiptame posme patetiškais žodžiais aukština vienybę:

Šventa vienybe, dangaus gražybe,
Tu duodi galią, gimdai galiūnus!
Brangi vienybe, eik su teisybe:
Nebėgs nuo tavęs Lietuvos sūnūs.

Ir vėlesnėse savo poemose – „Tarp skausmų į garbę“, „Jaunojoj Lietuvoj“, „Mūsų varguose“, „Raseinių Magdėj“ – poetas nuolatos skelbia vienybę ir sielojasi dėl jos ardymo. Vienybės obalsis skamba ir Maironio lyrikoj ligi pat paskutiniųjų metų. Nepriklausomoj Lietuvoj jis skaudžiai plaka vienybės ardytojus ir partijų ginčus. Jam, „Aušros“ ideologijos poetui, tebemaitinusiam savo kūrybą tos gadynės idealais, sunkiai buvo suvokiama, kad jo kartos vienybė moderniame gyvenime, deja, jau nebėra net galima.

Ir kiti jo kartos patriotų programiniai šūkiai tobuliausiai yra išreikšti ir plačiausiai paskleisti po Lietuvą jo poemomis ir dainomis. Patriotiška „Aušros“ romantikų programa buvo puikiai pritaikinta pavergtos tautos psichikai. Pirmų pirmiausia reikėjo pažadinti tautinis garbės jausmas. Šitą uždavinį jau buvo pradėjęs vykinti Daukantas savo istoriniuose raštuose, išvesdamas garbingos praeities ir skurdžios dabarties paralelę. Aušrininkai tęsė jo darbą. Reikia įtikinti lietuvį, kad jo tautos praeitis ir jo kalba ne tik nėra menkesnė, bet dargi geresnė už jo kaimyno lenko ir ruso praeitį ir kalbą. Beveik kiekvienas aušrininkas tampa istoriku ir lingvistu. Maironis per daug buvo apkrautas mokslo darbu ir sunkiomis pareigomis, kad būtų galėjęs žaisti ta tautiška lingvistika ir nekritiškomis teorijomis apie lietuvių tautos kilmę. O vis dėlto ir jis buvo savotiškas lingvistas ir istorikas. Jis, galima sakyti, sukuria mūsų rašytinės poetinės kalbos formas, praturtina jos žodyną, jis taip pat, dar klierikaudamas, „Aušros“ metais rašo berods pirmąjį mūsų istorijos vadovėlį – „Lietuvos Vistorija, arba apsakymai apie Lietuvos praeigą“. O poezijoj kas su didesniu ilgesiu norėjo

Prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų,

Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų?

Jeigu anuos pirmuosius mūsų istorikus žavi praeities žygiai ir garbė, tai Maironis – poetas visa tai supavidalina konkrečiais vaizdais ir lyrinėmis emocijomis, kurios pavergia skaitytojo ne vien protą, bet širdį ir vaizduotę.

Maironis, dar tebebūdamas klieriku, jau įsisąmonina, kad:

retą atrasi Lietuvoj vietą,
nors ji žibėtų rasa tarp rūtų,
kur už tėvynę kraujo nelieta,
kur padavimais garsi nebūtų.

Ir ne vienoj vietoj jis mini tą „garsią praeigą", ją idealizuodamas ir jos pasigesdamas, ir joje ieškodamas kilnių tėvynės meilės pavyzdžių. Jau paskutiniu savo kūrybos laikotarpiu, nepriklausomoj Lietuvoj, jis, tarsi bėgdamas iš jo nebeviliojančio dabarties gyvenimo, dar sykį atverčia tos praeities lapus ir parašo tris istorines dramas: „Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžiuočius" ir „Vytautas karalius". Ir šitose dramose Maironis pasiliko ištikimas aušrininko uždaviniam: istorijoj paieškojo medžiagos ne kokiem meniškiem dramaturgijos tikslam, bet paieškojo tėvynės meilės ir tautos garbės pavyzdžių.

Taip pat ir gimtosios kalbos meilė įkvepia Maironiui ne vieną poezijos posmą. Jis ir senovę dėl to myli, kad tada „kalbos nemindžiota gimtinės", ir nesigaili rūsčių žodžių tiem, kurie tą kalbą dabar yra pamynę.

Visa tai yra skelbę ir visa eilė kitų „Aušros" gadynės poetų, bet tik vienas Maironis pajėgia iškelti savo visuomenines patriotines dainas į aukštą literatūros meno plotmę. Taip pat,

apdainuodamas ir Lietuvos krašto grožybes, jis eina ranka rankon su kitais tos gadynės poetais, žadindamas tėvynės meilę; bet ir čia tik jis vienas pajėgia iškilti į aukštybes, apmesti plačios gimtojo krašto panoramos kontūrus, juos suidėjinti, sujausminti ir išdainuoti net ir vaikui suprantamais posmais. Nes ar nesuidėjintą, ar ne iš aukšto vienu žvilgsniu apmestą Maironis, dar klieriku būdamas, mato Lietuvos gamtą, kai jis sušunka:

Kalnų vainikais ir miškais margą
Lietuvą myliu, žiedais nuaustą!

arba kai tuo pačiu metu rašo visiems žinomas „Graži tu, mano brangi tėvyne", „Miškas ūžia", o vėliau „Kur bėga Šešupė", „Ten, kur Nemunas banguoja", „Už Raseinių, ant Dubiysos" ir kitas Lietuvos grožį apdainuojančias dainas?

Jeigu dar čia prisiminsime visą daugybę patriotinių minčių, obalsių ir aforizmų, kuriais mirga jo poemos, tai jau suprasime, koks svarbus yra Maironio kūrybai jo sutapimas su ta mūsų visuomenės karta, kuri visam savo veikimui pasirinko vienintelę tautinės sąmonės ir tėvynės meilės žadinimo programą.

Skaitydami Maironio poeziją, šiandien mes stebimės, kiek daug entuziazmo, kiek daug kilnaus patoso įkvėpė poetas į savo dainas, derindamasis prie gana primityvaus tautiško susipratimo laipsnio. Tokio entuziazmo galime rasti tik novatoriuose, revoliucionieriuose, naujų kelių ieškotojuose. Bet Maironis iš tiesų ir buvo novatorius, revoliucionierius ir naujų kelių ieškotojas. Nematau čia reikalo piešti Lietuvių tautos padėtį 19 a. pabaigoje. Ji mum visiem gerai žinoma. Taigi, esant tokiai padėčiai, paskelbti tokius šūkius, kokius paskelbė aušrininkai, o su jais ir Maironis, tegali tik revoliucionieriai

ir novatoriai. Jeigu mes panorėtume būti skeptikais ir nuo aušrininkų veikimo nutrintume tą kilnumo aureolę, kurią šiandien, po 50 metų, jie gaubiasi, jeigu mes nepatikėtume jų vieno kito nuoširdumu ir entuziazmu – archyvuose berods tam ir pagrindo rastume, – tai vis dėlto mes negalėtume būti skeptikais, kai skaitome Maironio poeziją. Čia mum darosi aišku, kad būta entuziazmo, būta nepalaužiamų vilčių, būta iracionalaus pasitikėjimo šviesia Lietuvos ateitimi, nes tokia poezija kaip Maironio nemeluoja ir neveidmainiauja.

Iš kur tas entuziazmas, iracionalus pasitikėjimas ir šviesios viltys? Juk programa nieko to negalėjo duoti. Ir štai čia prieiname kaip ir prie kokios Maironio tautinio idealo metafizikos, kurioj ir glūdi jo kūrybos šaknys. Poetas žino, ir ne vien tik žino, bet ir visa širdimi jaučia, kad lietuvių tauta yra paniekinta ir kenčia daug skriaudų ir neteisybių. O kadaise ji buvo stipri ir galinga didvyrių, milžinų tauta. Už ką ji kenčia?.. Atsakymo nėr. Ji kenčia nekaltai. O kiekvienas nekaltas kentėjimas pelno džiaugsmą, skriauda gi turi būti atlyginta. Visi „Aušros" romantikai pasitiki kažkokia antgamtine kosmine teisybe, o Maironis, karštai tikįs Dievo Apvaizda kunigas, tuo labiau, nes jam „kryžius gyvatą žadėjo". Seminarijos jaunuolis klierikas, jis neabejojo, kad

Ateis tas laikas, kad Visagalis
Pakels už mus jau rūstingą kardą,
Ir tolimosios vėl išgirs šalys
Šiandien užmirštą lietuvių vardą.

Kardo paniekinimas ir pasitikėjimas moraline pajėga, teisybės kardu – štai vėl charakteringas ano laiko ideologijos bruožas. Ir kaip jis puikiai tiko pavergtos tautos psichikai! Ir

kokiu įtikinamu poetiniu argumentu moka Maironis tą mintį paremti:

Kas kardu kariauja, nuo kardo ir žūva,
Ar maž po milžinkapius kaulų jų pūva?
Kita ateitis artima!

Kokia bus lietuvių tautos ateitis, Maironis, kaip ir niekas kitas, nežinojo. Gana to, kad ji būsianti šviesi. Poetas tą ateitį jaučia kaip kontrastą dabarčiai, o kas, jei ne kontrastai, daugiausia kelia lyrinių emocijų? Jis kenčia su kenčiančia Tėvyne, bet tai yra kurstantis, stiprinantis skausmas, nes juk ateitis būsianti šviesi. Vyriškas stiprinąs skausmas sudaro leitmotyvą visos Maironio lyrikos. Būtų galima prirankioti iš Maironio poezijos daug gražių vietų, kurios šituos sumetimus patvirtintų, bet aš pacituosiu tik porą posmų iš jau minėtos, niekur nespausdintos[1] poemėlės „Lietuva“, norėdamas parodyti, kaip stipriai ir stačiai tobulai moka išsireikšti Maironis, dar tebesėdėdamas seminarijos suole:

Spindulys karštas jau saulės rato
Nebtrukus sveikins kiekvieną diegą.
Praregės žiedas, kurs dar nemato,
Pakils iš miego, kas tebemiega.
Vienok sudėjus rankas sėdėti
Ir tos laimingos laukiant gadynės,
Leisti iškraustyt motinos klėtį, –
Nedora būtų sūnam tėvynės!

Atsiminkime, kad šitaip buvo rašoma dar prieš „Varpo“ pasirodymą!

Tokiu būdu Maironis ankstyvu savo kūrybos laikotarpiu tampa jau tobuliausiu reiškėju idealų, tikslų ir obalsių tos lietuvių visuomenės kartos, kuri viena atstovavo visai tautai, vengdama kelti luominių ir ekonominių skirtumų. Neilgas tai buvo laikotarpis, bet jame sudygo beveik jau visi Maironio kūrybos daigai.

Bet štai netrukus prasideda visuomenės diferenciacija. Pirmiausia išsiskiria pozityvistų-realistų grupė su „Varpo" organu ir katalikų, daugiausia dvasiškių, grupė su „Apžvalgos" organu. Kiek vėliau pasireiškia ir socialdemokratai. Maironis, kaip kunigas, atsiduria „Apžvalgos" grupėj. Čia jam berods geriau ir tiko, nes romantiškasis „Aušros" patriotizmas geriau derinasi su katalikiškuoju idealizmu negu su „Varpo" pozityvizmu. Nė vieno anksčiau priimto obalsio Maironis neišsižada, bet katalikiškos ideologijos pradas jo kūryboj sustiprėja, nes apžvalgininkai tėvynės meilę nori remti religija ir visuomeninius bei ekonominius santykius normuoti tolerantingoj krikščioniškojo idealizmo šviesoj. Poeto raštuose ima reikštis taip pat ir dvasiškių luomo interesai ar bent jo dvasia, nuotaika. Tuo būdu viešojo ir privatinio gyvenimo aplinkybės susideda taip, kad Maironis, didele savo kūrybos dalimi tebepasilikdamas lietuvių tautos dainiumi, kita dalimi jau atsiremia į siauresnę dešiniojo visuomenės sparno bazę. Apčiuopiami šio apsisprendimo vaisiai pasirodė, kai 1895 m. išeina iš spaudos poema „Tarp skausmų į garbę", o 1898 m. „Pavasario balsai" ir „Kur išganymas". V. Kudirkos „Varpas" „Pavasario balsus" priima palankiai, o poemą „Tarp skausmų į garbę" ir libreto „Kur išganymas" skaudžiai sukritikuoja ir net pajuokia. Mat poemoje įžiūrėta klierikališkų tendencijų, o librete – mokslo neigimas ir netinkamas socialinio klausimo sprendimas. Tuo tarpu dešiniosios srovės skaitytojai

neranda žodžių išreikšt savo entuziazmui ir įspūdžiui, paskaičius tą pačią poemą. Mes šiandien negalime kaltinti Kudirkos[2], kam jis buvo per siauras ir nepažiūrėjo į poetinę, lyrinę tų veikalų vertę, o ypač į patriotinį poemos entuziazmą. Estetinio kriterijaus tuomet mūsų literatūroje dar nebuvo, arba jei ir būta, tai jį tučtuojau nustelbdavo srovinis visuomeninis kriterijus.

Dešiniosios krypties ir kunigų luomo bazei Maironis pasilieka ištikimas visą gyvenimą. Jo poezijoj ne kartą randame ne vien tos visuomenės grupės pasaulėžvalgos ir interesų įtakos, bet taip pat ir priešingų grupių puolimo. Ypač po 1905 metų revoliucijos, kai rinkimai į Dūmą iškėlė praktišką partijų programų reikšmę ir visuomeninė kova paaštrėjo, Maironis savo poemose „Jaunojoj Lietuvoj", „Mūsų varguose" ir kai kuriose satyrose nesigaili aštrių žodžių pirmeiviam ir socialistam.

Tačiau tie visuomeniniai luominiai pagrindai, į kuriuos atsiremia Maironis, pasireiškiant pirmosiom socialinio gyvenimo srovėm, turėjo didelės reikšmės ne vien apibrėždami idėjinę jo visuomeninės poezijos linkmę, bet atsiliepdami apskritai visoj jo kūryboj. Maironis greit pajuto konfliktą tarp poetinių savo sielos polėkių – išgyvenimų ir dvasiškojo luomo idealų bei normų. Šitas konfliktas gana aiškiai duodas pasekamas autoanalitiniame jo lyrikos cikle. Bet aš susilaikau plačiau nagrinėti šį klausimą, nenorėdamas, kad jau čia išsipildytų poeto nuogąstavimas:

O nelaimingas! Įstabia
Pagerbęs giesme meilės rytą!
Nedovanos tau nė grabe,
Atvožę amžinatvės plytą.

Skurdžios gyvatos sūkury
Neradęs laimės, nė ramumo,
Tu irgi dulkėse turi
Besigailėt širdies jautrumo.

Neliesiu taip pat nė kito klausimo, kaip poetas kunigas įgunda priimti gyvenimą ir pasaulį moralinio idealo šviesoj, kaip jis toj pačioj šviesoj vertina savo kūrybos reikšmę ir kaip visa tai atsiliepia į jo kūrybos medžiagą, motyvus, nuotaiką ar net formą. Tai pagaliau per toli mus nuvestų nuo vyriausio šio pranešimo uždavinio.

Pažymėsiu vien, kad pajutęs savy aną konfliktą, Maironis pasilieka ištikimas savo, kaipo kunigo, visuomeniniam ir pasaulėžvalginiam idealam, rezignuoja ir pasirenka tiktai Tėvynę savo kūrybos šaltiniu. Tai tiko laikotarpio dvasiai ir tai buvo Maironio išsigelbėjimas. Šita poeto rezignacija bene bus didžiausias, stačiai herojiškas jo žygis. Poeto lyrikoj jis užfiksuotas plieninio kietumo posmais:

Nelenkdams pečių po naštos sunkumu,
Kaip milžinas stosiu į kovą.
Pavargti už brangią tėvynę gražu –
Aukščiausią turėti vadovą.

Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu kaip verdą verpetai.
Gal žmonės šiandieną manęs nesupras,
Bet mano – išauštančiai metai.

Ir ne vienoj dar vietoj tas pats motyvas skamba tokiu pat nuoširdumu, kilnumu ir jėga.

Mum belieka pasekti, kaip keitėsi visuomeninės patriotinės Maironio poezijos nuotaika, besikeičiant pačiam gyvenimui. Jau matėme, kad mūsų tautinio renesanso dainius „Aušros" laikais pragydo karštu entuziazmu, skelbdamas dideles viltis ir pasitikėjimą šviesia tautos ateitimi. Šiandien mes galėtume pasakyti, kad Maironis buvo pranašas. Drąsios viltys neapvylė. Žingsnis po žingsnio tautos sąmonė budo, kova dėl spaudos buvo laimėta, buvo iškovota vis daugiau pilietinių ir kultūrinių lengvatų, pagaliau Lietuva tapo nepriklausoma valstybė. Tur būt nė pats Maironis anais laikais nesitikėjo sulauksiąs tokių jo kurstomos kovos vaisių.

Tad atrodytų, kad poeto entuziazmas ir optimizmas turėjo jeigu jau ne augti, tai bent išsilaikyti tame pačiame laipsny. Tuo tarpu pervertę chronologine tvarka poeto raštus matome keistą reiškinį. Su kiekvienu tautos laimėjimu poetas grimzta į kriticizmą, į pesimizmą, ir aiškiai matome, kad jo kūrybinis pajėgumas menkėja. Jau čia pat skliausteliuose pažymėkime, kad šitas reiškinys nesiduos aiškinamas poeto amžiumi. Bet pažiūrėkime pirma į tą keistą evoliuciją. Paimkime pirmiausia Maironio poemas.

Rankrašty tebepasilikusi „Lietuva"[3] perdėm skamba dar jaunuolišku entuziazmu. Bet štai „Tarp skausmų į garbę", parašyta jau autoriui baigus aukštąjį mokslą, profesoriaujant dvasinėj seminarijoj, 1893 m., vadinasi, sukakus jau 30 jo amžiaus metų. Ir čia entuziazmo bei optimizmo kupinas kūrinys. Poetas pranašauja šviesią ateitį ne vien tėvynei, bet ir savo poemos veikėjam: vienas būsiąs garsus poetas, antrą kviečiąs Maskvos universitetas, trečias jau dėstąs Šveicarijoj *gentium jura,* be ketvirto pagalbos negalįs apsieiti nė vienas istorikų susirinkimas... O Marinės Goštautaitės muzika žavėjęsis net pats vokiečių kaizeris Vilhelmas! Tačiau pačiam poetui poema atrodo dar per daug pesimistiška, nes mat kilusi tamsiais,

liūdnais laikais. Baigdamas ją, poetas ramina save ir skaitytoją, kad:

Laikai bus kiti. Užgiedosiu tada
Ir aš gal ne taip kaip lig šiolei.
Užgims apie Vaičių poema kita;
Neras ten dejavimų broliai.

Ta kita poema, tiksliau sakant, ta pati, tik iš naujo perredaguota ir praplėsta, mum visiem žinomoji „Jaunoji Lietuva" gimė tuoj po didžiausio lietuvių laimėjimo, spaudos leidimo. Pirmosios 6 giesmės spausdintos jau 1905 m., o paskutiniosios trys pabaigtos taisyti 1907 metais. Ir ką gi matome? Visas patriotinis tos poemos įkarštis telpa pirmose 6 giesmėse, o septintojoj jau ima skambėti kriticizmo ir pesimizmo atgarsiai:

Gyvatos pradėdami rytmetį šviesų,
Tiek daug padarysią tikėjos!..
Bet žmonės jų siekį ir aukštą, ir tiesų
Sulankstė kaip siūlą verpėjos.

Taip poetas sako apie tuos pačius veikėjus, kuriem pirmojoj poemoj pranašavo tokią šviesią ateitį. 1907 metais džiaugsmas dėl spaudos grąžinimo jau buvo praėjęs, ir devintojoj poemos giesmėj Maironis jau nusiskundžia partinės spaudos demagogiškumu ir visa eile blogybių, spėjusių pasireikšti visuomenės gyvenime. Baigiasi poema skurdžiu, melancholišku rudens peizažu, kuriame atsispindi visokeriopas krašto vargas, o paskutiniame posme pats poetas jau nebežada sukurti nieko linksmesnio:

Nelaimėj gimę, nuskurdę žmonės,
Varguos sulinkę žemai!
Kai jum beveržias tik vien dejonės,
Nejau giedosiu linksmai?
Užgims didvyriai laisvos gadynės:
Linksmesnė mūza sūnum tėvynės
Kitą poetą,
Daugiau numylėtą,
palaimins.

Gera bent tai, kad ir čia dainius guodžiasi šviesesne ateitim ir kitu poetu, kuris linksmiau dainuosiąs.

Sekančioj poemoj, „Raseinių Magdėj", Maironis jau nevaizduoja mum jokių didelių darbų ir pasiaukojimo tėvynės labui, kaip tai darė „Jaunojoj Lietuvoj", bet smerkdamas ir plakdamas rodo nutautimo pavyzdžius praeity ir dabarty. Nutautimas, atskilimas nuo tautos kamieno esąs ne vien išsižadėjimas kalbos, bet ir papročių, ir religijos, ir bendravimo su liaudimi. Nutautimas – tai esąs prisisunkimas svetimos kultūros, ateizmo ir visokių kitokių izmų. Tokių tad ydų ir pavojų matė Maironis to laiko visuomenėj, ypač jaunojoj inteligentijoj. Konkreti kritika,– konkretus pasiguodimas: poetas dar pasitiki jaunąja karta ir rekomenduoja jai mokslą, kuris vargstančią šalį išpančiosiąs iš amžių skriaudos, jei tik tėvų žemei nebus gaminama svetimųjų dievų.

Bet ar ilgai poetas guodėsi ir jaunąja karta – Tėvynės viltimi ir ateitimi? Deja, pakitėjęs gyvenimo fonas ir vis augąs jo pačio kriticizmas verčia jį suabejoti ir jaunąja karta. Paskutinėj poemoj „Mūsų vargai" Maironis ir parodo vieną tos jaunosios kartos atstovą, kuris tol dega idealizmu ir tėvynės meile, kol pakliūva į Maskvą aukštųjų mokslų eiti. Mišrios šeimos vėžys, pasak Vaižganto[4], ir karjerizmas išbloškia poemos

didvyrį iš Lietuvos darbininkų eilių ir per karą jis beprasmiškai žūva nuo vokiečių kulkos ant to paties Šatrijos kalno, kur kadaise prisiekdinėjo ištikimybę savo jaunystės idealam.

Pirmoj šitos poemos pusėj poetas surenka tiek daug gyvenimo blogybių – tų mūsų vargų, – kad šviesesnės ateities viltis vos vos įstengia prasimušti pro sutirštėjusias nusivylimo ūkanas. Dėl to idealistės Donės paveikslas, neįtikinęs skaitytojo, greit išnyksta kaip nereali abstrakcija ar poeto svajonė. Neįtikina mūs nė antrosios poemos pusės idealistas Brazda, nepriklausomybės pradžios veikėjas. Jo kilnių žygių, ypač jo audiencijos pas popiežių aprašymą, galime laikyti daugių daugiausia paties poeto *pia desideria*[5].

Šiaip ar taip, poeto visuomeninis optimizmas antrojoj poemos pusėj dar sykį suspindi, nors ir dirbtinai, nes tai juk buvo Lietuvos nepriklausomybės pradžia! Šitą epochinį istorijos įvykį Maironis pasveikino berods tik vienu entuziastišku eilėraščiu, stiliškai ne per sklandžiu ir ne per turtingu minčių. Apsenęs jau dabar poetas romantikas, taip ilgai gyvenęs praeities vizijomis, džiaugiasi, kad

Lyg būtų grįžęs amžius Gedimino
Ir pilkalnių sukilę milžinai!..
Europos vėlei viešpačiai sužino
Lietuvių vardą, skambantį šauniai.

Taip gana nereikšmingai pasveikinęs nepriklausomybę, poetas kuriam laikui praslinkus nesigaili karčių žodžių ir aštrios satyros nepriklausomo gyvenimo reiškiniam. Poetas tampa žlungančio idealizmo liudininku. Jis mato įsigalint oportunizmą, karjerizmą, augančius apetitus praturtėti, abejingumą tautinės kultūros reikalam, susmulkėjimą, ligi abuojumo siekiantį cinizmą, biurokratizmą, partijų fanatizmą ir daug

dar visokių privatinio ir viešojo gyvenimo ydų. Aš nieko necituosiu iš tų poeto satyrų, nenorėdamas gadinti kilnios šio minėjimo nuotaikos.

Bet neužsigaudami galime bent paklausti, dėl ko taip įvyko, kad tautinio lietuvių tautos renesanso didysis poetas savo lyra nebeakompanuoja tautos laimėjimam, o grimzta į nusivylimą ir nebetenka kūrybinio entuziazmo? Gal ne per daug apsiriksiu nurodęs dvi šitokio reiškinio priežastis: psichologinę ir visuomeninę.

Pirmąją priežastį bene gražiausiai bus suformulavęs pats poetas:

Laimingas tasai, kurs be kūno sapnavo,
Kam švietė žvaigždė tolima.
Kurs savo gražaus idealo negavo
Pažinti arčiau niekada.

Tik tolimas idealas palieka laisvę apie jį svajoti, jį puošti, juomi jaudintis ir žavėtis. Iš arti idealas tampa realybe ir visa virtine kūninių reikalų, kur tobulumas ir ydingumas visuomet eina ranka rankon. Be kūno apie šviesią Lietuvos ateitį sapnavo ir Maironis, ir kiti tos kartos patriotai, pirmiausia užgavę jausmines tautinės ambicijos, garbės ir romantiško skausmo stygas. Tai buvo reikalinga, bet truko neilgai. Kiekvienas realus laimėjimas, realizuojant idealą, pančioja vaizduotės ir jausmo lakumą ir dildo tą kontrastą tarp tamsios dabarties ir šviesios ateities, iš kurio kilo kūrybinis, romantiškas, kurstąs dvasią skausmas.

Be to, sąmonėjant tautai ir skaldantis visuomenei, keičiasi santykis tarp poeto ir tos visuomenės. Iš pradžių, „Aušros" laikais, jų, Tėvynės Mylėtojų, buvo saujelė. Bet jie buvo vadai. Jie kalbėjo, o visi kiti klausė. Bet toliau atsiranda ir kitų,

kurie prabyla tautos vardu, bet jau kitokiais žodžiais. Tų kitų būrys vis įvairėja ir didėja, o jie, pirmieji pionieriai, nyksta ir neturi pakankamai lankstumo prisiderinti prie naujų gyvenimo reikalų. Jie jaučiasi izoliuoti, vieniši ir ima vertinti gyvenimą savo apkartusia širdim.

Tačiau nedžiūgaukime nusiraminę šitokiais bent kiek abstrakčiais samprotavimais. Maironis per visą amžių išsaugojo pakankamai gyvą širdį ir lankstų protą orientuotis kitėjančiame gyvenime. Ir jeigu jo kūrybos čia nurodytoji linkmė iš dalies gali būt išaiškinta psichologiniais sumetimais, tai mūsų visuomenės, inteligentijos ydos turi būti laikomos antrąja ir bene tik svarbesne priežastimi. Kai kas gali pasakyti, kad liūdnas, stačiai tragiškas likimas yra mūsų poeto, kuris, matydamas beįvykstantį savo išpranašautą tautos idealą, nusivylęs žarsto tik gyvenimo pelenus. Tikrai taip... Bet ar ne tragiškas likimas ir tos visuomenės, kuri akla ir kurčia kilnesniem reikalam, priverčia nutilti poetus?

Lydėdami Maironį į kapus, mes palydėjome į istoriją visą lietuvių tautos kovų ir sąmonėjimo epochą – epochą, kurią Maironis nužymėjo herojiškais obalsiais:

Nebeužtvenksi upės bėgimo...
Idėjos, jei didžios, nemiršta, kaip žmonės...
Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs...
Užtrauksim naują giesmę, broliai...
Tik, vyrai, pajudinkim žemę...
Prikelkime Lietuvą mūsų!..

Mes palydėjome į istoriją epochą, kuri ir iš paties poeto pareikalavo herojiškos išsižadėjimo aukos ir visų jo emocijų suvedimo į vienintelį visai tautai priimtiną idealą – tėvynę.

Šiandien, kai mes jau išgyvenome Maironio epochos obalsius, jos entuziazmą ir kai turime jos pasiektą tikslą, pajutome aplink save nykią tuštumą, susmulkėjimą ir kūrybos pajėgų nykimą, nes mes nežinome ko siekti, ko ilgėtis ir už ką kovoti. Norėdami išvengti merdėjimo, mes turėtume sukurti naujos epochos idealą – tolimą, chimerišką, šviesų, iracionalų, kuris savo kontrastais dabarčiai ligi skausmo žeistų mūsų sielas. Maironinės epochos pavyzdys parodė, kad ir tokis idealas nėra nepasiekiamas.

1932

Vaižgantas sintetikas

Skaityta minint Vaižgantą Vytauto Didžiojo Universitete

Pasaulio, žmonijos, tautos ir atskiro individo gyvenimas sudaro nedalomą vienetą, tačiau sudėtą iš įvairių įvairiausių pradų ir elementų. Menas, taip pat kaip ir mokslas, dažnai mėgsta tuos sudėtinius elementus lukštenti, nagrinėti, gyvenimą, kaip sakoma, analizuoti. Iš visų meno šakų labiausiai gyvenimą analizuoja žodžio menas, literatūra. Naudodamasi idėjomis ir sąvokomis, literatūra lukštena ir vertina žmogaus veiksmus, ieško jų priežasties, išnarplioja tarpusavio santykių painiavas, perskrodžia ir parodo giliai paslėptus žmogaus širdies ir sąžinės vingius. Literatūra analizuoja žmogų, analizuoja gyvenimo aplinkumą ir gamtą. Be meno, be literatūros daugelis gyvenimo ir gamtos ne vien detalių, bet ir charakteringų bruožų pasiliktų mūsų nepastebėtų.

Tačiau jeigu literatas – poetas ar beletristas – tenkintųsi gyvenimą ir gamtą vien tik analizuoti ir vien pakrikus dėsnius konstatuoti, jo menas neturėtų didelės reikšmės, jo uždavinys būtų tik pusiau atliktas ir jis pats dar negalėtų kūrėju vadintis, nes žmogaus protas siekia sintezės, o žmogaus dvasia ilgisi visumos, pilnybės. Atkurdamas, atstatydamas tą visumą menininkas – literatas vadovaujasi kai kuriais vyriausiais principais, stipriai surištais su jo gyvenimu ir individualybe. Tokiu būdu atkurdamas visumą, menininkas kartu pareiškia ir save, duoda savo pasaulėvaizdį. Kritikui tad, norinčiam savo ruožtu išanalizuoti ir apibūdinti menininko kūrybą, svarbu surasti anie principai, kuriais vadovaudamasis jis kūrė savo pasaulėvaizdį ir konstruavo veikalus. Iškeldamas tuos principus,

kritikas tuo pačiu metu suvoks, kokia linkme ėjo rašytojas menininkas, ne tik sintetindamas, bet ir analizuodamas gyvenimą, kitaip sakant, rinkdamas savo kūrybai medžiagą, nes sintezės principai kartu yra ir analizės gairės.

Šio mano pranešimo uždavinys – iškelti sintetinius Vaižganto kūrybos pradus. Uždavinys ne be prasmės ir ne be aktualumo, nes Vaižganto raštai tūlam atrodo ne tik heterogeniški, bet ir pakrikę. Tuo tarpu atidžiau į juos pažvelgę, įsitikinam, kad Vaižgantas buvo gilus sintetikas, dėl to savo veikimu ir kūryba – nuosakus ir vieningas.

Domiai įsižiūrėję į Vaižganto beletristo vaizduojamąjį žmogų ir gyvenimą, taip pat ir į formalines jo raštų savybes pamatome, kad jis ėjo trejopa linkme derindamas, sintetindamas labai įvairius savo kūrybos elementus. Pirmąja linkme jis siekė dorovinio gėrio, tiesos ir grožio idealo, antrąja – tautinės kultūros ir gerovės idealo ir trečiąja – pareikšti savo, kaip rašytojo, individualybę. Pirmosios dvi linkmės apibrėžia Vaižganto kūrybos turinį, trečioji – jos pavidalą, formą, stilių.

Stabtelkime ties kiekviena jų atskirai.

I

Kai mes sakome, kad Vaižganto psichologinė analizė ir kūrybinė sintezė pirmiausia ėjo moralinio idealo linkme, tai tučtuojau prisimename, kad Vaižgantas buvo kunigas. Tūlam gali kilti įtarimo, kad mes gal ir matome jo kūryboj dorovinių idealų siekimą dėl to, jog žinome, kad jis buvo kunigas. Dorovinimas juk yra tiesioginė kunigo pareiga. Iš tiesų reikia sutikti, kad kunigavimas dorovinį elementą Vaižganto kūryboj bus sustiprinęs. Bet klaidinga būtų manyti, kad tas elementas vien tiktai kunigavimu ir rėmėsi. Ne. Jo šaknys buvo

išsikeroję visoje žmogiškoje šito šviesaus rašytojo prigimty. Kunigo ir žmogaus idealai bei siekimai jame, matyt, gerai derinosi. Kunigavimas, tiesa, jam yra davęs ne vieną karčią valandą, kai jo gyva ekspansyvi siela susidurdavo su negyva įstatymo raide, su rutina, kai jis įsibėgėjęs paleisdavo kokią paradoksališką mintį arba kai jo visuomeninis veikimas nesiderino su tautiniais bei politiniais jo vyresnybės idealais. Bet visi esminiai kunigavimo nuostatai jam buvo priimtini be jokių kompromisų. Maišto prieš kunigiško gyvenimo normas jame niekad nėra kilę. Įspėtas arba varžomas jis nusileisdavo net tada, kai galėjo nenusileisti. Mum net nuostabu išgirsti, kad kunigišką askezę jis laisva valia pastūmėjo dar tolyn, susivaržydamas tretininko apžadais. Jis pats sakėsi, jokių konfliktų savy nejautęs ir jaunas būdamas, nes, girdi, nebuvę tam nė laiko. Bet juk konfliktą tik ir galima pajusti darbą dirbant, kuriant, veikiant, visą gyvenimo pilnybę gyvenant. Konfliktam pajusti nereikia laiko. Ir jeigu Tumas-Vaižgantas, visą gyvenimą dirbdamas, veikdamas ir pats gyvybe trykšdamas, nepajuto savy konflikto ir kunigavimo slėgimo, tai, matyt, kunigavimas tiko jo dvasiai, ir moralinis gyvenimo idealas šaknijosi jame giliau negu sutanos uždėtos pareigos. Dorą, šviesią jo prigimtį pajusdavo kiekvienas, kas tik su juo susitikdavo. Tūlas galėjo iš jo šyptelėti, galėjo kritikuoti jo neapgalvotus žodžius ir staigius veiksmus, bet kiekvienas žinojo, kad klastos, apgavystės, įžūlumo, piktos valios ir melo Tumo sieloje nėra. Vienas literatūros mėgėjas apie jį yra pasakęs: „Jei aš sužinočiau, kad Tumas yra ką bloga padaręs, žinoma, man būtų nemalonu, bet aš jam greit atleisčiau ir viską pamirščiau“. Mum atrodo, kad blogis jam būtų buvęs kažkokios netyčios, pripuolamybė, jo nepalietusi ir nesuteršusi.

Ir štai tokis rašytojas vaizduoja mum žmones – dažniausiai gerus ir kai kada blogus, piešia gyvenimą – dažniausiai šviesų,

giedrą, bet kai kada ir liūdną. Rodo jis mum įvairių konfliktų ir įvairių situacijų. Tačiau tuojau pastebėsime, kad visų konfliktų išsirišimai ir viso gyvenimo sintezė jo kūryboj eina moralinio gėrio, tiesos ir grožio linkme. Ir tai yra ne sentimentalinių melodramų, ne pigių moralizuojančių rašinių rodomas gėrio triumfas, bet viso gyvenimo logikos, visos žmogaus esmės reikalaujama išvada. Vaižganto raštuose mes randame atvaizduotą keleriopą gėrio realizavimosi laipsnį.

Pirmiausia blogio įsigalėjimas žmoguje ir kova su juo. Atsiminkime Oną Knistautaitę iš „Pragiedrulių" pirmosios dalies. Ona, sveika, jauna, dora kaimo merga, darbininkė, stoja tarnauti pas jauną daktarą Gintautą. Betvarkydama daktaro ūkį ir besirūpindama jo reikalais, Ona pamilsta jį naivia, bet gilia meile. Nebesugebėdama susiorientuoti daktaro santykiuose, ji ima įtarinėti kaimynę Vidmantaitę, kad ši daktarą viliojanti, nors daktaras myli ir rengiasi vesti Marytę Šešiavilkiotę. Onos širdy Vidmantaitės neapykanta kerojasi vis giliau ir giliau. Aplinkybės susideda taip, kad Ona, degdama pavydu ir kerštu, nenusimanydama ką daranti, įduoda tariamą savo konkurentę policijai, o netiesiogiai pakenkia daktarui Gintautui. Kai daktarą ir kitus Gondingos kovotojus dėl kultūros policija išveža ištrėmiman, Ona, įsisąmonijus savo klaidą ir bjaurų darbą, pasikaria. Atrodo, kad triumfuoja blogis, bet ne. Onos mirtis yra tragiškas žuvimas dėl gėrio. Norėdama padaryti daktarui gera, ji įsipainioja nesuvokiamoj painiavoj ir daro bloga. Bet ji yra tiek gera ir dora, kad jos sąmonė nepakelia to blogio baisybės, ir ji žūva. Jeigu Ona būtų buvusi pati bloga, ji būtų likusi gyventi ir tuomet blogis būtų triumfavęs, nes nedoro žmogaus gyvenimas daugiau bloga padaro, negu doro žuvimas.

Tolimesnis gėrio laimėjimas yra nusibankrutavęs ir beveik išsigimęs Lietuvos aristokratas dvarininkas Sviestavičius toj

pačioj „Pragiedrulių“ daly. Buvo jis taip jau nusigyvenęs ir įkritęs į desperatišką rezignaciją, kad tarėsi jam nieko nebeliekant kaip tik nusišauti. Bet štai daktaras Gintautas padaro jam tokios geros įtakos, kad po kurio laiko matome tą patį Sviestavičių visai moraliai atgimusį: išsižadėjusį savo juokingų didžponiškų tradicijų ir papročių, sudemokratėjusį, veiklų ir sumanų, pagaliau net įpratusį skaityti draudžiamuosius lietuvių laikraščius.

Pagaliau antroj „Pragiedrulių“ daly dar įdomesnis, jau visai nepaprastas pavyzdys. Kiekvienam, kas skaitė tą knygą, tur būt įsmigo į atmintį Valero Burzdulio, Juodžiaus žynio, paveikslas. Valerą Burzdulį man teks dar ir vėliau minėti. Šioj vietoj pakaks vien pažymėjus, kad jis yra lyg ir kokia netyčia atsiradusi, iš amžių glūdumos išsprogusi senovės atžala. Atrodė, kad naujoviškas gyvenimas ją tučtuojau sutriuškins, sunaikins. Iš savo paslaptingos tošynės dar paslaptingesniame miško užkampy Valeras 25 metam patenka į rusų kariuomenę. Grįžta jis pasenęs ir sulinkęs, bet nieko neišmokęs ir savo primityvios psichikos nepakeitęs. Bet dabar jis gauna 26 rublius pensijos, kurios atsiimti turi keliauti į miestą 9 mylias ir kurios dalį jis kelionėje prageria. Atrodo, kokiam čia gėrio pradui šį bedvasį griozdą pajungsi ir kaip jį įpinsi į šviesaus, pozityvaus gyvenimo sintezę! O Vaižgantas pajungė ir įpynė. Valeras Burzdulis tampa knygnešiu, suprasdamas vien, kad jis nešioja nuodus maskoliam naikinti. „Valeras Kukulys-Burzdulis, Juodžiaus žynys, – sako Vaižgantas, – patapo Lietuvos kultūrnešis, jo būstinė Tošynė – tos kultūros židinys. Iš jos Lietuvos žodžiai plėtės po apylinkę.“ Į šitą patį darbą ketino Vaižgantas įpinti ir Severiją Geišienę su dėde Mykolu, kurių vargingą buitį jis taip puikiai yra atvaizdavęs savo „Dėdėse ir dėdienėse“, numatytuose įtraukti į „Pragiedrulių“ trečiąją dalį.

Šitie mano čia suminėti pavyzdžiai tėra atskiri, kartais antraeiliai didžiulio kūrinio epizodai, kurių prasmė nelengva suvokti, nes pats kūrinys („Pragiedruliai“) liko nepabaigtas. Bet štai turime vieningą ir išbaigtą novelę, kurioj moralinis gėris ir kova dėl jo atvaizduota giliai meniškai, ryškiai ir įtikinamai. Ta novelė – tai „Rimai ir Nerimai“ karo vaizdų cikle. Rimai ir Nerimai – pasiturį ūkininkai, kaimynai, stengdamiesi nenusileisti vienas kitam, susidaro gyvenimą nuostabiai panašų. Tiek panašų, kad mes stebimės kartu su autorium: „Ir vienas Dievas težino, ar tai jo šventa Apvaizda jiedviem tokią štuką darė, ar jiedu patys sau, kad jų buitis taip lygiai krovėsi, kad net keista. Jei Rimui gimė kūdikis, tai, žiūrėk, ir Nerimai betaisą krikštynas. Jei Nerimui mirė kūdikis, tai visas sodžius gerai žinojo, kad į Rimą neilgai trukus reiksią į pakasynas eiti. Ir taip buvo, kol, išmarinus lygiai po penketą, nepasiliko abiem vėl lygiai po penketą: po tris sūnus ir po dvi dukteri. Lyg susitarę ir gyvuliai jais sekė: po tiek pat avelių dvynais vedė, po tiek pat – po vieną. O kai vieną sykį Rimui avelė pavedė net tris, tai už dviejų savaičių Nerimas nė skaityti nėjo į avių gardą: jautė, jog ir jo avelė turi tris“. Dviejų kaimynų skirtumai, kontrastai, kuriuos Vaižgantas lygiai taip pat perdėdamas stilizuoja, šią paralelę dar labiau sutvirtina ir pabrėžia.

Šitokia nuostabia paralele Vaižgantas ne vien palinksmina skaitytoją, ne vien sukelia jo smalsumą, bet duoda jau ir dorovinius, ne tik psichologinius apmatus tolimesnės Rimų ir Nerimų dramos. Jeigu jau likimas ar tai Dievo Apvaizda taip harmoningai suderino jų laukujes gyvenimo aplinkybes, tai ir jų širdyse turi įsigalėti tokia pat harmonija, meilė ir santarvė. Bet štai viskas ima klotis atvirkščiai. Dėl tokio nuostabiai panašaus likimo, nuolatos budėdami įspėti vienas antro sumanymus ir nieku vienas antram nenusileisti, jiedu

„pritrynė vienas antram akis“ ir ėmė pamažu vienas antro nekęsti. Gyvų niekų pakako, kad slepiama antipatija ir apmaudas virstų atvira neapykanta ir pagieža. „Pilko gyvenimo dulkės, – sako Vaižgantas, – kaip vištai ąsloje pasikrapščius, sukilo ir uždengė šviesą, žmonišką ir dievišką.“ Bet Vaižgantas nebūtų Vaižgantu, jeigu jis tą šviesą ir paliktų uždengtą. Ne, jis pats veržėsi į šviesą ir blogio diegus, įsikerėjusius kaimynų širdyse, turėjo išrauti su šaknimis. Bendra nelaimė, bendras skausmas turi apvalyti jų širdis. Kyla karas. Rimukas ir Nerimukas pašaukti mobilizuoti. Fronte jiedu tampa neišskiriami draugai. Rašo tėvam bendrą laišką, kuris abi šeimas gerokai sujungia ir motinos jau kartu vyksta į kleboną užpirkti mišių. Tačiau dideliam blogiui išrauti reikia didelės aukos ir didelio skausmo. Rimukas ir Nerimukas žūva kare. Kruvinas laiškelis, rastas vieno kišenėje, su gailestingosios sesers prierašu patenka į tėvo rankas. „Su tuo baisiu dokumentu Nerimas nuėjo į patį Rimą. Pirmą kartą nuo nebeatmenamų laikų, gal nuo trijų dešimtų metų. Rimas iš tolo pamatė kaimyną, kažin ką mažą abiem rankom benešant, išblyškusiu veidu ir akim aukštyn iškeltom.“ Įsitikinę, kad laiškas tikrai kruvinas ir kad abiejų sūnūs žuvo, „ėmė abu kriokti, – vaizdingai sako Vaižgantas, – kitaip negalima buvo pavadinti jų verkimo balsų: kitaip jie, niekuomet neverkę, nemokėjo. Rūpinosi balso neišleisti, persiveikti, visom keturiom rankom kruviną vaikų dokumentą tai iškeldami, tai nuleisdami, it norėdami nuo kits kito atimti. Rodės, tai ne Rimas ir Nerimas verkia, tik kažin kas kitas jų viduje širdį kietomis rankomis gniaužo ir kriokina“. Baisi ta pirmoji susitikimo ir susitaikymo scena. Ir štai abi šeimos keliauja į egzekvijas už žuvusius draugus. „Tik dabar važiavo trimis vežimais: Nerimienė su savo vaikais, Rimienė su savo, Rimas ir Nerimas krameno drauge, vieną arklį įsikinkę; niūkė gailestingai ašarodamu, ir nebesimatė, kad jų širdyse bebūtų likę nors trupinėlis pir-

mykščio neapsivežėjimo vienas kitu ir noro amžinai rungčiotis; bent amžinai nenusileisti". Literatūrinio stilizavimo priemonės šitoj novelėj, ypač ta sutirštinta paralelė, kurią aukščiau esu nurodęs, puikiai derinasi su pagrindine jos mintim, ją paryškina ir pabrėžia.

Gėrio ir blogio kova padėta ir „Šeimos vėžių"apysakos pagrindan. Du svarbesnieji apysakos personažai, Gečius ir Ksaveras Normantukas, tik ir rodomi mum tos kovos peripetijose. Gečius, silpnabūdis lietuvis, užuitas lenkuojančios žmonos, religinis indiferentas, priėmęs net pravoslaviją, štai prieš mirtį išpažįsta savo klaidas ir rašo būsimom kartom įspėjančius bei kurstančius testamentus. Ksaveras, viliojamas to paties Gečiaus dukters, be jokių principų tuščiadvasės lenkaitės, kurios glėbyje būtų žuvęs morališkai ir tautiškai, tų pinklių laimingai išvengia.

Dar rastume ne vieną pavyzdį, kaip Vaižgantas, piešdamas įvairias gyvenimo situacijas, viską subordinuoja gėrio pradui. Bet čia dar prisiminkime, kad jis ypatingai mėgo vaizduoti teigiamus, šviesius, gyvybe trykštančius žmones, kurių širdyse moralinis gėris yra jau giliai įsišaknijęs. Atsiminkime „Pragiedrulių" daktarą Gintautą, kun. Vizgirdą, Šešiavilkius, Vidmantus, visus tuos „protus-naujienas", žydus Šumacherį su Zeligmanu ir net šmugelninkus, – visi jie Vaižganto epopėjoj kovoja dėl kultūros ir dėl gėrio, ne dėl savo, bet dėl tautos ir visuomenės gėrio, o būdami dori, – ir dėl absoliutinio gėrio.

Gėrio, tiesos ir grožio pasiilgimas vertė Vaižgantą visur ieškoti teigiamų reiškinių: kaime – gerų, dorų žmonių, gražių papročių, meno; literatūroje – talentų, kūrybos; istorijoj – nuopelnų ir pavyzdžių. Jis visa tai kėlė, rodė ir šaukė kitus džiaugtis, gėrėtis. Be Vaižganto mūsų gyvenimas pasidarė tamsesnis, liūdnesnis ir tarsi net blogesnis. Nes nėra

to, kuris, taip jautriai reaguodamas į kiekvieną gėrio pasireiškimą, skleidė aplink mus optimizmą, pasitikėjimą ir šviesą.

II

Jeigu dabar mes eisime iš bendrai žmoniškosios Vaižganto kūrybos srities į tautinės kultūros sritį, tai pamatysime, kad ir čia jis vadovaujasi aukščiausiu gėrio idealu. Kitaip sakant, tas gėrio, tiesos ir grožio principas, kurio vedamas Vaižgantas kūrė savo personažus, fabulas ir situacijas, yra tas pats principas, dėl kurio tie personažai yra geri savo tėvynės sūnūs, o fabulos ir situacijos – tautinio darbo ir kovų dėl tautinės kultūros pavyzdžiai. Doras daktaras Gintautas, doras Napalys Šešiavilkis ir dora Vidmantaitė „Pragiedruliuose" yra pavyzdingi savo krašto kultūrintojai. Ugdydami tautinį gėrį, jie kartu ugdo bendrai žmoniškąjį moralinį gėrį. Arba „Šeimos vėžių" Gečius, pasitaisęs kaip žmogus morališkai, pasitaiso ir kaip lietuvis tautiškai. O Ksaveras Normantas, vengdamas tautiškų, kartu išvengė ir morališkų puolimo pavojų. Šitą mintį randame pas visus senesniuosius mūsų rašytojus, kurie, gindami tautiškumą, rėmė jį doroviniais pagrindais. Ryškiausių to pavyzdžių matome Donelaičio ir šių dienų Vydūno kūryboj. Tad šia prasme apie Vaižgantą nebūtų ko daugiau nė sakyti.

Bet imdamasis čia kalbėti apie Vaižgantą kaip sintetiką, aš noriu dar parodyti, kad ir tautinės kultūros srity jis buvo sintetikas – būtent išgyveno, atjautė ir jungė kelių mūsų kultūrinio darbo laikotarpių pradus, kurie toli gražu ne kiekvienam pavyksta sujungti.

Tumas-Vaižgantas pradėjo aktyviai dalyvauti visuomeniniame tautiniame darbe nuo ankstyvosios savo jaunystės,

„Apžvalgos“ ir „Varpo“ laikais. „Aušros“ tautinis idealizmas arba romantizmas tuo metu buvo dar visai gyvas ir dargi populiaresnis negu „Varpo“ pozityvizmas, ypač tai visuomenės grupei, kuriai priklausė Tumas, būtent jaunajai dvasiškijai, o gal ir iš viso dešiniajam visuomenės sparnui. Iš čia juk išaugo žymiausi to romantizmo atstovai mūsų literatūroje: Maironis ir Pietaris. Pats Vaižgantas taip pat mėgo save laikyti romantiku. Iš tiesų patriotinio mūsų romantizmo ideologijos jo raštuose randame, bet jis nesustingo toj ideologijoj, kaip tai atsitiko su Maironiu, nepajėgusiu kūrybiškai panaudoti pakitėjusio laikotarpio dvasios. Vaižgantas greitai pamato – ne tik pamato, bet ir gyvai pajunta, – kad „Varpo“ pozityvizme yra taip pat daug pažangos pradų ir kad tie pradai, keičiantis laikotarpiui, tampa gyvastingesni ir tautai naudingesni už romantikų garbingos praeities, senoviškos kalbos ir tautinės garbės aukštinimą. Ekskliuzyvistu, siaurai besilaikančiu kurios nors politinės visuomeninės programos, Vaižgantas niekad nėra buvęs. Jis derino visa, kas įvairiais laikotarpiais tautos labui buvo reikalinga. 1905 metais jis tampa net revoliucionierium, o vėliau per visą gyvenimą budriai atsiliepia į kiekvieną viešą reikalą, į kiekvieną vaisingą pastangą ir iniciatyvą, vis tiek ar ji eitų iš dešinės, ar iš kairės. Dėl to jis turėjo tiek daug nuoširdžių draugų be pažiūrų skirtumo, dėl to susilaukdavo nemaža ir priekaištų dėl svyravimo, blaškymosi, „linijos“ nelaikymo, griežtumo stokos ir t.t. Ne mūsų čia reikalas nagrinėti, kiek tie priekaištai buvo teisingi. Praktiškoji veikimo sritis mum šiuo atveju nėra reikalo liesti, bet pažiūrėkime, kaip tas lietuviškasis visuomeninis universalumas, jei taip galima pasakyti, pasireiškė Vaižganto beletristikoj. Šį uždavinį aš dar kiek susiaurinsiu, apsiribodamas vienais „Pragiedruliais“, kuriuose telpa visa Vaižganto ideologija ir kurie patriotiniu visuomeniniu atžvil-

giu yra charakteringiausias kūrinys, vaizduojąs kovų dėl savo kultūros laikotarpį. „Pragiedruliuose“ ir randame pilniausiai išreikštą tautinės kultūros ir svarbiausių jos veiksnių sintezę.

Pravartu čia bus prisiminti, kad visuomeninį „Pragiedrulių“ foną sudaro paskutinysis spaudos draudžiamojo laikotarpio dešimtmetis, kuomet jau buvo jaučiama, kad spauda bus grąžinta, ir kova dėl jos buvo itin atkakli. Patriotinį entuziazmą tuo metu kurstė Baranausko „Nu Lietuva, nu Dauguva“, Maironio „Pavasario balsų“ dainos ir poema „Tarp skausmų į garbę“. Sakysime, kad tai buvo idealizmo ir net romantizmo šūksniai, skatiną „laužti tai, ko protas nepalaužia“, pasak A. Mickevičiaus, ir „matuoti jėgas pagal tikslus, ne tikslus pagal jėgas“. Tačiau, šalia šito entuziastiško, bet gana abstraktaus idealizmo lietuvių visuomenėj eina gili diferenciacija ant visai realių pagrindų. Varpininkai jau išdirba gana smulkią visuomeninio ir politinio darbo programą, organizuojasi proletariatas LSD partijoj, griežčiau apsisprendžia ir dešinysis visuomenės sparnas. Šitų grupių keleriopai suformuluota visuomeninė politinė programa literatūroj ugdo realizmą, kurio ankstyvesniais atstovais reikia laikyti V. Kudirką, Aišbę, Žemaitę, Petkevičaitę.

Aš nedrįsčiau tvirtinti, kad jaunasis Vaižgantas, dalyvaudamas visuomenės darbe „Pragiedrulių“ vaizduojamoj epochoj, buvo jau lygiai taip nusistatęs to visuomeninio ir literatūrinio realizmo atžvilgiu kaip vėlyvesniame savo amžiuj, kuomet, docentaudamas Lietuvos universitete, jis taip suformuluoja savo pažiūrą: „Žmonija niekados nebuvo nurimusi materializme; ji visados stengėsi dvasiškumu suprasminti, idealizmu atsverti materializmą, kad bent per pusę būtų. Ir šios pasaulio idealizmo pastangos visados duodavo kuo gražiausių vaisių. Juk visi pripažįstame kovą. Ji – gyvybės reiškinys. Kovai reikia dviejų šalių, dviejų prie-

šingybių. Tai mes materializmui atstatome idealizmą... Taip ir supamės ant dviejų gyvenimo lentos galų: tai materializmas aukštyn, tai idealizmas aukštyn, didžiau ar mažiau pusiausvyrą išlaikant. Per visą žmonijos istoriją progresas kinta tai į medžiagos, tai į dvasios pusę, tų dviejų žmogaus prigimties gaivalų, kurie skyrium ir drauge sudaro ir filosofinėms sistemoms pagrindą."* Nedaug nusidėsime autoriaus minčiai, jeigu čia materializmo sąvokoj suprasime pozityvizmą ir realizmą kaip romantizmo priešingybę. Tokiu būdu matome, kad čia Vaižgantas skelbia dviejų vyriausių kultūros ir pažangos pradų sintezę. Tą pačią sintezę mes randame „Pragiedrulių" plane, jų konstrukcijoj, personažų sugrupavime ir jų charakteristikose. Ir jeigu teoretinis Vaižganto pasisakymas mum palieka kokių neaiškumų dėl terminų miglotumo, tai „Pragiedrulių" sintezė mus visai įtikina, nes yra pagrįsta realiais vaizdais ir gyvenimo pavyzdžiais.

„Pragiedruliai" autoriaus suskirstyti į du tomu, kurių pirmasis pavadintas „Gondingos kraštas", o antrasis – „Vaduvų kraštas". Nesunku pastebėti, kad Gondingos krašte Vaižgantas vaizduoja kultūros darbą ir kovą, pagrįstą pozityvizmo ir realizmo pradais, o Vaduvų krašte – romantizmo, idealizmo pradais. Aiškumo dėlei sudarykime paralelinę vieno ir kito krašto schemą:

1. *Peizažas.* Gondingoj – derlingas Žemaitijos užkampis, reikalaująs planingo ir pozityvaus darbo. Melioracija ir kultūrinimas čia duoda daug medžiaginės naudos ir net didina peizažo grožį. Atsiminkime Sviestavičiaus, Gintauto, Vidmanto ir Šešiavilkių ūkius, jų molėtus, kelmuotus ir akmenėtus laukus.

Židinys. – 1927, Nr. 10, p. 18–19.

Vaduvuose – poetiškas romantiškas Aukštaitijos peizažas. Kalneliai, slėniai, ežerai, piliakalniai, lieknai, šventmedžiai, apgaubti legendomis, padavimais. Atsiminkime Popšutę, Gaidžkalnį, Valiulio pasaką ir jo piliakalnį, pagaliau paslaptingąjį Juodžiaus Kelmą, ir mes patikėsime Vaižgantui, kad „čia kiekvienas kalnelis, kiekvienas pievokšlis, ką besakysi apie upelius ir ežerėlius, kalba mums tokiais senoviniais vardais, kurių reikšmės nė neatspėsi... Aure vienam Juodžiaus Kelmui kiek senovės draugų ir kaimynų: Beragis, Dviragis, Vasintas, Alaušas; Jera, Malaiša; Popšutė, Pagrobis, Gaidžkalnis, Valiulis; Įvodos, Kovynė, Vaduvos, Žigė ir kt. Visi jie kitą kartą buvo gyvi ir tebėra gyvi žmonių padavimuose“. Atrodo, kad moderniškąją kultūrą veisti čia būtų ne tik nenaudinga, bet ir net šventvagiška, nes tas peizažas yra kaip ir kokios mitologiškos ar magiškos kilmės.

2. *Žmonės*. Gondingoj – šviesūs, kultūringi, praktiški, gudrūs, pozityvūs protai-naujienos: dr. Gintautas, Vidmantai, Šešiavilkiai, linkę viską apskaičiuoti, numatyti, praturtėti ir viską daryti, vadovaujantis šaltu protu. Paslapties jie nemėgsta ir nenurimsta, kol ji nepaaiški. Net ir gamtą jie jaučia kažkaip praktiškai, ją apvaldydami, savy ir per save. Gražu ir naudinga jie dažnai indentifikuoja, nes jų sukultūrintoj aplinkumoj iš tiesų tik ten ir gražu, kur naudinga.

Vaduvuose – visai kas kita. Visų pirma tas Valeras Kukulys-Burzdulis, Juodžiaus Kelmo, gamtos dievybės-medžio žynys. Vienintelis ir originališkiausias mūsų literatūroje žmogus primityvas, dar primityvesnis už Krėvės Skerdžių Lapiną ir bedievį Vainorą. „Valeras, – sako Vaižgantas, – buvo tikras gamtos padaras ir augintinis. Žmogus nė per nago juodymę nebuvo jo saviškai pakreipęs. Niekas jo poterių nepamokė, nei prie bet kurio sakramento neprivedė.“ Tik tokis jis ir

derinasi su savo būstine Juodžiaus tošynėje. Prisiminkime dar nepaprastą sodžiaus berniuką Saulių Iešmantuką, gamtos mistiką, saulės garbintoją, regėtoją, arba senę Taučiuvienę, kaip ji meldžiasi ir žemę bučiuoja, arba dar fanatiką Žaltvykštį – ir mum bus visai aišku, kad Vaduvų krašto žmonės – tai gondingiečių kontrastas. Tai ne proto, bet širdies, jausmo, fantazijos žmonės, atstovaują visai kitą pradą ir kitą, būtent išvidinės dvasinės kultūros, sritį.

3. *Veikimas ir kova.* Gondingoj mes matome plačia vaga varomą planingą krašto kultūrinimo darbą, tokį, kokio norėję to laiko mūsų pozityvistai: žemių iš svetimų rankų išpirkimas, kelių taisymas, statyba, daržininkystė, laukų melioracija, kaimo pramonė, liaudies švietimas. Kova su rusų vyriausybe ir konspiratyvinis veikimas taip pat planingas ir gudrus. Atsiminkime menkių istoriją ir žydkapių išniekinimą. Bet svarbiausia tai, kad ta kova čia atremta į tvirtą pozityvaus, kultūrinio darbo pamatą.

Vaduvuose šito kasdienio kruopštaus darbo dėl materialinės gerovės beveik nematome. Kūno reikalai čia nustumti atgal. Užtat kokių niuansų čia Vaižgantas iškelia, praskleisdamas to krašto žmonių širdies gyvenimą! Štai vaikai ir tėvai Taučių, Niaurų, Iešmantų ir Norvilų šeimynose. Kokia dvasios šiluma apgaubti jų santykiai ir, atvirkščiai, koks šaltis sklaido Gondingos Vidmantų ir Šešiavilkių šeimą! Kova su žandarais ir policija Vaduvuose žiauresnė ir fanatiškesnė kaip Gondingoj, nes eina ne iš apskaitymo, bet iš neapykantos, iš jausmo. Šiurpu skaityti apie klaikią Agiejevo mirtį Juodžiaus Kelmo pelkėj liūne, kur jį paskandino Burzdulis. Bet kova šitame krašte ne tik žiauri, ji dar apgobta ir savotišku grožiu, fantazija, poezija. Kokios romantiškos Sauliuko svajonės ant piliakalnio, kame užkeiktas Lietuvos žodis, o faktinai slepiami kontrabandininkų lietuviškieji raštai. Arba slaptieji susi-

būrėliai „bičiuliai“ ir „tūtinai“, kurie klaidžiodami balose sutartiniais ūkimais susišaukia į konspiratyvines sueigas.

Jeigu prie čia paminėtų dalykų pridėsime dar ir tai, kad „Pragiedruliuose“ keliamas ir lietuviškosios inteligentijos klausimas ir jos santykis su liaudim, ir srovių bei pasaulėžvalgų klausimas, net ir moteries inteligentės reikalas, tai sutiksime, kad šitam veikale Vaižgantas davė ne tik įdomių kovos dėl kultūros vaizdų, bet ir visų lietuviškos kultūros veiksnių sintezę. Ypač gi svarbu tai, kad jis nepaneigė, bet į vyriausią vietą pastatė ir pozityvistiškai realistinį ir idealistiškai romantinį pradą.

III

Mum belieka aptarti trečioji linkmė, kuria Vaižgantas eina, sintetindamas visą savo kūrybą savo paties individualybės principu. Kitaip sakant, mum reikia iškelti tas formalines Vaižganto raštų savybes, kurios įspaudžia jiem individualinį, vaižgantišką charakterį. Mes sutinkame, kad ir aukščiau nagrinėti turinio elementai turi taip pat individualaus pobūdžio, bet vis dėlto pilną ir visą individualinį charakterį parodo tiktai formalinės savybės.

Ir štai pirmiausia žanro klausimas. Ką rašė Vaižgantas? Noveles? apysakas? romanus? Atsakyti gana keblu. Novele galėtume pavadinti tik „Rimus ir Nerimus“, vaizduojančius vieną pagrindinę situaciją ir suimtus į maždaug įmanomą siužetą. Visi kiti į jokią tradicinę žanro formą nesiduos įsprausti. Pats Vaižgantas savo raštus mėgo vadinti stačiai „vaizdais“: alegorijų vaizdai, scenos vaizdai, karo vaizdai, kovos dėl kultūros vaizdai, o kitiem jokio žanrinio pavadinimo nedavė, pvz., „Šeimos vėžiam“ ir „Dėdėm ir dėdienėm“. Žinoma,

čia svarbu ne pavadinimas, bet esmė. Literatūriniai žanrai turi senas tradicijas, savo kanonus, savo estetiką. Gerai sukonstruota novelė, romanas, drama tuo pačiu yra didelė meno vertybė. Tačiau klystume reikalaudami, kad visas literatūros menas reikštųsi vien tik tradiciniais žanrais. Kiekvienas rašytojas turi teisę reikštis savotiškai, kurti savas formas. O kritikas neprivalo tų formų smerkti, bet paieškoti jų priežasties ir estetinės, kūrybinės vertės. Tokiu būdu panagrinėję ir Vaižganto kūrybą, randame, kad jo žanras, vaizdai yra kilę iš jo raštų evoliucijos – nuo publicistikos per feljetoną į beletristiką. Tokis literatūrinis jo kelias tiko laikotarpio charakteriui, reikalavusiam ne tiek meniškos formos, kiek gyvo žodžio, diskusijos įvairiem aktualiem reikalam kelti ir nagrinėti. Vaizdų forma tiko ir pačio Vaižganto būdui, gyvam, judriam, visu kuo besidominčiam, į viską tiesiogiai reaguojančiam. Jo vaizdai tad ir estetiniu atžvilgiu turi tą svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė.

Gyvas judrus Vaižganto temperamentas jaučiamas visame jo kūrybos procese, visuose jo atžvilgiuose. Retas kuris rašytojas epiškuose kūriniuose parodė tiek daug savo charakterio, savo nuotaikos, savo stiliaus ir žodyno kaip Vaižgantas. Vis tiek ką jis vaizduotų, ką aprašinėtų, jis kartu vaizduoja ir save. Dėl to jo raštai prisunkti lyrizmo, jumoro, išmarginti pastabų, kaip rusai sako „otsebiatinų", minties šuolių ir staigių digresijų. Tūlam gali atrodyti, kad dėl to jo raštai pakrikę, stilius nelygus ir nedarnus. Bet juk gero stiliaus vyriausias dėsnis yra, kad jis būtų asmenybės pasireiškimas. Vaižganto gi stilius ir yra beveik tobulas jo asmenybės pareiškimas, jo galvojimo proceso atvaizdavimas. O jo galvojimas nelaiko minties pririštos prie centrinio taško, bet leidžia jai daryti staigius šuolius į periferijas, kuriose ji sužvejoja kartais nuo-

stabių dalykų. Man atrodo, kad iš šitokios būtent galvosenos, iš tų šuolių į periferijas yra kilę tie nelaukti, kartais groteskiniai Vaižganto palyginimai, tie ryškūs epitetai ir paralelės. Galbūt dėl to koks nors tragiškas dalykas jam staiga pasivaidena iš juokingos pusės ir atvirkščiai.

Jau esu minėjęs lyrinį Vaižganto kūrybos atspalvį. Tas lyriškumas anaiptol nėra praskiestas sentimentalumu, bet dažniausiai pasūdytas jumoro ir sąmojaus druska. Kalbėdamas nuo savęs, reikšdamasis lyriškai, Vaižgantas savęs nesigaili ir anaiptol nesistengia apsigaubti kilnumo aureole. Atvirkščiai, ant savo pečių jis dažnai užsikrauna sunkią ir nemalonią žmoniškojo ydingumo naštą. Dėl to kartais gauname įspūdį, kad lyriškumą jis panaudoja tik kaip priemonę mus paveikti, įtikinti, nes tokia jau yra lyriško išsireiškimo galia, kad mes patys jaučiamės esą autoriaus vietoj.

Baigdamas visam tam aš noriu pacituoti vienintelį pavyzdį ne iš kurio plačiau žinomo jo veikalo, bet iš kuklių atsiminimų. Nuotrupa pavadinta „Koks aš didvyris"*. Scena, kurioj dalyvauja ir pats autorius, įvyksta prie Mituvos upės šiltą gražią vasaros dieną, po didelio lietaus, kuris pritvindė šiaip jau nusekusią upę ir padarė ją gilią ir srauną. Būrys žmonių ir pats autorius susispiečia ant liepto pasigėrėti gražiu reginiu. Jaunimas nebeiškenčia: meta drabužius ir krinta į vandenį maudytis. Klyksmas, taškymasis, šėlimas, nardymas. Vaižgantas, pagautas tos nuotaikos, sakosi vos galįs susilaikyti nešokęs į tų kūjagalvių vaikesų būrį – ir, pamiršęs tėvo rimtumą, kartu su kitais jau buvo beimąs graibytis aplink diržo sagtį. Tik ūmai nuo juodalksnių ateina šiurpus skęstančio žmogaus šauksmas. „Jis kurčias, – sako Vaižgantas, – nebalsingas, nespiegia iš visų plaučių. Tačiau visus balsiausius viršija, per

* Važgantas. Raštai. – K.-M., 1923, t. 4, p. 164.

visus jį girdi, ir tik jį. Tereikėjo du tris syk ūktelėti – visi kiti ūmai nutilo. Vienai akimirkai net irtis vaikesai sustojo. Ir taip visiems tuojau paklaiko, kad visi it ančiukai, staigiai pajutę ūdrą, plastu prie kito krašto. Ne ten, iš kur ėjo nervingas skęstančio žmogaus balsas, bet kur arčiau pakraštys". Ir tie, kurie stovėjo ant liepto, nustėro, loštelėjo atgal, bet nė vienas nepuolė gelbėti skęstančio. Bet dabar autorius visą tą žmonių bailumo ir klaikios situacijos naštą imasi ant savęs. Jis ima pykti, kodėl niekas nepuola gelbėti nelaimingojo, bet staiga susigriebia, kodėl gi ne jis pats? Juk jis ir plaukti neblogai mokąs! Ir žinąs, kad už tokį žygį būtų medalis sulig ąsočio dugnu... O vis dėlto nepuola. Bijosi, kad skenduonis gali sučiupti už kojos ir nusitraukti gilyn „vėžiautų". Bet štai kas dar prikliau: „Ir driūktelėjo trečia mintis, bjauri, paties savimeilės velnio pakišta, kurios dar niekam niekados nesu pasisakęs: kad bent greičiau būtų kuris galas ir nebevarstytų tavęs tasai baisusis ū-ū-ū! Tik tik nepasakiau, susiiritavęs, kaip anas šaltakraujis mažarusis: „Leiskis, kūmai, dugnin, nebegaišink veltui savo vieko!" Pagaliau balsas nutilo.Visi kaip pablūdę ir pats autorius dabar šoka bėgti į nelaimės vietą. „Bet atbėgę, liūną ištaškę, visi mėlyni iš išgąsčio" pamatė, kad skenduonis išsimušė į seklumą ir išsigelbėjo. Dabar suskato visi jį barti ir pamokslus sakyti, kaip jis kvailai pasielgęs, šokdamas į tokį vandenį. „Koliojome, – sako, – skenduonį tokiu įnirtimu, lyg tai jis tyčiomis būtų padaręs, kad visi mes, išmintingieji, pirma nusigąstume, paskui patys save paniekintume." Barė jį tol, kol jis atsigavęs pakilo ir nusvyravo prie savo drabužių. „Nusekėm, – sako, – jį akimis, bematydami sau atgręžtą nuogą pakalį, tą vienintelį atlyginimą už mūsų „artimo meilę", „krikščionišką užjautimą" ir kitokią „gerą širdį" ir „karžygiškumą". Autorius sakosi negalįs sau dovanoti, kam jis tuomet nekrito į vandenį gelbėti artimo.

Bet štai paskutinis prisipažinimas, kuris giliausiai padrumsčia ir mūsų sąžinę: „Bet vis tebeklausiu savęs: O jeigu dabar tau taip pat atsitiktų, ar tu, sykį pamokytas, jau tikrai kristum į vandenį artimo gelbėti? O, mano nelaimė: aš svyruoju! O jūs, jauni mano Broliai?“

Berods svyruojame ir mes. Ir tas svyravimas aiškiausiai rodo, kaip Vaižgantas mokėjo prabilti į mūsų sąžines ir kokios gilios išminties mokėjo jis įžvelgti tariamai paprastuose, naiviuose, o iš tiesų tragikomiškuose gyvenimo įvykiuose. Tragikomišką atspalvį turi daugelis jo sukurtų vaizdų. Jeigu tas žodis nebūtų suprastas vulgariškai, tragikomiška išdrįstume pavadinti ir jo paties buitį. Komiškąją savo gyvenimo pusę jis pats dažnai mum parodydavo, bet tragiškąją – kiek jam teko iškentėti ir blogybių pakelti darant kitam gera – jis slėpė savy ir nusinešė amžinybėn. Ir čia jis buvo gal didžiausias sintetikas: stoišku ir krikščionišku vaisingo veiklaus gyvenimo principu jis mokėjo suderinti savy šviesiąsias ir tamsiąsias žmoniškosios buities atošvaistas.

1933

Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas

Skaityta minint vienerių metų J. Tumo-Vaižganto mirties sukaktuves „Neo-Lithuania“ rūmuose 1934 m. balandžio 29 d.

Minėdami liūdnas J. Tumo-Vaižganto vienerių metų mirties sukaktuves, norėtume ne tik savo atminty atgaivinti šviesų jo paveikslą, bet ir iš turtingo jo palikimo iškelti tai, kas šiandien mum ypatingai brangu ir prasminga. Iš Vaižganto kūrybos lobyno prisiminkime šiandien tas vertybes, kurios gali turėti visai realios, praktinės reikšmės, gyvendinant tuos tautos idealus, kuriem Tumas-Vaižgantas buvo atidavęs geriausias savo gyvenimo pajėgas. Gyvename tautinio, valstybinio ir pilietinio auklėjimosi ir auklėjimo laikotarpį. Turime atitaisyti, koreguoti savo būde ilgų vergovės amžių padarytus iškreipimus, sužalojimus arba net įdiegti naujų pradų, kurių neturėjome, bet kurių pakitėjusios gyvenimo aplinkybės reikalaute reikalauja ir iš atskirų individų, ir iš visos tautos. Dėl to pažinti lietuvio būdo savybes, kaip jos reiškiasi įvairiose žmogaus veikimo srityse, taip pat ir literatūroj, dabar yra ypatingai svarbu. Dabar iš lietuvio būdo savybių mes ne tik norime suvokti mūsų meno ir literatūros tautinius požymius ir kriterijus, bet nustatyti ir mūsų pačių diagnozę: kuo ir kaip mes esame sveiki, o kuo ir kaip negaluojame.

Mūsų literatūros kritikoj ir moksle, taip pat ir kūryboj, tautinių lietuvio būdų savybių klausimas buvo visados gana aktualus, ir šiandien mes jau turime gana ryškių pavyzdžių, kaip lietuvis yra svetingas, kaip jis yra nuolaidus, nepaslankus, pasyvus, pamaldus, narsus, kaip jis myli tėvynę ir moka dėl jos mirti, kaip artimai jis yra sutapęs su gamta, kokių

pirmykštės psichikos bruožų yra likę kaimo seniuose, kaip lietuvis linksminasi, geria, bylinėjasi ir tinginiauja – visa tai mes žinome. Žinome iš Donelaičio, Valančiaus, Kudirkos, Aišbės, Keturakio, Žemaitės, Vienuolio, Krėvės, Vaičiūno, – daug ką žinome ir iš Vaižganto. Bet iš Vaižganto žinome ir dar vieną, mum ypatingai svarbų dalyką, būtent, kaip lietuvis dirba. Vaižgantas savo beletristikos vaizduose yra mum sukūręs darbštaus, veiklaus lietuvio paveikslą, parodęs darbo poeziją ir veiklaus būdo žavesį. Tad šiandien minint tą žmogų, kurio ir paties visas gyvenimas buvo, galima sakyt, nepasiekiamas veiklumo pavyzdys, ir dera atkreipti šios kilnios auditorijos dėmesį į Vaižganto raštuose vaizduojamą darbštų, veiklų lietuvį ir jo darbą.

Tumas-Vaižgantas visuomenės ir literatūros darbui auklėjosi ir brendo laikotarpy tarp „Tėvynės sargo“, „Vilniaus žinių“ ir „Vilties“, vadinasi, tada, kai veiklumas taip pat buvo reikalingas kaip ir šiandien. Kada pagaliau jis nėra reikalingas! Vis dėlto tame laikotarpy mūsų literatūros kūryba senesnėj kartoj siekia patriotinių, o jaunesnėj estetinių tikslų. Rašytojai visuomenininkai linko į liaudį, dažnai nekritiškai idealizuodami net neigiamas jos savybes. Tad sunku būtų tvirtinti, kad tas moderniškas veiklumas, kurį „Pragiedrulių“ autorius taip vaizdžiai piešia draudžiamojo laikotarpio fone, būtų to laikotarpio dvasios padarinys. Marksistas pasakytų, kad Vaižgantas savo optimizmu, entuziazmu ir veiklumo propaganda yra ryškiausias kylančios buržuazinės lietuvių ūkininkijos kapitalistinių užsimojimų reiškėjas, nes yra subrendęs ir pradėjęs aktyviai literatūroje dalyvauti reakcijos metu, po 1905 m. revoliucijos, kuomet tos buržuazinės kapitalistinės tendencijos taip vešliai buvo ėmę klestėti. Atmetę iš šito žargono klasinio antagonizmo ir neapykantos prieskonį, galėtume laikyti Vaižgantą ne tik ūkininkų luomo, bet ir visos

jaunosios Lietuvos progreso dvasios reiškėju. Tik atsiminkime, kiek chronologinių momentų sutampa Vaižganto kūryboj: svarbiausius savo kūrinius jis rašo tarp 1916 ir 1931 m., savo visuomeninėj pozicijoj ir ideologijoj subrendęs tarp 1904 ir 1914 m., aprašinėjęs draudžiamąjį laikotarpį ir įskiepijęs aktualiausius šių dienų tautinio, valstybinio ir pilietinio auklėjimo reikalus! Dėl to aš ir nenorėčiau sieti Vaižganto nei su draudžiamuoju, nei su porevoliuciniu, nei su pokariniu mūsų kultūros laikotarpiu. Vaižgantas savo ekspansyvia siela, savo gyvu temperamentu, savo jautriu gyvenimo pajautimu mokėjo suvokti tų visų epochų reikalus ir savo kūryboj duoti jų visų sintezę. Jo raštuose gausiai naudojami darbo motyvai ir su meile piešiamas veiklus lietuvio paveikslas, kas man ypatingai rūpi čia pabrėžti, nėra kurios nors epochos padarinys, bet jo paties giedrios, optimistinės, veiklios dvasios projekcija į visą lietuvių tautą jai šviesti ir geresnėn ateitin skatinti.

Kai mes, inteligentai, kalbame ir rašome apie darbą ir veiklumą, tai šias sąvokas gerokai suabstraktinam ir suprantam pirmiausia proto darbą ir veiklumą dvasios reikalų srity. Tačiau norėdami pažinti kokio nors reiškinio esmę, turime imti jį pirmykštėj, elementarinėj formoj. Darbas ir veiklumas pirmiausia bus fizinis darbas ir kūno gyvybės reikalų aprūpinimas. Veiklumo auklėjimas berods nuo šitokio darbo turi prasidėti, o veiklaus būdo savybės paaiškės pirmiausia fizinio darbo srity, kur žmogus veikia tiesioginių savo prigimties impulsų vedamas. Poetą, menininką visados žavi prigimtis, pirmykštis gaivalas, spontaniškas gyvybės galių ir instinktų pasireiškimas. Dėl to ir Vaižgantas veiklaus būdo savybes ryškiausiai ir gražiausiai iškelia, kai aprašinėja fizinius darbus ir rūpesnius dėl materialinės gerovės. Nesiskubinkime kaltinti jo materializmu. Medžiaginės gerovės stoką mūsų tautoj mes jaučiame ne nuo šiandien – ir juo platesni mūsų kultūriniai

dvasiniai užsimojimai, juo skaudesnis medžiaginio skurdo varžtas. Vaižgantas turbūt nusimanė ką daraąs, kai į „Pragiedrulių" kovos dėl kultūros vaizdus įpynė ir kovą dėl materialinės gerovės, o į tautos kovotojų eiles įrašė žmones, kurių viso gyvenimo tikslas – pinigas, žemė, malūnas, praturtėjimas. Jeigu šiandien medžiaginės kultūros statymas yra sukompromituotas nepažabotų apetitų, egoizmo ir juodų darbų, tai turime džiaugtis kad Vaižganto duoti pavyzdžiai apsaugoja bent patį principą. Ar bereikia dar minėti, kad susmukus Lietuvos ekonominei gerovei, visi mūsų idealai, kūryba ir kultūra virstų nepasiekiama svajone! Išvada aiški: Lietuvai reikia kuo daugiausia vaižgantiškų protų-naujienų – Vidmantų ir Šešiavilkių su jų darbštumu, sumanumu ir veiklumu.

Klasiškiausias tokio darbštumo ir sumanumo pavyzdys – Benediktas Šešiavilkis. Tai ne vien pavyzdys, bet ir visa pedagogika ir psichologija – ne sausa, abstraktiška, bet vaizdi, gyvenimiška ir meniška. Tai ilgas veiklumo kelias nuo grikių košės ligi moderniško, turbina varomo malūno.

„Lietuviai, tinginio žmonės, gyvenimo sraigiai, temokėjo šliaužioti per amžius ištrintais takais. Arė tingėdami, pjovė tingėdami. „Sekės" – tai grūdų buvo „daug"; nesisekė, tai buvo „nedaug". Visu kuo tenkinos. Gerai buvo, kai sotesnis buvo; nesiskundė ir kai skurdo. Tokia mat Dievo valia, kad jis šiemet „nedavė"; atseit, aitvaro neatsiuntė, ar kely rasti neleido". Tokį tradicinio lietuviško apsileidimo foną duoda Vaižgantas savo Šešiavilkiui. Štai iš tos pasyviai vegetuojančių skurdžių masės atsiranda vienas „kietas kaip titnagas, šykštus kaip gumiliastika, darbštus kaip jautis juodnugaris, platesnių norų, atkaklesnio užsispyrimo", ir ėmė jam sektis, ir Dievas duoti, ir aitvarai nešti, ir kelyje rasti. Pirmiausia Ben. Šešiavilkis, nesitenkindamas paprastu rudens laiko saiku „daug" ar „nedaug", ima viską skaičiuoti, sverti, matuoti. O

apskaičiavęs visą savo kapitalą, 70 rublių, pirmąsyk paleidžia į apyvartą.

Mes neseksime čia visomis Ben. Šešiavilkio turtėjimo peripetijomis. Pasižymėkime vien tą ypatingą jo būdo veiklumą, tą iniciatyvą, augančią su kiekvienu pasikopimu aukštyn, ir tą beveik liguistai augantį turtėjimo apetitą. „Visas Benedikto gyvenimas, sako Vaižgantas, buvo pradėjimas. Užsidirbo 70 rublių ir tuojau jų neteko, pradėdamas bulvių ūkį vesti. Užsidirbo kelis šimtus, vėl visų nebeteko, pradėdamas gyvulių ūkį vesti. Užsidirbo kelis tūkstančius, vėl visų neteko, statydamas medinį malūną. Užsidirbo kelioliką tūkstančių ir vėl buvo griežtai be jokio skatiko, pasistatęs gerą, stiprų malūną, vienatįjį savo turtą, vienatįjį jau savo gero pertekliaus šaltinį". Vaižgantas anaiptol neidealizuoja savo Šešiavilkio. Priešingai, peikia jį: „Ir surembėjo Benediktas toje vienapusystėje. Įtilžo it kaladė pelkėje. Buvo bjaurus savo šykštumu, savo tiesiog sirgimu, kai tekdavo kokis rublis išleisti ne savo sumanymams".

Mes suprantame psichologines to savotiško šykštumo priežastis ir matome, kad Benediktas anaiptol nėra klasikinis šykštuolis, badu mirštąs ant aukso krūvos. Šešiavilkis – ne pinigo, bet veiklumo, iniciatyvos ir turtėjimo aistros vergas. „Trys dešimtys penkeri metai išėjo tokio sunkaus ir įvairaus trūso. Trys dešimtys metų nepaliaujamo galvos sukimo ir sielvarto, bailės ir nežinojimo, žūti ar būti. Per tris dešimtis metų Benediktas kartkarčiais galvą susiėmęs puolė į bedugnę ir paskui visomis savo proto, valios ir kūno pajėgomis nepailsėdamas lipo, kabinos, stiepės viršun išlįsti. Išlindo ir vėl puolė bedugnėn. Ir taip be galo." Negiriame nei mes visų Šešiavilkio būdo savybių, tik konstatuojame, kad Vaižgantas pirmas jas atkūrė literatūroje. Mes matome, kad Ben. Šešiavilkis tai iš tiesų „protas-naujiena", iš kurio kultūra galėtų padaryti arba

stiprų ekonominio gyvenimo ramstį, arba masių išnaudotoję-dėlę, žiūrint, kokia linkme pakryptų jo veikimas. Bet tai jau visuomeninės pedagogikos, ekonominės etikos ar iš viso kapitalistinės santvarkos klausimai, kurie čia mum nerūpi. Gana to, kad Ben. Šešiavilkis pasirodo mum kaip pirmas iš inertiškos kaimo masės prasimušęs veiklus aktyvistas, materialinės gerovės kūrėjas, kurį pakreipti geran yra jau auklėjimo ir dvasinės kultūros uždavinys.

Tą auklėjimą pradeda jau ir pats Vaižgantas, kai parodo, kokių negerovių sukėlė Šešiavilkių šeimoj tėvo surembėjimas ir šykštumas.

Bet iš tos pačios šeimos išauga ir antras veiklaus būdo pavyzdys – Benedikto sūnus Napalys Šešiavilkis. Iš Napalio jaunystės galėtume spėti jį būsiant gyvenimo nevykėlį, niekur nerandantį savo tikrojo kelio. Atiduotas į amatų mokyklą, jis kimba į knygas ir raštus, atiduotas į gimnaziją, jis įnyksta lipdyti ir piešti. Atsidūręs meno mokykloj, jis ima fleitą pūsti ir smuiku griežti. Gavęs nuo tėvo antausį, baigia visus mokslus ir važiuoja atgal į kaimą. Tokiu būdu Vaižgantas gal mylimiausią savo literatūrinį kūdikį grąžina prie žemės ir sunkaus fizinio darbo, kur jo sumanumas, veiklumas ir energija pasireikš dar vėl nematytais mūsų literatūroje pavyzdžiais. Jei Benediktas Šešiavilkis buvo darbo ir savo intensyvaus veiklumo vergas kankinys, tai Napalys Šešiavilkis, antroji karta, jau to vergiškumo nebejaučia. Napalys yra pats darbo viešpats ir savo veiklumą, energiją moka harmoningai derinti su visais kitais savo gyvenimo reikalais. Darbas – jo būties, jo laimės ir džiaugsmo dalis. „Švilpaudamas, dainuodamas, ar šiaip jau visokius sąmojingus daiktus burbuliuodamas Napalys arė dirvą, pjovė šieną, kūlė kūlę, mėžė mėšlą nė kiek ne prasčiau už tikruosius darbininkus samdinius. Nei namiškiai, nei kaimynai nebuvo iš jo bent kada išgirdę: – Sunku, kad jį devynios...

Ak, kad privargau... Ak, kaip gera būtų pailsėjus...“ Atrodo, kad pats darbo sunkumas kelia Napaly tik sportišką azartą, rungtis ir nugalėti. „Su darbu jis lyg mynės, ritos, – sako Vaižgantas, – nuolat gaudamas džiaugsmo ir pasididžiavimo, kad priveikia.“ Dėl to jis yra darbo ne vergas, bet viešpats.

Turbūt reta kurioje literatūroje rastume tiek naivios, idiliškos darbo poezijos, kaip „Pragiedrulių“ skyriuje „Napalys darbus dirba“. Pavasario orė, šienapjūtė, dalgių rinkimas, molė (malimas) ir net mėšlavežis – viskas turi žavesį žmogui, kurs myli darbą. Skaitydami tuos darbo poezijos lapus, kartais klausiame savęs, ar tik čia Vaižgantas nebus per daug entuziazmo paskleidęs, aprašinėdamas savo Napalio darbus. Bet ne. Napalys yra tiek gyvas ir tikras, o jo darbo džiaugsmas taip suaugęs su jo veikliu charakteriu ir su gamtos gyvenimu, kad mūsų abejonėm nebelieka vietos: Napalys yra gyvas, realus darbo entuziastas, darbo džiaugsmas yra realus veiklios žmogaus sielos išgyvenimas, kaip šviesa ir šiluma yra realus saulės spinduliavimas, kaip vasaros ryto spalvos, kvapai, žiedai yra realus gamtos kuriamųjų jėgų pasireiškimas.

Ir štai čia mes randame Napalio ir kiekvieno kito panašios psichinės konstrukcijos žmogaus veiklumo ir giedro optimizmo šaknį, – būtent gamtiškumą, gamtos pajautimą, gamtos meilę. Vaižgantas gyvu meno pavyzdžiu įrodė prasmingą dėsnį, kad darbas yra neatskiriama gamtos dalis ir kad žmogus savo protinga prigimtim pakilęs aukščiau gamtos, tik darbu tegali vėl su ja susijungti – ir juo labiau jis gamtą myli, juo didesnį džiaugsmą jaučia darbu su ja susijungdamas. O Napalys ne tik myli gamtą, bet ir bendrauja su ja visais savo pajautimais.

Minimame „Pragiedrulių“ skyriuj yra vienas nuostabus fragmentas, kaip Napalys vasarą jaučia pievos gyvenimą ir kaip jame atbunda gamtiniai, tiesiog atavistiniai instinktai.

Aš pacituosiu tik keletą tos vietos eilučių: „Pavasarį Napalys rūpestingai taikė vaikščioti vien tik išmindžiotomis vietomis, kad be reikalo nenuskaudus želmens. Dabar tyčiomis drąsiai, nemandagiai brenda; brenda kur tik tankiau ir aukščiau. Jis dabar nori apsibristi grožiu, kaip girtuoklis apsigeria alkoholiu. Atsistos – žolė jam siekia kuone ligi juostos. Ir jam rodos pats esąs viena dalelė to Dievo bukieto: tulipanas, narcizas, skiauterė, karaliaus lazda ar kitas kuris ilgastiebis žolynas. Jam rodos, tasai bukietas be jo nebūtų gražus, kad ir turtingas, kaip neesti gražus bukietas be šiukštų barzdų ir kitokių smilgų. Atsiguls ir tyčia vartos, ritinėjas, norėdamas visais pajautimais justi pievos gauruotumą; ne tik akim žiūrint, kojom braidant, dar šonais, nugara gulint ir ausim klausant... Napalys junta, kaip skaudžiai plečiasi džiaugsmu jo širdis ir pučiasi šnervės."

Atrodytų, kad šitaip tą pievą mylinčiam žmogui turėtų būti gaila pjauti jos vešlią, minkštą žolę. Bet tai būtų sentimentalus literatūrinis jausmas. Natūraliai mylįs gamtą veiklaus būdo žmogus jaučia ir žino, kad savo darbu ir savo gerui sunaudodamas tą gamtos dovaną, pabaigs ir įprasmins gamtos pradėtą darbą – ir pajus naują džiaugsmą tai darydamas. Tad ir Vaižgantas, sušukęs: „Ai, kaip graži Lietuvos pieva apie šv. Joną!" – Napalio gamtiško jausmo ekstazę baigia tokia refleksija: „Ir visa tai reikia nukirsti... Reikia žolės jaunumas suvartoti. Visam kam esti galas; galas augti, galas žydėti, – reikia vysti. O pavysi, pasensi, kam gi bebūsi naudingas, kas tavęs bepasigvieš? Na, reikia, tai reikia; nieko nepadarysi. Daiktų keitimosi nesuturėsi, kaip ir savo jaunystės nepririši, kad nepabėgtų."

Ir štai Napalys eina rinktis dalgės, dideliu pamėgimu atlieka visus pasiruošimus ir eina savo mylimos pievos šienauti, jau iš anksto gardžiuodamasis taip pat gamtiška, bet jau

darbo ekstaze: „Eisime pievų skusti... Duok tik, Dieve, giedros sausai suvežti ir pačiam sveikatos! Kiek bus gražių saulės patekėjimų, skaisčių pusryčių! O kiek pradalgių vartymo, džiovinimo, vežimų krovimo!“

Vaizduodamas lietuvio gamtos meilę, Vaižgantas, tiesa, nedaug ką nauja davė mūsų literatūrai, bet gamtos jausmo įprasminimas, kaip fizinės ir psichinės energijos šaltinio, kaip veiklaus būdo atramos, yra iš tiesų originalus ir gilus. Dabar mum aišku, dėl ko Vaižgantas nepadarė Napalio nei amatininku, nei mokslo žmogum, nei skulptorium, nei fleitistu. Grąžindamas Napalį kaimui, gamtai, fiziniam darbui, jis vadovavosi ne vien liaudiška savo brendimo epochos tendencija, bet ir giliu menišku instinktu: patalpinti charakterį jam tinkamoj aplinkumoj.

Neseksime toliau Šešiavilkių – tėvo ir sūnaus – darbais, kaip jie, atvykę iš pašvenčių į pavenčius, savo veiklumu kultūrino nusigyvenusio Sviestavičiaus apleistas vietas. Norėčiau iškelti iš Vaižganto raštų dar vieną veiklaus lietuvio pavyzdį – Vincą Kaniavą, žemaičių Robinzoną. Iš anksto įspėsiu, kad šitas veikalas, kaip visuma, gali nepatikti išlepinto literatūrinio skonio skaitytojui dėl per daug jau aiškios pedagoginės tendencijos, o vietomis ir sentimentalumo. Tačiau Vinco Kaniavos ir jo pagelbininko samdinio Ontės Kramiliausko bendravimas, charakteriai ir darbai verti mūsų dėmesio, kai nagrinėjame veiklaus būdo ir darbo pavyzdžius Vaižganto raštuose.

Vincas Kaniava – našlaitis, užaugintas krikštatėvių ir giminių, grįžta į savo gimtinę, kuri buvo išnuomuota svetimam nuomininkui, ir pradeda gyventi savarankiškai. Gerieji krikštatėviai buvo sutaupę jam daugelio metų nuomą, tad turėdamas šiek tiek ištekliaus ir daug sumanumo, energijos, iniciatyvos, Vencė užsimoja labai plačiai: nuperka iškirsti gabalą

miško pasistatyti geriem trobesiam. Šita apysakos vieta, nuo miško darbų pradžios ligi Vinco Kaniavos įsikūrimo naujuose namuose yra stačiai himnas darbui, žmogaus veiklumui ir solidarumui.

Sakoma, lietuvis užsidarėlis, atsiskyrėlis, individualistas. Tiesa, šių bruožų randame lietuvio charaktery, bet jų per didelis suklestėjimas bene bus tik tam tikrų aplinkybių ir įtakų padarinys. Lietuviuose ne mažiau esama ir solidarumo jausmo, iš kurio yra kilusios charakteringos lietuviškos talkos. Talkas gražiai aprašo Vaižgantas „Pragiedruliuose" ir „Žemaičių Robinzone". Bet šitame paskutiniame veikale mes randame lygiai gražų, bet dar sunkesnį įgyvendinti solidarumo pavyzdį – tai dviejų žmonių, darbdavio ir darbininko bendravimą ir sutartinį veikimą.

Išeina jiedu – Vincas Kaniava ir Ontė Kramiliauskas dirbti sunkaus darbo – miško kirsti. Skaitome mes to darbo vaizdą ir nežinome, kuo labiau stebėtis: ar tų dviejų žmonių darbštumu, ar jųdviejų sutarimu, ar pačiu darbu. Iniciatyva Vinco rankose – jis šeimininkas, nors ir jaunesnis. Ontė gerokai vyresnis ir stipresnis, bet nerodo jokio nepasitenkinimo, tik stengiasi neatsilikti nuo Vinco. „Ontei nepadoru buvo atsilikinėti, – pasakoja Vaižgantas, – ar sustojus rąžytis, dairytis ir po keletą minučių kasinėtis. Nei vienas, nei antras nenusižiovavo kaip aptingę arkliai. Nebuvo nė laiko nuobodžiauti: abudu masino pasiimčioti su galingu priešu ir drąsiu atkakliu darbu, geru ištesėjimu nugalėti jį."

Iš kokių gi sielos gelmių plaukia Vinco ir Ontės veiklumas ir santarvė? Neapsiriksime pasakę, kad ir čia gamtos meilė, gamtos dėsnių nujautimas gaivina jų veiklumo galią. Vincas žino apie vebrus, kurie moką nuleisti medžius norima kryptimi, ir taip filosofuoja: „Mes ne galingesni už vebrus... Vebrai – inžinieriai, skruzdės – dailidės, paukšteliai – mūrinin-

kai, kartais siuvėjai. Nieko mes ne geresni už juos. Kažkas mus moko iš vidaus, kažkokia ominė. Tai gamtos Padarytojo valia, – paslaptingai pabaigė Vincas ir dievotai kilstelėjo kepurę". Čia jau esame nebetoli nuo darbo mistikos: darbas, darbo pareiga, veiklumas, kaip dieviškosios kūrybos pasiskaidymas pasauly: vebrai, skruzdės, paukšteliai ir žmogus veikia gamtos Padarytojo valia. Dėl to Vincė su Onte taip gražiai ir sutaria: „Sustoja, sako, abudu kirtėju ties kuriuo girios vaiku ir tariasi: – Šitas bus ronams į sieną dėti. Bet ilgas kaip smilga, begu tik išsiteks per aikštę?.. – Išsiteks. Tik kai virs, nebūkime išilgai: nesuskubsime; pavys ir šmaukšt su galūne per galvą. – Apatinis kamieno ronas bus lentoms. Plačios bus, su tokia daug užklosi". Jų dviejų darbo nuotaika visai nepanaši į tą, kuri gaubia šių dienų viešuosius ir privatinius darbus: nei keiksmų, nei blevyzgų, nei slegiančio niūrumo, nei neapykantos, nei stovinėjimo ir amžino pypkiavimo, nei piktos tylos. „Abudu kirtėju-pjovėju nuolat šnekėjosi, gangreit vienodai aptardami kiekvieną savo žygių žygelį, kiekvieną savo darbo objektą: koks jis, kuriam galui tiks ir kiek iš jų pareikalaus jėgų: – Šitas tik fui! Nugalėsime ir šitą milžiną. – Nugalėsime...

O vis dėlto širdį spaudžia, kad šitoje vietelėj bus tuščia..."

Visi moralistai mus moko, kad darbas yra laimės ir dvasios ramybės šaltinis. Kai mes toliau skaitome, kaip Ontė su Vence skaniai valgo miške savo pačių pasigamintą valgį, kaip jie saldžiai miega, kaip sveikai tamsėja jų kūno spalva ir kaip auga jų pajėgos, moralistų dėsnis mum tampa gyvenimu, o veiklaus lietuvio idėja atrodo ne kažkokia sausa programa, bet gyvas, mus traukiąs pavyzdys.

Palikę Vencę su Onte toliau taip sutartinai ir giedrai darbuotis, paskaitykime dar vieną ištrauką, kurioj randam tarsi suidilinto ir suidealizuoto darbo pavyzdį. Tai lentų pjovimas, dročių darbas: „Ar jūs jau užmiršote, kiek gyvybės atsiranda,

kai pavasario link į žiemos tylą ima skverbtis pjūklų muzika? Galgi ne muzika? Du stipriu vyru žaiste žaidžia ilgu pjūklu. Apatinis akiniuotas, kad akių neprikrėstų bekrintą pjaulai, veda taką, juodu bruožu pažymėta, ir pjūklą traukia. Jis tikrasis meisteris, jis atsako už tiesumą ir darbo spartumą. Turės gana vieko, tankiau patrauks, neturės – rečiau. O ant rono pasilipęs tik kelk, tik kelk, vos spustelėdamas žemyn puolantį pjūklą. O pjūklas didžiadantis, iškraipdantis, kad plačiau imtų, kad laisviau šliaužtų, plienu skamba ir taria mediniam fiūt fiūt fiūt... Medžio ardymas savaip virpina orą ir nebūt tiek įdomus, jei nenuskambėtų plieno virpėjimu: dzin dzin... Fiūt-dzin graži ir įdomi sutartinė. O kai tokiu fiūt-dzin sustoja penkios, septynios poros, tai ir visas koncertas, masinąs klausytis."

Realistiškai nusiteikęs kritikas su marksistiniu pamušalu, paskaitęs Napalio Šešiavilkio, Vinco Kaniavos ir šitą dročių darbo aprašymą, pasakys, kad tai yra charakteringas buržuazinis darbo vaizdavimas, perėjęs per buržuazinės ideologijos ir psichikos prizmę. Pasakys, kad darbo klasės akimis žiūrint darbas yra visai ne toks. Darbas kapitalistinėj santvarkoj tai ne žaismas, ne idilija, ne muzika, bet sunki dalia, kova dėl duonos kąsnio, socialinė nelygybė ir taip toliau. Pripažindami, kad visuomenės klasių ideologija atsispindi jų kuriamoj literatūroj apskritai, taigi ir darbo motyvų panaudojime, mes vis dėlto negalime sutikti, kad Vaižgantas darbštaus lietuvio psichiką ir darbo nuotaiką iškreipė ar per daug išidealizavo. Jei Lietuvoj iš tiesų yra įsigalėjusi vergiška darbo nuotaika, niūrumas, neapykanta, tai tokis reiškinys gali būti išaiškintas tam tikromis aplinkybėmis ir iš svetur einančiomis įtakomis. Ne visur taip yra. Kas yra matęs senų laisvų tautų, kaip Italijos, pietų Prancūzijos darbininkus, kaip jie svilinančioj saulės kaitroj dirba stačiai katorginį uolų skaldymo, kelių tiesimo

arba statybos darbą su jumoru, su dainuškomis, pašaipomis ir juokais, tai pripažins, kad Vaižgantas geriau bus supratęs darbštumo psichologiją ir darbo nuotaiką, kaip daugelis pseudoaktyvistų ir marksistų, kuriem rūpi specifiniai propagandos ir agitacijos tikslai. Sunkaus darbo ne tik idilinėj Lietuvos gamtoj, bet ir pramonės miestų fone Vaižgantas taip pat yra matęs ir palikęs bene vienintelį mūsų literatūroj tokio darbo aprašymą. Tai anglių krovėjų darbas Southamptono uoste, aprašytas kelionės Amerikon įspūdžiuose „Ten gera, kur mūsų nėra“: „Darbininkas griebia naštą, parausta veidas, išspanka akys, ištyška seilės... Neša, įnirtęs meta, it supykęs, it naikindamas tą savo vargintoją naštą. Šiurkštus žodis lydi nuo galvos griūvančius akmenis. Atsipūsdamas taip pat šiurkščiai šaukia į draugus, dirbančius prie kito vagono. Tan balsan laukiniu klyksmu atsiliepia kiti. Nebaigęs klausyti, atsako, šaukia pirmasis dar sykį: jam nebaigus, jau ateina toks garsas iš ten. Rodos, griebę anglinių uolų gabalus, kibs į kits kitą darbo titanai ir ims kits kitam galvas skaldyti. Bet ne. Orą suvirpino iš galingų, nors suvargusių krūtinių juokas, kuriuo nebent miško dievaičiai tesikvatoja. Tai juokų būta, o ne pykos, ne ginčų.“ Štai darbo aprašymas be jokio berods idealizmo, stačiai momentinė nuotrauka, kurioje viskas natūralu, be dirbtinumo, be pozos, be ideologijos. O tačiau ir čia ar nematome tos pačios darbštaus būdo psichikos, kurios darbas negramzdina juodon apatijon, niaurumo ir inercijos bedugnėn, bet kelia naujos energijos ir noro patį darbo sunkumą apvaldyti.

Neminėsiu čia daugiau darbštumo ir darbo pavyzdžių, kurių apsčiai rastume Vaižganto raštuose. Baigdamas aš norėčiau dar priminti, kad tokių pat gražių pavyzdžių jis davė ir dvasinio veiklumo, dvasinės kultūros srity. Juk visi „Pragiedruliai“ tai yra didžiulis sumanumo, energijos, ryžtumo, optimizmo ir veiklumo žygis. Atsiminkime daktaro Gintauto

planus ir darbo metodus, kun. Vizgirdos, Daratos Vidmantaitės, ir kitų inteligentų veikimą. Vaižgantas organiškai nepakentė tingaus, nuglebusio būdo žmonių ir ieškojo priemonių, kaip juos padaryti veiklius, energingus ir kitiem naudingus. Antai nusibankrutavęs, ištižęs, be valios dvarininkas Sviestavičius, užleidęs savo dvarus veikliem, lietuviškiem „protam naujienom", be jokios skriaudos veikalui, o gal ir net jo naudai, galėjo būti paliktas nuošaly kaip kontrastas, kaip liūdna praeities liekana, kaip reikšmingas bajoriškos lenkiškos kultūros griuvėsis lietuvėjančios Lietuvos laukuose. Bet tai būtų buvę ne vaižgantiška. Vaižgantas ir ištižėlį Sviestavičių, kuris, su pištalietu kišenėj, jau ir testamentą buvo parašęs, paima į savo energingas rankas, paveda sumanaus ir veiklaus daktaro Gintauto globai, kur pesimistas dvarininkas po neilgos savotiškos kuracijos tampa veikliu ir naudingu savo krašto piliečiu.

Inertiškų, apatiškų kaimiečių, tingių darbininkų, prilipusių liepto galą inteligentų Sviestavičių Lietuvoj yra daug. Mūsų liaudies darbštumas ir inteligentijos veiklumas dar gana menkas. Tad Vaižganto sukurti, o gal tiksliau bus pasakius, atkurti veiklių žmonių ir darbo pavyzdžiai žavi mus kaip šviesūs pragiedruliai ūkanotoj pilkoj padangėj. Vaižgantas mėgdavo sakyti, kad jis neturįs fantazijos, kad jis tiktai rašąs, ką pats matęs ir patyręs. Šiuo atveju mus tai ypatingai džiugina. Jei visi tie Šešiavilkiai, Vidmantai, Gintautai, Vizgirdai, Kaniavos, Ontės ir kiti yra ne rašytojo vaizduotės padarinys, bet realūs lietuvių tautos darbštumo ir veiklumo atstovai, tai daug dar yra mumyse šviesių, veiklių pajėgų. Ir be abejo yra. Bet didelis Vaižganto nuopelnas, kad jis tokius žmones pastebėjo, iš plačios gyvenimo jūrės iššvejojo ir literatūrai atidavė. Čia jais mes ne tik džiaugiamės, gėrimės, bet ir mokomės iš jų. Vaižgantas, geriausias darbštumo ir veiklumo pavyzdys, per anksti mus paliko. Bet jo dvasia, jo temperamentas, jo

optimizmas mum dar yra žinomas ne vien iš jo raštų. Šiandien dar visas Vaižgantas yra gyvas mūsų atminty. Tad ryždamiesi tęsti jo taip pamėgtą Lietuvos kultūrinimo darbą, giliai įsisąmoninkime ir vaižgantiškas to darbo priemones: veiklumą, solidarumą ir šviesų optimizmą.

1934

Idealizmas ir romantizmas

I

1927 metų „Židinio“ 11 n-ry buvo išspausdintas gerb. doc. J. Tumo straipsnis „Romantiškasis idealizmas grįžta“. Autorius ne tik pats entuziastiškai stoja idealizmo ir romantizmo pusėn, bet surikiuoja ties romantizmo vėliava ir visą eilę senesniųjų mūsų rašytojų, menininkų ir šiaip kultūrininkų, kaip romantinės dvasios reiškėjų. Visai pritariant autoriaus entuziazmui dėl idealizmo apskritai, vis dėlto negalima nepastebėti kai kurių neaiškumų jo duotame romantizmo aptarime. Taip pat ir kai kurių romantikais vadinamų lietuvių rašytojų romantiškumas kelia rimtų abejonių.

Doc. J. Tumas, trumpai pažymėjęs romantiškojo idealizmo metafiziką „pripažinti dvasiškąjį buvimą dvasiškuoju visumos pagrindu, medžiagą pavergti dvasiai“, toliau sutinka, kad idealizmas gali reikštis ir kitokiomis kryptimis: „Tevieš-patauja mums tasai, kurs savaime yra sugrįžęs tuo tarpu Romantiškojo Idealizmo, ne humanizmo ar kuriuo kitu vardu“. Vis dėlto iš viso straipsnio mum neaišku, kas yra specifinio romantiškame idealizme ir kuomi šis skiriasi nuo kitų idealizmo krypčių. Romantizmą doc. J. Tumas aptaria taip: „Romantizmas tad savo esme yra aiškiai pareikštas idealistinis pasaulėvaizdis, vienas stipriausių idealinių puolimų į bekraštybes“. Bet juk prancūzų 17 amžiaus klasicizmas arba vokiečių Winckelmanno[6] ir Fr. Schillerio pasaulėvaizdis taip pat yra tyro vandens idealizmas, kuriame randame ir senovės meilės, ir jausmo, ir reakcijos prieš materializmą ir Idėjos įkūnijimo filosofijos. Man atrodo, kad romantizmo esmės neiškelia nei individualizmas, nei tautiškumas, nei universalizmas –

tie trys, pasak J. Tumo, vyriausieji romantiškojo idealizmo motyvai, nei kiti įvairiose žmogaus veikimo srityse palikti jo pėdsakai. Čia gausūs panašumai ir analogijos gali mus lengvai suklaidinti, romantizmo ribas nukelti labai toli ir įrodyti, kad romantikais buvo ne tik Eschilis, Dantė ir Šekspyras, bet taip pat Napoleonas, Wilhelmas, Leninas ir Hitleris. Šiuo atveju džiaugtis dėl romantiškojo idealizmo grįžimo mum nebūtų jokio pagrindo.

II

Be visų tų romantizmo pasaulėžiūros ir tūrio bruožų, kuriuos randame nurodytus J. Tumo straipsny, kalbant apie literatūrinį romantizmą, būtinai reikalinga atkreipti dėmesį į nuotaikos, formos ir ypatingai stiliaus klausimus. Visa meno gyvenimo pažanga reiškiasi stiliaus rutuliojimu, jo naujinimu ir įvairėjimu. Stilius yra konkretus ir regimas meno krypties ženklas. Tas pats idėjinis turinys dėl stiliaus skirtumo mene išsiskaidins įvairiomis kryptimis. Nagrinėdami stiliaus savumus ir juos apibendrindami gausime tam tikros krypties pasaulėvaizdį. Pažindami psichinius procesus, kuriais tie stiliaus savumai atsiranda, susidarysime tam tikros krypties kūrėjo tipą. Pagaliau pažinę ir apibendrinę jo tematiką, charakteringiausius motyvus ir ideologinius pradus, turėsime visą krypties pasaulėžvalgą, kuri tačiau galios tol, kol nenutrauks jungties su anuo vieninteliu srovės vieningumo principu – stiliumi.

Jau Herderis yra nurodęs du svarbiuoju stiliaus kūrimo veiksniu: pačio kūrėjo individualybę ir istorinį gyvenamo laiko momentą. Panašių psichologinių tipų su panašiais palinkimais gali būti visur ir visuomet. Dėl to, pvz., ir vadinamo-

sios romantiškos dvasios žymių randame ne vien literatūros istorijoj žinomojo romantizmo laikotarpy, bet ir ankstyvesniais ir vėlyvesniais laikais. Šis, t. y. pabaigos 18 ir pradžios 19 amžiaus, romantizmas turi dar, be to, tam tikrų savumų, kilusių iš to būtent laikotarpio aplinkybių ir išskiriančių jį iš bendrai romantiškosios dvasios reiškinių.

Garsus šiandien Europoj meno istorikas ir kritikas Heinrich Wölfflin[7] savo knygoj *„Kunstgeschichtliche Grundbegriffe"* įrodinėja, kad plastiškuose menuose reiškiasi greta du pagrindiniai stiliai, kurių tačiau vienas ypatingai įsigalėjo Renesanso, antras Baroko laikotarpy. Apibendrindamas tų dviejų stilių savumus, Wölfflin suveda juos į penkeriopą schemą: pirmame stiliuj reiškiasi liningumas – kontūringumas *(das Lineare)*, plokštys *(Fläche)*, uždarytoji forma *(Geschlossene Form)*, daugingumas *(Vielheit)* ir aiškumas *(Klarheit)*; antrame, priešingai: tapybingumas *(das Malerische)*, gelmės *(Tiefe)*, atviroji forma *(offene Form)*, vieningumas *(Einheit)* ir neaiškumas *(Unklarheit)*. Literatūros mokslininkas Fritz Strich[8], Wölfflino dėsnį pritaikęs prie literatūros, knygoj *„Deutsche Klassik und Romantik"* randa, kad pirmąjį stilių literatūroje atitinka klasikinė kryptis, antrąjį – romantinė. Šiais dviem stiliais reiškiasi pagrindinė amžinybės ir viso meno idėja: klasikoj – tobulas išbaigimas *(Vollendung)*, o romantikoj – bekraštybė *(Unendlichkeit)*.*

Šitų dėsnių šviesoj aiškėja mum daugelis romantinės poezijos charakteringų savumų: kalbos periodų tąsumas, visa gaubiančios muzikinės nuotaikos ieškojimas, ritmo, kaip psichologinio subjektyvaus laiko išgyvenimas, literatūrinių žanrų sumaišymas, mėlynųjų tolių pasiilgimas, nakties pasaulio

* Be minėto Fr. Stricho veikalo, žr. dar: Michael Hochgesang. Wandlungen des Dichtstils. – München, 1926.

pamėgimas, fantastiškumas, pagaliau pati maištinga romantiko dvasia, neigianti visokį dėsningumą, amžinai nerimstanti, niūri ir kenčianti. Sugretinkime čia klasiškojo stiliaus *„edle Einfalt und stille Grösse“*[9], jo amžinai galiotiną, dėsningą graikų meno idealą, jo linijų aiškumą ir daiktingumą, jo pasaulio saulingumą ir gyvenimo džiaugsmą, klasiko dvasios tobulą pusiausvyrą ir harmoniją – ir mum bus aiškus dviejų meniškųjų pasaulėvaizdžių ir pasaulėžvalgų idealų skirtumas, pačios prigimties determinuotas.

III

Šitiem romantiškosios dvasios idealam pasireikšti padėjo 18 amžiaus pabaigoj vadinamojo „švietimo amžiaus“ idėjų bankrotas. Dekartinis žmogus su jo *„clara et distincta cognitione“*[10], racionalizmas ir materializmas sušablonino ir iškreipė pilnutinio gyvenimo formas ir išsekdino kūrybos versmes. Rokoko poezija merdi plokščių sąmojų, suktų gudravimų, nenatūralių, tariamai gero, o iš tiesų blogo skonio dėsnių slopinama. Atnaujinimas eina iš Rousseau mesto obalsio – „atgal į gamtą“. Prigimties žmogus su savo naiviais jausmais, su savo tikėjimu ir baime, su savo didžiu entuziazmu paskelbia kovą susmulkėjusiam racionalistui ir laimi. „Audros ir varžto“[11] bei sentimentalinio idiliškumo laikotarpis praskina kelią didesniem romantinės poezijos kūrėjam.

Be to, filosofijoj Kanto kriticizmas pakerta proto visagalybę. Schellingo „Gamtos filosofija“ užtrina ribas tarp pasaulio ir Dvasios dievybės, gamtamoksly galvanizmas[12] ir mesmerizmas[13] praskleidžia naujų slaptingų gamtos ir žmogaus galių. Visa tai kelia ir auklėja anuos romantiškuosius žmogaus dvasios palinkimus, ir tokiu būdu palankiai susidėjusi

visa to laikotarpio kultūros aplinkuma leidžia romantizmui sukrauti gražiausius savo žiedus. Atsinaujina poezijos forma ir stilius, nauji epitetai, palyginimai, metaforos, net nauji posakiai, paimti dažniausiai iš liaudies šnekos, piktina literatūros tradicionalistus, bet džiugina kiekvieną, kas turi atvirą širdį ir yra laisvas nuo įsisenėjusio skonio prietarų. Romantikų nukrypimas į liaudį yra itin charakteringas šios krypties reiškinys. Liaudies kalba, papročiai, padavimai, pasakos ir dainos, liaudies kūryboj glūdįs paprastumas ir fantastiškumas buvo plačiai romantikų panaudotos formos, stiliaus ir turinio atžvilgiu.

Romantikai, paskelbę žmoguje jausmo pirmenybę, jausmu priima aplinkinio pasaulio įspūdžius, jausmu juos ir atiduoda. Bet jausdamas pasaulį ir Dievą kaip vieną begalinę visumą, save gi patį, atskirtą ir uždarytą savo asmenybėj, romantikas jaučiasi amžinai vienišas, amžinai pasiilgstąs ir amžinai kenčiąs dėl savo atsiskyrimo. Jumoru ir ironija palydi romantikas gyvenimo menkystę ir visą jo smulkmeniškumą. Ironijos šypsniu reflektuoja jis ir savo pačio jausmus bei pastangas. Kelias gi į bekraštybę, visumą, eina romantikui tik per meilę, kuri pakeičia ir atstoja jam visus įstatymus ir dėsnius, nes įstatymas galiojąs tik laike ir laikui, o meilė esanti virš laiko ir amžinybėj jos šaknys. Taip jausdamas savo santykį su pasauliu ir visuma, romantikas vieninteliu išvadavimu laiko mirtį, kuri viena sunaikins jo vienatvės sienas ir įpins į amžiną, dievišką, begalinę visumos melodiją. Iš čia jau matome, kad idealizmas romantizmo pergyvenime gauna visai savotiškų atspalvių.*

* Plačiau žr. minėtame Stricho veikale.

IV

Bet labiausiai man rūpėjo doc. J. Tumo straipsny paliestas lietuviškojo romantizmo klausimas. Ar visi autoriaus ten suminėti mūsų rašytojai yra romantikai ir ar jų idealizmas yra romantiškas?

Pirmiausia reikia pastebėti, kad tikrojo, gryno romantizmo lietuvių literatūroj niekad nėra buvę. Tikrąjį romantizmą, kaip matėme, ugdė visa eilė istorijos eigoj susidėjusių aplinkybių ir veiksnių, kurių mūsų kultūros gyvenime nebuvo arba jų bent nejautė mūsų literatūros kūrėjai. Aš čia, žinoma, išskiriu Adomą Mickevičių, kurį pasiekė bendroji Europos kultūra ir literatūra. Šiaip jau per Vilniaus universitetą ėjęs romantizmas mūsų ano laiko literatūroj reikšmingesnių žymių nepaliko dėl to, kad nebuvo tam paruoštos dirvos ir tokių rašytojų, kuriais bet kokia literatūros kryptis būtų galėjusi reikštis. Dėl stokos istorinio momento mūsų literatūroj galėtume rasti vien tik apskritai romantiškosios dvasios reiškinių arba tik nežymių svetimojo romantizmo bei neoromantizmo atbalsių. Vis dėlto pažiūrėkime.

Doc. J. Tumas romantiškojo idealizmo reiškėju laiko Dionizą Pošką. Ir apskritai mūsų literatūros vadovėliuose tas laikotarpis dažnai vadinamas Žemaičių bajorų romantizmu. Jie mat mylėjo, idealizavo Lietuvos praeitį ir visa, kas lietuviška. Bet senovės meilė ir idealizavimas savaime nėra dar romantizmo požymiai. Ta meilė ir tas idealizavimas romantizme turi reikštis tam tikru stilium ir kilti iš romantiškosios dvasios sukurtos pasaulėžvalgos. Tuo tarpu D. Poškos raštai, ypač svarbiausias „Lietuvos ir Žemaičių Mužikas“, savo nuotaika primena mum sentimentalizmo poeziją, o savo retorišku patoso stiliumi ir apostrofomis – pseudoklasicizmo liekanas. Poškos suliteratūrintas „Mužikas“ paprastam kaimiečiui lieka visai

nesuprantamas. Mūsų poetas jam savo užuojautos nemokėjo ir nesistengė išreikšti pačios liaudies fantazijos, jausmo ir tikėjimo sukurtais vaizdais, kaip tai padarė romantikas Adomas Mickevičius „Vėlinių" II daly. Ir iš viso Poška nejaučia liaudies poezijos grožio ir, kiek matyt iš jo Žodyno pavyzdžių, gražius liaudies pasakymus vienur kitur stengiasi savaip iškreipti ir suliteratūrinti. Dionizas Poška, rodos, nė šiaip jokiais romantiškais išgyvenimais nepasižymėjo.

Iš kitų to laiko rašytojų gal tik vieną A. Strazdą-Strazdelį galėtume laikyti romantiku ir dėl jo būdo savumų, tiesa, gerokai suvulgarėjusių, ir dėl jo poezijos liaudiškumo. Stanevičiaus ir kitų Vilniaus universiteto grupės susidomėjimą liaudies dainomis, be abejo, turime laikyti romantizmo reiškiniu. Romantikas buvo ir Simonas Daukantas, kūręs fantastiškus praeities gyvenimo ir kovų vaizdus ir mokėjęs užtrinti ribą tarp pasakos ir gyvenimo. Bet niekaip negalima sutikti su doc. J. Tumu, kuris romantinės dvasios reiškėju laiko ir vyskupą M. Valančių.

Priešingai Simonui Daukantui, M. Valančiaus visas dėmesys ir energija atkreipta į dabartį, ir jo veikimas eina iš praktiškųjų gyvenamojo momento reikalavimų, kuriuos jis savo blaiviu protu moka įspėti ir įvertinti. Tiesa, ir Daukantas rūpinasi materialiais tautos gerovės reikalais, bet ne čia pasireiškė geriausios jo dvasios pajėgos ir ne čia susikristalizavo mum Daukanto dvasinis vaizdas. Tuo tarpu vyskupą Valančių pirmiausia charakterizuoja praktiškieji blaivinimo, švietimo, mokymo darbai. Šiam tikslui taikyta ir jo literatūrinė kūryba, pagrįsta didaktine nuožiūra, realistine nuotaika, realistinėmis charakteristikomis ir stiliumi.

V

„Aušros“ laikais romantiškojo gaivalo mūsų tautos gyvenime randame daugiau. Pati iracionali kovos ir tautinio atbudimo idėja yra romantinės kilmės. Bironas ir A. Mickevičius ne tik savo raštais, bet ir gyvenimo žygiais ją įkūnijo. Doc. J. Tumas sako, kad „iki šiol mūsų teoretininkai darė labai stambią klaidą, tautiškąjį savo renesansą pradėdami nuo „Aušros“ laikraščio įsteigimo, nuo Basanavičiaus ir Šliūpo“. Nenorėdamas nė kiek mažinti Vilniaus universiteto reikšmės, aš vis dėlto linkęs esu manyti, kad mūsų teoretininkai neklysta, laikydami „Aušrą“ epochiniu tautinės pažangos įvykiu. Pirmiausia dėl to, kad „Aušros“ šviesoj pirmąsyk ima aiškėti tautinės kultūrinės lietuvių aspiracijos – stoti greta kitų tautų, auklėti savo sąmonę ir kurti kultūros vertenybes tautine forma. Toliau, tik nuo „Aušros“ tautinės mūsų pajėgos iš statizmo pereina į veiklų ekspansyvų dinamizmą – ne vien tiktai atsispirti, bet ir kovoti dėl savo teisių. Ryškiausias šito perėjimo pavyzdys yra Antanas Baranauskas ir Maironis. Baranauskas, likęs anapus „Aušros“, nors daug dinamiškesnis už Strazdą ir Vienažindį, bet jojo ekspansija reiškiasi tik religinėj, ne tautinėj plotmėj. Tuo tarpu Maironis, poaušrinės ideologijos poetas, sviedžia iracionalius, bet didelės galios šūksnius: „Tik į darbą greičiau, tik mylėkim karščiau, tik, vyrai, pajudinkim žemę!“ Maironiui „Kryžius gyvatą žadėjo“ ne vien dėl to, kad „mes eldijoj Petro plaukiam“ (Baranauskas), bet kad jis gyvai jaučia gyvybės pradus tautos praeity ir dabarties pasiryžimuose. Pagaliau dar vienas dalykas, kuris „Aušrą“ daro epochiniu reiškiniu ir riša su romantizmu, tai jos liaudiškumas. Nuo šiol tautai ima atstovauti ir jos likimu rūpintis iš liaudies kilusi inteligentija. Ir visas tautinis progresas ima remtis liaudimi. Tas liaudiškumas taip giliai įsišaknijo į visą kultūrinį

gyvenimą ir literatūrą, kad net visa eilė bajorų rašytojų jam pasiduoda. Šitas kol kas dar ne formos, bet turinio liaudiškumas mūsų literatūrai yra padaręs ir nemaža žalos, ilgą laiką neleisdamas jai siekti platesnių uždavinių. Bet tokia jau buvo istorijos eigos būtinybė.

Tarp aušrininkų, be paties J. Basanavičiaus, romantiko istoriko-visuomenininko, turime vieną ryškesnį romantiką – Andrių Višteliauską-Vištelį, dainos „Op, op, kas ten, Nemunėli" autorių ir pirmąjį „Vitolio raudos" vertėją. Ne jo poezija, kurios jis daugiau nesukūrė, bet pats jo klajoklio asmuo ir jo gyvenimas gali būti pavėlavusio mūsų romantizmo pavyzdys. Kitų „Aušros", „Apžvalgos" ir „Tėvynės sargo" ideologijoj išaugusių rašytojų kūryboj romantinio elemento, tiesa, daugiau, negu pozityvistinėj „Varpo" grupėj, tačiau apskritai nusveria klasinė ir realistinė nuotaika ir forma. Pats Maironis vientiso vaizdo šiuo atžvilgiu nesudaro. Dar mažiau aš būčiau linkęs į romantikų eilę įskaityti Adomą Jakštą, kaip tai daro J. Tumas. Jakšto dogmatinis idealizmas, jo dėsningas objektyvus meno ir grožio idealas, jo pagaliau matematikon linkęs protas yra visai svetimas romantinės dvasios siekimam.

Doc. J. Tumas ypatingą vietą lietuvių romantizme skiria Vydūnui: „Šis žmoniškumo apaštalas Vydūnas yra gryniausias vokiečių romantininkų tipas, Šelingo, Tyko, Novalio pakartotojas". Tiesa, kad Vydūnas yra didelis idealistas. Bet jo idealizmas man neatrodo romantiškas. Vydūno teosofiška pasaulėžiūra, skirstanti pasaulio visumą laipsniško tobulumo skrituliais, ir išimtinai dorovinis žmogaus gyvenimo ir jo žygių vertinimas sulig laipsnišku jo pasiūgėjimu arba tobulėjimu yra visai priešingas romantiškam chaosui, niveliuoja žmogaus aistrų žaismą, stato griežtas ribas tarp dorovės ir nedorybės ir sumechanina visus dvasinio gyvenimo pasireiškimus. Romantiškieji Verteriai, Volžanai, Korsarai ir Konradai Vydūno

pasaulėžvalgoj visai nėra galimi. Vydūno pasaulėvaizdžio ir gyvenimo koncepciją visai atitinka jo estetizmas, kūrinių struktūra ir stilius. Emociingumui, iracionaliam gaivalingumui, svajingumui čia visai nėra vietos.

Aš nebūčiau linkęs laikyti romantiku nė patį Vaižgantą, kurio stilius, charakteristikos, vaizdai pasižymi dideliu reljefingumu, kontūringumu ir daiktingumu. Klasikinis aiškumas ir realistinis pastabumas plius temperamento judrumas sudaro vyriausius Vaižganto stiliaus savumus. Vaižgantas savo „Pragiedruliuose"iškėlė dvi viso gyvenimo galias ir du vyriausius kultūros veiksnius: blaivaus proto bei stiprios valios valdomą pozityvų darbą ir mistinę iracionalią iš sielos gelmių einančią nuojautą, kuri atskleidžia gamtoj ir žemėj daugelį gūdžių paslapčių ir negyvuose daiktuose apreiškia Dievybės balsą. Pirmoji galia reiškiasi Gondingoj su savo „protais-naujienomis", antroji – Vaduvų krašte. Šis Vaduvų kraštas yra daugelio romantinių elementų rinkinys. Čia ir romantinis peizažas, ir pasakingumas, ir žemės dievinimas, ir Juodžiaus kelmas, ir Alaušo varpas, ir dendrolateris Valeras. Surinkęs tiek turtingos romantiškos medžiagos, Vaižgantas vis dėlto panaudojo ją neromantiniu būdu – neromantiškai pergyveno. Dėl to Vaduvų kraštas, nors ir labai įdomus, mažiau mus įtikina, negu Gondinga. Dalykas tas, kad Vaižgantas, kurdamas pasakiškai romantišką Vaduvų kraštą, tuo pačiu metu tarsi bando nuplėšti nuo jo paslaptingumo skraistę. Jis pasaką, sapną nori paversti tikrove, tuo tarpu kai tikras romantikas tikrovę pasaka paverčia. Vaižganto Napalys, kraustydamasis į Gondingą, džiūgauja realistiškai išsiaiškinęs savo sapną: „Tad valio Lietuva – mano pasaka, mano Gamta – Karalaitė, mano Visuomenės Žmonės – Karaliai: aš jūsų ricieris!" O Sauliukui milžinkapy užkeiktas ir taip jį jaudinęs stebuklingas Lietuvos Žodis su užkeikta kariuomene tampa paslėptais kalne iš Prūsų atgabentais lietuviškais raštais. Tokiu būdu ir čia matome,

kad senesniųjų mūsų rašytojų kartos neabejotinas idealizmas ne visados gali būti pavadintas romantiškuoju. Turiu dar pabrėžti, kad tos kartos kūryba, imdama savo objektu dažniausiai visuomeninę patriotinę ideologiją, o per maža kreipdama dėmesio į formos pusę bei kūrybinio veiksmo ugdymą, nėra tinkama sprendžiamam klausimui nagrinėti medžiaga.

VI

Grąžinus spaudą, lietuvių literatūroj pasirodė naujų reiškinių, ir tas tautinės energijos ekspansyvus dinamizmas, kuris nuo „Aušros" buvo pasireiškęs visuomeninėj ir politinėj srity, dabar ima kilti ir meno kūrybos plotmėn. Mūsų literatūros buitis tuo metu atrodo labai menka. Daugelio patriotų eilininkų raštai stovi žemiau kritikos, turinio tuštumas ir formos sušablonėjimas rodo nuoširdaus jausmo ir išgyvenimo stoką.

Pirmas, kuris tikrai romantišku idealizmu ir maištingumu pradėjo kovoti dėl mūsų literatūros atnaujinimo, buvo Jaunutis Vienuolis – Herbačiauskas. Jisai vienas iš pirmųjų „Eršk ėčių vainike"[14] ir „Gabijoj"[15] iškėlė formos problemą ir nurodė į tautosakos poeziją – dainas ir pasakas kaip į priemonę tai problemai išspręsti. Jaunučio Vienuolio balso, per daug nepaprastai pakelto, tada dar maža kam buvo klausyti. Tačiau nauji to laiko mūsų literatūros reiškiniai vis dėlto derinasi su jo paskleistais obalsiais. Tai buvo visai naujo stiliaus dviejų dzūkų: Liudo Giros ir Vinco Krėvės neoromantizmas – ir pirmieji dideli kūriniai „Šarūnas", „Dainavos šalies padavimai", „Kerštas" ir naujos formos lyrikos.

Neoromantizmo atmainos naujojoj lietuvių literatūroj ligi paskutinių laikų leidžia dar vis naujų atžalų.

1927

Naujosios lietuvių literatūros angoje

Tautos dvasia ir tautinė forma

1904-tieji ir 1905-tieji metai turi epochinės reikšmės lietuvių literatūros istorijoj. Spaudos grąžinimas, Didysis Vilniaus Seimas ir šiokios tokios laisvės visuomeninio veikimo srity pažadino daug naujų ateities vilčių visiem, kieno tautinė sąmonė buvo subrendusi, o kūrybinė galia neišblėsusi. Tačiau, aiškus dalykas, nė viena, tegu ir griežčiausia epochinė data, niekados neįstengs nutraukti senojo laikotarpio gijų ir viso gyvenimo pasukti į naują kryptį. Lietuvių literatūroje šitas dėsnis matyti aiškiau negu kitur. Senojo „Aušros" ir „Varpo" laikotarpio ideologija ir kūrybiniai pradai ne tik neišnyksta po 1904 metų, bet literatūroje pasiekia puikiausio klestėjimo ir dar ilgai eina greta su naujais reiškiniais, savo populiarumu šiuos net aplenkdami. Maironio patriotinė lyrika ir poemos tik dabar randa tobulą savo formą, prigyja plačiuose visuomenės sluoksniuose ir tebežadina širdis tautinio romantizmo ir kovos entuziazmo obalsiais. Ir jeigu 1904 metai laikomi ir literatūrai epochiniais metais, tai ne dėl to, kad čia būtų buvusi išsisėmus senojo laikotarpio medžiaga, išblėsusi dvasia, bet dėl to, kad dabar randame pasireiškiant naujų pradų, kurie apvaisina kūrybinę tautos galią, daigina ir ugdo naujų vertenybių, suprantamų ir priimtinų tiktai laisviau ir plačiau atsikvėpusiom krūtinėm. Kūrybinė tautos galia ieško aukštesnių ir tobulesnių pasireiškimo lyčių – ir tai, kas seniau kūryboje buvo vientisa ir nedaloma – veiksmas, daina, kova dėl tautos idealų, – dabar ima skaidytis į praktiškąją ir estetiškąją kūrybinės tautos galios pasireiškimų plotmę.

Tai yra tautinės sąmonės ekspansijos šuolis į naują dvasios reiškinių sritį. Šuolis nuosakus ir iš anksto paruoštas. Jau paskutinysis 19 a. dešimtmetis „Aušros" ir kitų veiksnių įtakoje lietuvių tautos sąmonę gerokai pastūmėjo į veiklaus dinamizmo ekspansijos kelią – bet tik vienu visuomeniniu-politiniu-patriotiniu atžvilgiu. Lietuvių tauta nori ne tiktai išlaikyti *status quo*, išvengti mirties, kaip matome per visą 19 a. ligi „Aušros", bet pasiryžta iškovoti tinkamesnių kultūrinio gyvenimo sąlygų. Ji jau ieško to gyvenimo konkrečių lyčių ir bando atsiimti pereitais amžiais prarastas pozicijas. Atitinkamai ir to laiko poezija yra tiek agresyvi tautiniu politiniu atžvilgiu, kiek A. Baranausko poezija buvo agresyvi bažnytiniu politiniu atžvilgiu. Susikuria visa eilė obalsių, šūksnių ir motyvų – ar tai romantiškai patriotinių, ar tai pozityvistiškai visuomeninių ir politinių, kurie dar skamba ligi pat Didžiojo karo metų. Šito visuomeninio patriotinio dinamizmo išdava yra ir Kudirka, ir Vaičaitis, ir Jonas Žilius-Jonila, ir Maironis, ir visa eilė kitų mūsų to laikotarpio literatūros kūrėjų.

Bet dinamiškoji tautos energija pilnutinio kultūros gyvenimo aplinkybėse reiškiasi ne vien politinėj patriotinėj visuomeninėj plotmėj. Ji veržiasi ir į kitas sritis, ieškodama tobulesnių, pastovesnių ir visuotinesnių įsikūnijimo formų. Viena tokia aukšta kūrybinės ekspansijos sritis yra menas ir literatūra arba, tiksliau sakant, formalinis meno ir literatūros atžvilgis. Pilnutinio kultūros gyvenimo aplinkybėse šitas formalinis meno ir literatūros atžvilgis, arba stačiai forma, sudaro atskirą individualinės ir tautinės sąmonės pasireiškimo sritį – ir tai daug aukštesnę negu idėjinis, žodžiais reiškiamas jos turinys. Nes idėjinis turinys visados yra daugiau ar mažiau visuotinas, bendras kaip atskiriem kūrėjam, taip ir atskirom tautom. Ir vien iš to, kaip atskiras kūrėjas ir tauta tą visuotinąjį turinį priima, pergyvena ir išreiškia, kyla ir individualinės,

ir tautinės meno savybės, kuriose ir atsispindi ryškiausi dvasios, sielos bruožai. Poetas, – šiuo vardu vadiname apskritai literatą menininką, – kultūringoj visuomenėj kurdamas savo meną, rūpinsis ne vien idėjiniu jo turiniu, ypač ne vien visuomeninėmis, patriotinėmis ir politinėmis problemomis, bet ypatingu būdu ugdins, tobulins ir gilins savo meno formą, kad ji būtų tinkamiausia jo pasaulėvaizdžio reiškėja, kad ji taptų gražiausiu jo ir jo tautos sielos atspindesiu.

Taigi šita formalinė mūsų literatūros pusė sąmoningai imama ugdyti tiktai po spaudos grąžinimo ir 1905 metų revoliucijos, kai atsirado pilnutinio kultūrinio gyvenimo sąlygų bent minimumas: spaudos laisvė ir viešo organizuoto veikimo galimumas. Šiame laikotarpy tad dailioji lietuvių literatūra pradeda normalų ir sąmoningą gyvenimą, rūpindamasi ne vien svetimais pritaikomaisiais tikslais, bet auklėdama ir savo meniškąją sielą ir ieškodama sau tinkamo rūbo.

Kaip pačiam poetui, taip lygiai ir kritikui dabar pasirodo be galo svarbu kaip nors rasti, pajusti ir sučiupti tą savo tautos dvasią ir tą atžvilgį, kuriuo lietuvių santykiavimas su pasauliu ir gyvenimu skiriasi nuo ruso, lenko ar vokiečio santykiavimo. Ieškoma etninių individualinių lietuvio būdo bruožų, kreipiama ypatingo dėmesio į liaudį ir jos kūrybą – dainas ir pasakas ne etnografijos, filosofijos, istorijos tikslam, bet tautiniam išsireiškimo būdui ir formai suvokti.

Šito naujo laikotarpio idėjų ir obalsių ankstyviausiu reiškėju aš laikyčiau *J. Herbačiauską-Jaunutį Vienuolį*[16] ir to laiko spaudoj pasirodžiusius jo straipsnius, išleistus rinkiny „Eršketčių vainikas“, Krokuvoj, 1908 m. Drįstu manyti, kad Herbačiauskas, kaip tada, taip ir lig šiol, savo keisto tono raštuose bus pagavęs kone visus opiausius mūsų kultūrinio gyvenimo reikalus, net ir tokius, kurie nepasiekė viešosios opinijos ir visuomenės sąmonės. Galima, žinoma, ir ranka

numoti į jo keistuoliškus šūkavimus, bet kartą suradę tų šūkavimų priežastis, turėsime rimtai susimąstyti. Jis ano meto literatūriniame sąjūdy naujojo laikotarpio obalsius garsiausiai iššaukdino. Jis, tiesa, dažnai esti per daug vienašališkas, einąs į kraštutinumus, bet naujų idėjų kovotojas kiekvienas tokis yra ir turi būti. Jis kompromisų nežino ir jo galia – aklas pasitikėjimas savo idėjų teisingumu. Juk jeigu kuris nors naujos krypties pionierius, išmintingai pasvarstęs ir kritiškai kovojančias puses įvertinęs, paskelbtų: vyrai! mano obalsiai labai teisingi ir išganingi, bet mano priešininko taip pat ne visai blogi, – tai jis nieko neįtikintų ir nieko paskui save nepatrauktų. Idėjos užsidegėlių mes per maža turime, dėl to toks pilkas, nuobodus ir nevaisingas yra mūsų gyvenimas.

Negausios lietuvių visuomenės gyvenimą kalbamojo laikotarpio pradžioj nepaprastai stipriai buvo sukrėtusi 1905 metų Rusijos revoliucija, persimetusi ir į Lietuvą. Laisvės idealas žavėjo daugelį, bet vieni jį suteršė kruvino banditizmo klane, kiti, perėjus pirmam entuziazmo karščiui, jo išsižadėjo dėl karjeros, oportunizmo ir sveiko šalto proto sumetimų. Tą mūsų visuomenės 1905 metų laisvės troškimą ir kartu nepriaugimą ligi laisvės ir nesugebėjimą orientuotis laisvės siekimo priemonėse Herbačiauskas skaudžiai pašiepė gal ir nepriimtinos formos satyra „Laisvės perėtojas“. Atmetę visą okultistinių formulių balastą, tikrai rasime toje „pasakoje“pačio autoriaus suformuluotą ne tik laisvės, bet ir kiekvienos kūrybos aukščiausią dėsnį: „Viskas, kas tik išsiperėjo smegenyse, o ne širdyse, būtinai turi stipti nuo šalčio! Laisvės garsintojas be širdies – tai vien tik špukas, pabalda, viesula“*.

Stojus mūsų literatūrai į meno kelią, nepaisant visuomenės nepribrendimo, tuojau kyla visa eilė problemų, kuriom

* Herbačiauskas J. Erškėčių vainikas, p. 41.

reikia ieškoti išsprendimo. Ir visi tie metai – tai yra ieškojimo metai. Bet kas gi yra pagaliau ir visa kūryba, jei ne nuolatinis ieškojimas? Ir visai teisingai Jaunutis Vienuolis sako, kad „dėl manęs literatūra – tai dvasiško susipratimo kelias! Tai ne „galas paskutinis", ne „tiesa paskutinė", bet vieno tik paskutiniojo dalyko ieškojimas. Juk supranti, kad ne vis tiek „ieškoti" ir „atrasti"... Kas ieško, tas daug kenčia, skundžiasi, aimanuoja, šaukia, grasina – žodžiu, reiškia to ieškojimo balsą. Kas randa, tas jau džiaugiasi ir ... tyli – jau neturi balso, jau neturi reikalo šaukti"*.

Tuo metu visas ieškojimas ir kūryba ėmė būti kreipiama tautiškumo linkme: mūsų literatūra turi būti tautinė. Tautinė ne vien turiniu, bet ir forma, kaip tautinės sielos reiškėja. Mūsų senesniosios kartos rašytojam ši problema nebuvo problema, bet savaime suprantamas ir išsprendžiamas dalykas: rašyk skaudamaisiais reikalais, žadink tėvynės meilę, dainuok apie garsius senovės didvyrių žygius, tai ir bus tautiška poezija. O kiek vėliau dėmesys nukrypo į liaudį, tai vėl: rašyk liaudžiai suprantama kalba, piešk jos gyvenimo vaizdus – ir tavo kūrinys bus tautiškas. Dabar nebe taip. Nauja, meniška prasme suprastas tautiškumas kelia visą eilę jau aukščiau nurodytų klausimų, kuriuos galime sublokšti į du pagrindiniu: kokia yra lietuvių tautos siela ir kokia gali būti jos pasireiškimo tautinė forma? Šitie klausimai tebėra gyvi ir aktualūs ligi šios dienos – toki jie bus ir ateity, nes jie tai yra anas vaisingas ieškojimo bei neradimo kelias, kuriame nejučiomis kuriasi tautinė literatūra. Šitie klausimai raudona gija tęsiasi ir to laiko Herbačiausko raštuose. „Erškėčių vainike" jis ilgisi tautos širdies, jis skatina pažinti patiem save, jis ieško, kur mūsų tautybės dvasia. Tai buvo dar tautinio romantizmo laikai, tad

* Ibid., p. 70.

nenuostabu, kad ir jaunųjų rašytojų žvilgsnis krypo į išidealizuotą praeitį. Bet jie praeity ieško gilesnės prasmės negu patriotinių romantikų susižavėjimas ir garbė dėl garsių senolių žygių. „Pirmiau, negu atsakyti (kas gi ta mūsų tautybės Dvasia?), reikia giliai atjausti ir suprasti Lietuvos praeities senobinį „testamentą"ir šios gadynės „troškulį", reikia norėti ir mokėti „atskaityti Lietuvos istorijos faktuose mūsų tautiškos idėjos ženklą", reikia sutvarkyti širdį ir protą – jausmus ir protavimus – istoriosofiškos pažvalgos prityrimus, – žodžiu sakant, reikia sutverti sintetiškai metafizišką lietuvių tautos idėją, kuri būtų ne užsigynimu, ne išsižadėjimu mūsų „stabmeldiškos" istoriškos praeities (kaip nekurie lietuviai šviesuoliai daro), bet jos atpirkimu aukštesnio dvasiško, kultūriško susipratimo tvarkoje".* Herbačiauskas, kaip ir visi romantikai, tiesa, klydo manydamas tautos dvasią sugausiąs „stabmeldiškoj, istoriškoj praeity", bet didelę pažangą daro reikalaudamas „sutverti sintetiškai-metafizišką Lietuvių tautos idėją", „atskaityti Lietuvos istorijos faktuose mūsų tautiškos idėjos ženklą" ir aną stabmeldišką praeitį „atpirkti aukštesnio dvasiško, kultūriško susipratimo tvarkoje".

Tautos sielą išvaduos ir apreikš tiktai Genijus – visų geriausių kūrybinių tautos galių simbolis – „mistiškas sujungimas žemės piemenėlio ir dangaus karžygio dvasių"** Žemės piemenėlis ir Dangaus karžygis! Ar bereikia gražesnio, gilesnio ir teisingesnio lietuvių tautos Genijaus aptarimo! Ir naujosios mūsų literatūros angoje niekas nėra su tokiu entuziazmu to Genijaus šaukęs kaip J. Herbačiauskas. Ir niekas nėra taip negailestingai plakęs dvasinį snaudulį ir sukerpėjimą kaip jis. Nes Tautos Genijus yra pati gyvybė ir pati meilė. Jis yra

* Ibid., p. 30.

** Gabija, p. 6.

romantinės mistikos padarinys. O gyvena jisai – „šitai mūsų kultūros griuvėsiuose – kaip prakeikta Vėlė! Ežerų gilumoje paskandintuose Varpuose! Lietuvos žemelės aimanojime – miglų ir ūkanų ašarojime! Mūsų gamtos audriškai – gaivališkame judėjime ir tylingame – lyg miegantis kūdikis – atsilsėjime! Galiausiai mūsų širdyse – kaip aimanuojantis balsas, šaukiantis: Excelsior! Excelsior!"* Ir Herbačiauskui, kaip Vydūno Duobkasiui, gyvieji stojas iš kapų, nes „kiekvienas Lietuvos piliakalnis daugiau turi gyvenimo dvasios kaip svetimi „filiozofiški stabai".

Herbačiausko iškeltų Tautos dvasios ir tautinės kūrybos problemų anais laikais teoretiškai niekas nenagrinėjo, bet mūsų literatūros kūryboj randame jom aiškią paralelę. Daugelio to meto ir vėlesniųjų iškilos į Lietuvos senovę ar liaudies padavimus bei kūrybą, o pirmoj eilėj Vydūno „Probočių šešėliai", „Amžina ugnis", „Mūsų laimėjimas" ir Vinco Krėvės „Šarūnas", „Dainavos šalies padavimai", „Skirgaila" ir „Likimo keliais" eina Herbačiausko suvokta linkme. Tas dar labiau paaiškės, kai pasakysime, jog tautybės dvasią Jaunutis Vienuolis mato „pirmių pirmiausiai paslaptingame religiško troškimo šaltiny" ir „tautybės Legendoje, t. y. tautiškos rinktinės vėlės prakilniai individuališkame to religiško troškimo išreiškime (Lietuvos mitologija, dainos, pasakos ir t. t. – *V.M.-P.*) kaipo tautiškam, kategoriškai imperatyviškam pavyzdy".** Ir čia jau visai arti prieiname prie tautinės poezijos formos klausimo.

Pirmas dalykas, kuris krito į akis jaunesniem sąmoningiem literatam, tai buvo mūsų poezijos formos monotonija ir sušablonėjimas, kokio net anksčiau mūsų literatūroje nebuvo

---

* Gabija, p. 9.

** Herbačiauskas J. Erškėčių vainikas. p. 32.

buvę. Donelaitis rašė gražia metriška eilėdara, glaudžiai susijusia su jo poezijos stiliumi ir nuotaika, 19 amžiaus poetai eiliavo silabiškai, Vienažindys dainavo lanksčiais savo melodijų ritmais, net sunkoka, rimta Kudirkos ritmika nėra šabloniškai nuobodi. Tačiau jau tuo pat metu sausa mechaniška toniškoji eilėdara elementarinėmis formomis įsigali vis labiau ir labiau. Ja rašė Maironis ir savo elementariniu skambumu bei lengvumu galutinai visus jai pavergė. Ji tampa klasiška forma. Visas poetų dėmesys buvo nukreiptas į turinį, į prakilnias mintis, į Tėvynės meilę, o iš formos buvo reikalaujama, kad ji būtų tik lengva, skambi, arba dar dažniau – vien taisyklinga. Apie esminį tikros klasiškosios formos tobulumą, apie jos niuansus bei efektus ir išvidinį harmoningumą niekas negalvojo.

Keliant literatūrą į aukštesnę meno plotmę, toliau taip būti negalėjo. Ir štai matome pastangų, ieškant tautinės formos, atnaujinti iš viso poezijos formą. Pasirodo visa eilė „naujoviškai" rašančių poetų. Konservatyviškoji kritika su A. Jakštu priešaky juos pliekia ir duoda progos Herbačiauskui paleisti visą eilę paškviliškų, bet dažnai labai prasmingų replikų. „Trokštam naujos, atnaujintos dvasios, o tačiau saldžiai mėgstam senas, sutrūnėjusias formas! Štai tragikomiškas apsireiškimas, – pradeda jisai savo „Tautiškos literatūros klausimu žodį"*. Šitos senos, sutrūnėjusios formos kyla, autoriaus nuomone, iš „kažin kokio nepamatuoto, siaurai apriboto, tartum žargoniško klasicizmo", pamėgdžiojimo – „beždžionybės". Iš to einąs „populiariškas šablonas – maniera, literatūriškas biurokratizmas, kenkiąs individuališkam minties ir jausmo išsireiškimui"**.

* Ibid., p. 44.

** Ibid., p. 46.

Sustingimą, šabloną ir manierą autorius mato ne vien mūsų poezijoj, bet ir prozoj. Mūsų beletristika formos atžvilgiu esanti rusų Garšino, Čechovo, Gorkio, Andrejevo, Korolenkos ir kitų įtakoj, dėl to didesnė mūsų rašytojų dalis suvis nebeturi „tautiškai lietuviško, originališko stiliaus", nebeturi kūrybinės iniciatyvos ir laikanti savo uždaviniu „duoti teisingiausias, fotografiškas kasdienio gyvenimo kopijas-vaizdelius". Jeigu pridėsime dar, kad poezijos formas diktavo mum rusų klasiškosios formos poetai Puškinas, Lermontovas, Fetas ir kiti mažesnieji, tai iš tiesų turėsime pripažinti, kad rusų literatūros įtaka buvo labai didelė.

Savo puolimus prieš tas svetimas ir sušablonėjusias mūsų literatūros formas Herbačiauskas remia visai teisingu samprotavimu: „Ne forma mintį ir jausmą, bet mintis ir jausmas formą gimdo, tveria. Negalima dar neužgimusiai minčiai, dar neapsireiškusiam jausmui *a priori* duoti by kokią, nors ir tuomkart geriausia pripažintą formą. Forma gema, tveriasi vienkart su minčia, su jausmu. Kiekvienam jausmui, kiekvienai minčiai harmoniškai atsako tam tikra, anaiptol neskolinta forma, nors ir prieštaraujanti miegalių formališkam konservatizmui"*. Yra buvę, tiesa, formos evoliucijos istorijoj momentų, kada griežtai nustatyta, suakmenėjusi forma savo dėsniais veikė minties, jausmo išreiškimo eigą, kada tercina, sonetas, trioletas, oktava rinkos sau atitinkamą turinį ir spraudė jį į ankštus savo rūbus, bet tie momentai jau praeity, o ir jie niekados neapimdavo viso įvairaus ir gyvo poezijos gyvenimo. Naujaisiais gi laikais, pradedant romantizmu, turinio ir formos santykiavime turiniui yra laisvas formos pasirinkimas. Lietuvių poezijos turinys turėjo būti jaunas! Jaunas ne silpnumu, bet jaunas drąsiais užsimojimais, viltimis, ilgai varžyta ir

* Ibid., p. 45.

pagaliau išsprogusia galia, – jaunas visais tais lietuvių tautos idealais ir galimumais, kurie po 1904-1905 metų spanginančiai šviesiai nušvito idealistiškai nusiteikusiose galvose. Tokia dvasia ir toks turinys, tų entuziastų nuomone, turėjo kurti tokias pat naujas, nepaprastas, audringas, originališkas ir drauge tautiškas formas. Tuo tarpu koks užsivylimas: „Mūsų jauna poezija!.. Nuobodu skaityti tos mūsų „jaunos" poezijos veikalus: miegas stačiai marina! Tie veikalai – tai tartum maži vaikai su... žilais plaukais... Beveik visi mūsų dainiai migdo visuomenę formos, o ypač ritmikos, nuobodumu – monotonija! Beveik visi, tartum ant tų patyčių, įsimylėjo sapno formoje... Mūsų poezijai trūksta narsumo, gaiviališkumo, kosmiškos gaidos skambėjimo! Mūsų poezija – tai ne įvairių įvairiausių balsų symphonija, bet be galo monotoniškai sentimentališkas dejavimas vienu ir tuo pačiu balsu – be įvairios moduliacijos..."*.

Ir toliau Herbačiauskas meta aniem laikam per ankstyvus, bet charakteringus obalsius: „Šalin pergyventų, seniai jau iš dvasios vidurių išspjautų, apipelėjusių formų klasicizmą! Pirmyn ženkim! Tverkim vis naujas, vis turtingesnes, vis gražesnes gyvenimo formas! Nesibijokim nei skausmo, nei persekiojimo! Tvėrimo dvasia su mumis – mumyse!.. Jaunos Lietuvos dvasia privalo apsireikšti jaunoj pavasario formoj! Gana jau tos ritmiškos monotonijos, gana jau to „klasiško stenėjimo!" Penkis amžius miegojom, dabar gi laikas susijaudinti audriškai! Jaunos Lietuvos balsas tekelia iš numirusių, tešaukia galybės balsu: „Kelkitės, miegaliai! Kelkitės, apjakėliai! Kelkitės, lavonai! Kovon eikit! Laisvę, Garbę tverkit! Gyvenimo biaurybes naikinkit! Neišdžiūvo ir niekados neišdžius tas mūsų tautybės šaltinis, iš kurio yra pasemtos

* Ibid., p. 46.

Lietuvos dainos, mitai, legendos. Taigi semkim iš to gyvo šaltinio visas mūsų meniškas spėkas ir tverkim dar gražesnę, dar galingesnę Jaunos Lietuvos legendą!"*.

Lengva pažinti šituose šūkiuose senuosius Vinco Kudirkos „Varpo" garsus: „Kelkite, kelkite, kelkite!..." ir įkvėptus Maironio graudenimus: „Kur šiandieną Jinai – miega jos milžinai"... ir „Štai penketas amžių – naktis be aušros"... ir „Tik vyrai, pajudinkim žemę!" Tik čia visi šitie obalsiai transponuoti į kitą plotmę. Kudirka ir Maironis kelia pilietinę, patriotinę lietuvio dvasią, Herbačiauskas gi žadina menišką, artistinę jo psichę. Ten buvo turinio pasiilgimas, čia – formos pasiilgimas. Štai ryškiausias dviejų laikotarpių veidas, jų skirtumas ir laipsniškas tautinės sąmonės brendimas.

Pateisindami Herbačiausko pastangas istoriniu atžvilgiu kaip gyvą ir būtiną to laiko reiškinį, mes vis dėlto negalime pripažinti, kad jos, objektyviai imant, būtų visai teisingos. „Erškėčių vainiko" autoriaus ir jo vienminčių be atodairos klasiškosios formos iš mūsų literatūros gujimas yra vienpusiškos opozicijos reiškinys. Klasiškąja forma poetas gali sukurti lygiai originalų pasaulėvaizdį, o savo išgyvenimu gali ją atgaivinti ir visą kūrinį išgelbėti nuo rutinos, šablono ir sustingimo. Klasiškoji forma tinka ir tam turinio su forma santykiavimo momentui, kada turinys, pasirinkdamas sau formą, gema kartu su ja, nes ir klasiškoji forma yra tiek įvairi ir lanksti, kad gali prisitaikinti visokiem minties ir jausmo niuansam. Taigi ir visokie individualiniai bei tautiniai ypatumai nežus nė klasinės formos poezijoj.

Šiandien mes matome, kad nei Herbačiauskas, nei kas kitas kaip nenurodė ir neaptarė konkrečių tautinės dvasios ypatybių, taip lygiai nesukūrė nė kokių nors specifinių tautinių

* Ibid., p. 54.

poezijos formų. Ir vargu ar kas nors kada tokių sukurs. Laikui bėgant ir etniniam lietuvio inteligento tipui aiškėjant, eis ryškyn ir tautinės mūsų literatūros bei meno žymės, bet tokio aiškaus masto, kuriuomi vaduodamies galėtume neklystamai spręsti, kuri forma tautinė, o kuri ne, turbūt niekad neturėsime.

Ir dar vienas dalykas. Šiandien mum aišku, kad tie griežti naujos formos reikalavimai mūsų literatūroj anuo metu nė negalėjo būti įvykinti. Meno gyvenime tokis griežtas šuolis būtų stačiai neįtikimas ir nesuprantamas. Naujų formų pasirodymas esti prirengtas istorijos eigos ir ilgų kūrybos tradicijų. Tuo tarpu mūsų literatūra tokių tradicijų neturėjo, o ir šiandie maža jų teturi. Pirmame 20 amžiaus dešimtmety mūsų literatūros formos buvo tokios, kokios tik ir tegalėjo nuosakiai gimti iš visos mūsų tautos gyvenimo sąlygų ir vyriausiojo literatūros uždavinio – kelti tautinę visuomeninę tautos ideologiją ir sąmonę: turinio literatūra. Pagaliau visuomenė buvo dar nepriaugusi aukštesniam meno gyvenimui – ir naujos formos iš anksto jau buvo pasmerktos likti nesuprastos ir nudžiūti. Ir Herbačiausko pašieptas nuogąstavimas, kad „lietuvis lietuvio (tegu V. Dievas saugoja) gali nesuprasti", buvo visai realus.

Vis dėlto nauji tautinės formos obalsiai buvo ne tiktai epochai charakteringi, bet tolimesniame mūsų literatūros kely ir vaisingi. Paimkime paties Herbačiausko 1907 metais redaguotą „Gabiją", paimkime vėliau „Vaivorykštę"[17] ir dar vėliau „Pirmąjį barą"[18], tai pamatysime, kad visi tie leidiniai yra tų pačių formos atnaujinimo obalsių vaisiai. Kaip Herbačiauskas, taip ir Liudas Gira, nors daug mažiau linkęs į revoliucinį kraštutinumą, pradėjęs redaguoti „Vaivorykštę", vienam jaunam savo bendradarbiui rašo, skatindamas jį mesti kitų jau vartotus ir nuvalkiotus išsireiškimus ir „it tas kūlgrauža skulptorius, kalti vis naujas formas".

Panašiais obalsiais ir „Pirmojo baro“ sumanytojai 1915 metais suspiečia aplink save būrį jaunų rašytojų, parodžiusių jau daugiau meniškos sąmonės ir savo tikslų nusimanymo. Pagaliau tą patį atnaujinimo obalsį jau po Didžiojo karo iškelia „Keturių vėjų“ grupė, ieškodama pavyzdžių savo revoliucinėm formom taip pat ir tautosakoj.

Tokiu būdu tautiškumo ir formos atnaujinimo ieškojimas sudaro naujojoj literatūroj jau tam tikrą tradiciją ir nubrėžia istorinį jos kelią. Šitoj bendroj mūsų naujosios literatūros evoliucijos eigoj darbuojasi įvairaus talento ir įvairių krypčių rašytojai. Vienus tie tautiškumo ir atnaujinimo obalsiai palietė daugiau, kitus mažiau, bet jų įtaka visoje literatūroje yra žymi.

Nuo pat kalbamojo laikotarpio pradžios ryškiausiai susiformulavo ir pasireiškė liaudies dainų naudojimo srovė. Jau Herbačiauskas, kaip anksčiau buvo minėta, ieškodamas tautos dvasios „tautybės Legendoje“, tautiškos rinktinės vėlės išreiškime „kaipo tautiškam, kategoriškai – imperatyviškam pavyzdy“, kreipė dėmesį į tautosaką ir jos formą. Trejais metais vėliau (1910) Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė rašo ta pačia prasme: „Taigi, kas yra mūsų dainos dėl mūsų? Jų prasmė ta, kad tenai uždarytas didelis mūsų dailės gyvenimo periodas. Tenai išreikšta tautos siela ir jos gaminimas, tenai – pirma gryna Lietuvos poezijos pradžia. Nieko tobulesnio tame atvejuje neturime ir iš ten reikėtų ieškoti pamokymo, kokiais takais turi žengti naujoji poezija... Reikėtų mums poezijoje pirmučiausia grįžti prie dainų, prie tų išrinktųjų, persiimti jų formos tobulumu ir suprasti, kad poezija turi plaukti iš širdies“*. Toje pačioje knygoje M. Čiurlionis liaudies dainų melodijas laiko pagrindu lietuviškai tautiškai mu-

* Čiurlionienė-Kymantaitė S. Lietuvoje, p. 33, 34.

zikai kurti. Dar trejais metais vėliau „Vaivorykštės“ redakcija skelbia: „Mūsų liaudies dainos – tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai mūsų poetams“* ir norėdama tuos pavyzdžius kuo plačiausiai išgarsinti, įveda į savo žurnalą liaudies dainų skyrių.

Mūsų poezijos kūryboj liaudiškos dainiškos srovės pionierium naujojoj mūsų literatūroj reiktų laikyti Joną Jonilą – Žilių[19], kuris daug anksčiau negu visos teorijos ir obalsiai, nes jau 1892 m., rašo savo „Dainų pynes – piešinėlį iš kaimiečių gyvenimo“, pasirinkęs, kaip pats sako, „tokią nepaprastą minčių išreiškimo formą ir tokį keistą stilių“**, būtent, liaudies dainų stilių. Jono Žiliaus pastanga suliteratūrinti liaudies dainų formą ir panaudoti ją fragmentiškai epinio pobūdžio konstrukcijai yra tikrai įsidėmėtina, bet ilgiau tuo tarpu ties ja nesustosime.

Bet tikri, jei taip galima pasakyti, programiniai liaudies dainų sekimo poetai – tai Liudas Gira ir Vincas Krėvė. Jų sukurta liaudies dainų forma ir stilius vietomis pasiekia aukščiausio artizmo ir kartu... tobulos kopijos vertingumo. Toliau šia kryptimi eiti nebėra prasmės. Belieka vaisingas ir tolimas kelias per tautosaką į tautos dvasios gelmes, ieškoti tų lietuviškos sielos ypatybių, iš kurių kūrėsi ir tebesikuria tautiniai visos mūsų kultūros požymiai. Toliausia tuo keliu bene bus nuėjęs Vincas Krėvė.

1928

---

* Vaivorykštė. – 1913, p.168.

** Jonas Jonila. Veikalai, I pluoštas, p. 87.

Idėjiniai Vinco Krėvės kūrybos pradai

20 metų literatūros darbo sukaktį minint 1926 m.

Santykiavimas meno kūrybos su gyvenimu ir su išoriniu pasauliu apskritai yra ne tiktai teoretinės estetikos ginčų medžiaga, bet ir reali meno pasiskaidymo srovėmis ir kryptimis priežastis. Aišku, kad senoviškoji „tikrovės pamėgdžiojimo" ir naujoviškoji „tikrovės paneigimo" pažiūra praktikoje priveda prie labai skirtingų kūrybos išdavų. Tačiau iš šito pagrindo išaugęs skirtingumas gali kartais pasireikšti tiktai menininko naudojamose priemonėse, visai nepalietęs meno esmės – jo sielos. Bet esama dar ir kitokių veiksnių, kurie visą menininko pasaulėvaizdį iškelia tam tikron idėjinėn plotmėn, kurie suderina jo pergyvenimus unisoniniais ar harmoniniais sąskambiais, kurie pagaliau determinuoja jo tematiką ir stilių ir visą kūrybą apgaubia tik jam vienam skirta atošvaista.

Šituos pradus aš vadinu idėjiniais pradais. Jie yra tiek bendri, kad apima kiekvieną individualinę kūrybą, ir tiek turiningi, kad kiekvienas individas gali pasireikšti jais su visomis savo individualinėmis savybėmis. Tokiais pradais čia bus laikomi: 1) Dvasia – dievybė, kaipo visa ko „iš anapus" simbolis. 2) Pasaulis, kaipo erdvės ir laiko arba mūsų optinių ir akustinių patyrimų suma ir pagaliau 3) Žmogus, kaipo sąmoningas daugybės psichinių pergyvenimų subjektas.

Iš visų mūsų rašytojų Vinco Krėvės kūryba šiandien, be abejo, yra plačiausiai pasireiškusi kaip tematikos, taip žanrų ir nuotaikos atžvilgiu. Dėl to ir nenuostabu, kad daugelis, ypač iš plačiosios visuomenės, norėtų dėl aiškumo rasti,

geriau sakant, pritaikinti vieną ar kitą jau seniau žinomą formulę, kuri tarsi magiška šviesa nušviestų visą painų kūrėjo minties labirintą. Klasikas, romantikas, natūralistas ar simbolistas? – Lyrikas, dramaturgas ar epikas beletristas?.. Bet tai iliuzija. Formulė negyva ir ribota, o kūryba – pati gyvybė – viena, vieninga ir vientisa. Pagaliau mūsų amžius reiškiasi tokia daugybe formų, kad senos formulės vargu ar gali apimti tegu ir atskirus jo reiškinius. Dėl to ir Vinco Krėvės kūrybą, manau, tiksliausia būsiant apibendrinti tik anų trijų idėjinių pradų šviesoj.

I

Vienas prašmatniausių šių dienų prancūzų poetų, Max Jacob, konvertitas ir mistikas, paklaustas, ar tikėjimą jis laiko būtinai reikalingu kūrybai, atsakė, jog mes turime draugų pagonų, kurių veikalai kalba už mane... Kodėl ne? Materialistine pasaulėžvalga juk remias visas natūralizmas ir šiaip jau „pagonų“ menininkų tarpe rasime nemaža. Tokių pagonų, kurie ne tik netiki, bet ir nenujaučia nei anapus regimybės jokios paslapties, nei savo dūšioj jokios mistinės nuojautos. Pagonų, kurie mitologiją sužmogino, o mitui apiplėšė jo titanišką didybę. Prityrimo ir pastabumo patiektoji medžiaga, estetinės nuovokos, skonio ir išminties sudorota, kuria grožio šventovę, kurioj šviesu, skambu ir aišku, o kurios altoriuje stovi žmogus.

Bet atvejų atvejais menininko dūšioj prasiveria antrasis regėjimas „į anapus“, kur, pasak Adomo Mickevičiaus, tikėjimas ir jausmas daugiau mum sako negu išminčiui stiklu apšarvuotoji akis. Dvasios – dievybės spinduly dvilinkuojasi pasaulis, ir kiekvienas daiktas šešėliu driekias į bekraštines

erdves, į mėlynus tolius, į juodąsias naktis. Dvasia – dievybė kalba į poeto širdį, ir jis girdi jos žodį visam pasauly, o jokie žmogaus žygiai nepasprunka iš jo budrios akies.

Vinco Krėvės kūryboj Dvasios pradas apsireiškia mum šimteriopais pavidalais. Pati kuriamoji poeto galia gema ir stiprėja tiktai anos akivaizdoj, tik su ana besigrumčiodama, tik iš prometėjiško prieš aną maišto, kada poetas

gotów stanąć z wieczystą potęgą
twarz w twarz i zmierzyć się oko w oko,
i nad niezmienną przeznaczeń księgą
zabłysnąć własnej samowoli runem,
zmącić wszechświatów ciszę głęboką,
za grzmotem ciskać grzmot, piorun za piorunem.*

Ir visas tas jaunuoliškas „Rex'as" yra šios minties iliustracija.

Net realistiniuose gyvenimo vaizdeliuose „Šiaudinėj pastogėj" „Dievo dvasia sklenda ant vandenų", kaip prieš pirmąją kūrybos dieną. Toji dvasia priverčia Marcelę atlyginti žydeliui skriaudą už pavogtas silkes, ji kankina Dvainio neramią sąžinę, ne kas kitas, kaip ji nesuprantamu būdu sugraudina žiauruolį Petruką dėl užmušto paršėko...

Bet štai jos veikimas apsireiškia vis plačiau ir plačiau. Mažam Antanukui bobutė praveria visą tamsų šiurpių paslapčių pasaulį – ir jau per visą gyvenimą jam šmėkšos dvasios ir duosis jaučiamas kiekvieno augalėlio skausmas. Nes juk ir pati bobulė šventai tiki, kad „sopa, anūkėli, visiems sopa. Ir medeliams, kai juos kerta, ir žolelėms, kai jas pjauna, ir gėle-

* Krėvė V. Raštai. – K.; V., 1921, t. 1, p. 130.

lėms, kai jas skina, – aiškina senelė ir giliai atsidūsta. – Tik jie neturi balselio, negali pasiskųsti"*. Dar aiškiau Dvasios veidą gamtoje regi senis „bedievis" Vainorus ir skerdžius Lapinas, kuris ir pats suaugęs su gamta pačios gyvybės šaknimis. Paslaptingas ryšys tarp senio Lapino ir Grainio liepos amžinai sumegztas jaunystės džiaugsmais, ilgu gyvenimu ir bendra mirtimi. Neatmeldžiamu atsiteisimo dėsniu skamba Dvasios balsas „Gilšėje" ir žiauriai baudžia nenorinčius tam dėsniui nusilenkti. O misterijos „Likimo keliais" simboliai ir alegorijos supina abu pasauliu vienon fantastinėn visumon, kurioj dvasios persvara „anapusinei" plotmei duoda daugiau realybės, negu jos turi regimi šios žemės pavidalai.

Ir štai šiame dviejų plotmių persisvėrime, vis labiau pasireiškiančioj Dvasios dievybės galioj didėja ir dvasinė žmogaus esmė. Šiaudinės pastogės skurdūs žmogeliai, kurie jaučia tik Dievo baimę savo širdy, Jo gi pačio nė suvokti neįstengia, tampa išmintingais Vainorais ir Lapinais, kai įžvelgia pro gamtos pavidalus į antrąją, aukštesnę tikrovės plotmę. Tokiam žmogui per ankšta mūsų realaus gyvenimo ribose, ir jį mum Krėvė mielai rodo tolimoj senovės perspektyvoj, kur jis tampa arba dievų valios skelbėjas, arba prieš juos maištaujantis laisvūnas. Ir čia kuriasi šiurpios Šarūno ir Skirgailos tragedijos. Jeigu Šarūno autokratiška dvasia grumiasi dar daugiau su žmoniškomis žemės galybėmis, tai Skirgailos širdį graužia pirm visa ko antgamtiško pobūdžio kova.

Paminėkime dar čia tebetęsiamą didelį kūrinį „Dangaus ir žemės Sūnų" ir mum bus aišku, kad Dvasios-dievybės pradas maitina visą Vinco Krėvės kūrybą.

---

* Krėvė V. Raštai. – K.; V., 1922, t. 3, p. 26.

II

Išorinis daiktų pasaulis, mūsų paprastai vadinamas gamtos vardu, tiekdamas menininkui kūrybinės medžiagos, kaupiasi į tam tikras optines ir akustines formas: spalvoti, vientisi pločiai ar kontūrinės linijos, vientisa, besivyniojanti melodija ar periodais suskirstyta sudėtinė visuma sukurs mūsų apercepcijoj visai skirtingus erdvės ir laiko reiškinių santykiavimus. Nėra reikalo čia toliau sekti garsia H. Wölfflino „Grundbegriffų"[20] teorija įrodymui, kad vienu ir kitu atveju kūryba reikšis taip pat ir skirtingu stilium ir bus apgaubta kitokios nuotaikos. Poezija, tiesa, tai ne plastika ir ne muzika, bet ji ir plastika, ir muzika kartu ta prasme, kad ir erdvės optiniai elementai, ir laiko akustiniai elementai joje vaidina lygiai svarbų vaidmenį. Poetas gali duoti ir tapybinio vaizdingumo, ir muzikalinio skambumo bei nuotaikingumo – ir tai skirtingų optinių ir akustinių elementų derinimo būdu.

Gamta, kaip optinių ir akustinių patyrimų suma, Vinco Krėvės kūryboje tampa vienu iš pagrindinių jos pradų. Jaunystės kūrinių rinkinys, pavadintas „Sutemose", rodo, kad poeto pergyvenime daiktingumas – linijos ir kontūrai tirpsta erdvėj, maišosi ir laistosi neapčiuopiamais perėjimais ir vingiuotais įlinkimais, siekdamies tarpusavy ir pripildydami vientisą, bekraštinę erdvę. Migloti toliai, sutemos ir mėnesienos kelia lūkesį ir pasiilgimą, kuris laiką pripildo vienodos monotoniškos ir melancholiškos melodijos. Būtų galima ir neminėti šitų jaunatvės romantikos reiškinių, jeigu tolimesnis gamtos prado vaidmuo nerodytų reikšmingos pažangos. Optinis pasaulio vaizdas vis labiau ima nykti iš V. Krėvės kūrybos. Niekur nerasime piešiamų saulėtekių nei saulėleidžių, nei mėnesienos spindulių žaismo. Niekur nei margos žiedais lankos, nei turtingo dažais peizažo. O vis dėlto jauti aplinkui

kvėpuojančią gamtą – ir dar daugiau: jauti, kad tarp tavo sielos ir gamtos gyvenimo yra paslaptingas ryšys, jauti, kad gamtos nuotaika pagrindžia arba bent papildo kūrinio gyvenimišką nuotaiką. Ir iš tiesų sunku kur kitur mūsų literatūroje rasti tokį glaudų paralelizmą tarp pasaulio ir žmogaus, kaip V. Krėvės kūryboje. „Skerdžius“, „Galvažudys“, „Vargingas gyvenimas“, „Bedievis“, „Antanuko rytas“ ir kiti gamtos fone gauna naujos nuotaikos ir prasmės.

Iš visų gamtos elementų V. Krėvė ypatingai yra pamėgęs mišką. Bet tapybinio optinio vaizdo nė čia mes nerandame. Paanalizavę tačiau pastebėsime, kad miško ar šiaip gamtos nuotaiką Krėvė sukuria, optinius įspūdžius pakeisdamas akustiniais. „Įeinu, būdavo, ir net kūnas pagaugais nueina: ir ramu, ir gūdu, lyg kokiame užburtame rūme. Medžiai, būdavo, stovi tylūs, lyg daugel metų seneliai, ir nė vienas lapas nesukužda, nesuskamba. Ir girdi, kaip nuo šakos ant šakelės paukštutis šokinėja, kaip pilka voverėlė lipinėja... Toli kur dar šilas suūžėjo, sušlamėjo... Arčiau, arčiau... Štai lapai sukrutėjo, suskambėjo – nušvokštė giria toliau... ir vėl tylus ir ramus šilas...“* Arba vėl: „Mėnesiena. Kieme šalta, žverbla ir tylu. Tik tvora kai kada sutraška nuo šalčio, tai šuva kieme suamsi kartą kitą ir vėl nutyla, tai sniegas sugurgžda einančiam po kojų. Ar šuva suloja, ar tvora sutreškina, ar sniegas sugurgžda – kiekvienas balsas toli nuskamba įšalusioje tylumoje.“** Palyginkime čia Maironio žiemos mėnesieną iš „Jaunosios Lietuvos“ ir bus aišku optinių nuo akustinių įspūdžių skirtumas. Arba vėl antai „Bedievio“ pasaulio garsai!

Ir štai man siūlosi vienas spėjimas: optinių erdvės elementų paneigimas lenkia V. Krėvę vietoj pasakojamosios aprašo-

* Krėvė V. Raštai. – T. 2, p. 11.

** Ibid., p. 109.

mosios formos vartoti dialoginę dramatinę, kurioj jis lengvai moka sugauti ir garsinius gamtos įspūdžius, ir psichinį laiko pergyvenimą. Šitą spėjimą daryti gundo mane „Šarūnas“. Štai prologas „Naktigonė“. Skaitai jį ir jauti aplink nakties glūdumą, ir girdi jos spengiančią tylą – ir visas pavirsti į klausą. Ir kiekvienas balsas tave šiurpuliu nuveria. Garsinis muzikalinis vaizdavimas ir išsireiškimo būdas nuo išorinio pasaulio stumia poetą į vidaus pergyvenimus – į lyrizmą. „Šarūne“ lyrinės dainos naudojamos nepaprastai apsčiai. Bet šitai muzikališkas akustiškas išorinio pasaulio priėmimas ir vidaus lyrizmas sukuria nuostabaus grožio simfoniją – tai „Šarūno“ antrosios dalies antrasis vaizdas: vasarą – miške – prie ežero. Giedri jaunimo pastoralė ir scherzo skamba linksmais dainų aidais. Bet antai pasirodo Šarūnas ir *crescendo* einą jo dialogai su Vovere, Geloviniu, pagaliau su Rainiu priveda prie didingo *maestoso* finale, kur nuostabus suderinimas tolimo jaunimo dainų akompanimento, audros garsų, Rainio posmų ir Šarūno jausmų siutimo sukuria be galo įspūdingą akustikos lyrinį ansamblį.

Muzikalinis lyrizmas glūdi ir „Dainavos šalies padavimų“ gamtos pergyvenimo pagrinde, pasireiškiąs akustiniais įspūdžiais ir psichinio ritmo rutuliojimu.

Žodžiu, jeigu teisinga yra, kad mūsų laikų poezija eina po muzikos ženklu, tai Vinco Krėvės kūryba tą tikrai patvirtina.

III

Tačiau skaidriausias literatūros meno kūrybos spindulys visados esti nukreiptas į žmogų. Tiktai žmogaus sąvokoje ir jo būties kelių nušvietime galutinai aiškėja idėjinė kūrybos prasmė. Anksčiau buvo nurodyta, kad V. Krėvės žmogus

veikia Dvasios-dievybės gaubiamas, daugiau ar mažiau į anapus regimybės įžvelgdamas, daugiau ar mažiau klusnus ar maištingas.

Tačiau tas pats žmogus, kaip daugybės pergyvenimų reiškėjas, dėl to nesiliauna buvęs turtingas psichologo menininko kūrėjo padaras. Psichologinė literatūros kūrinių pusė tiek auga ir turtėja, kiek auga ir komplikuojasi paties žmogaus sąvoka – ir kiek pats poetas neatsilieka nuo šitos evoliucijos eigos. Dekarto žmogaus normai su jo *„clara et distincta cognitio“*[21] buvo lemta tapti klasicizmo literatūros pagrindu. Bet tai buvo abstrakcija, ir romantizmas sudavė jai mirtiną smūgį. Ir štai žmogaus sąvoka ima komplikuotis, atsirandant vis daugiau tamsių sielos užkampių ir ištiso dar paslaptingesnio pasąmonės skritulio, – kol pagaliau Marcel Proust ir literatams pastato lemiamą klausimą: ar pati žmogaus asmenybė taip pat nėra fikcija, o tai, ką mes ja vadiname, ar nėra tai tik nesiliaujanti jautimų tėkmė be jokio pastovaus substrato?*

Šiaip ar taip, psichologinė problema šių dienų literatūroj yra išbujojusi labai plačiai ir keliama jau kiton plotmėn: iš psichologinių analizių – atitinkamai psichologinių „tipų“ kūrimo – į mūsų pačių psichinį reagavimą išoriniam pasauliui.

V. Krėvė pirmasis mūsų literatūroje psichologinę kūrybą pradėjo platesniu mastu. Krėvė-Mickevičius čia pasekė Adomo Mickevičiaus žodžiais: turėk širdį ir žiūrėk į širdį. Žmogaus širdies kalba Krėvės kūryboje pasiekia didelės galybės, nes jis pamėgo didelių sielų skausmo kelius, kur pasiryžimo, kerštо, žiaurumo ir atkaklumo žygiai kryžiuojasi su meilės, garbės, kilnumo ir žmoniškos didybės tikslais. „Dainavos šalies padavimai“, „Šarūnas“ ir „Skirgaila“ – didingi žmogaus sielos paminklai.

---

* Lalou René. Défense de l'homme.

V. Krėvės sukurtuose psichologiniuose charakteriuose akysna puola vienas bruožas: jų pajėgos kyla iš dvilypumo, iš abejojimų – iš tos pačios versmės, kuri menkiem yra silpnybės priežastis. Šarūno dvilypumas reikalauja sau kai kuria prasme net kaip ir objektyvacijos, o gal psichinio vieningumo ryšio dainiaus Rainio asmeny. Skirgailos dvilypumas graužia jo širdį, bet jis nuo savo kelio nesitraukia. Abudu prieina prie tragiškos katastrofos – ir kokia bedugnė skiria juos nuo metodologinio Dekarto žmogaus abejojimo ir jo psichinės struktūros mechanizmo! Bet tai nėra taip pat nė natūralistinis žmogaus ir observacijos patiektų psichofiziologinių funkcijų gyvis. Ne! Palaimintas ar pasmerktas, jisai vis tiek nešioja krūtinėj Dvasios-dievybės dvelkimą.

1926

Tendencinės literatūros kolektyvas

I

1930 m. pradžioj jaunų, vos pradedančių rašytojų, daugiausia studentų, būrelis, pasikrikštinęs „aktyvistų kolektyvu“, ėmė leisti literatūros „gazietą“ „Trečias frontas“. Iš pirmojo tos gazietos įžanginio straipsnelio ir iš viso pirmojo jos numerio „aktyvistų“ veidas, kaip dera fronte, mum dar nebuvo paaiškėjęs. Sužinojom vien, kad jie rengiasi kovoti prieš du literatūriniu priešu: „pirmasis – visa romantika, visa klasika, visa reakcija, visa senovė“, o „antrasis – futurizmas, susenęs jaunumas – Keturi vėjai“. Kad „Trečias frontas“ paskelbė savo priešu romantiką ir klasiką, dalykas savaime suprantamas, nes juk kuri pažangi šių dienų literatūros grupė iškenčia nepaspyrėjus tą „atgyvenusią“ klasiką ir romantiką! Kai ką tegalėjo nustebinti karo paskelbimas futurizmui ir „Keturiem vėjam“. Iš tiesų „Trečio fronto“ stilius, literatūrinė maniera ir technika yra labai gimininga „Keturiem vėjam“. Ir karas čia kilo ne tiek dėl literatūrinės formos ir priemonių, kiek dėl ideologijos, kuri, kaip pamatysime vėliau, viena tik ir teparodo „Trečio fronto“ dalyvių tikrąjį literatūrinį ir visuomeninį veidą. „Keturi vėjai“, be to, pasirodė aptingę, pasenę, „tupį ant savo uodegos“, o aktyvistų obalsis – veikti, daryti, griauti ir kurti! Kaip kurti, jie sau galvos, bent pradžioje, ilgai nekvaršina. Pasitenkina riebiu šriftu paskelbę štai ką: „Plačiai egzistavusius meno kriterijus mes ramiai paliekame jų ligšioliams savininkams. Patys – jokiomis poetinėmis priemonėmis varžytis nemanome. Mūsų kriterijus, mūsų estetika, mūsų siekimai, mūsų taktika – sveikas, gyvas, jaunas kovojantis lietuviškas bernas, kuris pūslėtomis rankomis, barbariška, bet

gražia, maištingai galinga siela, pilnas sveikos gyvybės, darbo energijos, tikro žmoniškumo meilės ir kolektyvo jausmų – eina apsimovęs savo darbo klumpėmis užkariauti savosios žemės teisės ir laisvės". Nepaisant viso sugestyvaus patoso, kuriuo apsparnuota ši tirada, ir nepaisant kategoriško „aktyvistų" pareiškimo, kad „tokių bernų tūkstančiai šiandie rausia dirvonus ir miestuose dėlioja plytą prie plytos", drąsiai galima tvirtinti, kad tokio berno kriterijaus Lietuvoj visai nėra. Tokis bernas – tai paties „Trečio fronto" sukurta metafora arba tiesiog nulipdyta maskė, kuria apsimovus galima padaryti tam tikro efekto, pasislėpti arba prašmugeliuoti į tikrųjų bernų tarpą jiem visai svetimą prekę. Dėl to tad „aktyvistų kolektyvas" ne juokais supyko, nors pabandė juokais paleisti, gavę visai teisingą A. Rimydžio[22] lietuviško berno charakteristiką: „Sunku dabar rasti tokį kraštą, kur bernas (analoginis mūsų bernui) būtų taip atkakliai nusistatęs prieš kultūrą ir civilizaciją. Mūsų bernas dargi laukiniškai pasileidęs, daužo akmenimis traukinių langus" (5 nr., 46). Sutinkame su A. Rimydžiu, kad „Trečio fronto" aktivistų taktikoj, polemikos tone ir jų literatūriniame „neorealizme" esama daug šitokio berniškumo, bet negalime sutikti, kad jie, kaip sako A. Rimydis, atėję į miestą, neina į kaimą. Į kaimą jie eina, tik klausimas, kokį vaidmenį jie suvaidins Lietuvos kaimo ir iš viso darbo žmonių gyvenime. Turime dar pripažinti, kad šalia barbariško berno mušeikos, kurio „žmoniškumo meilė ir kolektyvo jausmai" pasireiškia atlaiduose pakaušių skaldymu, yra Lietuvoj dar keleriopos kultivuojamo berno atmainos: pavasarininkai, juozapiečiai, jaunalietuviai, „Jaunimo" ir „Kultūros" būrelių šviečiamieji, bolševikuojantieji ir t. t. Vienų jų berniški instinktai pažaboti daugiau, kitų mažiau. Jeigu vieną iš jų mūsų aktyvistai išidealizavę padarė savo kūrybinio kelio gaire, tai reikėjo aiškiai pasakyti, kurį. Tada mes

žinotume, kad jų kriterijus, estetika, siekimai ir taktika pagrįsta aiškia ideologija, o ne dviprasmišku kalambūru.

Tas „barbariškas, gražus, lietuviškas bernas" – tai tik efektingas įėjusio į sceną aktoriaus gestas, kitais atvejais daugiau ar mažiau naudinga emblema, kurios nepakankamumą aktyvistai puikiai jaučia ir dėl to kai kuriuos savo programos punktus ima nusakinėti visa eile teoretiškų kritiškų straipsnių. Žinoma, ne visus: kai ką nutyli, kai ko net užsikeikdami išsigina, kas tačiau visai aiškiai išskaitoma „tarp eilučių" ir matoma visame jų veikimo pobūdy.

Visų pirma „Trečio fronto" aktyvistai gana aiškiai pasisakė dėl savo kūrybos stiliaus ir literatūrinės krypties. Ji esanti noerealizmas arba sintezė iš ekspresionizmo, futurizmo ir realizmo. Senąjį romantikų idealizmą turįs pakeisti entuziazmas – realizmo idealizmas. Daug rastume aktyvistų „gazietos" straipsniuose gražių sugestyvių to naujo realizmo apibūdinimų. Ir mes prieš juos absoliučiai nieko neturime. Teorijoj kiekviena kryptis esti įtikinamai pagrįsta ir pateisinta. Dėl to mum čia ne tiek svarbu teorija, kiek pati kūrybinė praktika: kaip konkrečiai atrodo „Trečio fronto" neorealizmas ir jo literatūra?

Kiekviena konkrečiai paimta literatūros kryptis arba jos stiliaus atošvaista esti sutapusi su tam tikra pasaulėžiūra ir jos realizavimo būdais. „Trečio fronto" pasaulėžiūros vyriausias bruožas – visuomeniškumas. Visuomenė – visų kultūrinių vertybių pagrindas ir augintoja. Tad ir literatūra tiek teturinti prasmės, kiek ji yra visuomeniška, vadinas, kiek joje atsispindi visuomenės interesai ir kiek ji tuos interesus ugdo, auklėja, stumia pirmyn. Ypatingai pabrėžiamas tas ugdomasis momentas. Dėl to trečiafrontininkai ir pasivadino aktyvistais, ir tai progresyviais aktyvistais. Literatūriniu atžvilgiu čia pabrėžiama žodžio, posakio, vaizdo dinaminė galia,

sugestyvus veikimas į žmogaus valią ir masinei auditorijai pritaikomumas. Visuomeniniu gi atžvilgiu pabrėžiamas nesitenkinimas dabartine socialine būtim – santvarka ir naujų visuomeninių idealų ieškojimas bei jų įgyvendinimas. Kokius tad visuomeninius idealus skelbia „Trečio fronto" aktyvistai, kokiomis priemonėmis nori juos įgyvendinti ir kaip tam įgyvendinimui panaudojamas literatūros menas?

Deja, dėl visuomeninių idealų „Trečias frontas" nemėgsta aiškiai pasisakyti, bevelydamas dangstytis „lietuviško berno" metafora ir pasilikti bendriausių posakių rūkuose. „Dabartinės mūsų šalies gyvenimo sąlygos, – rašo aktyvistų ideologas J. Radžvilas[23], – yra tokios, jog visa lietuvių progresyvioji visuomenė, nežiūrint ją sudarančių socialinių elementų kai kurių priešingumų, siekia maždaug vieno aiškaus tikslo. Čia nėra reikalo kiek plačiau aiškinti ar detalizuoti šį tikslą: jis ir taip visiem gerai žinomas. Pridurtina nebent tai, kad mes į tą tikslą žiūrim ne per siaurai politinę, bet per plačiai visuomeninę ir kultūrinę prizmę"(2 nr., 21 p.). Visuomenės santvarkos problemos šiandien yra taip opios, aštrios ir painios, kad tiem, kurių viso literatūrinio veikimo pagrindan padėtas visuomeniškumas, tenkintis posakiais, esą „progresyvioji visuomenė siekia maždaug vieno tikslo", jokiu būdu neleistina. „Trečias frontas", koneveikdamas visą ligšiolinę literatūrą ir estetiką (nors rasdamas ir joje socialinę bazę), primygtinai stengiasi ginčus ir kovą nukelti iš literatūros meno į visuomenės plotus. Tad reikėtų aiškiau pasisakyti, dėl kokių idealų ta kova vedama. Jam to nedarant, mes turime teisę patys padaryti išvadų iš bendros „Trečio fronto" tendencijos ir jo vienur kitur paskelbtų premisų.

Tendencija – aktyvistų literatūros teorijoj reikšmingas, bet anaiptol ne neigiamos prasmės terminas. Ties juo pravartu mum kiek ilgėliau stabtelėti. Jau iš kategoriškai užakcentuoto

visuomeniško literatūros pobūdžio galėjome numanyti, kad „Trečiame fronte“ mes turėsime reikalo su labai siaura, ekskliuzyvistine kryptimi, be atodairos paneigiančia visa, kas ne su ja, ir taip pat be atodairos norinčia realizuoti savo visuomeninę programą. Nes juo siauresnė kryptis ar pažiūra, juo ji netolerantiškesnė ir fanatiškesnė, juo ji tendencingesnė. Iš tiesų „Trečio fronto“ aktyvistų pažiūra yra per siaura jau vien dėl to, kad ji, neleistinai siaurindama dvasinių žmogaus interesų kiekį, nususina ir žaloja pačią žmogaus prigimtį. Žmogus, nors jis ir būtų paprastas kaimo klumpius, niekados nesitenkins vien socialine ekonomine gyvenimo puse, duonos ir kovos dėl būvio reikalais. Ar proletariato teoretikai to nori, ar ne, jis dažnai pajunta reikalą pasigėrėti ir žvaigždėtu dangum, ir žieduota lanka, ir lakštingalos daina, – jis pajunta reikalą ir pasvajoti, ir net mistiškų, nerealių pasviečių pasiilgti. Jau Lazdyno Pelėdos idealisto klumpiadirbio senelio Juozo ir jo praktikės pačios dialogas gyvenimiškai griauna vienpusišką kraštutinę meno sociologų filosofiją:

– Besibiauriji, tėvai; kas tau už tai užmokės? Įmaus į purvyną, tai ir po gražumo! Būtumei verčiau kuriam indui šulus sutaisęs: ir sau, ir žmonėms bent naudos būtų, o čia...

– Ar išmano kiaulė pipirus, ne jai ir renkami. Tiek teišmanai, kiek iš dubens į dantis, arba kad tau kas atkišęs skatikus pabarškintų. Eik tu, eik! Naktį gimusi esi!..

Tiesa, trečiafrontininkai „skatikus“ ir honorarus mėgsta prikaišioti „estetam“, kurių „grožio jausmai“ teprabylą po gerų pietų. Mes galėtume dar ilgokai pasiginčyti, kas dėl savo meno daugiau kentė: ar estetai ir mistikai, kaip, pvz., Čiurlionis, kuris negudriai „Trečiame fronte“ išniekintas, redakcijai pritariant, ar, sakysime, kai kurie to paties „Trečio fronto“ „proletarai“, apsčiai naudoją buržuazinės kultūros smagurius, ar Sovietuos subsidijuojami komunistinės santvarkos

dainiai, ar dar „Trečio fronto“ maloniai paglostytas realistas visuomenininkas Zola? Ir katrų menas utilitariškesnis?

Taigi grįždami prie temos mes pripažįstame literatūroje, be siaurai sociologinių, visą eilę grynai estetinių ir grynai individualinių motyvų bei temų, kurios visuomet bus aktualios ir reikalaujamos pilnutinės žmogaus prigimties. Jųjų „atgyvenimas“ ir „pasenimas“ tegalimas svarstyti tik poetinio stiliaus evoliucijos šviesoj, o ne visuomeninių ideologijų, kadangi tie motyvai visose ideologijose naudojami maždaug vienodai, nebent sąmoningai būtų suvisuomeninti, vadinasi, suproletarinti arba suburžujinti.

Žinoma, bergždžia pastanga būtų neigti visuomeninių veiksnių įtaka menui ir socialinė jo reikšmė, bet taip pat ir primygtinas to įrodinėjimas šiandien, mum atrodo, yra laužimasis į atviras duris. Mes nesutinkame tiktai su kraštutinumu. Mes manome, kad ir literatūros mene teisėtai gali turėti vietos tokis patikimas ar pasigėrėjimas, kokį kelia mumyse grynasis, nesuinteresuotasis grožis: liaudies daina, gamta, melodija, akordiniai sąskambiai ir t. t. Mes nesutinkame, kad žmogaus prigimtis būtų iškreipiama ir ubaginama. Dėl to mum kartu liūdna ir keista, kai jauniausia „Trečio fronto“ prozelitė „atsivertėlė“[24] nevykusiai ima slebizuoti aktyvistų katekizmą: „Visos kalbos apie tai, kad menas tik grožis, jog jis nepriklausomas, niekam netarnauja, ir kad jo uždavinys tik žmonių jausmus daryti kilnesnius – yra tušti žodžiai, o dažnai ir sąmoningas melas“ (5 nr., 6 p.). Kas tos „visos kalbos“?..

Taip susiaurinę literatūros sąvoką ir reikšmę – laikydami ją tik visuomenės, tiksliau sakant, proletariato sąmoninimo veiksniu ir agitacijos įrankiu, mūsų aktyvistai yra priversti gaminti daugiausia agitacinę, tendencinę literatūrą. Juk ar ne šitai reiškia tos pačios „atsivertėlės“ tolimesnis trečiafrontiš-

ko tikėjimo išpažinimas, berods perėjęs per „kolektyvo“ redakciją: „Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikštų jų norus ir kovos tikslus“ (Ibid.). Komentarų nereikia. Patys mūsų aktyvistai vis dėlto, matyti, nusijaučia, kad čia būtent glūdi jų literatūros minkštoji vieta, ir dėl to stengiasi ją užmaskuoti gana sofistiška teorija apie tendenciją. 4-me gazietos nr-y skaitome ilgą J. Radžvilo straipsnį apie „Tendenciją ir literatūrą“. Autorius, užsėdęs ant sociologinio arkliuko, apsiginklavęs Macos[25] argumentais, nori įrodyti, kad tendencija literatūroj buvo visur ir visada ir kad kitaip ir būti negali. Tačiau ir pats Radžvilas pripažįsta, kad esti įvairių tendencijų laipsnių ir rūšių ir įvairių būdų jas meno veikale išvesti. J. Radžvilas, sekdamas J. Macos literatūros aptarimu, jas vertina ir interpretuoja vien tik kaipo tam tikras sociologines funkcijas – „materialinių ir ekonominių jėgų dialektiką“. Nesiginčysime, kad Macos teorija gali būti visai patogi literatūros ideologijom ir tendencijom iškelti visuomenišku atžvilgiu ir kad ji gali nušviesti tarpusavinio literatūros ir visuomenės klasių santykiavimo evoliuciją. Tačiau mes niekaip negalime sutikti, kad ta teorija galėtų apimti visus literatūros meno faktus ir funkcijas ir kad ji galėtų pateisinti visokeriopai pravestą tendenciją. Mene, be visuomeninio, visuomet buvo ir bus dar grynai individualinis ir estetinis atžvilgis, nepriklausąs nuo jokių sociologinių, klasinių veiksnių. J. Radžvilas nieko nekalba apie tendenciją, kaip grynai estetinę funkciją, apie jos konstruktyvinę rolę, apie jos santykį su kūrinio medžiaga, siužetu, motyvais, apie jos psichologinį vaidmenų kūrinį išgyvenant ir priimant ir t. t. O mum, sprendžiant tendencijos problemą, visa tai yra pirmaeilės svarbos klausimai. J. Radžvilo duoti pavyzdžiai iš

Donelaičio, Maironio, Putino, Binkio ir Railos[26] maždaug praskleidžia (sutikime, leisdami galioti Macos teorijai, kuri anaiptol neturi mum absoliutės vertės) tų kūrinių ideologijos sociologinę bazę. Bet jų estetinė vertė, meniškumas anaiptol nėra tos bazės pagrįstas. Pagaliau tų pavyzdžių, neišskiriant nė B. Railos, mes visai nelaikome tendenciniais, bet stačiai idėjiniais. Tendenciją mes randame ne dėl to, kad kūrinys veikia „skaitytojo sąmonę, o ne emocijas, jausmus", kaip sako J. Radžvilas, bet randame ją, nagrinėdami sudėtinius kūrinio elementus ir nustatydami jame idėjos, tezės rolę. Tendencingais kūriniais mes vadiname tokius, kuriuose idėja, tezė, iš vienos pusės, drumsčia autoriaus menininkui privalomą blaivumą ir objektyvumą, iš kitos pusės, ardo kūrinio menišką konstrukciją, daro jį hibridišką, neįtikinamą, gyvenimo ir tikrovės falsifikatą. Tolimesnis šio dalyko nagrinėjimas vestų mus per toli į bendrosios estetikos ir meno psichologijos sritį ir pagaliau vargu ar galėtume čia mes susikalbėti su „Trečio fronto" aktyvistais, kurie, „dirbdami" meną ir literatūrą, daugelį principinių problemų tyčia *à priori* paneigia. Dėl to jiem ir lengva pateisinti visokį agitacinį šlamštą, kaip antai Cvirkos „apysaką" „Trečio fronto" 5 n-ry, Kazio Borutos „Medinius stebuklus", J. Šimkaus „Nuvirtus beržam" arba ir daugelį kitų aktyvistų kolektyvo „padarytų" „daiktų". Tokios fanatiškos neapykantos, tokio akį veriančio tikrovės iškraipymo (realizme!) reta kur pasitaiko rasti. Ne be reikalo tad rašomi sieksniniai straipsniai tendencijai apginti! Bet ar apgins, mes abejojame. Reikia labai menko literatūrinio išsilavinimo ir labai didelio fanatizmo skaitytojų, kurie tuos pamfletus laikytų grožine literatūra, išskyrus nebent stilistinę kai kurių pusę.

II

Pirmame savo gazietos numery mūsų aktyvistai su dideliu aplombu apreiškė nemaną nieko griauti. „Griovimo pareigas, girdi, paliekam tiem, kurių iki šiol tai buvo specialybė. Tegul griauna, kol patys galutinai sugrius. Lietuvai reikia tiek daug statomojo darbo, jog miesčioniškoji ambicija ir neteptų ratų trynimasis jokiu būdu negali įeiti į mūsų etikos aksesuarus". Deja, žodžiai sako viena, o praktika rodo ką kita. Skaitydami tolimesnius „Trečio fronto" numerius, kupinus griaunamosios tendencijos, neapykantos ir tulžies, stebimės, kad anksčiau pacituotos frazės buvo tų pačių žmonių parašytos, ir laikome jas tik strategišku gestu.

Jau buvo nurodyta, kaip siaura ir netolerantiška yra literatūrinė „Trečio fronto" kryptis. Tokia pat yra ir visuomeninė jo kryptis. Visai teisėtai nepatenkinti dabartine visuomenės santvarka, mūsų aktyvistai skelbia klasių kovą ir stoja miestų ir kaimų proletariato pusėj. Ilgai vengę šiuo klausimu pasisakyti, mūsų aktyvistai pagaliau gana aiškiai prabilo „Trečio fronto" 5 n-ry. Čia prisipažįstama, kad „lietuviško berno" orientacija buvusi gera tiktai eklektiškam pažangiosios literatūros frontui organizuoti, gi dabar, kai reikia susirūpinti gilinimu, „lietuviško berno" pečiai, pasirodo, esą per silpni. Reikia tad ieškoti atramos iš šalies. Plačiausia atrama – tai kovojantis visų šalių, o ypač Sovietų Rusijos proletariatas, kur ir buvo anksčiausiai realizuota proletarinė literatūra. Į naująjį šios literatūros judėjimą, moko „Trečio fronto" ideologas, „buvo įjungta nemaža agitgrupių (agitacinių grupių) darbuotojų ir darbininkų korespondentų, kur geriausieji darbo klasės elementai griebėsi plunksnos ir pateikė naujo turinio ir naujos formos meno veikalų, tuo lyg pradėdami prolet.

literatūroje naują jos ūgio etapą“ (5 nr., 31 p.). Galima įsivaizduoti, kokia yra tų „agitgrupių darbuotojų“ literatūra! Siekdami to proletarinės literatūros idealo, mūsiškiai ketina stiprinti savo eiles, panaudodami „principiškai griežtą marksistinę kritiką ir draugišką pagalbą“. O kitas ideologas pareiškia, kad nuo šiol kovos paaštrinimas pasireikš ne tik polemikos bei frazių griežtumu, bet „prieš kiekvieną buržuazinę idėją bei principą ateity bus pastatytas atitinkamas pažangus proletariškos ideologijos principas“ (5 nr., 30 p). Šituos jau visai aiškius pasisakymus pabaikim tarsi iš agitgrupių proklamacijos nurašytais tokiais posakiais: „Ar poezija ir apskritai menas turi tarnauti tik siauram buržuazijos sluoksniui, reikšti tik jo interesus ir migdyti sąmonę tų, kuriuos per šimtmečius buržuazija ir kapitalistai engia ir išnaudoja? Aš manau, kad gyvenimą turi tvarkyti tie, kurie viską padirba, bet didžiausią savo uždarbio dalį turi atiduoti savo prispaudėjams ir išnaudotojams“. Piktai pasijuokė iš autorės tie, kurie jai įkvėpė tuos tuščius žodžius. Gal jie bent būtų paaiškinę, kokią uždarbio dalį atiduoda prispaudėjam ir išnaudotojam Sovietų Rusijos darbininkai „piatiletkom“ ir „dempingam“ realizuoti ir kokiais miražais bei narkotikais juos svaigina agitgrupių literatūra?

Ligi šiol galėjome įsitikinti, kad mūsų „Trečio fronto“ aktyvistai literatūrinę formą naudoja kaip patogiausią įrankį tam tikrai ideologijai skleisti. Šitas įrankis iš tiesų yra nelabai patogus. Teoriniai raštai visuomet esti daugiau ar mažiau nuobodūs, bemoksliui žmogui sunkiai suprantami, be to, dėl jų galima ginčytis, juos sukritikuoti arba bent gerokai apgriauti. Imsi, sakysim, rašyti, kad Lietuvos valstybė nereikalinga, kad turi būti komunistiška tvarka, kad reikia kelti socialinė revoliucija, kad tautiniai ir visuomeniniai mūsų santvarkos prin-

cipai – tai tik buržuazinės tvarkos pinklės darbo žmonėm smaugti, – ne kiekvieną sveikai mąstantį darbo žmogų įtikinsi, o ko gero, dar ir cenzūra įsikiš. Kas kita lyrikoj šūktelti: „Tegyvuoja penkiuose kontinentuose socialinė ir kultūrinė revoliucija!“ (5 nr., 22 p.) Arba: „Kada, sakyk tikrai, kada žydės raudonų vėliavų gaisrai? Skambės asfalto aikštės, dūmuose aptemę, pritars joms fabrikai“ (5 nr., p. 6). Visa tai giedama apie „matrosus“, kurių Lietuvoj maža kas matė nors vieną. Bet „matrosas“ – iškalbingas bolševistinės revoliucijos simbolis. Už tokius šūksnius lyrikoj nieks nieko nesako, nes „estetai“ ir „grynojo grožio riteriai“ jau buvo pripratinę poeziją gerbti ir iškovoję jai neliečiamybę.

Taip pat gana patogu „padaryti“ atitinkamą apysaką, kur atskiri, atsitiktiniai arba visai pramanyti gyvenimo bruožai būtų suverti (verti, „nanizyvat“ motyvus yra mėgiamas sovietų literatūros teoretikų terminas) ant autoriaus sugalvotos vedamosios minties. Turėsime „meno“ kūrinį, su kuriuo juk niekas nepolemizuos ir kuris bus įtikinantis, nes juk tai – „pats gyvenimas“. Ar ne taip vaizduojama tautos šventė apysakoj „Gyventi taip malonu“, kur pilkame fone „koks skurdus gyvenimas“... prikrauta visokių šlykštybių, tema „žiūrėk, kaip buržujai su kunigais baliavoja“, o viso to centre mago lazdele autorius praskleidžia stebuklingą vaizdą: konspiratyvinis išnaudojamųjų badaujančių darbininkų susirinkimas, kur skaitomos kurstančios frazės suduoti „lemiamą smūgį buržuazijai“, skambinamas Internacionalas ir prieš akis „tik plaukia galingi teksto žodžiai: „Tad kovon iki galo, žus pasaulis skriaudos“ (5 nr., 14 p.). Ir nekalbėk, tai paskaitęs apie tendenciją, nes, vadovaujantis gudria „Trečio fronto“ teorija, skirtumas tarp Maironio „Pavasario“ ir šito „daikto“ esąs tik tas, kad šitie du kūriniai esą išaugę iš skirtingos sociologinės bazės,

pasirodę skirtinguose evoliucijos momentuose – ir kad Maironio ir kitų buržųjų tendencija veikianti pasąmonę, o rašytojų proletarų – sąmonę.

Bet pažiūrėkime dar vieno, pasak aktyvistų, literatūrinio „daikto" – „Medinių stebuklų". „Dievdirbis" girtuoklis Vincas Dovinė padirba sopulingos Dievo Motinos statulą su tokiu gudriu fokusu, kad iš jos akių ima bėgti ašaros. Karo nuteriotos apylinkės dievobaimingi žmonės įtiki stebuklą, klebonas, žinoma, nedorėlis, jį aprobuoja, ir nauja stebuklinga vieta, plačiai išgarsėjusi, praturtėja iš gausių maldininkų aukų. Bet nelaimė ar laimė, toje pat parapijoje atsiranda būrys jaunų vyrų, kurie karo metu „perėjo per baisesnį apkasų pragarą, negu klebonas su velniais galėtų išgalvoti". Klausydami baisiųjų klebono pamokslų, šitie „bedieviai, sušaudę per baisųjį karą Poną Dievą, dabar abejingai galvas purtė". Kai klebonas neįstengęs jų pavergti, pavergusi juos respublikos policija, prieš pirmą gegužės padariusi kratą ir klebono įtartuosius išrankiojusi. Vis dėlto tikėjimas žmonėse sumažėjęs, ir stebuklingoji statula jau nedaug pelno teduodavusi. Tuomet dievdirbis Dovinė pakišo klebonui mintį, kad reikia esą antro stebuklo, ir atidengė pirmojo paslaptį. Klebonas didžiai iš to nudžiugęs, ir viskas buvę sutarta. Išgerta ir magaryčios. Tos magaryčios ir bernas Juras visą biznį ir sugadino. Juras, buvęs kalėjime ir tenai ėmęs abejoti dėl „stebuklų", dabar nori įsitikinti statulos galybe, gundydamas ją piktžodžiauja ir aplipdo proklamacijomis atlaidų išvakarėse, kuomet Dovinė turėjo užtaisyti antrą stebuklą taip, kad statula būtų pravirkusi rytdieną „kleboniškos" ašaromis. Iš klebonijos ateina apygirtis Dovinė, nustebęs pamato proklamacijas, nori imtis darbo, bet degtinę palieja, o pats pargriūva ir užmiega. Čia jį radę žmonės įduoda policijai. Dovinę nuteisia trejiem metam už išniekinimą statulos, o mirties bausme už proklamacijas, klebonas gi įsikūręs banką ir ten „daraș stebuklus".

Tai toki apysakos apmatai. O su kokia nuotaika, pasigardžiavimu ir stilistišku gudrumu jie atausti! Tikrai talentingai. Iš tiesų gaila, kad tuos talentus ėda nelemtos tendencijos vėžys. Panašiu būdu stebuklų tema apdirbinėjama dar apysakoj „Jei versmė išdžiūtų", o kunigų – kiekviename numery. Ir tokią tai tikrovę atskleidžia neorealizmo beletristai! Iš kur tik jie ir sugalvoja tokių nesąmonių? Taip, nesąmonės, bet pikantiškos. Bernam patinka, veikia ne pasąmonę, bet tiesiog sąmonę, – ko daugiau ir bereikia! Visi žinome, kaip 1905 metais „surevoliucinti" kaimo bernai akmenimis svaidė ir šaudė kryžius. Štai dabar tie patys bernai atėjo į literatūrą ir tuos pačius „žygdarbius"atlikinėja kitokiomis priemonėmis. Anie „reiškėsi" chuliganizmu ir tiek, o šitie jau „dirba" literatūrą. Dėl to šitų auklėtiniai jau nebesitenkintų kryžių šaudymu, bet dūmais paverstų ir visą Čiurlionies galerėją, kur tie kryžiai sukrauti, kame byloja „Trečio fronto" išniekinta mūsų tautinio genijaus dvasia.

Taip, mūsų agitkomai pasirinko patogiausią agitacijos priemonę. Ir susipratę „balsai iš masės", atsakydami į „Trečio fronto" redakcijos anketą, negali atsidžiaugti, kaip viskas puikiai sekasi, ir reikalaute reikalauja, „kad kova būtų vedama visu griežtumu". Vienas, pvz., naiviai tiki, kad „Trečio fronto" rašytojai, vaizduodami šių dienų gyvenimą (sic!), dažnai rodo skaitytojui, kaip toli prasilenkiama su neginčijamai priklausančiom kiekvienam žmogui teisėm". Ši literatūra, sako, parodo skaitytojui ir tai, kaip kovoja, kaip turi kovoti nuskriaustieji už savo teisių atgavimą. Aišku, girdi, kad, tiesiant kelią į naują, nuostabų gyvenimą, visos reakcijos pozicijos turi būti sumuštos! O kitas, entuziazmo pagautas, taip dar pranašauja: „Manau, kad „Trečio fronto" paleistas šūkis „Gyvenk, dirbk, kovok" padarys revoliuciją buvusių vergų krūtinėse ir kad jis po savo aktyvizmo vėliava sutrauks skaitlingą kadrą bernų–

kovotojų, ir jie jaunom savo rankom iškels raudonai tviskantį žibintą, nuo kurio visiems bus šviesu (o kai kam net ir karšta)“ (5 nr., 23 p.). Kad kam būtų šviesu nuo to raudono žibinto, mes netikime, bet kad daugeliui bus karšta, – daugiau negu tikra, nes juk turime ryškų pavyzdį artimuose rytuose, iš kur ir semia visą savo išmintį ir narsą „Trečio fronto“ vadai. Tai štai kokius apetitus kelia aktyvistų literatūros kolektyvo gazieta. Ar jai, be Internacionalo ir proletariato diktatūros, rūpi dar kokie tautinės mūsų kultūros klausimai, mes nežinome. Išniekintas Čiurlionis, išniekinta literatūra, pašiepta valstybė, o nuoširdaus susirūpinimo neparodyta nė vienu klausimu. Net tas pats proletariato klausimas imamas kažkaip abstraktiškai, taikant į „penkių kontinentų“ revoliuciją, o ne į konkrečias Lietuvos gyvenimo aplinkybes.

Viena reikia pripažinti „Trečio fronto“ rašytojam – tai tikrai didelį aktyvumą ir agitacinio stiliaus aštrumą, dažnai net išeinantį iš kultūriškumo ribų. Nenuostabu tad, kad tokie raštai, ar šiaip ar taip išaugę iš skaudžios visuomeninio gyvenimo žaizdos ir apsčiai pagardinti pikantiškumu, lengvai gali nekritišką skaitytoją patraukti.

„Trečio fronto“ literatūros klausimas tad, kaip matome, yra ne tiek literatūrinės, kiek visuomeninės politinės plotmės klausimas. Mūsų aktyvistai paskelbė kovą dėl darbo žmonių būvio vardan internacionalo, materializmo ir „raudonų vėliavų gaisrų“. Visi, kurie mano, kad tie keliai veda ne į visuomeninių konfliktų likvidavimą, ne į darbininkų buities pagerinimą, bet į terorą, despotizmą, žmogaus sumechaninimą, laisvės ir kultūros žlugimą, „Trečio fronto“ tendencinės literatūros kolektyvui nepritars.

1931

Granitas

Šį naują literatūros almanachą jo redaktorius taip mum pristato: „Granitas“ atsiremia „Šatrija“, ateitininkų meno draugija. Bet jame dalyvauja keletas ir ne šatrijiečių – „Literatų sekcijos“ narių, artimų jiem savo estetine kryptimi. Rodos, visi jie, pridurkime, yra ar buvo Lietuvos universiteto auklėtiniai. Jų sudarytas „Granitas“ esąs „naujo literatinio judėjimo apraiška. Jis liudija, kad šalia triukšmaujančių srovių yra dar kita, ramesnė, bet gal vaisingesnė ir patvaresnė literatūrinė srovė“, kurios čia ir pasireiškią stipresnieji atstovai.

Norėdami suvokti „Granito“estetinę kryptį, imame skaityti toliau J. Keliuočio[27] įžanginį straipsnį. Štai jo svarbesniosios mintys: „Granitas“ nieko neketinąs pulti, bet netriukšmaudamas varysiąs pozityvinį kūrybos darbą. „Granito“ kūrėjai pasiryžę eiti drauge su gyvenimu, alsuoti dabarties ritmu. Jie net stengsiąsis gyvenimui vadovauti ir duoti jam toną. Į tai drąsiną juos didieji katalikybės ir dorovės principai. Iš kitos pusės – ir tai svarbu pabrėžti – „Granito“ rašytojai nemaną būti savo epochos prietarų vergai. „Jie tolimi nuo tų, kurie vakarų paradoksą ar kalambūrą, žaismą poilsio valandoje ar krizio apraišką, neatsargų eksperimentą ar spekuliantų suktą gestą laiko paskutiniu meno kūrybos žodžiu, kuris pas juos įgyja absoliutiškos prasmės ir pasidaro magiška dievybe.“ Mielai priimdami šį „Granito“ redaktoriaus pareiškimą mes tik nenorėtume sutikti su jo priesaga, kad esą „tokiais keliais ėjo ir tebeeina Rusijos inteligentai“. Mum atrodo, kad jau metas būtų liautis krovus ant rusų inteligentijos būtas ir nebūtas nuodėmes, ypač kai turima galvoj meno ir literatūros gyvenimas.

Toliau savo straipsny p. Keliuotis nagrinėja poezijos meno problemą, tikėdamasis, kad tuo jis duos mum suprasti, kokia estetine kryptimi „Granitas“ ketina eiti. Deja, tolimesni autoriaus išvedžiojimai yra per daug abstraktūs, bendri, akademiški ir kompromisiniai, kad iš jų galėtume suvokti „Granito“ kryptį. Taigi menas nesąs fotografiška tikrovės kopija, bet kūryba. Materialinis pasaulis tai esanti tik laisvai menininkui kombinuotina medžiaga. Rizikingą mintį, kad „poetas kurdamas yra laisvas nuo empirinio pasaulio despotizmo“, autorius toliau atitaiso samprotavimais apie empiriškos tikrovės reikšmę, rasdamas net estetiniame natūralizme tiesos fragmentą. Ir tolimesni svarstymai apie stilizaciją, apie intelektualinį pradą, idėją, ritmą, plastikos ir muzikos elementus ir pagaliau apie įkvėpimo sąvokas, – visa tai neišeina iš bendrosios estetikos bei poetikos ribų, – visa tai teisinga, ir per daug teisinga, kad galėtų duoti kokį nors specifinį „Granito“ krypties atspalvį. Visi tie dėsniai ir principai yra geri akademinei kritikai, bet jų toli gražu nepakanka kūrybinei iniciatyvai žadinti arba net jai apibūdinti. Baigdami teoriją, pasibrėžkime dar vieną „Granito“ redaktoriaus teigimą: „O kai poetas savo naujų kelių ieškojimo karšty visiškai paneigia konvencionalumo momentą, esantį intelektualinėj visuomenės kalboj, tai jis tampa visiškai nesuprantamas. Kas absoliutiškai individualu, tas jau nebeprieinama kitiems“.

Daugelį tų minčių p. Keliuotis pakartoja ir paskutiniame „Granito“ straipsny „Moderninės prancūzų literatūros estetika“. Čia autorius nurodo dvi tos estetikos priežastis: originalumo, naujų kelių ieškojimą ir pakitėjusią epochos dvasią, ypač greitą dabarties gyvenimo tempą. Visai teisinga. Tik mum neaišku, ar „Granito“ redaktorius tą lemiamą moderniškos technikos įtaką žmogaus psichikai laiko būtinu, nenuginčija-

mu faktu, ar reliatyvia galimybe, ar tik sugalvota teorija. Iš kai kurių jo posakių, pvz., „Dinamiškumo sūkuriai neša modernųjį žmogų. Mašina magiškais burtais jį užbūrė. Visos gyvenimo sritys alsuoja mašinos ritmu... Didysis karas, per trumpą laiką įnešęs tiek permainų, dar didesnio nepastovumo dvasia padengė žmonių širdis ir protus. Rodos, žemė dingo iš po kojų. Tikrovė virto svaigulingu sūkuriu...“ etc. – iš tokių posakių atrodo, kad jis mašinizmo amžiaus įtaką laiko lemiama, stačiai fatališka. Mes gi esame linkę žiūrėti į ją gan skeptiškai. Mum atrodo, kad žmogus nėr jau toks vištagalvis, jog aeroplano iškeltas, tegu ir į rekordinį aukštį, ir pavažiotas rekordiniu greitumu, būtų iškrypęs iš normalių jautimo ir mąstymo normų, būtų pakrikę jo percepcijos ir kiti psichinio gyvenimo dėsniai. Mes sutinkame, kad naujasis amžius iškėlė daug ir naujų dalykų, kurių čia neminėsime. Bet mum taip pat aišku, kad daugelis naujojo meno pastangų, atremtų į tariamai pakitėjusią psichinio gyvenimo eigą, kilo ne iš faktino pakitėjimo, bet iš teorijos. Futuristų ir įvairių kraštutinių modernistų bandymai pakeisti kalbos konstrukciją, vaizdų ir įspūdžių jungimo būdą, nieko neįtikino, pasiliko nesuprantami, absurdiški, nusibodo ir žlugo. Daugelį gi kitų, priimtinų naujojo meno ir literatūros reiškinių galime išaiškinti kaip nuosakią senojo metaforinio–simbolinio mąstymo ir išsireiškimo evoliuciją. Be to, mes dar pastebime, kad daugelis šių dienų žmonių ne tik nesiduoda pavergti mašinizmo amžiaus dvasiai, bet sąmoningai stengiasi ją nugalėti. Įsigilinimas į save, religija, tikėjimas, mistika, sintetinės minties pastangos, grįžimas į paprastumą – visa tai anaiptol nėra bergždžios dabarties gyvenimo apraiškos ir ne iš dinamiško mašinizmo amžiaus tempo kilusios. Mum tad ir atrodo, kad norint teisingai aiškinti ir vertinti šių dienų literatūrą, nepakanka nurodinėti vien techninę – mašininę – dinaminę mūsų amžiaus

civilizacijos pusę, bet reikia iškelti ir pastangas iš jos išsivaduoti, virš jos pakilti, kūrybą ir patį gyvenimą formuoti šiokiais ar tokiais idėjiniais pradais. Be to, reikia pažiūrėti, kas moderninėj literatūroj atsirado iš teoretinių manifestų, o kas yra vien tolimesnis jau seniau buvusių pradų rutuliojimas.

Mes tikrai pasidžiaugsime, jeigu „granitininkai", susiorientavę literatūros labirintuose, išeis iš jų susikūrę savąjį *credo.* Graži pradžia jau padaryta p. Keliuočio. Tuo pačiu tikslu minėtinas ir p. J. Griniaus[28] straipsnis „Romantizmas ir moderniosios literatūros srovės", ir p. I. Skrupskelio[29] „Ekspresionizmo žlugimas ir naujojo realizmo pradžia vokiečių literatūroje".

Poezijai „Granite" atstovauja šie autoriai: Ber. Brazdžionis, St. Anglickis, Sal. Nėris, Petras Karuža[30], Gražina Tulauskaitė[31], Pr. Naujokaitis[32], Aleksys Dičpetris[33], P. Orintaitė[34], Benys Rutkus[35] ir Juozas Stanišauskas[36]. Visus juos jungia nutolimas nuo realių dienos reikalų, – pilietinių, patriotinių, visuomeninių temų vengimas. Visi jie abstraktūs, filosofuoją idealistai su diktoka egotizmo priemaiša, pamėgę simbolius ir painias metaforas, eiliuoją ar tai laisvu, ar tai dažniausiai pusiau laisvu eiliavimu. Rašyti apie kiekvieną iš šių poetų, kiek jie yra pasireiškę „Granite", gal nebūtų tikslu. Vienas antras blogesnis ar geresnis eilėraštis dar neduoda teisės daryti platesnių apibūdinimų.

Apskritai mes palinkėtume, kad jaunieji „Granito" poetai nesileistų į per didelius, miglotus filosofavimus, paprasčiau pažiūrėtų į pasaulį ir paprastesniu stiliumi savo kūrybą reikštų. O labiausiai, kad jie vengtų rašyti tokius kūrinius, kuriuos galima skaityti skersai, išilgai ir įstrižai...

„Granito" beletristiką sudaro Juozas Banaitis[37], A. Vaičiulaitis[38], Albinas Briedis[39] ir A. Budrys[40]. J. Banaičio „Sulaužyti žodžiai" – dalykas savaime stiprus ir literatūriškai

įdomus. Tad tuo labiau gaila, kad autorius sudarkė stilių biauria maniera – rašyti ne sakiniais, bet atskirais žodžiais. Vietoj autoriaus numatyto meniško įspūdžio gavome stiliaus karikatūrą, kuri vietomis erzina, vietomis juokina. Juk panaudojant šitokią rašymo manierą reikia gi ir saikas turėt! Juoba kad toji maniera, mum atrodo, kažkaip svetima Banaičio minčių eigai: dažnai visai natūralus vientisas sakinys, tik mechaniškai taškais suskaldytas į atskirus žodžius, autoriaus rašymo manieros nepateisina. Na, bet mes pasiguodžiam tuo, kad netrukus Banaitis, pametęs manieras, ras savo paties stilių ir išaugs į rimtą beletristą.

Daug blogiau ta pati maniera atsiliepė Albino Briedžio „Apysakoj Amen". Mažiau pastebima atskirų sakinių struktūroj, ji iš vidaus sugriovė ir sumaišė autoriaus minties aiškumą ir viso kūrinio pagrindus. Apie šitą apysaką neturime ko pasakyti, nes „pasiutęs moderniškojo gyvenimo tempas" ir laiko branginimo principas neleidžia mum jos antrą kartą skaityti, šaradišką stilių ir rebusinę jos konstrukciją spėlioti.

A. Vaičiulaičio „Pro išmuštą vitražą" – trumpas, paprastutis dalykėlis, apgobtas lengvu simboliškumo ir poezijos šydu, patinka, kad be pretenzijų, tačiau realistinio ir simbolinio elemento suderinimas nėra visai darnus.

Pagaliau A. Budrio „Kodėl tu tai padarei?", realistinio stiliaus vaizdas, dėl savo trumpumo atrodo per daug duodąs aplinkumos smulkmenų, dėl to pagrindinė linija vietomis nutrūksta, ir jai stoka ryškumo.

Baigdami savo pastabas turime dar pažymėti, kad „Granite" yra ir vertimų iš Stefano George'o, Rainerio Marijos Rilkės, F. Werfelio, O. V. de L. Milosz-Milašiaus ir Paulio Claudelio. Šių būtent autorių pasirinkimas nušviečia ir paties „Granito" ideologiją, bei literatūrinę kryptį.

Belieka mum palinkėti, kad „Granitas“ neužviltų savo vardo: kad šis jaunųjų literatų būrelis ne tik nepakriktų, bet daugėtų, konsoliduotųsi ir ryškėtų, pasižymėdamas tikrai granitišku savo ideologijos tvirtumu, o kūrybos formų kietumu ir paprastumu.

1930

„Garbinga senovė“ literatūroj ir praeities skriaudos tikrovėj

I

Spaudos draudimo laikotarpis 1865–1904 m. visai teisingai yra laikomas didžiule lietuvių tautos skriauda, sustabdžiusia visos mūsų kultūros augimą ilgiem metam. Jeigu ir prieš spaudos draudimą mūsų literatūroj randame labai nedaug kūrybos lobio, jeigu ir po to draudimo lig šiol dar tas lobis ne visai patenkina ir kuklius mūsų reikalavimus, tai ko belaukti iš tokio laikotarpio, kada kiekvienas spausdintas žodis buvo persekiojamas ir baudžiamas, kada maldaknygė ir elementorius laikomi pavojingais valstybės saugumui raštais! Iš tiesų tame laikotarpy nerasime žymių kūrybos turtų, bet už tai rasime daug noro ir pasiryžimo tapti sau-žmonėm, rasime didelių pastangų kovoti su milžiniškom kliūtim, rasime didelio entuziazmo ir nesugriaunamo pasitikėjimo savo pajėgom, savo laimėjimu, savo ateitim. Šitą tais sunkiaisiais metais pasireiškusią atsparumo jėgą ir nesugriaunamą jos vadų optimizmą mes turėtume branginti lygiai su kūrybos lobiais ir juo didžiuotis. Tik atsiminkime, kad tuo metu lietuvių tauta didžiulėj rusų imperijoj materialinės jėgos atžvilgiu reiškė gal tiek, kiek šiandie vienas kaimas nepriklausomoj Lietuvoj! Ir ši tauta buvo be kultūros turtų, be diduomenės, pavergta ir pusiau praskiesta svetimtaučių. O tačiau ji ištvėrė ir kovą laimėjo. Šitas pats faktas mus moko, kad tie veiksniai, kurie žadino tuo metu lietuvių tautos pajėgumą, turėjo būti nepaprastai galingi. Koki buvo tie veiksniai, šiandien mes visi žinome. Jie lengvai suvedami į tris pagrindinius: liaudiškoji naujųjų tautos vadų, jaunosios inteligentijos kilmė, arba

etniškasis veiksnys, liaudies prisirišimas prie savo tikėjimo, arba religinis veiksnys, ir šviesuomenės tautai skiepijamas tautinės garbės jausmas, savo praeities, kalbos ir krašto meilė, arba emocinis patriotinis veiksnys. Kiti mūsų tautinio renesanso veiksniai, kaip visuomeninis, ekonominis, politinis, pasireiškė tik vėliau, jau antrojoj, poaušrinėj draudžiamojo laikotarpio pusėj, ir buvo sustiprėjusių, sąmoningų visuomenės grupių padaras.

Iš tų trijų aukščiau minėtų veiksnių lietuvių literatūrai daugiausia reikšmės turėjo trečiasis, emocinis patriotinis, arba stačiai tėvynės meilės, veiksnys, žadinęs tautinę garbę – didžiavimąsi savo praeitim ir savo gimtąja kalba. Šitas veiksnys, senovės ir kalbos garbinimas, anksčiausiai mūsų kultūros istorijoj pasirodė ir yra davęs mūsų literatūrai daugiausia temų ir motyvų. Bet jis jau gyvena ir savo krizę. Šiandie mes esame jau tiek kritiški ir sąmoningi, kad praeity randame ne tik garbės ir stiprybės šaltinį, bet taip pat ir daugelio skriaudų priežastį. Dėl to, nagrinėdami patriotinę, ypač draudžiamojo laikotarpio literatūrą, turime ne tik iškelti emocinio patriotinio tautos garbės veiksnio svarbą, bet ir kritiškai pažiūrėti į jo kilmę, prasmę, augimą ir kitėjimą.

Tautinės garbės reikšmę gerai suprato jau pirmieji lietuvių tautos sąmonės žadintojai. Jau Mikolajus Daukša savo „Postilės" prakalboj įrodinėja, kaip neracionalu, negražu ir negarbinga išsižadėti savo gimtosios kalbos. Argumentuodamas jis nori sužadinti ne tik gimtosios kalbos meilę, bet ir tautinę garbę iš viso. Berods dar prieš jį, 15 ir 16 amžiuj, garsioji Palemono legenda – lietuvių-romėnų giminystės teorija – buvo to pačio emocinio patriotinio veiksnio padarinys. Artėjant mūsų tautiniam renesansui, 19 amžiuj tautinės garbės žadinimo balsai skamba vis dažniau ir garsiau. Jie dar prieš „Aušros" pasirodymą sukuria mūsų literatūrai visą

patriotinės poezijos šaką. Jie nenutyla dar nė šiandie, nenutils nė ryt, nes tautinės garbės, tautinės ambicijos jausmas yra giliai įdiegtas ir individo prigimty, ir kolektyvo psichologijoj. Keisis tik jo motyvai ir atspalviai. Kiekvienas mūsų bajoras-plikbajoris mėgsta didžiuotis savo ainiais, savo giminės senumu: juo giminė senesnė, juo ir jis pats jaučiasi esąs kilnesnis ir vertingesnis. Taip lygiai ir tauta – juo praeitis geresnė, juo daugiau teisių jaučia į dabartį ir ateitį, juo labiau ji save laiko subrendusia ir priaugusia kultūros darbam. Ne veltui Basanavičius, leisdamas „Aušrą", pirmoj vietoj įrašo aforizmą: *homines historiarum ignari semper sunt pueri* – žmonės, nepažįstą istorijos, visuomet lieka vaikai.

Tautinės garbės įsąmoninimas ypatingai buvo reikalingas lietuvių tautai – pavergtai, netekusiai diduomenės ir bajorijos, vadinasi, garbingas tradicijas saugojusių luomų, ir praskiestai, dargi spaudžiamai poniškos ir ambicingos lenkų tautos. Tikra tiesa, kad jeigu mes nebūtume turėję savo istorijos, tai būtų reikėję ją pramanyti. Iš tiesų, iš dalies ji ir buvo pramanyta. Gal ne patys faktai, bet faktų interpretavimas, jų nušvietimas buvo atliktas tautinės garbės reikalui ir nukeltas iš mokslinės kritinės į auklėjamą patriotinę emocinę plotmę. Taip kūrė Lietuvos istoriją Simonas Daukantas, taip ją kūrė ir „Aušros" istorikai, rašytojai ir poetai.

Tai buvo reikalinga tautai – kūdikiui. Bet štai tauta ima brėsti, ir istorijos studijos turi tarnauti ne garbei žadinti, bet tiesai surasti. Jeigu ta tiesa glostys mūsų tautinę ambiciją, galėsime pasidžiaugti, jeigu ją plaks, neturime nusiminti, nes šiandie randame jau stipresnių argumentų lietuvių tautos teisei įrodyti negu garbinga praeitis. Lietuvių kultūros ir literatūros istorikas šiandie turi sutikti su nemaloniu faktu, kad garbinga mūsų tautos praeitis nepaliko mum tokių kultūros vertybių, kurios būtų ugdę tautinę sąmonę, kad ištisi tos

praeities amžiai yra tamsūs, tušti ir nekūrybingi. Sutikti su tuo naudingiau, negu ramintis plačiomis valstybės ribomis, gudiškomis ir lotyniškomis kronikomis, kelių šimtmečių katekizmais ir maldaknygėmis, neišskiriant nė didžiojo Donelaičio, kurio mes nė pavardės tiksliai lietuviškai nežinome.[41] Visa tai turėtų parodyti mum, kad senovė yra padariusi lietuvių tautai dideliausią skriaudą, dėl kurios mūsų bočiai nesirūpino savo gentės saugojimu ir stiprinimu, dėl kurios jie negalavo kūrybiniu nepajėgumu, dėl kurios gal ir šiandie mes tuo negaluojame. Visa tai įsisąmoninę mes turėtume sukrusti savo tautą stiprinti, ugdyti ir tą negalavimą gydyti. Dėl to ir pravartu čia padaryti keletą sintetinių istoriosofinių pastabų dėl mūsų praeities vaizdo.

II

Iš tiesų kiekvieno, kuris eitų į mūsų tautos senovę, ieškodamas ten šiokių ar tokių kūrybos paminklų, laukia skaudus nusivylimas. Lietuvių literatūros istorikas, kai iš dabarties leisdamasis vis giliau į praeities gilumą, peržengia 19 amžių, pasijunta tarsi kokiam drėgnam ūkanų klony, kur jo gimtosios žemės ir tautos dvasia išblėsus ir buvusios jos gyvenimo apraiškos vos vos įžiūrimos sutemų šešėliuose. Tiesa, Donelaičio „Metai" traukia istoriko dėmesį ir liudija, kad kūrybinė lietuvio pajėga buvo gyva, sveika ir jauna, bet giliai, giliai užkasta, tarsi tas „po velėna pumpurėlis"[42], kuriam negreit dar lemta išvysti Dievo pasaulis. Keleivis leidžiasi dar giliau – ir jam atrodo, kad čia jau nė gyvenimo nebūta, o tik kažkokis merdėjimas, kažkokis letargas, kuriame kad ir buvo kas nors tarta, tai svetimais žodžiais, ir puoštasi svetimais papuošalais. Vienur kitur tautos sąmonės prablaivėta, bet susitelkti į

kūrybos veiksmą ji jau nebepajėgia. Ji gali vien kovoti, vien blaškytis, ieškodama laisvesnio kelio, ir graibstytis tvirtesnės atramos. Tokis buvo berods 17 ir 16 amžius. Jei keleivis leisis dar giliau, tai jis ras dar negyvų istorijos liekanų ir liudijimų, dažniausiai svetimų, apie jo tautos gyvenimą, žygius ir kovas, bet tautinės sąmonės sukurtų vertybių neberas. Lietuvių tauta atrodo buvusi nebyli ir neregė, savo kalba ir savaip nieko negalėjusi apie save pasakyti ir vėlyvesnėm kartom palikti. Dar toliau keleivis ims apsiprasti su tom ūkanom, jis ims net jom svaigintis – ir štai jo vaizduotėj ims rodytis fantastiški vaizdai iš tariamojo tos gilios senovės gyvenimo, ir jis sunkiai galės atskirti, kur čia buvusios tikrovės tiesa, o kur – jo vaizduotės romantiško ilgesio sukurta iliuzija.

Ta romantiška iliuzija, kuri lydi kiekvieną mūsų į lietuvių tautos praeities amžius, kaip minėjau, buvo mum reikalinga kaip psichologinis sveikos tautos ambicijos veiksnys, bet vis dėlto mes turime išdrįsti pro ją pažvelgti į buvusią tikrovę. Mes turime išdrįsti pasakyt, kad mūsų kultūrinė praeitis yra tamsi, varginga ir vergiška – ir kažkokio prakeikimo slegiama. Jeigu šiaip istorikas dar gali save raminti ir džiaugtis didžiais kunigaikščių darbais ir plačiomis valstybės sienomis, tai kultūros ir meno istorikas vien graudinsis dėl pražudytos tautos energijos, dėl išblaškytų Rusijos plotuose pajėgų, dėl nuleisto nuo tautos širdies karuose su kryžiuočiais ir totoriais kraujo. Dėl to gal lig šiol kankina mus anemija, ir nėr mumyse atsparumo svetimiem atėjūnam, ypač jeigu jie puola mus ne kardu, bet svetima kultūra, nes ne valstybės sienomis ir plačiais užkariavimais išperka tautos amžinybės teisę, bet dvasinės kultūros darbais ir meno kūriniais iš tautinės sąmonės susitelkimo. Norėdami teisingai įvertinti mūsų tautos praeitį, turime giliai tą tiesą įsisąmoninti.

Viena iš pastoviausių kultūros vertybių, kilusių iš tautos sąmonės susitelkimo, mes laikome ir literatūrą. Rašto paminklai – literatūra – mum yra svarbiausias kriterijus įvertinti tautos kūrybiniam pajėgumui ir ištisų laikotarpių bei epochų vaisingumui. Laukinės klajoklių tautos literatūros nesukūrė, nors jų protinis išaugimas ir būtų pasiekęs tam reikalingo laipsnio. Literatūrai sukurti reikia, kad tauta susikurtų pirmiau kokį nors dvasinio gyvenimo židinį, ko nors bendromis pajėgomis sąmoningai siektų ir gyventų kokiais nors aukštesniais idealais. Tokiu idealu pirmiausia gali būti išvidinis tautos vieningumas, kraujo ir dvasios ryšys, religija, visuomeninė santvarka, teisė, pagaliau net papročiai ir gyvenamas kraštas kaipo jungtis ir atrama bendrom tautos pastangom įsistiprinti toj vietoj ir ugdyti savo atskirą, ypatingą gyvenimą. Be šios nuožiūros kolektyvus gynimasis nuo priešų užpuolikų arba tokis pat puolimas grobimo tikslais nėra aukštesnis dvasinis idealas ir kultūros vertybių negimdo. Tokių žygių necivilizuota tauta nesistengs net išlaikyti savo atminty, nė juo labiau perleisti vėlyvesnėm kartom. Tik tada, kai tauta pajunta savo dvasios vienybę, prisiriša prie gyvenamo krašto, supranta savo skirtingumą nuo kitų tautų ir ima branginti savo kalbą kaip savo dvasios reiškėją, ji tuomet pajunta savy amžinybės geismą ir tuomet ji ima kurti. Kokiu momentu ir kaip tai įvyksta, yra paslaptis, kaip paslaptis yra, dėl ko vienas kūdikis augdamas sąmonėje bręsta ir tikslingai tvarko savo veiksmus, o kitas pasilieka be šviečiančios ir visa jungiančios sąmonės – ir visi jo veiksmai esti pakrikę, palaidi – ir visas jo gyvenimo tikslas – palaikyti vien savo gyvybę.

Pasiekusi tautinės sąmonės laipsnio, tauta pajus ne vien savo tuo tarpu esamų kartų vienybę, bet ir jungtį su tais, kurie yra buvę, ir susirūpinimą dėl tų, kurie bus. Tokia tauta

stengsis išlaikyti atminty tai, ką ji patyrė, ir pasirūpins, kad tuos patyrimus sužinotų būsimosios kartos. Tokiu būdu susidaro tautos branginamos vertybės, kurios vis gausėja, įvairėja, gimdo kitas ir lavina patį tautos sugebėjimą naujus dvasios turtus gaminti. Tų turtų-vertybių eilėj atsiranda ir literatūra – pirmiausia žodinio padavimo, o paskui ir ženklų arba rašto forma.

III

Palikę nuošaliai pirmykštes tautas ir giliosios senovės pirmykščių civilizacijų ir kultūrų kūrimąsi, prisiminkime artimesnius laikotarpius – ir mum daug kas paaiškės dėl lietuvių tautinės kultūros likimo.

Keliais šimtmečiais po Kristaus Europos istorijos arenoj pasirodo naujų barbariškų tautų. Jos užplūsta daugelį Romos imperijos kraštų, naikina jų turtus, o pačios kurti kultūrai dar nėra priaugusios. Kolektyvinė jų sąmonė nebuvo tautos, bet bandos sąmonė. Galų gale tos tautos nusistoja vietose ir ima kultūrėti. Tautinė jų sąmonė ima bręsti, ir jos ima kurti kultūros vertybes, kurių tarpe ir literatūrą. Kyla klausimas, koki buvo vyriausi veiksniai, pažadinę jų tautinę sąmonę ir jų kuriamąją galią? Manau neapsiriksiu pasakęs, kad tie veiksniai tai buvo heleniškosios kultūros ir krikščionybės pradai. Jie apvaisino barbariškų tautų dvasią, kuri ima kurti naują Vakarų Europos krikščioniškąją kultūrą.

Krikščioniškoji kultūra greitai plečiasi ir auga. Atskiros tautos, tarsi lenktynių eidamos, sąmonėja, stiprėja ir per rinktinius savo sūnus reiškia savo tautinius savumus įvairiose dvasinio gyvenimo srityse. Atsiranda monumentalių pastatų, meno kūrinių, mokslo raštų, poezijos. Jau ankstyvesniais viduram-

žiais tos tautos sukuria gražiausių tautinių epų, kuriuose dar aidi, kaip tolimi atsiminimai, barbariškosios praeities garsai, bet ir krikščionių tikėjimas toks gyvas ir stiprus, kad jo naujieji karžygiai yra pasiryžę kariauti ir naikinti visus, kas tik priešinsis Kristaus tikėjimo ir naujos kultūros ekspansijai.

Tokios ekspansijos kely atsiranda lietuvių tauta tuo metu, iš kurio pasiekia mus istorijos dokumentai. Situacija susidaro tokia: aplinkui slavų ir germanų tautos, jau subrendusios naujame gyvenime, sąmoningos ir turtingos krikščioniškosios kultūros turtais. Iš Vakarų – Kryžiuočių ordinas, kuriam pagalbon ėjo visa krikščioniškoji Europa, iš Rytų – rusai, jau 10 amžiaus pabaigoje priėmę krikščionybę, o kartu su ja ir „kirilicos" rašmenis, Pietuose gi – lenkai, apsikrikštiję taip pat 10 amžiuj ir nuo to laiko pradėję kurti savo raštus – literatūrą. Lietuvių gi tauta, tikrai nė nežinai, kada galutinai apsistojusi mūsų gyvenamoj šaly, tebeglūdėjo dar iki 14 amžiaus pabaigos senoviškoje savo tikyboje ir senoje viso gyvenimo santvarkoj.

Taip ilgai neprisiderinus prie krikščioniškosios epochos reikalavimų, ar lietuvių tauta bent buvo išauginusi pakankamai atsparumo nepasiduoti svetimai įtakai, ar ji buvo sukūrusi tokią savo kultūrą, kuri ją būtų apsaugojus nuo svetimųjų? Deja, to pasakyti negalime. Žinome, kad mūsų senoliai buvo narsūs, kad jie turėjo daug politinės išminties ir gerų vadų, kad jie savo valstybės sienas išplėtė nepaprastai plačiai, tačiau, deja, jų tautinė sąmonė ir jų kultūra, matyt, buvo gana silpna. Besiplėsdami jie patys pasidavė svetimos kultūros įtakai, priiminėjo svetimą kalbą, svetimus papročius, svetimą raštą. Kitaip ir būti negalėjo. Lenkai ir gudai-rusai, su kuriais lietuviam lemta buvo daugiausia turėti santykių, jau buvo tiek sustiprėję kultūriškai, kad visokiomis santykiavimo formomis skverbėsi į Lietuvą jų kalba, raštai ir tautybė. Nuo

pabaigos 14 amžiaus krikščionybė, vis tiek iš kur ji būtų ėjusi, jau turėjo nešti kartu ir svetimą tautiškumą.

Šiandien mes piktinamės nedoru lenkų ir kryžiuočių apaštalavimu, bet pamirštame, kad tuo metu kitokio apaštalavimo beveik nė būti negalėjo. Principas „lygus su lygiu" tėra tik teoretinė diplomatų politikų formulė ir neturi jokios reikšmės gyvenime, kai susieina dvi nelygios kultūros. Naujesnioji, aukštesnioji visuomet absorbuos atgyvenusią, žemesniąją.

Mūsų patriotinėj literatūroj, originalinėj ir verstinėj, dažnai naudojamos kovų su kryžiuočiais temos, ir Ordino riteriai, žinoma, rodomi nedori, žiaurūs, klastingi ir visokių nedorybių kupini. Iš tiesų Vakarų kaimynas, Teutonų ordinas, daugiausia yra iščiulpęs lietuvių kraujo ir gyvybės energijos. Būtų visai bergždžia ir beprasmiška ginti Ordino politiką, jo grobuoniškus tikslus ir pačių kryžiuočių dorybes. Bet turėtume suprasti, dėl ko taip buvo. Vakarų Europos krikščioniškųjų tautų riteriai jau vien dėl Vakarų žmonėm privalomo aktyvumo, o dar daugiau dėl didelio, kartais fanatiško užsidegimo krikščioniškosios kultūros idealais, tegu ir klaidingai suprastais, laikė šventa savo pareiga kovoti prieš lietuvius – pagonis. Įsivaizduokime sau viduramžių riterius, fanatiškai pasiryžusius kryžiaus karų žygiais išvaduoti iš saracėnų Šventąją žemę ir Kristaus grabą ir dėl to panūdusius keliauti į žemės kraštą; įsivaizduokime juos išauklėtus riteriškosios kurtuazijos tradicijose, ir mum bus suprantamas jų ainių atkaklumas kardu išnaikinti tamsią, barbarišką pagonių tautą, kokia jiem tegalėjo atrodyti lietuvių tauta. Mes tada ne tiek gal keiksime kryžiuočius ir visus, kurie tykojo mus praryti, kiek apgailestausime savo tautos likimą arba stačiai tas aplinkybes, kurios neleido mūsų prabočiam anksčiau, kartu su kitomis tautomis, kaip lygiem su lygiais, įsiskiepinti krikščioniškai heleniškosios kultūros pradus.

IV

Mūsų patriotinėj, iš istorinių motyvų sukurtoj literatūroj, rodos, tik vienas Vincas Krėvė savo „Skirgailoj" yra giliai įžvelgęs į tos epochos tragiškumą ir Skirgailos asmeny parodęs klaikų dviejų epochų ir dviejų kultūrų kovos procesą, pakertantį pačias gyvastingąsias būties šaknis. Tame pat „Skirgailoj" parodytas ir kilnaus riterio Kellerio vaizdas, kuriuo piktinasi kai kurie ultrapatriotai, pateisinamas čia ką tik išdėstytais sumetimais. Mes galime vien pastebėti, kad ir Krėvė, giliai įžvelgęs į epochos tragiškumą, vis dėlto senosios lietuvių religijos ir krikščionybės santykius traktuoja ne kritiškoj istorijos šviesoj, bet subjektyvioj, Skurdulio lūpomis reiškiamoj kompromisinėj ir gana moderniškoj teologijoj.

Taip pat ir Vydūnas, lietuvių tautos praeity ieškodamas garbingų stiprinančių veiksnių, stengiasi įžvelgti giliau į senovės lietuvių kultūros ypatybes. Vydūnas pirmiausia kreipia dėmesį į senovės lietuvių tikybą ir randa, kad ji buvo aukšto žmoniškumo ir kilnaus dorovingumo reiškėja. „Amžinoj ugny" jis vaizduoja tos tikybos kilnumą ir jos kulto – saulės ir ugnies garbinimo, – prasmingumą. Vydūnas mano, kad tikybos keitimas turėjo labai neigiamos įtakos lietuvių tautai, kadangi senasis tikėjimas buvo ištryškęs iš pačios lietuvių tautos žmoniškumo esmės, ir jo išsižadant buvo pakirstos giliausios to žmoniškumo šaknys. Bet vis dėlto suprasdamas, kad krikščionybės priėmimas buvo stačiai istorinė būtinybė, ieško kompromisinio kelio suderinti abidvi tikybas ir vaidilutės Grožvydos rankomis deda Kryžių šalia Amžinos ugnies, kaipo pasauly žūvančios amžinos Dievybės ženklą šalia tos pačios Dievybės atsikėlimo simbolio. Reikia pripažinti, kad Vydūno iškelti iš praeities tautiškumo veiksniai yra daug prasmingesni ir gilesni negu tuščias didžiavimasis garsiais žygiais, dideliais

užkariavimais ir plačiomis šalimis. Deja, apie senovės lietuvių tikybą mes neturime tiek duomenų, kad Vydūno teoretiški samprotavimai apie tą tikybą ir ją vaizduojamieji meno kūriniai mus įtikintų.

Štai čia ir pasirodo didžiausia mūsų praeities spraga ir skriauda – tai, kad ta praeitis buvo giliai aistorinė. Ji mum nesukūrė ar bent nepaliko jokių žymesnių savo kultūros paminklų. Mes neturime savo epo, savo rašto, savo monumentų. Mes nieko tikra nežinome nė apie savo senolių religiją. Mes net nežinome savo garsiųjų kunigaikščių vardų, kaip juos tardavo mūsų žmonės lietuviškai. Atrodo, kad mūsų senovės kultūra visiškai nesirūpino tauta kaip kolektyvu – buvusiomis ir būsimomis kartomis.

Tiesa, mes šiandien džiaugiamės ir didžiuojamės savo tautos liaudies menu, dainomis, jų melodijomis ir poetingumu. Mūsų liaudies audinių raštai, jų švelnumas, subtilumas ir turtingumas tarsi liudija apie ilgų amžių kultūrą. Mūsų kalbos formų gausumas taip pat tarsi sako apie turtingą sielos gyvenimą ir aukštą praeities kultūrą. Visa tai tiesa, bet, deja, to per maža. Visa tai nėra sąmoningi kultūros padariniai, o tautų kovos ir lenktyniavimo arenoj nulemia tiktai sąmonė. Visi tie liaudies išsaugoti mūsų kultūros turtai yra savaime tautoj išaugę kaip puikiausi žiedai trąšioj pievoj. Jie rodo, kokia turtinga lietuvių tautos prigimtis. Tik šitoj našioj prigimties dirvoj stoka buvo šeimininko, kuris būtų galėjęs tuos turtus auginti, kultivuoti, jais gėrėtis, didžiuotis ir dėl to save jausti ir savyje augti. Pagaliau tie mum šiandien žinomi liaudies kūrybos turtai yra sukrauti turbūt per porą paskutiniųjų šimtmečių, kuomet apie šiokią ar tokią tautinę sąmonę ir kultūrą visai nė kalbėt netenka.

Valstybinis visuomeninis lietuvių tautos susitvarkymas senovėj taip pat nerodo savo kultūroj išauklėto sąmoningumo.

Lietuvių valstybė besiplėsdama leidžia svetimiem gaivalam absorbuoti savo tautos branduolį, ir niekur nerandame pastangos daryti įtakos kitiem, asimiliuoti juos, bet priešingai, valdantieji sluoksniai patys nuostabiai greitai asimiliuojasi ir nutausta. Tautinės lietuviškosios dvasios Lietuvos valstybėje berods nebūta. To reiškinio priežastis jau anksčiau buvo nurodyta, būtent pavėluotas krikščioniškai heleniškosios kultūros priėmimas, išmokęs tautas rašto ir paskatinęs ugdyti ir saugoti kultūros turtus.

V

Kokie gi tie kultūros ir kūrybos turtai, kuriuos laimėjo kitos tautos tuo tarpu, kai lietuviai tebeglūdėjo aistorinėj senovėj? Šitas aplinkinių tautų kultūros vaizdas čia mum reikalingas ne tam, kad, pamatę begalinį kontrastą tarp jų ir mūsų, tuščiai sielotumės ir jiem pavydėtumėm, bet tam, kad žinotume, į kokią šeimą mes įstojome priimdami krikščionybę, ir kad įsisąmonintume, kiek mes pavėlavome į tą šeimą įstoti, kokių žmonijos dvasios ir literatūros evoliucijos laipsnių neperkopėme. Mum reikia žinoti, koki reiškiniai yra perėję per mūsų tautos sąmonę, su kokiais mes esame surišti kūrybine giminyste ir tradicijomis, o nuo kokių esame visai laisvi.

Taigi pirmiausia, kaip jau buvo aukščiau minėta, mes praleidome tautinių epų kūrimosi periodą. Šitas klausimas tačiau negali būti visu griežtumu išspręstas. Tas faktas, kad šiandien mes neturime susiformavusio tautinio epo, dar nereiškia, kad anais laikais jo nebūta arba kad nebūta bent palaidų jo dalių – rapsodų, karžygiškų epinių pasakojimų ir giesmių. Priešingai, yra duomenų spręsti, kad tokios epinės poezijos tuomet būta. Daugelis kronikininkų ir keleivių, anais am-

žiais lankiusių aisčių ir lietuvių gyvenamus kraštus, pasakoja, kad šermenų apeigos ten buvę atliekamos su savotiškais sinkretiniais žaidimais, kurių metu giesmėmis garsindavę velionies nuopelnus ir žygius. Tai liudijąs 9 amžiaus anglosaksų jūrininkas Vulfstanas, 13 amžiaus kryžiuočių ir prūsų taikos raštas, 14 amžiaus kronikininkas Vincentas Moguntinietis, kurio pasakojimą apie dainių Rykselį kartoja J. N. Beckeris ir S. Daukantas*. Tad visai galimas daiktas, kad epui medžiagos – atskirų epinių dainų – lietuvių tautoj ir būta. Bet šiandien mum iš to maža paguoda. Epas kaipo visuma nesusidėjo, o jo problematinės nuotrupos greit, matyt, išdilo iš tautos atminties. Tas įvyko juo greičiau, kad tos epinės giesmės, be abejo, nebuvo laisvos nuo senosios tikybos liekanų: dievų šaukimosi, burtų, kerėjimo ir pan. Bet gana ir to, kad jos buvo pagonystės palikimas, ir dėl to naujos religijos skelbėjai visu smarkumu prieš jas kovojo.

Bet jei iš tiesų lietuvių tauta, žengdama į istorijos areną, dar turėjo epinių dainų, o tik vėliau, užguita, jas pamiršo, tai ši praeities skriauda bus mum juo labiau skaudi.

Mes netekome galingos tautiniam jausmui auklėti priemonės. Tautinis epas yra stipri tautos vienybės jungtis, jos garbės ir ambicijų žadintojas, tėvynės meilės kurstytojas, žodžiu, tautinės sąmonės sargyboje jautriausias budėtojas. Eidamas iš kartos į kartą, jis persisunkia visais tautos išgyvenimais, jos filosofija, jos nuotaika. Jis tampa nenutraukiamas buvusių ir esamų kartų ryšys. Atsiminkime tik auklėjamąją reikšmę graikų „Iliados“ ir „Odisėjos“, romėnų „Eneidos“, vokiečių „Nibelungų“, rusų bylinų arba prancūzų „Rolando giesmės“, kur „saldžiosios Prancūzijos“ meilė ir ištikimybė karaliui įspaudžiama į širdis didvyriškais kilniųjų karžygių žy-

---

Plačiau žr. M. Biržiškos „Lietuvių dainų literatūros istorija“.

giais, mirčia ir pagaliau šventųjų ir Dievo palaimos pažadais. Literatūros meno atžvilgiu savojo epo stoka taip pat neigiamai atsiliepė į visą mūsų kūrybą. Mes neišlavinome epinio grožio pajautimo, mes pasidarėme nebegabūs epiniam žanrui. Mūsų tautos vaizduotė neturėjo kur šioj plotmėj auklėtis. Pasakos epo pavaduoti negali. Norint jose ir glūdi nemaža išminties, bet jos per daug nerealios, per daug atitrauktos nuo konkrečių tautos gyvenimo reiškinių. Jų paslėpta prasmė veikia gal tautos pasąmonę, bet ne sąmonę. Pasakos pagaliau per daug lakus, lengvas ir tai tarptautinis žanras, kad galėtų bent kiek sėkmingiau pavaduoti rimtą, svarų, tautos krauju ir dvasia amžiais maitintą liaudies epą. Nutrūkus ryšiui su epine viduramžio kūryba ir pasibaigus heroiškam istorijos laikotarpiui, lietuvių tauta, jau ir taip linkusi į pasyvumą, galutinai paskendo pasakų fantasmagorijose, nerealaus fiktyvinio gyvenimo vaizduose. Negalėdama pasireikšti veiklia meno ir literatūros kūryba, ji labiau pamėgo pasakos užburtas pilis ir jose žiauraus burtininko kalinamas karalaites ir karaliūnus, juoba kad politinės ir visuomeninės mūsų gyvenimo aplinkybės vis labiau darė pačią mūsų tautą panašią į tas užburtose pilyse kalinamas karalaites. Be to, dar lietuvių liaudis, neturėdama epo, ėmė skendėti lyriškoj kontempliacijoj ir rezignacijoj. Ir priprato lietuvis kiekviename sunkesniame gyvenimo momente pabėgti į fantastišką pasakų netikrovę arba guostis ir ramintis lyriškais nusiteikimais. Lyriškas išgyvenimas daugiau subjektyvus, ir dėl to lyrinė daina daug silpnesnis tautos vieningumo ryšys negu epinė giesmė. Pagaliau be tautinio liaudies epo ir dabar dar skursta visa mūsų literatūra ir menas. Atsiminkime, kiek įvairiom meno šakom epas duoda medžiagos, kiek motyvų, siužetų, ir mes suprasime, koks tai gilus ir turtingas visos kultūros gyvenimo šaltinis.

Be tautinio liaudies epo, mes dar negavome patirti ir savo dvasioj pergromuliuoti nė kitų viduramžių kūrybos žanrų. Pati lyrinė daina, kultivuojama viduramžių trubadūrų ir minezingerių, tampa visai kitokia negu liaudies daina. Liaudies dainai dėl jos paprastumo ir naivaus nuoširdumo gal pripažinsime pirmenybę, bet tautos vienybės jausmui, o dar daugiau – literatūrai daugiau reikšmės turės sąmoningai kuriamoji individualinė daina, nes ji sudaro jau tam tikrą klodą literatūros lobyne, kūrybos pastangomis ir poetinėmis priemonėmis sąmoningai įgytą, taigi juo labiau brangintiną. Viduramžio lyrinė individualinės kūrybos daina Vakarų Europoj jau išugdo plačią literatūrą ir atramą tolimesnei to žanro evoliucijai.

Pagaliau viduramžio religiniai vaidinimai duoda pradžią visai dramatinei vėlyvesniųjų laikų literatūrai, vaidybos menui ir teatrui. Tie vaidinimai nėra vien paprasti sinkretiniai liaudies žaidimai, bet jau daugiau ar mažiau organiška draminio teksto ir vaidybos visuma, vėlgi sudaranti pagrindą tolimesnei draminio žanro kūrybai. Mes nė šito pagrindo neturime. Vėlyvesnis Vilniaus akademijos jezuitų teatras yra mum visai svetimas ir jokios įtakos nei mūsų dramaturgijai, nei vaidybai neturėjo.

Kai lietuvių tauta pagaliau 1387 metais oficialiai apsikrikštija, o beveik visu šimtmečiu vėliau pasirodo pirmosios religinės literatūros užuomazgos, kitose Europos kraštuose klesti žymiausioji kultūros ir meno gyvenimo epocha – Renesansas. Jeigu Viduramžis nutiesė tautinėm literatūrom kurti pagrindus, tai Renesansas atnešė naujų ugdymo – klasiškosios graikų ir romėnų kultūros elementų. Šitie naujieji pradai buvo tarsi mielės, kurios fermentavo ir kėlė tautinių literatūrų klestėjimą. Tobulėja skonis, atsiranda elegancijos ir gražių formų pamėgimas. Atsiveria nauji ne tik meno, bet ir mokslo horizontai, tautos bręsta ir galutinai sąmonėja. Iš viso Rene-

sansas atneša tiek daug naujų dalykų, naujų išradimų, naujų pažiūrų į gyvenimą, gamtą ir žmogų ir senų vertybių naują įvertinimą, kad visas jo lobis tegalėjo būti priimtas ir įsisąmonintas tik tų tautų, kurios jau buvo pasiruošusios jį sutikti, sugebėjo pamažu pergromuluoti ir įstiprinti savo kūrybos lytimis.

Tad pirmiausia Italijoj, Renesanso lopšy, tuo metu, kai Lietuva dar skendėja tamsoj, jau yra seniai praėjęs ne tik didysis Dantė, Petrarka, Boccaccio, bet ir Ariosto jau rašo savo rafinuoto išmislingumo „Šėlstantį orlandą", ir Torquato Tasso poetiškiausiais vaizdais aprašinėja „Išvaduotosios Jeruzalės" kovas ir meilės aistras, ir didieji plastiškųjų menų genijai kuria visiem amžiam stebėtis didžiuosius veikalus: Rafaelis – Madonas, Michelangelo – skulptūras ir Sikstinos freskas, Leonardo da Vinci – paslaptinguosius Džiokondos, šv. Onos ir šv. Jono šypsnius. Tuo metu jau ir Servantesas užmuštinai buvo pašiepęs savo Don Kichotu riteriškosios literatūros tuščią fantastiką, ir Calderonas savo dramaturgijoj kūrė naujo pobūdžio mistiką ir naują regimojo pasaulio patyrimą, persilaužiusį per subjektyvų poeto išgyvenimą, ir didysis Šekspyras analizavo sudėtingiausias žmogaus sielos aistras, savo geniališa intuicija nušviesdamas giliausius jos kampelius. Net ir lenkai tuo metu jau turi gausią istorinę literatūrą, o 16 amžiuj visą eilę rašytojų su dideliu poetu Kochanovskiu priešaky.

Šitie keli bruožai jau pakankamai leidžia mum spręsti, kaip aukštai buvo iškilęs kultūros gyvenimas kituose Europos kraštuose tuo metu, kada lietuvių tauta žengia pirmuosius žingsnius nauju keliu. Mes neturėjome progos ne tik patys dalyvauti didžiuose Renesanso darbuose, bet nė pavėluotai atgaivinti juo savo tautos kūrybinių pajėgų. Nei viduramžio, nei klasiškosios Renesanso kultūros elementai nėra prigiję lietuvių tautos sąmonėj. Tiesa, per Vilniaus Akademiją,

jėzuitų įkurtą 1578 m.[43], Renesanso idėjos ima į Lietuvą prasiskverbti, bet jau per vėlu. Jų padariniai – tai jau ne iš gyvojo Lietuvių tautos organizmo išaugusios atžalos, bet persodinti svetimi diegai, pirktosios puošmenys. Ryšys su lietuvių tauta jau nutrūkęs. Negausūs lietuviškosios sąmonės reiškėjai kaip Rotundas, Michalon Lithuanus yra izoliuoti, lietuvių kalba palikta tik bažnyčios reikalam – ir tai tik kaip *malum necessarium*[44] kovoti su reformacija, o nuo viso kultūrinio gyvenimo, nuo kūrybos ji yra atstumta. Aukštesnieji sluoksniai ir bajorija ją vis labiau ima pamiršti, o liaudis, paskendusi tamsybėj ir vergovėj, anais laikais nieko nereiškė. Jai liko pasyvi, bet garbinga rolė – išsaugoti brangiausią tautos turtą – kalbą, papročius ir, gaivinantis nesąmoninga savo kūryba, laukti tų laikų, kada iš jos pačios kilę vadai paims tautos likimą į savo rankas.

Tokiu būdu matome, kad ta mūsų tautos praeitis, kuri literatūroj vadinama „garbinga senove," yra padariusi mūsų kultūrai didelių skriaudų ir bemaž ko nepražudžiusi visos tautos. Ar dėl to buvo kaltos geografinės mūsų tada gyvenamo krašto aplinkybės, ar mūsų prabočių konservatyvumas, ar politinės vadų ir kunigaikščių klaidos, palikime spręsti istorikam. Šiandien būtų netikslu ką nors dėl to kaltinti, o juo labiau tos praeities išsižadėti. Ji, tiesa, paliko mus užpakalinėse kitų tautų eilėse, tačiau iškėlė ir daugelį tokių savybių, kuriomis mes ir šiandien galime didžiuotis. Mūsų tauta pasirodė buvusi narsi, mylinti laisvę, dora, gabi poezijos ir meno kūrybai. Be to, ji dar pasirodė ir tiek gaji, kad per keletą amžių viena liaudis, be šviesuomenės, sugebėjo išsaugoti savo kalbą, papročius ir kūrybinius sugebėjimus.

VI

Lietuvių literatūroj, kaip buvo jau minėta, senovės aukštinimo motyvai yra gausūs, o jais pagrįsta tėvynės meilės ideologija jau perėjo keletą evoliucijos laipsnių.

Pirmiausia čia minėtinas vadinamas Žemaičių bajorų romantizmas. Dionizo Poškos „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje"* ir „Mūsų verksmų valandoj", Valiūno „Birutė" ir Simano Stanevičiaus „Žemaičių šlovė" jau visai ryškiai parodo tos ideologijos pradus. Visų jų bendra versmė – lietuvių tautos senovė, praeitis. Remdamiesi senove, Valiūnas ir Poška susidaro savotišką lietuvių tautos sąvoką. Pirmasis lietuviais laiko latvius, o antrasis – net ir estus. Jiem ne tik „užnemunietis", „aukštaitis" ir „žemaitis", bet taip pat „lietuvis" ir „žemaitis"painiojasi kaip dvi tos pačios kategorijos parūšys.

Kai nėra aiški lietuvių tautos sąvoka, nėra aiškus nė jos išskyrimas iš kitų tautų. Vis dėlto pirmieji 19 amžiaus mūsų patriotai skiria lietuvius ne tik nuo rusų, kas savaime suprantama, bet ir nuo lenkų, kas tuo metu buvo ne taip jau lengva. Dionizas Poška Lietuvos žlugimą laiko unijos su lenkais vaisiumi:

Dabar, kad buitis tavo su lenkais lyginta,
Lygiai tu ir tėvystė tavo sutrupinta.
Kad ant lakštos pasaulio nėr lenkų, nė tavęs,
Kas tur taip kietą širdį, kad nebūt dūsavęs?
(Dūmojimas)

O Valiūnas, susirūpinęs lietuvių kalbos gryninimu, nurodo Poškai, kad į lietuvių kalbą ne tik lotynų, bet ir vokiečių ir lenkų „daug žodžių primišo".

* Vertimas iš Šahino.

Tačiau vyriausias žemaičių bajorų romantinės ideologijos punktas – tai garbingos senovės aukštinimas. Lietuva buvusi plâti ir galinga, lietuviai, pasak Poškos, kirto sprandą ir skitui, ir kryžiokui, „Pruts, Tyrs, Dūnojus jų saitus dėvėjo“. Iš tokios garbingos senovės sugretinimo su menka dabartim kyla poetam patriotam romantiškas skausmas:

Tarp gulyklų (griuvėsių) klajodams atėjūns iš tolo
Klausiu kame? Kur dingo? Regit patys uolą.
Senų amžių gailesys širdį tur suspaustą,
Ant kapų jūsų verkiu, dieną, naktį raustu.
(Dūmojimas)

Bet kaip vėliau „Aušros“ poetam ir Maironiui, taip dabar žemaičių romantikam tas skausmas žadina ne nusiminimą, bet pasiryžimą kovoti ir patriotinį entuziazmą. Minėtinas tokio optimizmo pavyzdys, savotiškas himnas, – tai Simono Stanevičiaus 1823 m. parašyta „Žemaičių šlovė“. Poetas džiūgauna, kad šaunam Vilniaus mieste žemaičiai sutartinai sujudo taisyti, „ką amžiai pagadino“, kad atgijo tėvų garbė ir kalba, kad prisikėlė Ringaudo, Mindaugo, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio šlovė, kad užtekėjo šviesi saulė ir „šimtabalsis garsas“ skelbia pasauliui:

Veizėk, sviete nusiminęs,
Kas ten šiaurėj atsitiko:
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko.

Kitas pagrindinis žemaičių romantikų patriotinės ideologijos punktas, gimtosios kalbos aukštinimas – artimai susijęs su senovės garbinimu. Reikia esą mylėti „liežuvį“, kuriuo,

pasak Poškos, kalbėjęs Odoakras, Mindaugas, Kęstutis, Algirdas, Vytautas ir Jogaila. Lietuvių kalbos (prigimto žemaitiško liežuvio) propagandai rašomi literatūriniai laiškai eilėmis, kaip Poškos – Tadui Čackiui, kunigaikščiui vyskupui Giedraičiui, arba Valiūno laiškas Dionizui Poškai, rašančiam lietuvišką žodyną. Visos tos propagandos argumentai menkesni, kaip kadaise Mikalojaus Daukšos „Postilės" prakalbos, ir suvedami į šį pagrindinį, suformuluotą Dionizo Poškos:

Garbink tėvišką kalbą ir anos kalbrėdą,
Nes prigimto liežuvio nemokėti gėda.

Jei dar prisiminsime, kad pirmosios 19 amžiaus pusės mūsų poetai skelbė vienybės reikalą ir aštriai peikė nutautėlius, kurie, išsižadėję savo garbingų probočių, pamiršo gimtąją kalbą, tai ir turėsime visus svarbesniuosius žemaičių romantizmo patriotinės ideologijos punktus. Griežtesnių opozicinių obalsių prieš lenkus ir rusus, taip pat ir konkretesnių lietuvių kultūros klausimų ši ideologija dar nekelia. Kai dėl rusų, tai Dionizas Poška ne tik neskelbia jokių revoliucinių šūksnių, bet aiškiai pataikauja carui, rašydamas du eilėraščiu: „Balsas prie Dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro Imperatoriaus" ir „Rauda po galingo smerčio Aleksandro Pirmojo, Imperatoriaus visos Rosijos". Vilniaus Universiteto revoliucinės idėjos tuo metu (1824, 1825 m.), matyt, dar visai nebuvo pasiekusios D. Poškos ar bent prie jo nepritapusios.

Simonas Daukantas Žemaitijos bajorų patriotinę ideologiją pagilina ir duoda jai stiprius pagrindus, savo istorijos raštuose atkurdamas tos garbingos senovės vaizdą. Tą patį uždavinį vykdė Narbutas, Kraševskis ir kiti lenkiškai rašiusieji, kurių raštai pasklido plačiau negu Daukanto. Bet mūsų žemaitis istorikas ankstyvojoj patriotinėj literatūroj minėti-

nas dar ir dėl to, kad ne vien lietuviškai rašė, bet kad idealiai gražiomis spalvomis piešdamas garbingą senovę, faktinai prieš akis turi skurdžią dabartį ir kiekvieną dabarties neigiamybę stengiasi atsverti atitinkama praeities teigiamybe. Tik paskaitykime, kaip jis aprašinėja senovės lietuvių būdą, papročius, darbus, žaidimus, išvaizdą ir jų karštą tėvynės meilę! Tokiu būdu Daukanto atkuriama garbinga senovė skaitytojo sieloj įsisąmonina kaip aukštas siektinas idealas, ir dėl to istoriniai Daukanto raštai gauna gilios auklėjamos prasmės.

Atskirą variantą patriotinėj senovės garbinimo 19 amžiaus mūsų literatūroj sudaro Antano Baranausko poezija. Atsirėmęs ne tik tėvynės meile, bet ir religija, jis skelbia atkaklų pasipriešinimą maskoliam, ir šiuo atžvilgiu yra daug sąmoningesnis ir moderniškesnis už žemaičių bajorus. Garbina senovę ir Baranauskas dėl to, kad tada Lietuva buvo plati ir galinga, o joje:

Žmonės laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.

Bet ne vien dėl garbės ir galybės brangi yra Baranauskui senovė; ji, be to, dar ir doros, gražių papročių ir tradicijų saugotoja, ir jis skaudžiai sielojas, kad naujaisiais laikais lietuviai tų senovės papročių ir nešiosenos išsižada. Jaunos marčios esą, baisu ir pasakyti, nenori nešioti nuometų:

Ir skarelėm mažom ryši be sarmatos –
Iš po jų palaidų plaukų žiupsniai matos!

Laikydamas senovę ir tautinius papročius dorovingumo saugotojais, Baranauskas tęsia Daukanto darbą ir net Donelaičio tradicijas, kurių vėl naują suklestėjimą turime Vydūno

moksle ir kūryboj. Bet vienu atžvilgiu išsiskiria Baranauskas iš visos patriotinės mūsų literatūros, tai būtent pernelyg jau palankiu nusiteikimu lenkam. Baranauskui, kaip ištikimam Bažnyčios tarnui ir aplenkėjusio kunigų luomo nariui, garbingos lietuvių tautos praeity švietė dar vienas taškas – krikščionybės priėmimas. Dėl to negalėtume daryti poetui priekaištų, jeigu jis lietuvių apkrikštinimo nebūtų laikęs lenkų nuopelnu ir jau visą gyvenimą likęs uoliu lenkiškosios kultūros ir net kalbos gynėju. Dėl to patriotinėj 19 amžiaus literatūros ideologijoj Baranauskas, agresingai nusiteikęs maskoliam, daro didelį žingsnį pirmyn, bet, pasiduodamas lenkų įtakai, nenorėdamas nuo jų atsiskirti ir išsižadėdamas savosios kultūros, žengia atgal. Atrodo, kad ir garbinga senovė miela jam tik dėl to, kad ji atvedė lietuvius į katalikiškosios lenkystės prieglobstį.

„Aušros" metu ir vėliau iš jos išaugusioj literatūroj praeities garbinimas pasieks aukščiausio laipsnio. Be visos eilės mažųjų poetų, to laikotarpio viršūnėje atsistos Maironis, kurio poezijoj patriotinė ideologija bus išreikšta plačiausiai ir meniškiausiai. Pagrindinės 19 amžiaus poetų patriotų idėjos, kurias čia nurodėme, „Aušros" metu suskambės dar su didesniu patosu. Lietuvių tautos sąvoka aiškiai susikristalizuos. Žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, zanavykai, kapsai ir visos kitos tarminės vienetos bus laikomos tos pačios nedalomos Lietuvos ir lietuvių tautos dalimis. Istorinė „Žečpospolitos", „litvino" sąvoka užleis vietą etnografinei lietuvio sąvokai, nors geografines etnografinės Lietuvos sienas ir tos gadynės patriotai bus linkę praplėsti kuo toliausiai. To gi ir reikalaus tautinės garbės jausmas. Iš kaimyninių tautų lietuvių tauta bus aiškiai išskirta ir pastūmėta kovoti su jomis dėl savo teisių. Garbinga senovė taps galingu tautinio susipratimo veiksniu, sąmonėjimo ir kovos akstinu. „Aušros" laikotarpio mūsų

rašytojai, poetai ir dramaturgai, ieškodami istorijoj savo kūriniam medžiagos, ieškos tiktai tėvynės meilę ir tautinę garbę žadinančių pavyzdžių. V. Pietario „Algimantas“, M. Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis“ ir Maironio patriotinė lyrika yra ankstyvesni tos rūšies kūriniai, o Maironio istorinės dramos – vėlyvojo tautinio idealizmo pavyzdžiai. Skaitydami tas dramas matome, kad net tokis aukštos kultūros ir stipraus talento poetas praeity ieško medžiagos ne kokiom sudėtingesnėm psichologinėm, dorovinėm, istoriosofinėm literatūros problemom, bet vien tiktai tėvynės meilei kelti. Jokios istorinės perspektyvos, nei laiko, nei vietos kolorito tuose kūriniuose nerandame. Garbingos senovės aukštinimas ankstyvesniame poaušriniame laikotarpy bus taip giliai įsišaknijęs mūsų visuomenėj, kad net stipriausias pozityvizmo ir realizmo šulas Vincas Kudirka suformuluos šūksnį, kuris lig šiol tebeskamba mūsų tautiniam himne: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia!“ Berods tuo metu kitokio stiprybės šaltinio lietuvių tautai nė nebūta.

Ankstyvesniame poaušriniame laikotarpy, apie 1900 metus, tik vienas Vydūnas, kaip jau anksčiau buvo minėta, kritiškai sugebėjo įvertinti tą gana neturtingą, nors keliantį jausmus praeities garbinimą. Trečiojoj „Probočių šešėlių“ daly jis ironizuodamas pašiepia Keleivį, kuris šviesdamas į „senovės glūdumus“, nori Tautvydą įtikinti, kad kiek tik akys siekia, visur kitados buvusi Lietuva, kad kur tik yra žinomas kóks didvyris, tai vis iš mūsų kilęs, ir kad visi pasaulio mokslai esą prasidėję iš mūsų Lietuvos. Tokių šūksnių suagituoti Dainuotojai, šaukdami „Lai gyvuoja aukštai mūsų tėvynė Lietuva“, manosi auginą jos garbę, bet nesutarę susivaidina, ir Duobkasys, tautos dvasios saugotojas, pasiunčia juos į pragarą. Kaip žinome, Vydūnas taip pat aukština senovę, bet

ieško joje ir tiki randąs daug kilnaus žmoniškumo, išminties ir dorovingumo vertybių.

Po spaudos grąžinimo jaunoji rašytojų karta „garbingą senovę“ eksploatuoja jau kitokiem literatūros ir meno tikslam. Ieško joje vietos ir laiko kolorito, poezijos, dorovinių, psichologinių ir istoriosofinių problemų arba pagaliau istorinės tikrovės. Šioj plotmėj turime priimti V. Krėvės „Dainavos šalies padavimus“, „Šarūną“, „Skirgailą“, „Likimo keliais“, Liudo Giros „Kerštą“, „Svečius“, Balio Sruogos „Milžino paunksmę“, V. Bičiūno „Žalgirį“.

„Garbingos senovės“ motyvai emociniam patriotiniam tikslam dar ir šiandien, nors negausiai, yra kartojami mūsų literatūroj. Bet jie turi jau aiškų epigoniškumo pobūdį. Tauta subrendo, sustiprėjo, ir vyriausias patriotinio romantizmo idealas „Prikelkime Lietuvą mūsų“ – pasiektas. Tad kartu pasireiškė ir ano laikotarpio patriotinės ideologijos krizė. Anų laikų entuziazmas atvėso, šių dienų gyvenimas iškėlė į paviršių daug drumzlių, o nauji idealai dar nesusikristalizavo. Gyvename autokritikos ir pilietinio auklėjimo laikotarpį. Garbingos senovės pavyzdžių literatūra kaitino mūsų jausmus ir mokė mirti dėl tėvynės. Naujieji idealai turėtų mus išmokyti garbingai gyventi ir kurti tėvynei. Koki bus tie idealai, parodys gal netolima jau ateitis ir kūrybinių tautos pajėgų intuicija.

1934

Tautinė idėja lietuvių literatūroj

Skaityta estų–latvių–lietuvių vienybės kongrese Rygoj 1935m. birželio 30 d.

Sunkios lietuvių literatūros kūrimosi aplinkybės visiem yra žinomos. Mūsų tauta, per vėlai priėmusi krikščionybę, nesuspėjo sutvirtėti naujoj kultūroj ir pasidavė lenkų įtakai. Mes ūmu laiku netekome aukštesniųjų visuomenės luomų, kurie priėmė lenkų kalbą ir tautinės lietuviškos kultūros kūrybai tapo visai svetimi. Per keturis amžius viena liaudis buvo tautiškumo pagrindo – kalbos – saugotoja. Aukštesniųjų luomų nutautimas ir vėliau spaudos uždraudimas – tai dvi vyriausios priežastys, tramdžiusios mūsų literatūros augimą. Ligi 20 amžiaus pirmojo dešimtmečio meniški estetiniai uždaviniai dar buvo beveik svetimi mūsų rašytojam. Ne menui, bet gyviem tautos reikalam tarnavo mūsų literatūra. Dėl to ji, nors nebuvo meniškai puošni, bet užtat buvo reikalinga pačiai tautos gyvybei maitinti. Šiame pranešime aš neliesiu klausimo, kaip mūsų literatūra tarnavo religiniams, doroviniams, visuomeniniams tautos reikalams. Aš noriu vien parodyti, kaip ji reiškė tautinę lietuvių tautos idėją. Tuo pačiu metu pamatysime ir pačios tos idėjos augimą mūsų tautos sąmonėj, ir tos idėjos maitinamos literatūros turtėjimą.

Iš pat pradžių nusistatykime, kad tautine idėja mes laikysime ryškiausią, gyvastingiausią tautos pastangą, kurią paprastai suvokia ir išreiškia geresnieji tautos sūnūs, stipresnieji jos protai ir talentai. Dėl to tautinė idėja, keičiantis laiko aplinkybėm, įvairiais istorijos momentais, taip pat keičiasi žiūrint, koks vyriausias uždavinys yra iškeltas tautos kultūros kely.

Tad pirmiausia pažiūrėkime, koks uždavinys lietuvių tautai iškyla tuo metu, kai pasirodo pirmieji spausdinti lietuviški raštai. Esame 16 amžiaus vidury. Po visos eilės unijų su lenkais, ypač po paskutiniosios Liublino unijos 1569 m., politinis Lietuvos padėjimas kelia nerimasties Lietuvos didikų tarpe. Katkevičiai, o dar labiau Radvilai, priešinęsi Unijai, dar ilgą laiką svajoja, kaip čia nusikračius lenkais ir atstačius Lietuvos nepriklausomybę. Vadinasi, valstybinis patriotizmas, valstybinė idėja dar yra gyva. Tačiau čia pastebime gana keistą ir liūdną reiškinį: tie patys žmonės, kurie svajoja nutraukti unijos ryšius, iš tiesų patys buvo jau nutraukę ryšius su lietuvių tauta. Lietuviškoji aristokratija ir didelė bajorijos dalis, auklėjusi patriotines valstybines idėjas, buvo jau priėmusi lenkų kalbą ir kultūrą. Tie tautos sluoksniai, kurie pasiliko ištikimi savo kalbai ir papročiam – liaudis ir smulkioji bajorijos dalis, – valstybės politiniame gyvenime jokio vaidmens nevaidino. Valstybiškumas buvo pas anuos nutautusius didikus, o tautiškumas – pas šituos valstybiškai indiferentiškus liaudies, iš dalies smulkiosios bajorijos ir dvasiškijos sluoksnius. Tautinei kultūrai kurti tinkami tegalėjo būti šitie, o ne anie, nes tik šituose, o ne anuose buvo išlikę gyvi esminiai tautiškumo požymiai, kalba ir papročiai. Tačiau be anų tautinės kultūros kūryba tegalėjo eiti labai siaura vaga. Reikalinga buvo materialinė parama, reikalingas valstybės autoritetas. Reikėjo pagaliau atitaisyti seną klaidą, kad lietuvių valstybė ėjo sau, o tauta – sau. Iš čia ir kyla svarbiausias to laiko uždavinys – grąžinti diduomenę ir nutautusią bajoriją tautai, vėl įskiepyti jai lietuvių kalbą ir papročius. Tuo metu susiformuoja tautinė idėja, kad lietuvių kalba yra esminis lietuvių tautos savumas, ir jos propaganda bajorijoj tampa ilgų amžių reikalas.

Pirmasis, kuris šią idėją visu ryškumu iškėlė ir šaukė nutautėlius grįžti prie gimtosios kalbos, buvo Mikolajus Daukša. Jo garsioji prakalba prie Postilės lietuviškojo vertimo, išspausdinto 1599 m., yra pirmas patriotinis šūksnis, pirmas tautinės idėjos sušvitėjimas.

Pirmiausia Daukša apgailestaudamas pripažįsta, kad iš šviesuomenės retas kuris jau nemoka lenkų kalbos ir todėl gimtoji lietuvių kalba taip yra pamiršta, apleista ir beveik jau atmesta, kad kiekvienas tai mato, bet vargu ar kas pagirti galėtų. Ir toliau prabyla tokiais stipriais, iš suskaudusios širdies einančiais žodžiais: „Kur yra pasauly tauta taip tamsi ir suniekėjusi, kuri neturėtų trijų savų, lyg įgimtų dalykų: gimtinės žemės, papročių ir kalbos? Visų amžių žmonės savo kalba kalbėdavo ir ją apsaugoti, plėsti, tobulinti ir puošti visados didžiai rūpindavosi. Nėra tautos taip menkos, žemės užkampio taip niekšingo, kur savo kalba nekalbėtų. Pati prigimtis visus to moko, ir jau iš motinos krūtų kiekvienas gauna palinkimą į gimtąją kalbą, į mielą jos naudojimą, saugojimą ir ugdymą".

Toliau skaitome tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj. Tai yra įsidėmėtini visiem laikam žodžiai, įsidėmėtini ypač mum, lietuviam, tokiem neatspariem svetimom įtakom. Liūdnas mūsų sulenkėjusių ir suvokietėjusių žemių likimas geriausiai įrodo tolimesnių Daukšos žodžių teisingumą. „Ne žemės derlingumu, – sako jis, – ne parėdų įvairumu, ne krašto smagumu, ne miestų bei pilių stiprumu gyvuoja tauta, bet labiausiai išsaugodama ir vartodama savo kalbą, kuri didina ir laiko visuomenę, jos santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikinki kalbą, ir užgesinsi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę. Sunaikinki kalbą, ir sunaikinsi

santvarką, vienybę ir visokį dorumą! Ne tam sakau, kad norėčiau peikti svetimų kalbų pažinimą bei mokėjimą. Aš vien peikiu apleidimą, paniekinimą ir kuone atmetimą mūsų savos lietuvių kalbos. Dieve duok, idant susiprastumėm ir iš šio nuopuolio kada nors pakiltumėm. Gana man bus ir to, jog šiuo savo, kad ir mažu veikalu, kaip manau ir geidžiu, duosiu pradžią ir pažadinsiu savuosius mylėti, laikyti ir platinti mūsų tėvų kalbą."

Taip moko tas didelis 16 amžiaus mūsų patriotas. Gražia, turtinga savo raštų, ypač „Postilės", kalba jis praktiškai įrodė, kaip ją reikia mylėti, saugoti ir platinti.

Ar tik ne ta pačia idėja vadovaudamasis ir Konst. Sirvydas rašė savo filologinius raštus, ypač garsųjį „Dictionarium trium linguarum", pasirodžiusį 1629 m.

Deja, diduomenės nutautimas ėjo toliau. Lietuviškoji liaudis, baudžiavos slegiama, užsidarius savy, mito savo pačios kūryba – pasakomis bei dainomis ir negausiais religiniais raštais. Tačiau netrukus svetimybių pavojus ėmė grėsti ir liaudžiai. Bažnyčia, klebonija, dvaras ir mokykla skleidė svetimą kalbą ir kultūrą.

Didžiojoj Lietuvoj nutautę aukštesnieji visuomenės sluoksniai bent kilme buvo savi. Bet Mažojoj Lietuvoj jie buvo svetimi visu kuo: ir kalba, ir kultūra, ir kilme. Jei uždavinys sąmoninti ir stiprinti liaudį buvo svarbus visoj Lietuvoj, tai jis ypatingai buvo aktualus Prūsų Lietuvoj. Ir ne kur kitur, kaip čia tautinio sąmoninimo idėja pakrypo į liaudį ir gavo demokratinį atspalvį Kristijono Donelaičio kūryboj 18 amžiaus vidury. Kai kas gali pasakyti, kad Donelaičio raštuose jokios tautinės idėjos nesą, kad jis apie tėvynės meilę visai nerašęs ir patriotizmo nežadinęs. Tokia nuomonė būtų iš dalies klaidinga. Tiesa, kad Donelaitis apie tėvynės meilę nekalbėjo. Bet atsiminkime, kad jis rašė vien būram-baudžiauninkam,

kuriem tėvynės meilė ir visoki skatinimai mylėti tėvynę būtų buvę tušti abstraktūs žodžiai. Donelaitis tautinę idėją reiškia liaudžiai suprantamu būdu. Saugokis svetimos kalbos ir svetimų papročių, kalbėk lietuviškai, elkis, kaip tavo tėvai elgėsi, tai būsi geras ir doras – šios mintys raudona gija eina per visus Donelaičio „Metus". Visoki blogumai – ištvirkimas, ligos, keiksmai – einą iš ponų, atėjūnų. Poetas džiaugiasi, kad lietuviai yra kitoki:

Mes lietuvninkai vyžoti, mes nabagėliai
Ponam ir tarnam jų rods prilygti negalim,
Bet ir poniškas ligas kentėt neprivalom.

Ponam papeikti, pajuokti jis randa aštrių ir sąmoningų žodžių. Vokietis – jam yra blogo elgesio pavyzdys. Kai jis nori pabarti, suniekinti lietuvius, jis lygina juos su vokiečiais:

Tarp lietuvninkų daugsyk tūls randasi smirdas,
Kurs, lietuviškai kalbėdams ir šokinėdams,
Lyg kaip tikras vokietis mums gėdą padaro.
Daug tarp mūs yra, kurie durnai prisiriję,
Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin,
Ir kaip vokiečiai kasdien į karčiamą bėga.
Ak, kur dingot jūs lietuviškos gadynėlės,
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo!

Bet Donelaitis nori ne tik atgrasinti savo lietuvninkus nuo visokių svetimybių, jis dar žadina ir jų pačių tautinę ambiciją, kelia savigarbą. Jis parodo, kad net ir svetimieji būrus lietuvius gerbia:

Rods, tarė Selmas, nei vienam klastuot nepareitis,
O lietuvninkams dar juo daugiau nepritinka.
Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria,
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tik vokiečiai visoki mūs pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko,
Taip, kad ir lietuviškai kalbėdami valgo,
Ir jau rūbais mūs, kaip mes, vilkėti pagavo.

Tokiu būdu matome, kad juodžiausiame mūsų kultūros istorijos laikotarpy, 18 amžiuj, atsiranda ne tik stiprus talentas, davęs mum didelį vertingą poezijos kūrinį, bet ir stiprus tautinės idėjos reiškėjas, liaudies tautiškumo saugotojas.

19 amžiaus pradžioj tautinis kultūrinis sąjūdis stiprėja. Vilniaus universitetas istorinėmis studijomis praskleidžia garbingos Lietuvos senovės vaizdą. Visa eilė lenkiškai rašiusių, bet lietuvių kilmės rašytojų savo kūrybai panaudoja ne vieną kilnų tos praeities epizodą. Nepavykę 1831 ir 1863 metų sukilimai brandina politinę sąmonę ir ruošia tradicinės lenkiškai – lietuviškos pilietinės ideologijos krizę. Rusų represijos, spaudos draudimas ir baudžiavos panaikinimas gimdo visą eilę naujų visuomeninių, politinių bei kultūrinių veiksnių. Jų veikiama tautinė mūsų idėja auga, komplikuojasi, bręsta. Tautinis sąmoninimas, gimtosios kalbos ir tautiškumo propaganda vis dar tebelieka vyriausiu reikalu. Bet dabar į tautinio darbo areną išeina jau ir bajorijos atstovai. Tautinė sąmonė praturtėja garbingos praeities prisiminimais. Tautinės garbės jausmas čia randa neišsenkamą naujų pajėgų ir pasiryžimų šaltinį. Romantiškos senovės idealizavimas ir garbinimas prasideda 19 amžiaus pradžioj Daukšos[45], Poškos, Valiūno, Stanevičiaus raštuose, tęsiamas Daukanto istorijoj,

Baranausko dainose, savo literatūrinio apogėjaus pasiekia „Aušros“ gadynėj, o tobuliausią poetinį išreiškimą randa Maironio poezijoj. Nesileisdamas čia į patriotinės, garbingos senovės motyvais ataustos literatūros nagrinėjimą, priminsiu vien, kad ir tautinis mūsų renesansas, „Aušros“pradėtas, buvo atremtas į savo tautos praeities aukštinimą. Dabarties vergovei ir sumenkėjimui 19 amžiaus patriotai kaip antitezę ir idealą rodė praeities laisvę ir karžygiškumą. Ši antitezė pavergtai tautai turėjo nepaprastos psichologinės galios.

Šalia patriotinio atžvilgio, tautinė mūsų idėja 19 amžiuj įgijo dar visuomeninį ir politinį atžvilgį. Visuomeniniu atžvilgiu 19 amžius jau turėjo būriškas liaudiškas tradicijas iš Donelaičio kūrybos. Bet Donelaitis buvo liaudiškas savaime, spontaniškai ir iš esmės. 19 amžiaus pradžios poetų–bajorų liaudiškumas yra sąmoningas, programinis, dėl to ir mažiau nuoširdus. Liaudiškos tendencijos, užuojauta baudžiauninkam tuo metu sklido iš Vakarų Europos ir Vilniaus Universiteto. Bet be šito programinio, bent kiek abstraktaus liaudiškumo, kurio tipiška išraiška yra Poškos „Žemaičių ir Lietuvos mužikas“, jau tuo pačiu metu reiškiasi ir nuoširdus demokratinis liaudiškumas Ant. Strazdo ir K. Aleknavičiaus dainose. Bet aiškų demokratinį atspalvį tas liaudiškumas įgijo tik „Aušros“ gadynės literatūroj, paskutiniais trimis 19 amžiaus dešimtmečiais. Įvyko tai dėl to, kad jaunoji „Aušros“ gadynės inteligentija pati buvo kilusi iš buvusių baudžiauninkų. Lengvai nusikratę dar tuomet mokyklose tebeskleidžiama lenkiškumo ir rusiškumo įtaka, jie aiškiai pasuko į liaudį, kuri visai teisingai dabar tampa viso kultūrinio tautinio renesanso atrama. Tas demokratinis 19 amžiaus pabaigoj kilęs liaudiškumas buvo toks stiprus, kad jis absorbavo ir tautiškai susipratusios bajorijos dalį. „Aušros“ ir poaušrio gadynėj visame mūsų kultūriniame veikime ir literatūroj turime nemaža

bajorijos atstovų. Pakaks priminus Al. Fromą-Gužutį, Meč. Davainį-Silvestravičių, Gabr. Landsbergį, Žemaitę, Mariją Pečkauskaitę, Sofiją ir Mariją Ivanauskaites – Lazdynų Pelėdą, Gabr. Petkevičaitę. Visi jie išsižadėjo savo bajoriškumo, o kai kurie tapo aršiais bajoriškųjų tradicijų priešais. Tautinės demokratinės liaudiškos idėjos šviesoj pagaliau išryškėja pati ligi tol gan miglota lietuvio sąvoka. Unijų su lenkais įskiepyta lenkiškos lietuviškos Žečpospolitos ideologija padarė tai, kad galų gale sunku buvo atskirti, kas lietuvis, kas lenkas. Žinoma, yra kompromisinė formulė, prigijusi Lietuvos bajorijoj: *sum gente lituanus, natione polonus.* Tik dabar, „Aušros" ir ankstyvojo poaušrio metu, iškėlus etnines, liaudy teberandamas lietuvio charakterio savybes, priėmus lietuvių kalbą kaip būtiną tautinio santykiavimo ir reiškimosi priemonę, pagaliau visą tautinio sąjūdžio programą atrėmus į liaudį, buvo aiškiai atsiribota nuo lenkų ir visų kitų kaimyninių tautų.

Bet čia jau mes susiduriame su politiniu tautinės idėjos 19 amžiuje atspalviu. Lietuvių literatūroj tas politinis atspalvis pirmą kartą ryškiau pasirodo Ant. Baranausko dainose, rašytose apie 1859 metus. Politinį atspalvį Baranausko dainom duoda griežtas pasipriešinimas rusų valdžiai, kartais skambąs stačiai revoliuciniais tonais. Kam iš senesniosios kartos lietuvių nėra žinomi šie posmai?

Anei rašto, anei druko
Mums turėt neduoda.
Tegul, sako, bus Lietuva
Ir tamsi, ir juoda.

Kad tu, gude, nesulauktum –
Nebus, kaip tu nori,

Bus kaip Dievas duos,
Ne tavo priesaikai nedori.

Neįveiksi, sūnau šiaurės,
Mūsų širdys tvirtos,
Seniai buvo išmėgintos,
Seniai keptos virtos.

Nupuls kalnai, o slėneliai
Išsikels aukštybėn,
Visos galybės eis dulkėn,
Silpnumas galybėn.

Drebėk ir tu, sūnau šiaurės,
Krūvon susitraukęs,
Pats krisdamas pražuviman,
Mūsų neįtraukęs.

Tiesa, reikia pastebėti, kad šitokius drąsius šūksnius Baranauskui kėlė daugiau jo religiniai negu tautiniai jausmai, vis dėlto šios ir kitų jo dainų politinis atspalvis derinasi su sąmonėjančios lietuvių tautos aspiracijomis, yra tos pačios tautinės idėjos reiškinys. Jis dar labiau stiprėja „Aušroje" ir smarkiai auga poaušrio literatūroj ligi 1904-1905 metų. Visa to laiko literatūra kursto kovą su rusų priespauda dėl spaudos ir kultūrinio veikimo laisvės. Minėtinos čia Vinco Kudirkos politinės satyros, K. Pakalniškio apysaka „Obrusiteliai" ir daugelis kitų prozos ir poezijos kūrinių.

1904 metais buvo grąžinta lietuviam spauda, o 1905 m. revoliucija davė šiokių tokių kultūrinio darbo lengvatų. Revoliucijos įkaršty imta kalbėti apie plačią Lietuvos autonomiją. To pat reikalauja ir Didysis lietuvių seimas, sušauktas

Vilniuje 1905 m. Ši nauja reliatyvios politinės laisvės idėja, skaisčiai švystelėjusi 1905 m., neišnyksta iš lietuvių tautos sąmonės ir prasidėjusiais tuojau reakcijos laikais. Mūsų literatūroj ji garsiausiai skamba Maironio poezijoj. Dar juodžiausiais priespaudos laikais Maironis pranašavo:

O tačiau Lietuva
Tik atbus gi kada:
Ne veltui ji tiek iškentėjo!
Kanklių balsą išgirs,
Miegąs kraujas užvirs;
Nes kryžius gyvatą žadėjo.

Maironio poemoj „Jaunoji Lietuva", iš kurios šis posmas paimtas, tautinė to laiko lietuvių idėja – veržimasis į laisvę, visų kultūrinių pajėgų subūrimas šiam vienam tikslui – yra išreikšta su dideliu entuziazmu ir formos artizmu. Dar pranašingesnių žodžių Maironis pasakė vėliau parašytoj poemoj „Raseinių Magdėj". Šitoj satyrinėj poemoj, nukreiptoj prieš nutautusią Lietuvos bajoriją ir prieš visus tuos, kurie nutolę nuo liaudies, nuo savo tautos, apsikrėtę svetima dvasia, neša jai „svetimus dievus", poetas senelio lūpomis taip kalba savo ainiui:

Pamatysi daug ašarų, kraujo,
Iki metas sutvarkymo naujo
Iš saulėlydžio rausti pradės!
Iki amžiais supančioti žmonės
Susilauks pageidautos malonės,
Kaip Betliejaus Jokūbo žvaigždės.

Bet ateis!... Kaip pavasario rytas
Kad ateina žiedais aprėdytas,
O jam pritaria paukščių giesmė!
Ir iš mūsų pačių, iš valsčionių,
Po keistų su bajorais karionių
Prasimuš atgimimo versmė.

1905 m. revoliucijos sukeltos viltys mūsų literatūroj paliko dar vieną atgarsį, kurio čia negalima nesuminėti. Tai būtent Baltijos tautų: lietuvių, latvių ir estų, – vienybės idėja. Šią idėją yra išreiškęs poetas Jonas Jonila-Žilius keliuose savo eilėraščiuose, rašytuose 1906–1907 m.* Jonas Žilius[46], pats visuomenininkas, diplomatas ir politikas, po karo šioj srity nemaža pasidarbavęs nepriklausomoj Lietuvoj, jau tuomet, 1905 metais, suprato ir nuspėjo, kad Pabaltės tautom tėra vienas bendras į laisvę kelias, būtent vienybės ir tarpusavinės paramos kelias. Viename to ciklo eilėrašty, pavadintame „Dejonė dėl Tėvynės", atsispindi anų laikų Lietuvos ir Latvijos varginga buitis. Poetas karčiai prikaišioja tėvynei, kad ji mum nederėjo, nors mes ją arėm akėjom, laistėm ašaromis ir prakaitu, dabinom mūro bažnyčiomis ir rūkinom smilkalais. O ji maitino mūsų priešus. Ką gi reikia daryti, kad tėvynė mum derėtų? Karingai, revoliucingai nusiteikęs poetas sušunka, kad reikėsią ją kulkomis išrausti, kardais apakėti ir savo krauju įtręšti. Poeto karingumas matyti visuose to ciklo eilėraščiuose. Viename iš jų skaitome dar tokį posmą:

Kardai amžių rūdimis rūdija,
Varge vargsta mūs tėvynė „darga";

* Jonas Jonila. Veikalai, III pluoštas, p. 6-11.

Išgaląsim rūdžių kalaviją,
Eisim, kirsiṁ mes tėvynės vargą.

Ir šis eilėraštis, matyt, skirtas kartu ir latviam, nes poetas, kaip matome, čia tyčia įpina latvišką žodį „tėvynė *darga*" – brangi.

Dar garsiau Baltijos tautų vienybės idėja skamba eilėraščiuose „Už Baltų žemę", „Pas Tukumą", „Palaidojimas vado" ir „Ant kapo". Dainoj „Už Baltų žemę" poetas vaizduoja karo žygį dėl tos žemės laisvės:

Kada ėjom, Dzūkijoj mielojoj
Tamsu buvo, dar nė nedienojo.

Į Lietuvą, Žemaičius įėjus,
Ką tik buvo aušra patekėjus.

Kad įėjom į Latvijos plotus,
Latvius, estus jau radom ginkluotus.

Latviai, broliai, kur laikai senovės,
Kada baltai už liuosybę kovės?

Ir ši daina baigiasi mintimi, kad tik ginklu laisvė vėl būsianti iškovota. Giliau vienybės idėjai įdiegti Žilius-Jonila garbina bendrą Baltijos tautų žemę, rašo kaip ir kokį Baltų tėvynės himną:

Baltų žeme, po kalvotą plotą
Miškais klota, graži ir banguota!

Supas dirvos, kad javai išnokę,
Žydi pievos, kur upeliai kriokia.

O kur upės, kur plačioji Jūrė,
Didi miestai, sodžiai įsikūrė.

Baltų žeme, gamta tau suteikia,
Visko, visko, tiktai laisvės reikia!

Mes už laisvę vyrs į vyrą stosim,
Ar laimėsim, ar galvas paklosim.

Paskutiniuose to ciklo eilėraščiuose vaizduojama kova ties Tukumu, kurioje žūva baltų vadas, to vado palaidojimas ir jo kapas. Ciklas baigiasi liūdesio ir gedulo motyvais, bet laimėjimo vilčių jie nenaikina. Žuvusio vado idėjas įvykdys jo pasilikę draugai ir „gentkartės" kitos. Ant vado kapo mergaitės pasodina raudonų bijūnų, simbolizuojančių pavasarį, išlietą dėl laisvės kraują, tolimesnę kovą, ir simbolinį ryšį su žuvusiais.

Tokiu būdu matome, kad 1904-1905 metų įvykiai pažadino ne tik lietuvių tautos laisvės viltis, bet ir Baltijos tautų vienybės reikalą, kadangi ir kova dėl laisvės ir tos laisvės išlaikymas kaip tuomet, taip ir dabar reikalauja tų tautų sutartinio darbo bei pasiryžimo.

Bet tautinė idėja mūsų literatūroj po 1904-1905 metų reiškiasi dar ir kitokiomis kryptimis. Šalia tautinio, politinio ir pilietinio sąmoninimo, šalia laisvės aspiracijų ir kovos žadinimo, visiem yra aiškus reikalas įstiprinti lietuvį savo krašte, savo žemėje, duoti jam pakankamai ir materialinės kultūros, kad jis nukonkuruotų rusą kolonistą ir bankrutuojantį

dvarininką, o šiam subankrutavus, pats paimtų jo žemę. Dabar išsižadama maironiškos tendencijos tuokti bajoraites su išmokslintais kaimiečiais, tendencijos, charakteringos „Aušros“ romantizmo laikotarpiui. Dabar visi koziriai atiduodami turtėjančiam kaimiečiui ūkininkui. O jeigu ir dvarininkas nori tapti pozityviu savo krašto kultūrinimo veiksniu, tai jis turi išsižadėti visų savo poniškų tradicijų bei ligų, jis turi sudemokratėti ir sulietuvėti. Kitaip jis pasmerktas žūti nuo lėtos moralinio ir fizinio vėžio ligos kaip Vienuolio grafas Put-Putarleckis iš apysakos „Vėžys“. Šį visuomeninį tautinės idėjos atžvilgį ryškiausiai parodo Jono Žiliaus-Jonilos poema „Vestuvės“, Kazio Puidos apysaka „Žemės giesmė“, Igno Šeiniaus „Bangos siaučia“, Vaižganto „Pragiedruliai“ ir Vienuolio „Vėžys“. Per toli mus nuvestų šių veikalų nagrinėjimas. Pakaks vien pažymėti, kad visuose juose aiškiai matoma tendencija tautiškai susipratusį ūkininką padaryti kultūringu, stipriu savo žemės valdovu. Tendencija, kurią poetiškai išreiškia Jonas Žilius, baigdamas savo „Vestuves“:

Per derlius Lietuvos ūbus
Nemunėlis sriovi...
Dvaras, dvaro trobos, stubos,
Kaip stovė' ir stovi.

Aplink dvarą sodai platūs
Žaliavę žaliuoja;
Ten gegutė kaip papratus,
Atlėkus kukuoja:

– Regiu, dvaras tarp dirvonų;
Gražiai išsižiūro!..
Kukū! Pirm čia būta ponų,
O dabar jau būrų...

Ponai ubagais pastoja,
Būrai ponais esti.
Kas čia daros Lietuvoje,
Sunku yr' suprasti.

Man belieka pažymėti paskutinis tautinės idėjos atžvilgis mūsų naujojoj literatūroj, tas būtent, kuriuo pasekdami kai kurie mūsų rašytojai su ypatingu atsidėjimu ėmė ieškoti tautinių lietuvio charakterio savybių ir jo pasireiškimo formų. Lietuvių tautai ilgą laiką buvus svetimoj vergovėj, įsimaišius į ją svetimų elementų, nesuspėjus jai sukurti savos kultūros, neturėjus galimumo pasireikšti menu ir mokslu, tautinis jos charakteris anksčiau negalėjo būti iškeltas, nušviestas, išanalizuotas ir susintetintas. Antraip vertus, lietuvių liaudy ligi paskutinių laikų buvo likę daug primityvumo, savotiškos religijos ir pasaulėžiūros pėdsakų, taip pat ir savotiškų charakterio bruožų. Be to, ir Lietuvos istorija atrodė slepianti kažkokią neįspėtą mįslę, ir visas tautos likimas vaizdavosi apgaubtas kažkokios paslapties bei tragizmo. Vincas Krėvė su dideliu meistriškumu ir artizmu praskleidžia patriarchališko Dzūkijos kaimo dvasinį turtą, iššvejoja tokių įdomių etninių tipų, kaip Lapiną, Vainorų, Davainį, Marcelę ir fiksuoja daug tautinio charakterio bei kolorito smulkmenų. To paties autoriaus didžiuliai dramine forma parašyti veikalai: „Šarūnas", „Skirgaila", „Likimo keliais" iškelia ir idėjiškai suprasmina svarbius tautos istorijos momentus. Vydūnas gausioj ir turiningoj savo kūryboj ieško istorijoj ir dabarty aukštesnio dorovingumo, žmoniškumo ir išminties reiškinių, ypatingai iškeldamas senovės lietuvių religiją, ugnies ir saulės, kaip Dievybės simbolių, kultą. Be to, tautiškumui Vydūnas duoda stiprią filosofinę atramą, nes, pagal jo mokslą, tauta esąs būtinas žmonijos pažangos veiksnys, tik savo tautoje individas galįs pasiekti aukštesnio žmoniškumo laipsnio, tik per

tautą einąs kelias į Dievybę. Lietuvių tautos uždavinys evoliucijos kely esąs ypatingai svarbus, nes lietuviai savo kilme, kalba ir senovės religija esą artimiausi senovės indam ir jų šventųjų raštų išminčiam. Tokiu būdu Vydūno moksle ir kūryboje tautinė idėja įgauna dorovinį bei religinį atspalvį ir siejama su tam tikra istorine, kultūrine misija.

Mes nužymėjome visus svarbesniuosius tautinės idėjos evoliucijos laipsnius, kaip jie pasireiškė mūsų literatūroj: lietuvių kalbos propaganda, tautinių papročių saugojimas, praeities-senovės garbinimas, liaudiškumas bei demokratizmas, politinės bei kultūrinės laisvės siekimas, Pabaltės tautų vienybės konsolidavimas, tautinio atsparumo ugdymas, pagaliau gilesnė tautinio charakterio etninių savumų analizė, filosofinis tautiškumo suprasminimas ir istorinė kultūrinė lietuviškumo misija. Šie tautinės idėjos pasireiškimo momentai mūsų literatūroje vieni yra kiek ryškiau atsispindėję, kiti gi dar vos apčiuopiami. Bet jie vis dėlto jau sumezga mūsų tautinio veikimo tradiciją ir nužymi gaires, kuriomis turėtų eiti tolimesnė mūsų tautinės kultūros kūryba.

1935

Konspektinė lietuvių literatūros apžvalga

Lietuvių literatūra, nors nėra nei gausi, nei turtinga, bet yra labai artimai sutapusi su tautos gyvenimu. Dėl to, norint suprasti jos charakterį, reikia būtinai atsižvelgti į istorines ir visuomenines lietuvių tautos gyvenimo aplinkybes. Lietuvių tautos praeity glūdi keletas priežasčių, dėl kurių visas lietuvių kultūros ir literatūros gyvenimas keletą amžių ėjo labai siaura vaga. Paminėsiu tik dvi svarbiausias: pirma – pavėlavimas priimti krikščionybę (tik 1386 m.)[47] ir antra – visa eilė politinių unijų su lenkais. Paskutinė Liublino unija 1569 m. galutinai surišo lietuvių valstybę ir tautą su Lenkija. Lenkų įtaka dar nespėjusiai naujoj krikščioniškoj kultūroj sustiprėti lietuvių tautai buvo pragaištinga. Aristokratija ir bajorija, nors dar ilgai saugoja valstybines tradicijas, bet greit pamiršta savo tėvų kalbą ir literatūros ugdymui visai netenka reikšmės. Lenkiškoji dvasiškija nutautinimo darbą atkakliai varo per bažnyčias, visa kas lietuviška ir pačią lietuvių kalbą laikydama pagonystės liekanomis. Tik įsigalint protestantizmui 16 amžiuje pasirodo pirmosios lietuviškos knygos. Pirmoji lietuvių kalba, Mažvydo katekizmas, buvo išleita 1547 m. Karaliaučiuj. Ten pat gaminama ir daugiau tikybinių protestantų raštų. Tas privertė ir katalikų dvasiškiją Lietuvoje imtis to paties ginklo. Po kurio laiko protestantizmas buvo nugalėtas, bet jo sukurta religinė literatūra lietuvių kalba yra gana gausi. Sekančiame amžiuj pasirodo pirmosios lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai. Tik 18 amžiuje mes susilaukėme dailiosios literatūros pradžios. Užtat ta pradžia buvo puiki. Poetas *Kristijonas Donelaitis-Danalitius*, kilęs iš Prūsų Lietuvos ir gyvenęs 1714–1780 m., parašė hegzametru poemą idilę

„Metai“, kuri yra ne tik lietuvių literatūros šedevras, bet įdomus reiškinys ir visoje to amžiaus Europos literatūroje. Paprastais žodžiais su dideliu plastiškumu ir realizmu poetas piešia savo krašto gamtą, kaimiečių baudžiauninkų gyvenimo scenas, jų darbus, vargus ir pasilinksminimus. Jis skatina neišsižadėti savo kalbos ir papročių, nes mato, kad nutautęs, suvokietėjęs lietuvis menkėja ir moraliai. Donelaičio poema yra išversta į vokiečių, lenkų, latvių ir rusų kalbas. Deja, tuo metu Didžiojoj Lietuvoj dėl polonizacijos įtakos inteligentiniai sluoksniai lietuviškai jau nekalbėjo ir savąja literatūra nesirūpino.

Gyvesnis literatūrinis sąjūdis prasideda tik 19 amžiaus pradžioj. Lietuvių–lenkų respublika, netekusi nepriklausomybės, 1795 m. buvo padalinta paskutinį kartą. Beveik visa dabartinė Lietuva teko rusam. 1803 m. rusai leido Vilniuj atidaryti universitetą, kuris gyvavo ligi pirmojo sukilimo 1831 m.[48] Universitete per tą laiką buvo susikoncentravęs visas kultūrinis Lietuvos gyvenimas. Nors Vilniaus universitete nieko lietuviškai nebuvo dėstoma ir lietuvių kalba neturėjo jokių teisių, bet Lietuvos istorijos ir etnografijos studijos žadino tėvynės meilę, vertė susidomėti liaudies gyvenimu ir jos kūryba. Iškyla visa eilė istorikų ir poetų, rašiusių lenkiškai – tarp jų ir didysis Adomas Mickevičius – kurių politinė ideologija mum nėra priimtina, bet kurių raštai kėlė Lietuvos vardą ir skatino ją mylėti kaip savo tėvynę. Tuo pačiu metu atsiranda poetų, kurie jau rašo lietuviškai. Vieni jų yra kilę iš smulkių Žemaičių bajorų, nepasidavusių polonizacijos įtakai, kiti iš liaudies. Kai kurie ėjo mokslą Vilniaus universitete. Minėtini šio laikotarpio vardai: Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas, K. Aleknavičius, istorikas Simonas Daukantas, pedagogas beletristas vyskupas M. Valančius ir jaunesnis už juos vysk. Antanas Baranauskas. Visi jie savo raštuose kelia tėvynės meilę, idealizuoja Lietuvos kunigaikščių gadynės pra-

eitį, plečia Lietuvių kalbos propagandą ir rūpinasi sunkia liaudies būkle. Šio laikotarpio poetų raštai nėra gausūs ir jų forma gana menka. Išimtį sudaro Ant. Baranauskas, davęs antrą lietuvių literatūros šedevrą – trumpą poemėlę „Anykščių šilelis“ (1858–1859) ir keletą patriotinių dainų.

19 amžiuje prasidėjusį lietuvių literatūros sąjūdį netrukus sustabdė žiaurus smūgis. Po 1863 m. sukilimo rusai sumanė galutinai Lietuvą surusinti. Tam tikslui panaikino lietuvių kalbą mokyklose ir uždraudė spausdinti knygas lotyniškų raidynu, kas reiškė visišką spaudos uždraudimą, nes jokis kitas raidynas Lietuvoj nebuvo žinomas. Be to, visos mokytojų ir valdininkų vietos buvo duodamos tik rusam provoslavam. Lietuviai inteligentai buvo keliami į Rusijos gilumą, kur, netekę kontakto su savo kraštu, turėjo surusėti. Atimti po sukilimo dvarai buvo dalinami rusam kolonistam. Likusius valdė lenkai arba sulenkėję Lietuvos bajorai. Visa dvasiškija buvo taip pat sulenkėjusi, ir polonizacija per bažnyčias smarkiu tempu ėjo pirmyn, ypač Vilniaus ir Seinų diecezijose. Spaudos draudimas tęsėsi ligi 1904 m. Šie 40 spaudos draudimo metų buvo sunkiausias lietuvių tautai bandymas, iš kurio ji galų gale išėjo laimėtoja. Čia daug lietuviam padėjo rusų caro Aleksandro II svarbi socialinė reforma – baudžiavos panaikinimas 1861 m. Dabar valstiečių ūkininkų vaikam buvo atidarytas kelias į mokslą ir į inteligentines profesijas. Tad, nors spauda buvo uždrausta, prasidėjo savos, iš liaudies kilusios inteligentijos augimas, tautos vadų ir kovotojų dėl laisvės auklėjimas. Jau pirmoji šitos inteligentijos karta davė Lietuvai žymių patriotų, tarp kurių randame ir d-rą Joną Basanavičių, šiandien laikomą tautinio lietuvių renesanso tėvu.

Jonas Basanavičius (1851-1927), baigęs medicinos studijas Maskvos universitete, išvyko į Bulgariją, o kurį laiką gyveno Vienoj[49] ir Prahoj. Čia jis pažino tautinį čekų judėjimą ir

rado daug medžiagos savo istorinėm studijom. Gyvendamas Prahoj, 1883 m. jis, kartu su kitais to laiko patriotais, įvykdė didelį lietuvių tautos istorijoj darbą, išleido pirmą tautinį patriotinį laikraštį „Aušrą". Laikraštis buvo spausdinamas Vokietijoj, Prūsų Lietuvos miestely Ragainėj ir iš ten slapta gabenamas per sieną ir platinamas Lietuvoj, Rusijos pusėj. Nors Prūsų Lietuvoj lietuviškų laikraščių jau ėjo nuo 1832 m., bet jie tenkino tik religinius ir vietinius reikalus, tad visai lietuvių tautai reikšmės neturėjo. Tik Basanavičiaus „Aušra" mokėjo prabilti į pavergtos tautos širdį, dėl to ji šiandien ir laikoma naujos atgimimo epochos simboliu. „Aušros" pradėtas tautinis sąmoninimas ir kova prieš rusifikaciją bei polonizaciją greit sukėlė visą tautą. Bet dar 20 metų rusų žandarai gaudė per sieną plaukiančią lietuviškųjų spaudinių kontrabandą, į kalėjimus sodino ir į katorgą trėmė tų spaudinių platintojus ir skaitytojus, kol pagaliau paaiškėjo, kad ta kova vyriausybei duoda daugiau žalos, negu naudos, ir 1904 m. spaudos draudimas buvo panaikintas.

Palikę nuošaliai didelę visuomeninę „Aušros" reikšmę lietuvių tautos gyvenimui, pažymėsim vien, kad šis organas davė ideologinį pagrindą ir pirmiesiem naujosios literatūros kūrėjam. Ta ideologija puikiai tiko pavergtos tautos psichologijai: tautinės garbės ir ambicijos žadinimas, tautos vienybės konsolidavimas, pasitikėjimo savo jėgomis ugdymas ir šviesių ateities vilčių kurstymas. „Aušrininkai", pasivadinę Lietuvos Mylėtojais, idealizavo garsią savo tautos praeitį, aukštino gražią senovišką gimtąją kalbą, vengė luomų ir klasių kovos, auklėjo prisirišimą prie savo krašto, reikalavo teisių gyventi ir savąją kultūrą kurti. Tokia ideologija yra persisunkusi ne tik to laiko lietuvių literatūra, bet jos įtakos randame ir vėlyvesniųjų kartų kūryboj iki pat mūsų laikų.

Pati „Aušra“ ėjo neilgai – vos 3 metus. Nauji konkretūs gyvenimo reikalavimai parodė, kad idealios vienybės ir idealizuojamos praeities romantika, kurią kūrė „Aušra“, toliau tautos patenkinti nebegali. Jau buvo pribrendęs visuomenės pasiskirstymo reikalas – ir štai netrukus susiformuoja dvi srovės su savo spaudos organais (žinoma, Prūsų Lietuvoj) ir su savo įtaka literatūrai. Pirmoji srovė su „Apžvalga“ ir „Tėvynės sargu“ literatūroj ugdė religinį idealizmą ir patriotinį romantizmą, antroji su „Varpu“ ir „Ūkininku“ pozityvizmą ir realizmą. Bet tenka pastebėti, kad apskritai to laiko literatūra buvo daugiau utilitarinio pobūdžio, tarnavo tautinio sąmoninimo reikalui ir tenkino dar nedidelius ideologinius ir estetinius to laiko visuomenės reikalavimus. Vis dėlto jau ir to laikotarpio literatūroj randame keletą rašytojų, kurie dar ir šiandien yra laikomi įžymiais mūsų literatūros kūrėjais.

Toks pirmiausia yra poetas *J. Maironis-Mačiulis* (1862–1932). Pradėjęs rašyti dar „Aušroj“, jis yra ryškiausias to laikotarpio dvasios reiškėjas, dėl to visai teisingai vadinamas „atgimimo dainiumi“. Tėvynės meilės ideologija ir jausmai Maironio poezijoj įgijo menišką gilios išraiškos formą. Maironis yra vienas iš žymiausių poetinės lietuvių kalbos ir formos kūrėjų. Aiškumas, skambumas, taisyklinga toninė eilėdara, klasikinė strofos struktūra, formos glaustumas, nuoširdus jausmas ir kilnus, dažnai retoriškas patosas – štai vyriausi šio poeto savumai. Retas kuris vėlesnysis poetas nėra buvęs žymioj Maironio įtakoj, o visas ankstyvesnysis naujosios poezijos laikotarpis daugelio vadinamas „maironiškuoju“. Maironis lietuvių literatūroj pirmiausia vertinamas kaip lyrinis poetas. Be patriotinės lyrikos, jis yra sukūręs ir grynosios poezijos pavyzdžių, toli pralenkiančių anos epochos reikalavimus. Jis yra dar parašęs 4 poemas ir 5 dramas. Populiariausia

Maironio poema – tai „Jaunoji Lietuva“. Joj poetas rodo mum pirmuosius tautinio renesanso pionierius ir jų veikimo vaizdus. Tačiau ir ši poema pagauna skaitytoją ne epiniu vaizdumu, bet lyriniais patriotiniais posmais. Patriotinės lyrikos apsčiai randame ir kitose Maironio poemose: „Raseinių Magdėj“, „Mūsų varguose“ ir lenkų kalba parašytoje „Z nad Biruty“. Didelėj dramatinėj trilogijoj Maironis norėjo pavaizduoti Vytauto Didžiojo epochą, bet literatūros kritiko tas darbas nepatenkina.

Čia minėtinas dar *Vincas Pietaris* (1850–1902), autorius pirmojo istorinio romano „Algimantas“, kuriame vaizduojama 13 amžiaus epocha.

Pozityvizmo ir realizmo kryptį naujojoj lietuvių literatūroj sutelkė *Vincas Kudirka* (1858–1899), po „Aušros“ ėmęs leisti Prūsuose antrą ne mažiau svarbų laikraštį „Varpą“. Kudirka, aštraus stiliaus ir aukštos inteligencijos publicistas, literatūrai davė keletą satyrų, pajuokiančių rusinimo politiką ir rusų valdininkus Lietuvoj. Kudirka paliko dar ir pluoštą lyrikos. Jis yra ir tautinio himno autorius. Be to, Kudirka praturtino lietuvių literatūrą žymių veikalų vertimais: Schillerio „Wilhelm Tell“, „Orleano mergelė“, Bairono „Kainas“, A. Mickevičiaus „Dziady“ ir kitų.

Reikia paminėti dar keletas rašytojų, be kurių naujosios lietuvių literatūros vaizdas nebūtų nei pilnas, nei aiškus. Čia pirmiausia minėtinos trys populiarios moterys beletristės. Vyriausia *Žemaitė* (1845–1921), autodidaktė, bajorų kilmės, tačiau visa dvasia sutapus su kaimo gyvenimu ir su liaudimi. Jos raštai – tai beletristiški gyvenimo vaizdai, scenos, nuotrupos, nesuimtos į griežtą literatūrinio žanro formą. Žemaitė teisingai vadinama kasdienio gyvenimo vaizduotoja. Dėl to jos raštai įdomūs ne tik literatūrai, bet ir etnografui. Rašytoja buvo apdovanota nepaprastai gyvu pastabumu, ištikima

atmintimi ir didele dovana plastiškai ir sugestyviai matytąsias scenas ir žmones atvaizduoti. Fantazijai Žemaitės kūryboj vietos nėra. Dėl to jos raštuose ir randame kartu menišką ir autentišką prieškarinį Lietuvos kaimo ir dvaro biednuomenės gyvenimo vaizdą, taip pat ir visą galeriją liaudies tipų. Žemaitės kalba – gyva, lakoniška, vaizdi ir turtinga – yra tikras lobynas ne tik kalbininkam mėgėjam, bet ir specialistam.

Lazdynų Pelėda (dvi seserys Sofija Pšibiliauskienė 1867–1926 ir Marija Lastauskienė[50] Ivanauskaitės), kilusi taip pat iš bajorų dvarininkų, savo apysakose ir novelėse nagrinėja kaimo ir dvaro santykius, bajorų, valstiečių ir miesto darbininkų gyvenimo klausimus. Lazdynų Pelėda buvo daugiau rašytoja ideologė ir kaipo tokia ne laisva nuo tendencijos. Ypač ryškus yra antibajoriškas rašytojos nusistatymas, dažnai pereinąs į neapykantą. Lazdynų Pelėdos pavyzdys nėra vienintelis, rodąs, kaip giliai buvo įsišaknijęs liaudiškumo pradas anuo metu lietuvių literatūroje ir visame kultūros gyvenime. Turime ir daugiau rašytojų bajorų, kurie lietuvėdami kartu turėdavo ir suliaudėti. Nagrinėti Lazdynų Pelėdos raštų tematiką būtų per platus šiam straipsniui uždavinys. Po tokio nagrinėjimo tektų konstatuoti, kad gana įvairios ir įdomios temos nebuvo tinkamai nušviestos ir meniškai apdirbtos dėl per menko autorės teoretiško pasiruošimo ir mokslo stokos. Lazdynų Pelėdos stilius nėra vientisas, nei vienodas: realizmo ir sentimentalizmo, literatūrinės ir liaudiškos kalbos mišinys.

Trečioji žymi moteris rašytoja *M.Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana* (1877–1930), taip pat bajorų dvarininkų kilmės, yra aukštos inteligencijos ir kultūros rašytoja pedagogė. Ji taip pat stovi lietuviškosios liaudies pusėje, bet antibajoriškos tendencijos jos raštuose visai nėra. Ji peikia nutautusią bajoriją, norėtų ją grąžinti lietuvių tautai, dėl to nurodinėja kelius, kuriais bajorija turėtų eiti, ir pareigas, kurias jai nauja epocha

uždeda atbudusios lietuvių tautos atžvilgiu. Naujoj lietuvių tautos kultūroj Pečkauskaitė, lygiai kaip ir Maironis, norėtų sudaryti sintezę iš liaudiškojo ir bajoriškojo elemento. Vis dėlto ir pati rašytoja, matyt, jautė, kad Lietuvos bajorai su savo tradicijomis – tai morituri, kurie nepakels, o gal ir nesupras pakitėjusių gyvenimo sąlygų. Paskutinėj didelėj savo apysakoj „Sename dvare" rašytoja piešia visą eilę Lietuvos bajorijos tipų, apgaubdama juos meilės, lengvos ironijos ir melancholijos jausmais.

Vyresniųjų moterų rašytojų grupę papildo *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė* (g. 1861 m.), rinkinėlio „Krislai" ir romano „Ad astra" autorė, daugiau žinoma kaip nenuilstama kultūros darbininkė spaudos ir visuomeninio gyvenimo srityse.

J. Tumas-Vaižgantas (1869–1933), vienas iš populiariausių Lietuvoj žmonių, savo raštuose duoda kaip ir sintezę dviejų aukščiau minėtų literatūros srovių: „Aušros" patriotiškojo idealizmo ir „Varpo" pozityvistiškojo realizmo. Didžiausiame savo veikale „Pragiedruliai" Vaižgantas piešia patriotizmą ir pasiryžimą tos lietuvių tautos dalies, kuri stojo į aktingą kovą su rusų valdžia dėl savo kultūros, ir duoda labai charakteringų tos kovos vaizdų. „Pragiedruliuose" Vaižgantas nušviečia du lietuvio dvasios bruožu: palinkimą į mistiką, romantiką, animizmą, kuo persunktos liaudies dainos, pasakos, padavimai – ir praktiškąjį sugebėjimą su dideliu užsispyrimu bei kantrumu įsistiprinti materialėse gėrybėse, praturtėti ir nukonkuruoti išsigimusius bajorus-dvarininkus. Šiuos du bruožu rašytojas jungia su dviejų Lietuvos kraštų, Aukštaičių ir Žemaičių, geografinėmis savybėmis ir peizažu. Vaižgantas yra optimistinės nuotaikos rašytojas. Savo raštuose jisai surinko daug gražių, teigiamų gyvenimo reiškinių, o net ir juodi, skaudūs ir negatyvūs bruožai, perėję per judrią, giedrią, entuziastišką rašytojo dvasią, nebetenka savo

niūraus baisumo, ir mes palydime juos dažnai su pajuokos, pasigailėjimo šypsena. Vaižganto stilius – temperamentingas ir individualus, bet jo kūrinių forma nėra meniškai suglausta ir dažnai ardoma publicistiniais įterpimais bei epizodiniais nukrypimais. Kaip tobulesnės kompozicijos ir formos pavyzdį galima nurodyti apysakas „Dėdės ir dėdienės“ ir „Rimai ir Nerimai“.

Vydūnas (gimęs 1868 m.), vienas iš produktingiausių ir žymiausių šių dienų rašytojų, savo amžiumi priklauso senesniajai kartai, bet savo kūryba stovi visai nuošaliai, išsiskirdamas iš visos lietuvių literatūros fono. Vydūnas taip pat, kaip ir žymiausias XVIII amžiaus lietuvių poetas Donelaitis, yra Prūsų lietuvis, augęs ir auklėjęsis visai skirtingose kultūrinėse aplinkybėse. Teosofiškoji filosofija ir pasaulėžvalga, giliai įsišaknijusi Vydūno dvasioje, uždėjo neišdildomą antspaudą ant šio rašytojo gyvenimo, jo veikimo ir kūrybos. Jis yra kilnaus žmoniškumo, nuolatinio tobulėjimo ir Dievybės siekimo apaštalas. Jis tampa lietuvių tautos istoriosofas, jos auklėtojas ir jos uždavinių žmonijos kely rodytojas. Individo kelias, moko Vydūnas, į žmoniją ir Dievybę eina tik per tautą. Dėl to pamesti savo tautiškumą esąs nusižengimas ir dorovinis sumenkėjimas. Teoretiškais pasaulėžvalgos, tautybės ir auklėjimo klausimais Vydūnas yra išleidęs daug knygų. Savo literatūrinio darbo pradžioj, kovodamas su Prūsų lietuvių germanizacija, jisai parašė ir pastatė mėgėjų vaidinimuose visą eilę patriotiško turinio komedijų ir šiaip pjesių. Vydūnas, pats žadindamas tautos sąmonę, kritiškai žiūrėjo į „Aušros“ ir „Varpo“ ideologiją ir obalsius. Jam nepatiko nei didžiavimasis dėl senovės kunigaikščių garsių žygių, nei, tuo labiau, į materializmą krypstąs pozityvizmas. Jei ir Vydūnas liečia lietuvių tautos praeitį, tai jis iškelia jos saulės ir ugnies garbinimo religiją, kurioj mato aukštos sąmonės ir dorovingumo sušvi-

tėjimą. Literatūrinė Vydūno kūryba reiškiasi dramatine lytimi. Tačiau, derinantis su visa rašytojo pasaulėžvalga, jo dramose realaus gyvenimo tikrovės ir gyvo žmogaus psichologijos yra kuo mažiausia, ypač jo mėgiamose misterijose. Yra tai ideologinės schemos, kurių veikėjai visuomet turi būti suprantami santyky su ta prasme, kurią jie reiškia. Dėl to Vydūno kūryba yra gerokai sausa, abstraktiška. Bet ji yra vientisa ir vieninga, harmoniškai sutapusi su visu rašytojo dvasiniu gyvenimu ir liudijanti originalią ir stiprią jo asmenybę. Žymiausi Vydūno dramos kūriniai yra šie: trilogija „Probočių šešėliai", trilogija „Amžina ugnis", misterijos „Mūsų laimėjimas", „Jūrų varpai", „Likimo bangos"; dramos „Vergai ir dykiai", „Pasaulio gaisras", „Laimės atošvaista".

Štai žymiausi pirmieji naujosios lietuvių literatūros kūrėjai, šiaip ar taip sutapę su pirmųjų laikraščių periodu ir ant savo pečių pakėlę didelį kovos ir tautos žadinimo darbą. Ir jų kūryba tegali būti pilnai suprasta ir įvertinta tiktai kartu su jų veikimu. Nes tuo metu žodis – tai buvo ir darbas. Ir mum, lietuviam, jų kūrybos estetines literatūrines ydas išperka didelis jų pasiryžimas ir jų žodžio galia.

II

1904 metai bus amžinai minimi lietuvių kultūros istorijoj. Keturiasdešimt metų trukusi kova su rusų vyriausybe buvo laimėta: caras grąžino lietuviam spaudą. Tais pačiais metais pradėjo eiti Vilniuje pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios", leidžiamos didelio patrioto ir turtuolio inžinieriaus Petro Vileišio. Ne mažiau reikšmingi buvo ir sekantieji 1905 metai. Tais metais, kaip žinome, Rusijoje kilo revoliucija, neaplenkusi nė Lietuvos. Čia, Lietuvoj, ji, be bendrųjų politinių,

ekonominių tikslų, turėjo dar ir specifinį tautinį atspalvį. Lietuvos revoliucionieriai nori iškovoti savo tautai plačią autonomiją. Didysis Vilniaus Seimas, kuriame dalyvavo daugiau kaip 2000 žmonių, aptaria tos autonomijos pobūdį ir lietuvių teises savo krašte. Vilniaus Seimas ir jo nutarimai, valdžiai numalšinus revoliuciją, neteko realios reikšmės, bet psichologinė auklėjimo reikšmė visai tautai paliko tikrai didelė. Autonomijos sąvoka pasilieka kai kurių partijų programose, o pats Seimo prisiminimas žadina visos tautos aspiracijas ligi Nepriklausomybės laikų.

Šie 1904 ir 1905 metų įvykiai praskleidžia lietuvių inteligentijai plačius horizontus į įvairias kultūros gyvenimo sritis ir atidaro tolimas perspektyvas į ateitį. Iš to kyla visa eilė naujų problemų ir klausimų, kuriais ilgą laiką maitinosi literatūros kūryba. Jeigu tauta žengia į gyvenimo areną ir nori tapti autonomiška, tai visų pirma, kas ji yra savy? – kokia tos tautos dvasia? – kokia psichika? – kuo ir kaip ji gali išsiskirti ir pasireikšti kitų tautų tarpe? Štai tie pagrindiniai klausimai, pradėję antrąjį naujosios lietuvių literatūros laikotarpį ir nenustoję aktualumo nė ligi šių dienų. Judresni, kritiškesni ir pažangesni protai greitai pamato, kad patriotiškas „Aušros" idealizmas, skelbiąs garbingos praeities ir gimtosios kalbos meilę, nors tautos masėm dar reikalingas ir priimtinas, bet platesnio masto tautinei kūrybai yra per daug jau elementarus ir primityviškas. Tas pat ir dėl „Varpo" pozityvizmo, pasitenkinusio kasdieniškumu ir utilitarizmu.

Po 1905 m. ligi pat Didžiojo karo visoj lietuvių spaudoj gyvai diskutuojami teoretiniai meno ir literatūros klausimai, vertinami veikalai, skatinama kūrybinė iniciatyva ir drąsa. Praeity, istorijoj norima suvokti sintetinis tautos kelias ir rasti metafizinė lietuvių tautos idėja, o kaip konkretus lietuvių tautos dvasios pasireiškimas iškeliama liaudies kūryba – dai-

nos, pasakos, padavimai. Ypatingos reikšmės dabar įgyja poezijos formos klausimas. Ne tiek svarbu, ką lietuvis mąsto ir jaučia, bet svarbu, kaip jis tai išreiškia. Klasiškoji Maironio ir kitų ankstyvesniųjų poetų forma dabar jauniesiem atrodo netinkama, nes per daug kosmopolitiška. Tad štai nuostabios liaudies dainos, kuriomis žavėjosi Lessingas, Herderis, kuriomis naudojosi pats Goethe ir daug kitų rašytojų ir poetų. Literatūros atnaujinimo šūkius triukšmingai skelbė *J. A. Herbačiauskas-Jaunutis Vienuolis* savo straipsnių rinkiny „Erškėčių vainikas“[51]. Liaudies dainas kaip sektiną poezijai ir muzikai pavyzdį perša daugelis kritikų, genialus tapytojas ir muzikas M. K. Čiurlionis ir pirmasis literatūros žurnalas „Vaivorykštė“ (1913–1914), jau svajojęs lietuvių literatūrą įvesti į visos Europos literatūrų šeimą.

Visi šitie obalsiai ir kritiški svarstymai, čia labai trumpai suminėti, jau pakankamai charakterizuoja prieškarinio dešimtmečio dvasią ir idėjinį literatūros foną. Jam papildyti nurodysiu vien, kad naujosios tendencijos susitikdavo su taip labai aštria senosios kartos opozicijos kritika, atstovaujama gabaus publicisto, mokslininko, poeto ir kritiko *A. Jakšto-Dambrausko* (gimė 1860 m.), jo nuo 1907 m. leistame mėnesiniame „Draugijos“ žurnale. Žinoma, senesnioji rašytojų karta, kuri buvo suminėta pirmoj mano straipsnio daly, su Maironiu pryšaky ir po 1905 metų tebėra pajėgų stiprume ir tik dabar suspėja visu pilnumu pasireikšti, bet naujus evoliucijos pradus atstovauja jau nebe jie, tad ir laikotarpio dvasią reiškia jau kiti naujos kartos rašytojai.

Iš senesniosios kartos tiktai vienas Vydūnas susiderina su nurodytais obalsiais savo trilogija „Probočių šešėliai“, kuri išėjo iš spaudos 1909 metais, padarė didelio įspūdžio ir buvo sutikta visų su tikru entuziazmu.

Iš jaunųjų gi to meto rašytojų pirmoj vietoj tenka minėti poetas *Liudas Gira* (g. 1884 m.). Jo poezijoj matome žymią liaudies dainų įtaką ir programinį jų naudojimą. Liudo Giros lyrika yra daug lankstesnė ir laisvesnė savo forma ir turtingesnė motyvais negu Maironio. Tačiau Gira nepasiekė Maironio ekspresijos ir formos glaustumo. Priešingai, Liudo Giros poezija, ypač vėlesnioji, dažnai nusideda žodžių gausumu ir formos pakrikimu. Lietuvių literatūros istorijai Liudas Gira turi daugiau reikšmės pirmaisiais savo lyrikos rinkiniais „Dul dul dūdelė", „Žalioji pievelė" ir „Tėvynės keliais". Pokariniai patriotiniai poeto kūriniai turi jau epigoniškumo pobūdį, nors nuo 1927 metų pastebime vėl jo temų ir motyvų turtėjimą.

Žymiausias tačiau tos kartos rašytojas yra *Vincas Krėvė-Mickevičius* (gimęs 1884 m.). Tautosakos elementas jo kūryboje yra plačiausiai ir meniškiausiai panaudotas. Vincas Krėvė-Mickevičius pats yra uolus tautosakos, ypač padavimų, rinkėjas ir gilus jos žinovas. Pirmieji jo kūriniai lietuvių spaudoj pasirodė apie 1910 metus ir iš karto pagarsino autoriaus vardą. Ankstyviausi lyriniai V. Krėvės kūrinių ciklai „Sutemose" ir „Liaudies stygomis" iš dalies praskleidžia romantiškai maištingą jaunuolio sielą, iš dalies liudija apie didelį jo susidomėjimą liaudies kūryba. Bet čia liaudies kūrybos medžiaga dar nėra perėjusi per individualią rašytojo fantaziją ir tebepasilieka dažniausiai primityviškoj savo formoj. Vėlyvesniame cikle „Dainavos šalies padavimai" jau randame tikrai kūrybinį ir artistišką tautosakos medžiagos panaudojimą literatūrai. Lanksti liaudies dainos ritmika, jos kalbos ir stiliaus švelnumas, fantazijos naivumas ir pasakojimo paprastumas čia derinas į vieną harmonišką visumą su paties autoriaus praplėsta fabula, su pagilintomis charakteristikomis ir su idėjine

tų padavimų prasme. Tuo pačiu metu parašytas didelis dramatizuotas istorinis veikalas „Šarūnas“ taip pat yra supintas iš liaudies padavimų ir dainų, nors čia individualės autoriaus fantazijos elementas nustelbia liaudiškąjį ir turiny, ir formoj. Šarūnas – legendarinis, žiaurus, kerštingas ir niaurios ambicijos kupinas herojus, Krėvės veikale gali būti traktuojamas kaip pirmas senovės Lietuvos galybės kūrėjas arba kaip komplikuotas psichologinis charakteris, duodąs medžiagos įvairiom problemom spręsti. Deja, veikalo forma nėra tiek tobula, kiek to reikalautų turinio svarbumas. Šalia „Šarūno“ minėtinas kitas, jau labiau pribrendęs Krėvės kūrinys – istorinė „Skirgailos“ tragedija, įdomi savo istoriosofinėmis ir psichologinėmis problemomis. Pagaliau dideliu savo veikalu – misterija „Likimo keliais“ Krėvė bando susintetinti visą Lietuvos praeitį ligi šių dienų, kritiškai ją įvertinti ir nušviesti kultūrinius lietuvių tautos uždavinius. „Likimo keliuose“ tautosakos elementas užima labai žymią vietą, tačiau paskutinėj veikalo daly autorius, deja, neišvengia sauso alegorizmo ir net publicistinės polemikos.

Atskirą V. Krėvės kūrinių grupę sudaro apysakos iš liaudies gyvenimo. Jose randame tikrą prieškarinio Dzūkijos kaimo vaizdą. Tačiau ir šiuose realistiniuose vaizduose lengvai įžvelgiame gilesnę mintį ten, kur autorius praskleidžia savo personažų sielos gyvenimą ir parodo jame ar tai įvairius sąžinės vingius gero ir blogo kovoj, ar tai etniškas savybes, išaugusias dažniausiai iš animistinio gamtos supratimo. Tokiu būdu ir šios apysakos įgauna ir dorovinės filosofinės, ir tautinės prasmės („Silkės“, „Bedievis“, „Skerdžius“, „Antanuko rytas“ etc.). Pagaliau, orientališkų kūrinių ciklas „Rytų pasakos“ (X Krėvės raštų[52] tomas) parodo dar naujų atžvilgių įvairiaspalvėj V. Krėvės kūryboj. Neliesdami čia šių kūrinių prasmės, pažymėkime vien, kad autorius čia pirmą kartą lietuvių

literatūroj pritaikė lietuvių kalbą prie orientalizmo dvasios ir stiliaus. Vienas didelis šio ciklo kūrinys, bibliška apysaka „Dangaus ir Žemės sūnūs“ dar nėra baigta, bet jos išspausdinti fragmentai kelia daug vilčių.

Maždaug tuo pat laiku pradėjo rašyti ir kitas populiarus naujosios lietuvių literatūros beletristas *A. Vienuolis-Žukauskas* (gimęs 1882 m.). Lietuvių spaudoj jis ima rodytis nuo 1907 metų su trumpais, bet gražaus stiliaus kūrinėliais iš Kaukazo ir Krymo motyvų. Bet greitai Vienuolis tapo tikru beletristu visuomenininku, kurio raštuose galima pasekti lietuvių visuomenės – inteligentijos ir kaimo – evoliuciją nuo 1905 metų ligi šių dienų. Jaunas lietuvis inteligentas Rusijoj, tas pats inteligentas, sugrįžęs į gimtąjį kraštą, Didysis karas ir jo padariniai, nepriklausomos Lietuvos kūrimas ir pirmieji naujo laikotarpio reiškiniai – štai tas plotas, kuriame plėtojosi literatūrinis Vienuolio-Žukausko darbas. Vienuolis-realistas dažnai linksta į satyrą, jumorą ir šaržą, kas ypač matyti jo feljetoninio pobūdžio atsiminimuose, įspūdžiuose ir škicuose. Štai kai kurie žymesnieji Vienuolio kūriniai: „Kaukazo legendos“, „Paskenduolė“, „Inteligentų palata“, „Rudens gėlės“, „Vėžys“, „Prieš dieną“, „Viešnia iš šiaurės“, „Kryžkeliai“.

Ignas Šeinius-Jurkūnas (gimęs 1889 m.) prieš karą buvo pagarsėjęs trimis apysakomis: „Kuprelis“, „Bangos siaučia“ ir „Vasaros vaišės“. Šitos apysakos galima laikyti žymiu laimėjimu lietuvių grožinės prozos evoliucijoj. Ignas Šeinius vienas iš pirmųjų pradėjo savo raštų kalbą stilizuoti, pačią sakinių konstrukciją pritaikydamas prie nuotaikos, emocijos. Impresionistinis jo raštų stilius yra lengvas, grakštus ir lankstus. Šeinius, priešingai A. Vienuoliui, nėra visuomenininkas, bet daugiau psichologas, atidžios observacijos ir introspekcijos keliu norįs įspėti gamtą ir žmogų. Observavimas, stilizacija,

spėjimas, išvidinio charakterio ieškojimas ir palinkimas į simbolį pakreipė Šeiniaus literatinį kelią iš didelių apysakų į artistiškų miniatūrų ir lyrinių impresijų žanrą, kurio davęs keletą pavyzdžių rašytojas ilgokai nebesirodė.

Paskutinis Igno Šeiniaus veikalas – romanas „Siegfried Immerselbe atsijaunina" sukėlė didelį susidomėjimą. Yra tai aštri ir sąmojinga politinė satyra, nukreipta prieš vokiečių nacinį rasizmą: žymiausias vokiečių rasizmo teoretikas prof. Immerselbe po atsijauninimo operacijos viename Italijos institute tampa ... žydu!

Tai pačiai grupei priklauso dar *Kazys Puida* (gim. 1883 m.), vienas iš pirmųjų pradėjęs rašyti lyrine proza, kelių apysakų, novelių ir dramų autorius. Minėtinos apysakos „Žemės giesmė", „Raudonas gaidys", istorinis romanas „Magnus Dux", dramos „Mirga", „Rūtų vainikas", „Stepai".

O. Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė (1885–1935), rinkinių „Kada rauda siela", „Audroms siaučiant" ir didelės apysakos „Tėviškė" autorė.

Iš negausių tos kartos poetų prisiminkime bent du.

Motiejus Gustaitis (1870–1927), asketiškos, religinės dvasios poetas – klasikas, ypatingai pamėgęs soneto formą. Jo poezija dažnai sausa, intelektualistinė, šiurkštokos formos, nėra populiari. Tačiau technikos trūkumus papildo išvidinės vertybės: minčių gilumas, vaizdų harmonija ir dvasios turumas. Ten, kur poetas panaudoja liaudies raudų ir dainų medžiagą ir daugiau duoda vietos emocijai, randame gražiausių lietuvių lyrikos posmų („Rauda" poemoje „Meilė" ir kai kurios vietos iš oratorijos „Aureolė").

Mykolas Vaitkus (gimęs 1883 m.), įgijęs vardą literatūroj lyrikų rinkiniu „Šviesūs krislai". Minėtina dar biblinė apysaka „Tvanas" ir paskutinis poezijų rinkinys „Nušvitusi dulkė".

1915 m. išėjo iš spaudos didelė rinktinė knyga „Pirmas baras“, pažymėjęs naujos literatūrinės kartos pasirodymą. Jos kūrybinės gairės – estetizmas, simbolizmas, tautiškumo gilinimas, utilitaristinių tendencijų bei dogmatinės normatyvinės kritikos neigimas.

Balys Sruoga (gimęs 1896 m.) iš visos „Pirmojo baro“ grupės moderniškiausias, ieškojęs naujų formų ir naujų kompozicijos priemonių, praturtinęs savo poeziją liaudies simbolika ir visai tiesioginiu gyvu gamtos pajautimu. Sruoga nuo pat savo literatūrinio darbo pradžios paskelbė kovą trafaretui, šablonui, sekimui. Išleido lyrikos rinkinius „Saulė ir smiltys“ ir „Dievų takais“. Didelio dėmesio verta jo drama iš Vytauto Didžiojo epochos „Milžino paunksmė“ ir 1905 m. vaizduojanti drama „Baisioji naktis“. Balys Sruoga, be to, yra pasižymėjęs kaip liaudies dainų poetikos tyrinėtojas ir aštrus literatūros ir teatro kritikas.

Faustas Kirša (gimęs 1891 m.) jau po karo išleido gražią lyrikos knygą „Aidų aidužiai“, gan miglotos simbolikos rinkinį „Suverstos vagos“, vertingą, aštrią, patriotinę visuomeninę satyrą „Pelenai“ ir lyrikos rinkinį „Giesmės“.

V. Mykolaitis-Putinas (gimęs 1893 m.), klasiškos formos, tačiau linkęs į simboliką, daugiau egocentrinio pobūdžio lyrikas. Minėtini jo eilių rinkiniai „Tarp dviejų aušrų“ ir „Keliai ir kryžkeliai“, drama „Valdovas“ ir misterija „Motina - Vaidilutė“. Paskutiniame trijų tomų romane „Altorių šešėly“ Lietuvos gyvenimo ir santykių fone autorius iškelia keletą svarbių kunigo pašaukimo klausimų.

Kazys Binkis (gimęs 1893 m.) tiktai pradžioj savo kūrybos „Eilėraščių“ rinkiniu priklauso šiai grupei. Vėliau, po karo, jis atsistojo lietuviškojo futurizmo „Keturių vėjų“ grupės pryšaky. Rinkinys „100 pavasarių“ priklauso jau šiam antrajam jo kūrybos laikotarpiui.

Petras Vaičiūnas (gimęs 1890 m.) šiandien populiarus ne tik kaip lyrinis poetas (rinkiniai „Rasoti spinduliai“, „Tekanti saulė“, „Gimtuoju vieškeliu“, „Saulės lobis“), bet dar daugiau kaip dramaturgas, imąs savo pjesėm medžiagos iš šių dienų inteligentijos ir kaimo gyvenimo.

J. Mikuckis (g. 1891 m.), davęs dekadentinės lyrikos rinkinius „Vakaro kaukės“, „Aušros rasos“ ir „Dienų grandys“.

A. Lastas (gimęs 1887 m.) išleido eilėraščių knygas „Auksinės varpos“ ir "Ties kruvinom spurgom“.

Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, žinoma jau prieškariniame dešimtmety kaipo kritikė ir poetė, vėliau perėjo į dramaturgiją. Ypač populiari jos drama iš spaudos draudimo laikų knygnešių gyvenimo „Aušros sūnūs“. Minėtina pjesė iš pasakų motyvų „Dvylika brolių juodvarnių“.

Tyrų Duktė-Buivydaitė, „Vasaros šnekų“ ir „Skudučių“ autorė.

Vytautas Bičiūnas (gimęs 1893 m.), kritikas, apysakininkas ir dramaturgas, autorius rinkinio „Mano apysakos“, dramų „Brolio Vitalio naktys“ ir „Žalgiris“.

Jurgis Savickis (gimęs 1891 m.), novelistas, pralenkęs kitus savo rafinuota moderniška forma estetas. Minėtinos dvi jo novelių knygos: „Šventadienio sonetai“ ir „Ties aukštu sostu“.

Po Didžiojo karo daug judrumo į lietuvių literatūrą įnešė poetų futuristų grupė, susitelkusi apie žurnalą *„Keturi vėjai“*. Jų ideologija ir estetika – tai moderuotas Marinetti futurizmas, perėjęs per rusų Majakovskį ir Lietuvoj netekęs politinio visuomeninio atspalvio. Jie praturtino lietuvių poeziją nauja tematika ir naujomis formalinėmis priemonėmis. „Keturių vėjų“ grupėj, be Kazio Binkio, randame dar šiuos žinomesnius vardus: J. Petrėnas – Tarulis, novelių rinkinio „Mėlynos kelnės“ autorius, Salys Šemerys, išleidęs eilių rinkinius

„Granata krūtinėj“ ir „Liepsnosvaidis širdim deginti“, J. Žlabys-Žengė, išleidęs nervuotą poemą „Anykščių šilelį“, A. Rimydis – eilių rinkinius „Mano vedos“ ir „Knyga be vardo“. Mažiau sutapę su „Keturių vėjų“ grupe: J. Tysliava, išleidęs eilių rinkinėlius „Žaltvykstės“, „Traukinys“, „Nemuno rankose“, „Auksu lyta“ ir „Tolyn“; T. Tilvytis, „Artojėlių“, „Ministerijos rožės“, „Dičiaus“, „Kelionės aplink stalą“ ir daugelio satyrų autorius; J. Švaistas, išleidęs prozos rinkinius „Šilkinė suknelė“ ir „Naujan gyveniman“. Šiandien „Keturių vėjų“ grupė jau nebeegzistuoja.

Taip pat nebeegzistuoja nė jaunųjų rašytojų aktyvistų kolektyvas su savo organu „Trečias frontas“. Ši grupė, nepripažįstanti abstraktaus estetizmo ir tautiškumo, buvo atsistojusi ant internacionalinio marksistinio pagrindo. „Trečio fronto“ ideologija ir kūryba buvo iš dalies Sovietų Rusijos literatūros įtakoj. Iš čia išriedėjo A. Venclova su „Beržais vėtroje“ ir „Draugyste“, Petras Cvirka su „Saulėlydžiu Nykos valsčiuje“, „Franku Kruku“, „Cukriniais avinėliais“, „Žeme maitintoja“ ir „Meisteriu ir sūnumis“, poetai K. Boruta, K. Jakubėnas, kritikas J. Korsakas-Radžvilas su rinkiniais „Straipsniai apie literatūrą“ ir „Kritika“.

Iš jauniausios rašytojų kartos, susijusios su estetais ir tautiniais simbolistais, minėtini lyriniai poetai: pesimistinės nuotaikos ir gilios refleksijos J. Kossu-Aleksandravičius, išleidęs rinkinius „Eilėraščiai“, „Imago mortis“ ir „Intymios giesmės“, naujų tautinių temų dainius A. Miškinis, išleidęs „Baltą paukštę“ ir „Varnas ant plento“, religinių filosofinių meditacijų poetas Bern. Brazdžionis, išspausdinęs rinkinius „Amžinas žydas“, „Krintančios žvaigždės“, „Ženklai ir stebuklai“, dainiškos nuotaikos impresionistė Salomėja Nėris, vėliau perėjusi į „Trečiojo fronto“ aktivistų grupę. Jos lyrikos rinkiniai – „Anksti rytą“, „Pėdos smėly“ ir „Per lūžtantį ledą“.

Čia dar reikia paminėti St. Anglicką, K. Inčiūrą, P. Babicką, Alę Sidabraitę, J. Graičiūną, J. Augustaitytę-Vaičiūnienę, per anksti mirusį jauną poetą P. Karužą ir jauniausius K. Zupką, M. Linkevičių, V. Sirijos Girą, Kl. Dulkę, Gr. Tulauskaitę, H. Radauską, Pr. Genį.

Dailiosios prozos srity, be aukščiau minėtų, paskutiniuoju dešimtmečiu pasirodė visa eilė jaunų autorių: J. Marcinkevičius, J. Grušas, J. Paukštelis, V. Romanas, P. Orintaitė, A. Šalčiuvienė-Gustaitytė, B. Rutkauskas, V. Alantas, N. Mazalaitė, A. Vaičiulaitis, F. Neveravičius, St. Zobarskas, K. Jankauskas, V. Tamulaitis, J. Banaitis, K. Kiela, A. Steponaitis, K. Pažėraitė, St. Būdavas, J. Šukys, amerikietis A. Tulys, P. Ruseckas, J. Butėnas. Ypatingo dėmesio verti valstybinės premijos laimėtojai: J. Simonaitytė už „Aukštujų Šimonių likimą“ ir L. Dovydėnas už „Brolius Domeikas“.

Baigdamas šią schematinę lietuvių literatūros apžvalgą turiu dar pastebėti, kad gausiausiai ir tobuliausiai pas mus pasireiškė lyrinė poezija ir smulkioji beletristika: apsakymai, vaizdai, apysakos. Romanas tik paskutiniais metais susilaukė savo atstovų. Bet drama ligi šiol skursta.

Apskritai imant, grynai literatūrinė, formalinė lietuvių literatūros vertė yra menkesnė, negu būtų galima laukti iš jos turinio ir tų pastangų, kurios ją išaugino. Aš nurodysiu tik dvi šitokio reiškinio priežastis. Mes pasivėlavome, ir gyvenimas vertė mus eiti šuoliais pirmyn. Mes negalėjome apsistoti ir tinkamai išugdyti nė vieno stiliaus, negalėjome plačiau panaudoti nė vienos literatūrinės medžiagos šaltinio. Tokiam kūrybos darbui mes nebuvome nė pasirengę. Antra, mūsų tautos gyvenimas dėl nelaimingų konjunktūrų ėjo labai siaura vaga. Mūsų tauta nebuvo visa: ilgą laiką mes neturėjome savo aristokratijos, buržuazijos ir net inteligentijos. Dėl to mes ligi šiol nepajėgiame sudaryti rašytojo profesionalo

verslo. Mūsų rašytojai gyvena iš kokios nors kitos profesijos, jai atiduodami savo laiką ir pajėgas. Tačiau mes patenkinti bent tuo, kad mūsų literatūra buvo stiprus mūsų tautos atsigavimo veiksnys, kad ji yra sukurta didelio idealizmo ir nesulaikomo veržimosi pirmyn, kad ji pagaliau nėra suteršta jokių biznieriškų pelno gaudymo išskaičiavimų.

[1936]

Mūsų dramos teatras ir dramaturgija

Pranešimas skaitytas Valstybės Dramos 15 metų sukaktuvių minėjime

Teatro ir literatūros istorija mus moko, kad vaidyba ir dramaturgija yra kilę iš to paties šaltinio, iš to paties žmogaus dvasios reikalo: veiksmu ir žodžiu atkurti realybę, sudaryti prasmingą tikrovės iliuziją kitoj, nebe gyvenimiškoj, plotmėj. Vaidybinis veiksmas ir žodinis išsireiškimas tiksliau apibrėžti tam veiksmui, charakteriui, emocijai visą laiką ėjo greta, tarpusavy viens kitą papildydami, kartais lenktyniuodami. Vaidybos meno paunksmėj augo visi didieji dramaturgai, o iš dramaturgijos lobyno sėmėsi medžiagos ir įkvėpimo visi didieji vaidilos – aktoriai. Tokiu būdu išaugo dvi iš pažiūros labai skirtingos, bet iš tiesų giminingos meno šakos: vaidyba, įsikūrusi dramos teatre, ir žodinė rašytinė dramaturgija, prisiglaudusi prie literatūros. Ilgainiui, dramaturgijai tolstant nuo vaidybos, atsirado dramatinių veikalų, kurie tik formaliai, ne iš esmės priklauso dramaturgijai. Tai vadinamos skaitytinės dramos, kuriose dramatinį elementą nustelbia epinis, lyrinis, filosofinis ir kitokis balastas arba kurios konstruktyviniu bei kompoziciniu atžvilgiu neatitinka vaidybos bei teatrinės dramaturgijos dėsnių. Norint vaidinti tokius tik iš vardo dramatinius veikalus, reikia juos iš naujo perdirbinėti, inscenizuoti. Aišku, kad toki veikalai, nors ir labai aukštai gali būti vertinami grynosios literatūros atžvilgiu, nėra dramaturgijos idealas, bet jos iškrypimas iš natūralių vėžių. Esminiai dramatinio žanro savumai yra susieti su jo vaidybine kilme ir išauginti ilgų amžių bendradarbiavimo su vaidybos menu.

Šitų elementarinių nuostatų šviesoj aš noriu panagrinėti ir šio pranešimo temą: dramos teatras ir lietuvių dramaturgija. Kadangi pirmoj savo pranešimo daly aš turėsiu paliesti ir ankstyvesniąją mūsų dramaturgiją nuo pat jos pradžios, tai dramos teatro sąvoka tenka praplėsti ligi tų kuklių lietuviškų vakarų, ligi anų laikų mėgėjų vaidinimų, kuriais reiškėsi ir mūsų dramatinis menas, ir mūsų dramaturgija. Šiandien, švenčiant dramos teatro 15 metų sukaktuves, negalima nepaminėti ir pirmųjų mūsų vaidybos ir dramaturgijos bandymų, juoba kad juose randame daug ir šiem laikam žinotinų bei sektinų pavyzdžių.

Palikę nuošaliai Vilniaus ir Kražių jėzuitų mokyklos teatrą, kuriame beveik nieko lietuviška nebuvo, ir apeiginius liaudies veiksmus, kuriuose teatrinio vaidybinio meno vis dėlto dar nėra, mūsų teatro pradžia turime laikyti lietuviškus vakarus, prasidėjusius poaušrio gadynėj, paskutiniajame 19 amžiaus dešimtmety. Vienur kitur jie pavyko suorganizuoti viešai, valdžiai leidus, vienur kitur bandyta vaidinti slapčia, kol po 1904–1905 m. jie plačiai pasklido po visą Lietuvą. Miestų salėse, klebonijų, dvarų ir ūkininkų daržinėse būdavo ruošiami vaidinimai su dainomis ir šokiais. Buvo didelis džiaugsmas, pasididžiavimas ir garbė suruošti „lietuvišką vakarą“. Retas senesniosios kartos mūsų inteligentas nėra vaidinęs arba dalyvavęs chore.

Koks buvo tų vaidinimų tikslas? Pirmiausia, draudžiamuoju metu tikslas, aišku, buvo propagandinis, konspiratyvinis, patriotizmui, tautinei sąmonei žadinti. Tuomet lietuviškas vaidinimas buvo toks įvykis, kuris sukrėsdavo visą plačią apylinkę, kuris sujaudindavo labiau negu knyga, negu laikraštis, negu iškalbingiausias įtikinėjimas. Patriotinis įkarštis vyravo ir vėlesniuose vaidinimuose po 1905 metų. Bet jau čia ėmė atsirasti ir grynai teatrinio pomėgio, ne vien jaudinimosi

pačiu vaidinimo faktu, bet ir gėrėjimosi scenoj rodomu veiksmu. Vaidybinis lietuviškųjų vakarų menas ypatingai pakilo, kai juos pradėjo tvarkyti daugiau patyrę žmonės, pirmieji mūsų lietuviško teatro specialistai – režisieriai: Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis, Vitkauskas, Vaičkus, Glinskis ir kiti.

Aišku, kad mėgėjų vaidinimai iš pat pradžios pareikalavo šiokio ar tokio repertuaro, dramatinės literatūros. Štai čia, mėgėjų vaidinimo reikalui, ir gema lietuviškoji dramaturgija. 19 amžiuj, priešaušrio gadynėj, kiti mūsų literatūros žanrai jau yra pasireiškę gana plačiai: mes turėjome poetų epikų ir lyrikų, mes turėjome mokslinės ir dailiosios didaktikos prozos, bet dramaturgijos srity neturėjome nieko. Vienas vienintelis keistuolis žemaičių bajoras *Aleksandras Fromas-Gužutis* jau nuo 1854 metų rašė dramas. Parašė jų keliolika, bet išspausdino tik 5 poaušrio gadynėj, kai repertuaro klausimas pasidarė aktualus. Savo dramom temų Gužutis ėmė iš istorijos („Išgriovimas Kauno pilies", „Kęstučio mirtis", „Gedimino sapnas", „Vytauto verguvė", „Vaidilutė"), iš mitologijos pasakų („Eglė žalčių karalienė", „Palocius ežero dugnuose", „Jūratė marių karalienė") ir iš gyvenimo („Ponas ir mužikai", „Gudri našlė").

Gužutis savo dramas rašė scenos reikalui. Apie tai liudija rūpestingos autoriaus remarkos, kaip turi būti sutvarkyta scena, kokia buforija vartojama ir t. t. Šių dienų akimis žiūrint, menki ir naivūs yra tie pirmojo mūsų dramaturgo veikalai. Vis dėlto ir jie tiko mėgėjų teatrui. „Išgriovimas Kauno pilies", „Gedimino sapnas", „Ponas ir mužikai", o gal ir kiti, buvo vaidinami.

Nėra čia reikalo analizuoti visos prieškarinės mūsų dramaturgijos. Pakaks suminėjus bent žinomesnius tų laikų dramos kūrinius. Taigi *Keturakio-Vilkutaičio* „Amerika pirty", anų laikų šedevras ir lig šiol klasinė mūsų komedija, apėjusi visas

mėgėjų teatro scenas. Taip pat populiarūs *G. Žemkalnio* „Blinda“, „Birutė“, „Jurgis Durnelis“, „Pagavo“ ir jo sulietuvinta „Genovaitė“; *M. Šiaulėniškio-Šikšnio* pagarsėjęs „Pilėnų kunigaikštis“, „Sparnai“ ir „Likimo bausmė“; *P. Petliuko-Pundzevičiaus* komedijos „Neatmezgamas mazgas“ ir „Velnias ne boba“, *Dviejų moterų* Petkevičaitės ir Žemaitės „Velnias spąstuose“, „Kaip kas išmano, taip save gano“, „Parduotoji laimė“, *Žemaitės* „Piršlybos“, „Trys mylimos“, „Mūsų gerasis“, „Pragerti balakonai“, „Apsiriko“, *Žmonos-Didžiulienės* „Lietuvaitės“, *Vaižganto* „Žemės ar moteries“, „Namai – pragarai“, „Nepadėjus, nėr ko kasti“, *L. Giros* „Kerštas“, „Beauštanti aušrelė“. Buvo jų ir daugiau.

Tai toks mūsų dramaturgijos pirmasis žingsnis, paskatintas, be abejo, lietuviškųjų vakarų mėgėjų vaidinimų. Kokis buvo reikalas, tokia ir dramaturgija: elementari, lengva, dažnai naivi. Tačiau ir joje mes randame vaisingų, jei ne formalinių, tai bent idėjinių pradų. Pirmiausia, karšta tėvynės meilė tuose veikaluose, kurie skirti tautinei sąmonei žadinti, kaip istorinės Gužučio dramos, Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis“, Žemkalnio „Birutė“, arba Žmonos „Lietuvaitės“. Be šito patriotinio idealizmo, dar daugiau randame visuomeninės minties arba šiaip realaus gyvenimo vaizdavimo: „Blinda“, „Amerika pirty“, Žemaitės ir Vaižganto scenos vaizdai, Petliuko komedijos. Vienur tėvynės meilė, kitur stipri gyvenimo atrama ir darė ankstyvąją mūsų dramaturgiją aktualią, suprantamą ir mėgiamą. Anų laikų žiūrovas matė, kad čia yra rodomas jo gyvenimas, keliami jo reikalai, ir jam buvo įdomu to pažiūrėti, nepasigendant nei puošnių dekoracijų, nei gražių rūbų, nei artistiško vaidinimo.

Pagaliau ir vaidinime, nors rafinuoto artizmo nebūta, bet būta daug idealizmo, pasiaukojimo, užsidegimo ir meilės. Kokia buvo tų vaidinimų, ypač ankstybesniųjų, įtaka, kokis

jais susidomėjimas, rodo tų laikų dokumentai bei atsiminimai. Štai G. Petkevičaitė, pirmojo Palangos spektaklio 1899 m. „Amerika pirty" dalyvė, savo atsiminimuose „Iš mūsų kovų ir vargų" rašo: „Tokio neramumo lydimi lipome visi į sceną ruoštis. O publikos debesų debesiai! Pranešama mums, kad ir bilietų daugiau parduota, nekaip esama vietų. Pro plyšelius uždangoje pastebime, kad ir stovimose vietose žmonių kaip silkių bačkoje, o prie durų dar, nelyginant uodai – čiulkinį grūda. Šmėkštelėja čia šviesūs žemaičių skepetukai, čia tamsios vyrų kepurės, kuriems įsiveržti į vidų jau nebeleidžia. Ir tokių dar minia. Buvo juk jau ir tokių sodiečių, kurie kelias dienas anksčiau buvo atvažiavę, tyčia paskutinės repeticijos pasižiūrėti ir pirmose eilėse sau bilietą nusipirkti, o paskum namo parvažiavus visa matyta gražiai nupasakoti saviškiams. Tokios žmonių minios akivaizdoje ir mes pajutome, koks didelis darbas mūsų apsiimta dirbti". Su panašiu entuziazmu Vaižgantas mini „Pilėnų kunigaikščio" vaidinimus. Daug įdomios mėgėjų vaidinimus charakterizuojančios medžiagos surinko ir paskelbė Balys Sruoga studijoj „Lietuvių teatras Peterburge".[53]

Tuo pačiu metu, kai kūrėsi lietuviškojo vaidybos meno ir dramaturgijos pradžia, ėmė rodytis kiek kitokio pobūdžio dramatiniai Vydūno veikalai, glaudžiai susiję su Mažosios Lietuvos gyvenimu ir jo paties organizuotomis dainų šventėmis ir vaidinimais. Neminint smulkesniųjų, iš čia mūsų literatūra gavo tokius didelius ir svarbius veikalus kaip „Probočių šešėliai", „Amžina ugnis", „Mūsų laimėjimas". Tačiau šios Vydūno dramos jau yra daugiau skaitomojo literatūrinio pobūdžio. Šiuo keliu nuėjo ir Vincas Krėvė, kurio platiem literatūriniam sumanymam buvo per ankšta mėgėjų scenose. Jo tų laikų „Šarūnas" buvo inscenizuotas tik Nepriklausomosios Lietuvos profesionaliniame teatre. Taip pat ir vėlesnieji

Krėvės veikalai „Žentas“, „Skirgaila“, „Likimo keliais“ ir „Mindaugo mirtis“ parašyti kaip literatūrinės skaitytinės dramos, nepaisant scenos ir vaidybos reikalavimų. Kaip Vydūno, taip ir Vinco Krėvės minėtieji veikalai idėjiniu atžvilgiu pralenkė visą ankstyvesniąją lietuvių dramaturgiją, bent formaliai jie reiškia momentą, kada mūsų dramaturgija atitrūksta nuo vaidybos ir dramos teatro. Į teatrą jie gali būti grąžinami arba naujai scenai pritaikyti, arba siekiant kitokių, nebe grynai vaidybinio dramatinio meno tikslų. Ši pastaba ypatingai tinka Vydūno veikalam.

Antroji mūsų vaidybos ir dramaturgijos santykių ir evoliucijos fazė prasidėjo, kai Nepriklausomoj Lietuvoj įsikūrė profesionalinis valstybinis dramos teatras, kurio 15 metų gyvavimo sukaktuves šiandien švenčiame.

Profesionaliniam teatrui, aiškus dalykas, nebetiko senasis mėgėjų repertuaras. Iš senųjų tik 2 veikalus bandė statyti mūsų dramos teatras: perdirbtą Gužučio dramą „Ponas ir mužikai“ – 6 vaidinimai, ir Keturakio „Ameriką pirty“ – 2 vaidinimai. „Pilėnų kunigaikštis“ buvo suvaidintas senųjų mėgėjų kažkuriom sukaktuvėm. Iš prieškarinių pastatyta dar Krėvės „Šarūnas“ – 30 vaidinimų, ir Vydūno „Vaidilutė“ – 1 vaidinimas. Senajai rašytojų kartai garbingai atstovavo Maironis savo naujai parašytomis dramomis: „Kęstučio mirtis“ išlaikė 47 vaidinimus, „Vytautas pas kryžiuočius“ – 10, ir „Vytautas Didysis“ – 6 vaidinimus.

Kalbant apie senesniosios mūsų dramaturgijos panaudojimą dabartiniam dramos teatrui, praeinant, savaime kyla Vydūno veikalų klausimas. Tiesa, kad šių dienų mūsų visuomenei Vydūno idealizmas ir jo skelbiamos žmoniškumo, taurumo ir skaistumo idėjos tiesiogiai berods neprabils į širdį; dramatiniu atžvilgiu vaidybai jo veikalai taip pat nedaug teikia galimumų, bet vaizdinė kai kurių jo dramų pusė verta dėmesio. Jei pvz., „Amžinos ugnies“ pastatymui būtų

skirta tiek atsidėjimo, rūpestingumo ir lėšų, kiek skiriama bet kuriai eilinei svetimai operai, tai rezultatai bene būtų geresni. Be abejo, reiktų rasti tinkamas stilius ir tonas Vydūno kūriniam vaidinti. Bet tai jau klausimas, reikalaująs specialisto studijų.

Pervertę visą lietuviškąjį mūsų dramos repertuarą, išskyrę keletą senesniųjų autorių, kurie rašė visai nepriklausomai nuo mūsų teatro, randame dar 15 autorių, kurie, manykime, kūrė savo pjeses ar tai specialiai Valstybės Dramai, ar tai netiesiogiai paskatinti pačio jos egzistavimo fakto, ar tai jos mokomų 10% honoraro... Kokį mūsų dramaturgijos vaizdą gauname iš tų 15 autorių per 15 metų parašytų ir suvaidintų veikalų? Iš anksto įspėju, kad vaizdas nebus jubiliejinės nuotaikos. Iš tų 15 autorių tik vienas Petras Vaičiūnas atsidėjęs, intensyviai dirbo teatro dramaturgo darbą. Jo vieno lig šiol pastatyta 10 veikalų, kurie sudarė 165 spektaklius iš 448 lietuviškųjų spektaklių, iš 1400 visų dramos spektaklių. Ar Petras Vaičiūnas, tiek daug pasidarbavęs mūsų dramai, yra įgijęs joj deramų teisių ir yra patenkintas savo darbo rezultatais, jis pats vien galėtų tai pasakyti...

Analizuodami toliau statistikos duomenis randame, kad 11 autorių tėra parašę po 1 veikalą. Kai kurių iš jų tas veikalas, manau, yra pirmas ir paskutinis. Jeigu mes dabar palyginsime šiuos skaičius su prieškarinio 15 metų laikotarpio skaičiais ir visu teatraliniu ano laiko sąjūdžiu, tai džiaugtis dideliais mūsų naujosios dramaturgijos laimėjimais berods nebus pagrindo.

Apibūdinti naująją mūsų dramaturgiją, kurią parodė dramos teatras, yra nepaprastai keblu. Išskyrus Petrą Vaičiūną, kurio dramatinė kūryba anaiptol nėra vieninga, bet vis dėlto pobūdinga savo gerais ir blogais savumais, visi kiti autoriai ir veikalai taip viens nuo kito skiriasi, kad bendras vaizdas stiliaus, kolorito ir vertingumo atžvilgiu bus margesnis už genį.

Nuo kilnaus patriotinio patoso ligi vulgaraus pamfleto, nuo mistikos ir simbolikos ligi negatyviai kvepiančio natūralizmo, nuo lyrinio svajingumo ligi girto strapaliojimo – visko mes matėm naujojoj mūsų dramaturgijoj! Galgi taip ir turi būti? Juk margas, įvairiaspalvis yra gyvenimas, o jis pasidaro dar margesnis, susikristalizavęs įvairiopų talentų kūriniuose. Žinoma, mes nesisielotume dėl mūsų dramaturgijos įvairumo, jei šio pranešimo tema nebūtų „Dramos teatras ir lietuvių dramaturgija". Mes norime rasti, koki išvidiniai kūrybiniai ryšiai yra tarp mūsų dramos teatro ir dramaturgijos, kaip teatras paveikė savo paunksmėj išaugusią dramaturgiją, o dramaturgija teatrą – ir nerandame. Atskirų autorių orientacija įvairiomis kryptimis rodo didžiausią visumos dezorientaciją. Mes randame, kad dramos teatro kriterijus mūsų dramaturgijai buvo per žemas. Buvo statoma tokių veikalų, kurie tikrai to nebuvo verti.

Konstatavę tokį pakrikimą dramaturgijoj, kreipiame žvilgsnį į teatrą ir klausiame: kokia kryptim, kokių dėsnių vedamas eina jo darbas, ko jis siekia? kokia yra kūrybinė jo valia, kokia meniška nuožiūra? kas koordinuoja, derina jo kūrybos veiksnius? Į šiuos klausimus atsakymo nėra, nes mūsų teatras iš esmės yra eklektinis, universalus. Vien tik ideologiniu atžvilgiu jis yra aprėžtas, tačiau ne meninės, bet dorovinės – visuomeninės – politinės pasaulėžiūros dėsnių. Aišku, kad ideologinis ribotumas ir formalinis eklektizmas negalėjo teigiamai paveikti mūsų jaunosios dramaturgijos. Juk teatras dramaturgui turėtų būti ne vien darbdavys, ne vien skatintojas, bet ir kritikas. Kritikas, turįs savo aiškius principus, kuriais statomas veikalas būtų išryškintas ir parodytas iš geriausio atžvilgio. Priešingai, veikalui ir autoriui bus padaryta didelė skriauda, nes publika nerūpestingo pastatymo ydas paprastai laiko autoriaus klaidomis bei nesugebėjimu.

Ar tai yra priekaištai dramos teatrui, ar dramaturgijai? Daryti kam nors priekaištus iš viso, o ypatingai šiandien, nėra jokios prasmės. Mes norime vien konstatuoti faktus ir padaryti išvadas. Faktas, kad mūsų naujoji dramaturgija nėra priaugusi savo uždavinio, ir taip pat faktas, kad dramos teatro ugdomoji įtaka buvo visai nežymi. Neminint pradedančiųjų bandymų, dramatinė kūryba pasireiškė negausiai, dramos teatro veikla didesnio sąjūdžio nesukėlė ir rašytojų į teatralinį darbą neįtraukė.

Viso to akivaizdoj tenka susirūpinti savosios dramaturgijos ugdymu ir šiai dramaturgijai ugdomąja teatro įtaka. Nesileidžiant čia į smulkų šio klausimo nagrinėjimą pravartu bus iškėlus tik keletą principinių pageidavimų, kurie jau buvo spaudoj diskutuojami ir atitinkamiem organam išdėstyti. Taigi pirmiausia reikalinga, kad dramos teatras pagaliau iškeltų savo kūrybinės linkmės gaires, kad jis turėtų savo meniškus kriterijus, kad jis susikauptų ugdyti lietuviškąjį vaidybos ir dramaturgijos meną. Toliau reikalinga, kad rašytojas dramaturgas turėtų teisių dalyvauti veikalo sceniškame paruošime. Reikalinga taip pat, kad jis nei materialiniu, nei moraliniu atžvilgiu nebūtų statomas žemiau už visus kitus, kurie apie jo veikalą triūsia. Dramaturgas šiandien reikalingas ypatingo paskatinimo, nes jo kūrybos žanras visuomenėj nėra populiarus. Dramatiniai veikalai pas mus nemėgiami skaityti. Į juos pasižiūrima teatre, o čia ar tai nevykusi režisūra, ar tai menkas aktoriaus interpretavimas ir gerą veikalą gali pražudyti. Publika dažniausia kaltins autorių.

Mūsų dramaturgijos ugdymas šiandien turėtų būti vienas iš pirmaeilių mūsų kultūros uždavinių. Jei turėtume stipresnę originalinę dramaturgiją, mūsų tautinio dramos teatro klausimas būtų lengviau išsprendžiamas. Mūsų kultūrinė reprezentacija ir propaganda užsieny būtų daug vaisingesnė. Geras

dramos veikalas apkeliauja ne tik draugų, bet dažnai ir priešų scenas, tūkstančiam žiūrovų skelbdamas apie savo tėvynę.

Baigdamas aš jaučiu pareigą pasiteisinti šiai kilniai auditorijai ir ypatingai dramos teatro šeimai, kad aš jų šventę panaudoju ne laimėjimam iškelti, ne džiaugsmui skatinti, bet kai kuriom negerovėm nurodyti. Aš raminuosi tuo, kad kiekvienas ar tai aktoriaus, ar tai dramaturgo, ar tai režisieriaus laimėjimas čia pat šioje scenoje tiesiogiai būva palydimas ovacijomis ir apkaišomas gėlėmis. Mes visi tuos laimėjimus atsimename ir žinome. Kritiškom pastabom mes mažiau turime progų. Sukaktuvės, ypatingai kolektyvinio darbo sukaktuvės, man atrodo, yra tinkamiausia proga ir kritiškai pažiūrėti į atliktą darbą.

Palydint į praeitį 15 metų mūsų dramos teatro ir dramaturgijos darbų laimėjimus ir klaidas aš norėčiau, kad mes dar kartą prisimintume anuos pirmuosius to darbo žingsnius, kuriuos minėjau savo pranešimo pradžioj. Norėčiau, kad prisimintume „Pilėnų kunigaikščio“ ir „Amerikos pirty“ vaidinimų laikus ir tame laikotarpy įsėtus kūrybos pradus: skaistų idealizmą, pasiaukojimą, karštą tėvynės meilę ir blaivų gyvenamojo momento veikalų supratimą. Idealas ir tikrovė buvo ir bus vaisingiausi kūrybinio veikimo pradai.

1936

Mūsų literatūros ugdymo problemos

Skaityta Lietuviškosios kultūros kongrese 1935 m. kovo 5 d.

Pradėdamas šį pranešimą, pirmiausia aš noriu įspėti gerbiamus klausytojus, kad kalbėsiu ne apie problemas, kurias sprendžia mūsų kūrybinė literatūra, bet apie problemas, kurias gyvenimas kelia aplink mūsų literatūrą, apie problemas, nuo kurių išsprendimo pareina mūsų literatūros tolimesnis likimas, kūrybingumas, klestėjimas ar nykimas. Literatūros egzistavimo ir jos vertės klausimas – štai svarbiausios problemos, kuriomis šiandien reikia susirūpinti. Suprantama, kad jos negali būti išspręstos, nepalietus tų aplinkybių, kuriose yra mūsų literatūra, ir nenušvietus tų santykių, kurie susidarė tarp rašytojų ir visuomenės. Taip pat pravartu bus mesti žvilgsnį ir į uždavinius, kuriuos šiandien gyvenimas kelia mūsų literatūrai. Tokiu būdu savo pranešime aš paliesiu pirmiausia materialines mūsų literatūros tarpimo aplinkybes ir kas šioj srity darytina, toliau pasistengsiu trumpai nušviesti išvidinę, kūrybinę mūsų literatūros būtį ir pagaliau nurodysiu keletą artimiausių ateities uždavinių, nuo kurių išsprendimo pareis ir mūsų literatūros egzistavimo bei vertės problemų išrišimas.

Keliant literatūros, meno ir apskritai dvasinės kultūros klausimus, dažnai tenka konstatuoti, kad vadinamųjų praktiškųjų valstybinių ir ekonominių profesijų atstovai nelabai nori pripažinti šiem klausimam lygių teisių juos diskutuoti ir gyvenime vykinti, ypač jei tai susieta su lėšų reikalu. Dabartinėj ekonominėj konjunktūroj esą tai antraeilės svarbos klausimai. Kuomet eina kova dėl duonos kąsnio, kuomet ekonominis skurdas krašte verčia ligi minimumo suglausti daugelį

net ir būtinų valstybinių bei visuomeninių reikalų, tai ar metas, sako, kalbėti apie meną, literatūrą, poeziją, o juoba tam pinigų reikalauti? Juk menas, muzika, literatūra, poezija daug kam atrodo prabangos dalykai, kurie, kaip istorija moko, tegalį ir turį teisę klestėti tik turtingose visuomenėse, materialinės gerovės laikotarpiais.

Tačiau mes, literatūros atstovai, dabartinį momentą vertinam kiek kitaip, ir mūsų nuomonės čia radikaliai skiriasi. Mes manome, kad šiandien lietuvių tautai savos dvasinės kultūros – mokslo, meno ir literatūros – reikalas yra toks pat būtinas kaip duonos kąsnis. Kai mes nugirstame iš mūsų kaimynų, o ypač priešų, kad mes esame tauta, kuri neturi savo literatūros arba teturi ją labai menką, tai tokis priekaištas skamba ne tik panieka, bet ir noru bei grasinimu mus nužudyti. Kai gyvenąs Lietuvoj svetimtautis arba klaipėdietis nenori mokytis lietuvių kalbos, nes lietuviškai, girdi, nesą ko skaityti, tai mes suprantame, kad literatūros reikšmė nėra menkesnė už bet kurį kitą gyvybingą dabarties reikalą. Kai pagaliau pats lietuvis dar ne taip seniai tėvynės meilės turėjo semtis iš lenkų rašytojų, o ir šiandien dar su pavydu žvalgosi į Pribačio bei vokiečių Buchhandlungo vitrinas, tai mum vėl paaiški, kad stiprinti literatūros produkcijai yra atėjęs paskutinis laikas.

Mes taip pat nelabai tikime, kad mūsų tautoj, ypatingai inteligentijoj, nepaisant krizės, nebūtų resursų paremti literatūrai, vadinasi, knygai, nusipirkti. Juk nemaža gi pinigų išleidžiama pramogom, komfortui ir net įvairių formų prabangai. Antraip vertus, ir prieš krizę literatūros, knygos būtis buvo nė kiek ne geresnė, jei ne blogesnė.

Šiandien vienur kitur tenka nugirsti nuomonę, kurią ir spauda pakartoja, esą mūsų literatūros gyvenime jaučiama pagerėjimo: rašytojai esą organizuojasi, knygų rinkoje pasi-

rodo susidomėjimo vertų veikalų, visuomenė, bent jos viršūnės ir vyriausybė, literatūrą remianti, žodžiu, literatūros gyvenime prasidedąs kaip koks renesansas. Jei taip būtų, tai iš tiesų tektų vien pasidžiaugti ir pasakyti, kad pagaliau prasideda literatūros jei ne klestėjimo, tai bent tarpimo periodas. Tokio literatūros būties pagerėjimo išsiilgę laukia ne tik rašytojai, bet ir visi tie, kurie yra susirūpinę lietuvių tautos likimu ir kurie supranta, kad raštija tą likimą gali nusverti.

Juk literatūra tai nėra vien pramogos dalykas, bet didelėmis dvasios pastangomis sukrautas tautos lobynas, kuriame atsispindi tobuliausia tautos gyvenimo sintezė, jos charakteris ir jos dvasios savybės. Literatūra auklėja tautai jaunąsias kartas ne abstraktiniu įtikinėjimu, bet gyvais pavyzdžiais moko orientuotis įvairiose gyvenimo situacijose, moko pažinti žmogaus sielą ir susidaryti tam tikrus pasaulėžvalgos principus arba bent juose sustiprėti. Vienas kitas literatūrinis herojus lydi mus nuo pat jaunystės per visą gyvenimą, ir jo žygiuose, jo išgyvenimuose mes ne kartą randame save. Knygos lapuose užburta fikcija ne kartą tampa realesnė, amžinesnė už apčiuopiamiausią tikrovę. Tokiu būdu literatūra pasidaro gyvas židinys, aplink kurį spiečiasi visa tauta. Atimkime iš tautos literatūrą, išbraukime žymiausius jos rašytojus, ir iš tautos pasiliks griaučiai, beformė masė, pakrikusi, sunkiai suvokiama, nesuprantama paslaptybė. Įsivaizduokime, kad, pvz., rusai, kuriuos mes geriausiai pažįstame, neturi nei Puškino, nei Gogolio, nei Dostojevskio, nei Ostrovskio, nei Turgenevo, nei Tolstojaus, nei Čechovo, nei didžiųjų savo lyrikų – ką mes tuomet žinotume apie rusų tautą, apie ruso sielą? Ką pats rusas apie save žinotų? Atimkime iš lenkų didžiuosius patriotus Mickevičių, Slovackį, Krasinskį, Sienkevičių, Wyspianskį – ir lenkų tautos nuotaika, o gal ir jos politinis kelias, būtų visai kitoks. Jei lenkų tauta šiandien visame pasauly įsigijo

atspariausios nutautimui tautos garbę, tai didelis dėl to ir jų literatūros nuopelnas. Nei mokslas, nei jokia kita meno šaka nepavaduos literatūros. Sausu argumentu ir abstrakcija ne kiekvieną paveiksi. Kitos meno šakos tegu ir stipriau paveiks mūsų jausmus, bet nė viena neturės tos precizijos, to aiškumo, to idėjų turtingumo, kokį turi literatūra. Filosofinių idėjų-sąvokų aiškumas ir menui privalus sugestyvumas bei emocingumas – štai kas daro literatūrą įtakingiausia meno šaka.

Po šitų kelių įžangos žodžių, tariuosi, bus dar labiau suprantamas šiandien visur jaučiamas susirūpinimas dabartine literatūros būtim ir ieškojimas priemonių jai taisyti. Suprantami taip pat ir reikalavimai bei lūkuriavimai, kad literatūra save pateisintų ir atliktų savo svarbų uždavinį tautos gyvenime.

I

Kalbėdami apie dabartinę mūsų literatūros būtį, šį klausimą, kaip minėjau, turime svarstyti dvejopa prasme: pirma, kokios dabar yra literatūrai tarpti aplinkybės, ir antra, kas darytina, kad tos aplinkybės pagerėtų.

Suprantama, kad rašytojas, norįs rimtai atsidėti literatūros darbui, o tik tokis duos ką nors vertinga, turi teisės laukti iš to darbo bent minimalės materialinės naudos ir moralinio pasitenkinimo. Jam reikia ne tik aprūpinti būtiniausius gyvenimo reikalus, bet ir jausti, kad jo darbu žmonės domisi, kad jis kuria ne kurčiai bedugnei, ne visam kam abejingai inertiškai miniai, bet jautriam skaitytojui, kuris turi savo idealų, savo minčių, nuomonių, ir kad jo žodžiai randa atbalsį ir sukelia šiokio ar tokio reagavimo palankiai ar nepalankiai nusiteikusių skaitytojų galvose ir širdyse. Be tokio tarpusavio bendravimo nėra įmanoma jokia kūryba.

Apie materialines aplinkybes ir sąlygas, kuriose mūsų literatūra kuriasi, jau tiek buvo rašyta, kalbėta, aimanuota, kad net ir koktu čia dar sykį visa tai kartoti. Bet kitos išeities nėra. Ta liūdna mūsų kultūrinio gyvenimo tradicija skųstis dėl visuomenės, inteligentijos abuojumo kultūros reikalam mes dar negreit, matyt, nusikratysime. Taigi ir šia proga tenka man konstatuoti, kad mūsų literatūros būtis visą laiką buvo ir dabar tebėra skurdi svarbiausia dėl to, kad mūsų knygos tiražas yra menkas, vadinasi, knygos neperkamos. Jos ne tik neduoda pelno leidėjam, bet dažnai ir savikainos, spaudos neapmoka. Ką gi kalbėti apie autorių, kuris tegauna 15–20 nuošimčių nuo parduotų knygų kainos, ir tai tik tada, kai pirmas tūkstantis bus išparduotas! O daug yra knygų, kurių tas pirmas tūkstantis niekad nesti išparduotas. Šiandien geriausio poezijos rinkinio tenuperkama 200–300 egz. Dažnai pasitaiko, kad autorius, norėdamas išleisti savo knygelę, pats apmoka spaudą, o firma tik savo vardą duoda. Apie kokį nors uždarbį čia negali būti jokios kalbos. Bet ir tokios knygos, kurios, kaip sakoma, „eina“, autoriam pajamų duoda labai maža. 15–20 nuošimčių nuo išparduotų per keleris metus 3000 egz., skaitykime knygos kainą 3–4 litus, sudarys autoriui 2400 litų; per trejus metus – 800 litų metams. Bet tokių laimingų autorių yra labai nedaug. Ši elementarinė sąskaityba rodo, kad rašytojo darbas Lietuvoje yra arba visai neapmokamas, arba apmokamas taip menkai, kad jis tegali sudaryti tik nežymų priedą prie kurios kitos profesijos. Aišku, kad taip dalykam esant, nė vienas rašytojas negali atsidėti vien literatūros darbui, o be tokio atsidėjimo, kaip jau minėjau, nė negali atsirasti gerai apgalvotų, išstudijuotų, rūpestingai apdirbtų ir iššlifuotų veikalų. Mūsų rašytojai rašo atliekamu laiku, nuvargę, per atostogas, pripuolamai sugavę temą, siužetą. Daugelis jų dėl lėšų stokos negali įsigyti reika-

lingos literatūros kitomis kalbomis, pastudijuoti, pavažiuoti į užsienį, gauti daugiau įspūdžių, medžiagos, praplėsti savo žinių ir jausmų horizontą.

Šitie sumetimai tarsi pateisina tuos, kurie sakosi neperką mūsų knygų dėl to, kad jos esą neįdomios, kad rašytojai menkai rašą. Gauname kaip ir kokį užburtą ratą: publika teisinasi nesidominti savąja literatūra todėl, kad ji menka, rašytojai gi skundžiasi, kad literatūra dėl to ir menka, kad ja visuomenė nesidomi. Ir vieni, ir kiti sako šiek tiek tiesos, bet ta tiesa nei rašytojų neatleidžia nuo pareigos tobulinti savo kūrybą, nei visuomenei neduoda teisės ignoruoti savosios literatūros kūrinių, juoba kad jie anaiptol nėra toki menki, kaip mano tie, kurie jų visai neskaito.

Šitoj jau gana ilgai tebesitęsiančioj rašytojų ir visuomenės byloj vis dėlto lengviau pateisinami rašytojai. Jie daro, ką gali. Jie, dažnai neturėdami nei materialinės naudos, nei moralinio pasitenkinimo, dirba literatūros darbą kiek tik leidžia aplinkybės. Tuo tarpu mūsų inteligentam ir miesčionim net ir gera palyginti knyga – paskutinis reikalas. Net ir tokios knygos, kurias ir kritika palankiai įvertino, ir skaitytojai nenupeikė, ne per daugiausiai perkamos. Ar ne keista, kad nepriklausomoj Lietuvoj nė viena knyga, išskyrus vadovėlius, nesusilaukė antrosios laidos? Ar ne reikšmingas tai faktas? Nejaugi iš tiesų mūsų literatūroj nėra nė vienos knygos, vertos bent kas dešimtam inteligentui savo lentynoje turėti? Bet knygų lentyna ar spinta, kaip pasakė prieš keletą metų Vaižgantas, lietuviui dar nežinomas baldas.

Kol mūsų būsimasis inteligentas sėdi dar mokyklos suole, jis knygas skaito, o kartais ir pats nusiperka, bet kai jis atsisėda, baigęs mokslus, pelningoje vietoje, o ypač savuose namukuose, apie knygą ir kultūrą jis dažniausiai užmiršta. Prakutęs jis pirmiausia nusiperka geresnį bufetą, paskui papras-

tus stiklelius pakeičia krištoliniais, paskui jis pirksis sidabrinius šaukštus ir t. t. Ant namuko užtraukia paskolą, bufetas ir baldai perkami išsimokėtinai, kas mėnuo eina grasinantieji kokio nors banko įspėjimai: „Vekselis tokiai tai sumai bus protestuotas"... Už ką gi dar knygą pirksi? Knyga namuose niekam nereikalinga, o jei pasirodo kokia įdomesnė, tai ir pasiskolinti galima. Štai mūsų vidurio inteligentijos ir miesčionijos santykių su literatūra schema. Žinoma, be atodairos, absoliučiai negalima smerkti mūsų jaunos inteligentijos pastangų įsistiprinti gyvenime. Atėję iš kaimų, nepaveldėję nieko kito, kaip tik mokslui užtrauktas skolas, negi būsime amžinai svetimų mum miestelėnų įnamiai? Įsikurti namuką taip pat yra kai kuria prasme visuomeninis ir valstybinis darbas. Bet šitos įkurtuvės dažnai eina kultūros reikalų sąskaiton. Pagaliau ar maža yra mūsų valdininkų, mokytojų ir šiaip vadinamos šviesuomenės, kurie atliekamą litą mieliau prakortuos, pragers ar šiaip vėjais paleis, negu skirs nusipirkti knygai ar laikraščiui. Juk neperkamos ne vien knygos, negali išsilaikyti nė vienas literatūros žurnalas nei laikraštis. O jie juk ne taip jau blogi buvo. O Lietuviškoji enciklopedija, kuri yra palyginti gera ir kurią turėti juk kiekvienam miestelėnui, inteligentui ir pusinteligenčiui būtų ir naudinga, ir garbinga? Tačiau leidėjų skelbiamas prenumeratorių skaičius yra labai mažas – ir su kiekvienu nauju tomu vis dar liesėja.

Suminėjus inteligento garbės klausimą, prisimena man pasakojimas apie vieną prieškarinį dvarininką, surusėjusį vokietį, kuris, paveldėjęs tris ar keturis dvarus, pirmiausia parsisiųsdino po tiek pat egzempliorių rusų ir vokiečių klasikų į kiekvieno dvaro biblioteką. Jo honoras, garbė reikalavo, kad kiekviename jo dvare būtų biblioteka. Tai štai ir mūsų inteligentijoj, kai kultūrinės tradicijos sustiprės tiek, kad šeimininkam atrodys, jog butas be knygų spintos menkiau atrodo

kaip be faneruoto bufeto ar krištolinių stiklelių, pasibaigs ir vadinamoji literatūros krizė.

Tačiau dabartinė materialinė mūsų literatūros būtis yra tokia menka ne vien dėl visuomenės, inteligentijos nesidomėjimo knyga, bet dar ir dėl ne visai racionalios ankstyvesniųjų vyriausybių politikos kultūros ir meno srity. Lėšų kultūros ir meno reikalam, tiesa, buvo skiriama gana daug, bet jas visas prarydavo teatras, plastika, muzika... o literatūrai, ir tai tik vertimam, leisti tekdavo tik vienas kitas trupinys. Šiaip spauda buvo gausiai subsidijuojama, o literatūros žurnalai gimdavo ir mirdavo bado mirtim. Tapytojam, muzikam, dainininkam būdavo duodamos stipendijos ir komandiruotės, o rašytojai, poetai, dramaturgai, beletristai turėdavo tenkintis įgimta Dievo dovana.

Kiekvienam aišku, kad mažoj tautoj, neturinčioj nei gilesnių kultūros tradicijų, nei turtingo miestelėnų luomo, o teturinčioj tik neturtingą valstietį ir knygos nereikalingą inteligentą, literatūra be valdžios paramos tinkamai tarpti negali. Anksčiau buvo siūlyta įsteigti Kultūros fondą, kuris paremtų ir literatūrą, buvo siūlyta perorganizuoti knygų leidimą, skirti stipendijas, konkursus, premijas. Visi tie sumanymai ir dabar dar tebėra aktualūs.

Dabar kyla klausimas, kas darytina, kad mūsų literatūros būtis, aplinkybės ir sąlygos pagerėtų? Plačiausia ir stipriausia literatūros bazė yra pati tauta ir jos visuomenė. Iš to, kas anksčiau buvo pasakyta, aišku, kad jeigu visuomenė literatūrą paremtų, pirktų knygą, prenumeruotų žurnalą, tai materialinės, o kartu ir moralinės literatūros ugdymo aplinkybės savaime pagerėtų. Teoriškai galvojant atrodo, kad tai nėra sunkus dalykas. Lietuvoj per metus išeina ne daugiau kaip 15–20 literatūros knygų, kurios verta pirkti. Vidutinė kaina po 3 litus, viso 45–60 litų metams, 4–5 litai mėnesiui. Argi

visoj Lietuvoj su 30 000 valdininkų, keliais šimtais kunigų, keliais tūkstančiais mokytojų, keliais šimtais gydytojų, advokatų ir kitokių laisvų, o pelningų profesijų žmonių – argi vien iš tos inteligentijos, nepaisant žiauriosios krizės, neatsirastų 2000–3000 žmonių, norinčių keletą litų išleisti knygai? O kur dar visa liaudis, kuri šiandien, jei tik knyga jai prieinama, skaito ją noriau negu inteligentai. Kad visuomenės parama galėtų sudaryti visai pakenčiamas literatūrai klestėti aplinkybes, rodo mūsų kaimynų pavyzdžiai. Norvegai, suomiai, latviai, o ypač estai, perpus mažesnė tauta nei mes, puikiai išlaiko savo literatūrą, turi daug vien tik iš savo darbo gyvenančių rašytojų, leidžia brangių liuksusinių knygų ir gražių literatūros žurnalų.

Taip, visa tai galima, bet kaip privilioti mūsų inteligentą – advokatą, kunigą, gydytoją, inžinierių, komersantą ir net profesorių, kad jis pirktų, pvz., Miškinio „Varnas ant plento“, Brazdžionio „Krintančias žvaigždes“, Kossu-Aleksandravičiaus „Imago mortis“, Fausto Kiršos „Giesmes“ arba Cvirkos „Žemę maitintoją“? Neperka, ir tiek, nors visos tos knygos būtų vertos ir labai palankaus dėmesio. Esant jau geram turiniui, dar reikalinga kritika, kuri apsaugotų pirkėją nuo per didelių apsirikimų, toliau reikalinga reklama, leidėjų ir pardavėjų judrumas ir pačios knygos tinkama išvaizda. Šiuo atžvilgiu paskutiniais metais padarytas didelis žingsnis pirmyn. Yra leidėjų, kurie knygą jau moka pagarsinti, taip pat ima nusistatyti ir tinkamas knygos formatas. Dabar jau mes turime ne plokščias didelio ir labai įvairaus formato brošiūras, bet padorius tomelius, kurie sustatyti lentynoj nebepanašūs į žemaitišką tvorą.

Tačiau, be šitų išviršinių ir, galima sakyti, antraeilių veiksnių, reikalinga auklėti visuomenę, įtikinti ją, kad be literatūros tauta pakriks, išgaruos, taps tuščiavidurė, nei kitiem, nei

sau nebeįdomi. Pagaliau reiktų bent įkalti, kad knyga yra gražesnis, vertingesnis ir aristokratiškesnis buto papuošimas negu krištolinis stiklelis. Kaip kiekvienoj kultūrinio gyvenimo srity, taip ir čia mes esme atsilikę toli užpakaly. Jei mūs visuomenė būtų susiformavusi prieš šimtą ar du šimtu metų, literatūra būrų spėjusi įleisti šaknis ir sustiprėti. Anais laikais kultūrinio gyvenimo atmosfera, nuotaika buvo kitokia. Meno, literatūros, poezijos kultivavimas buvo esminis gero išauklėjimo ir gero tono požymis. Tais laikais nutiestais pagrindais ir įskiepytomis tradicijomis ir šiandien eina kitų tautų kultūros gyvenimas. Apskritai šiandien visur laikai pasikeitė. Žmogaus dėmesys nukrypo į laukųjį pasaulį – techniką, sportą, – ne dvasios, bet kūno kultūrą. Gerai tom tautom, kurios jau turi susikrovusios kūrybos kapitalo. Jos ilgai dar tuo kapitalu maitinsis. O mes štai esame naujakuriai, skurdžiai. Mūsų kely stoja dvejopas žūtbūtinis uždavinys: neatsilikti nuo kitų medžiaginės kultūros srity ir pasivyti kitus dvasinės kultūros srity. Vaizdžiai kalbant, naujai pasistatytuose namuose mes turime įsitaisyti dar ir knygų spintą, o mūsų jaunimas, paspardęs futbolą ir pamušęs tenisą, dar turi rasti laiko ir pamėgimo paskaityti poezijos knygą, paklausyti simfonijos, nueiti į teatrą ir aplankyti meno parodą.

Taisant literatūros būtį vyriausybės parama artimiausioj ateity yra būtina. Ji ima jau ir reikštis. Tikslus kultūros reikalam skiriamų lėšų paskirstymas, neskriaudžiant literatūros, yra vienas iš artimiausių uždavinių. Kaip literatūrai skiriamos lėšos turėtų būti konkrečiai sunaudojamos – tai tam tikrų organų uždavinys, ir čia aš šito klausimo nekelsiu. Švietimo ministerija vieną žingsnį jau padarė, įsteigdama literatūros premiją už geriausią metų veikalą. Šita priemonė, be abejo, pagyvins mūsų literatūros gyvenimą, sukels kūrybinio lenktyniavimo rašytojuose, susidomėjimo visuomenėj, na ir duos

progos vienam kitam autoriui kur nors pastudijuoti arba bent pataisyti pakrypusius reikalus.

To paties galima laukti iš Raudonojo Kryžiaus, Sakalo ir Spaudos fondo premijų, jei tik jos bus tinkamai vykdomos.*

1935 metų visuotinis Rašytojų draugijos susirinkimas savo priimtoj rezoliucijoj nurodė visuomenei ir vyriausybei dar dvi konkrečias priemones pagelbėti kritiškai literatūros būčiai: „A. Įsteigti kaimiečiams prie mokyklų arba kaimuose knygynus, kur rastų vietą tinkamos mūsų krašto kultūriniams ir estetiniams reikalams knygos, ir B. Įsteigti knygų leidyklą, kurios lėšas sudarytų vyriausybės ir visuomenės parama ir kuri leistų mūsų rašytojų kūrinius ir pasaulinės vertės kūrinių vertimus". Liaudies knygynėliai būtų ne tik didelė parama literatūrai, bet ir iš viso svarbus kaimo kultūros veiksnys.

Pagaliau dar vienam reikalui būtų naudinga vyriausybės pagalba – tai būtent sulaikyti ar bent sumažinti svetimos spaudos konkurenciją mūsų knygom. Juk pilni Kauno kioskai prikimšti visokių magazinų, visokio vokiško iliustruoto šlamšto, kuris ištraukia ypač iš jaunimo ir šiaip smalsuolių daug pinigo. Tą pat reikia pasakyti ir apie įgabenamus iš užsienio bul-

* Kad šiokia ar tokia vyriausybės ir visuomenės parama literatūrai yra reikalinga, rodo gausūs svetimų kraštų pavyzdžiai. 1926 m. šiuo klausimu, tarp kitko, taip rašiau: „Neseniai pakliuvo man į rankas viena iš Danijos atkeliavusi anketa, kuria norima sužinoti, kiek valstybė ir visuomenė remia mūsų literatūros ugdymą. Toj ankietoj esama tokių klausimų: Ar valstybė teikia autoriams tiesioginių metinių, įstatymu nustatytų paramų? – kokia jų suma? – kiek gali gauti vienas rašytojas? – ar toji parama duodama ligi gyvos galvos, ar kuriam metų kiekiui? Ar valstybė teikia rašytojams kitokių, netiesioginių paramų, pvz., kelionėms lėšų, premijų ir atlyginimų už žymius kūrinius, subsidijų rašytojų draugijoms? Ar yra dar kitokių valdžios pašalpų, plaukiančių iš įstaigų, fundacijų, miestų ir t. t. Ar yra dar kokių turtų, premijų, atlyginimų ir pašalpų, įsteigtų privatinių asmenų? – kokios sumos, kiek kartų ir kam jos gali būti duodamos?" – Tuo metu nė į vieną tos anketos klausimą mes negalėjome atsakyti teigiamai. (Žr. „Židinys". – 1926 m., Nr. 4, p. 258.)

rinius bei kriminalinius romanėlius, gadinančius mūsų jaunuomenės skonį ir atimančius pirkėjus mūsų saviem žurnalam ir knygom. Panašios rūšies literatūra, pvz., Švedijoj, apkrauta aukštais muitais ir pardavinėti ją galima ne gatvių kiooskuose, bet tiktai knygynuose. Reformuotini pas mus ir knygom taikomi pašto tarifai, nes dabar jie tokie aukšti, kad provincija visiškai negali išsirašinėti knygų paštu.

Daug dar būtų galima surasti visokių taisytinų priemonių mūsų literatūros kultūrai pakelti ir sunkiai knygos būčiai palengvinti. Bet pakaks ir to, kas pasakyta. Šio mano pranešimo tikslas nėra duoti kokį pilną kultūros reikalų santvarkos projektą, bet vien sugestionuoti mintį, kad literatūros kūrybos negalima palikti tik rašytojų įkvėpimui, laisvai iniciatyvai ir skaitytojų geriem noram. Ir šitoj srity reikalingas metodinis ugdymas. Stoka geros literatūros mūsų tautiniam auklėjimui, bendram kultūriniam kilimui ir tautinės garbės jausmui daro daug žalos. Taigi šiandien literatūros kūryboje negana tenkintis tuo, kas atsiranda savaime, bet reikalinga griebtis priemonių, kurios kūrybinį produktingumą padarytų kuo vaisingiausią.

II

Dabar tenka pažiūrėti, kokia yra išvidinė, kūrybinė šių dienų mūsų literatūros būtis. Nušvietus ją, dar labiau paaiškės literatūros santykis su visuomene, artimiausi ateities uždaviniai pasidarys suprantamesni ir literatūros likimo problemos lengviau išsprendžiamos. Tam tikslui leisiu sau iškelti porą teoretinių sumetimų ir padaryti mažą ekskursą į literatūros istoriją – priminti pagrindus, ant kurių išaugo mūsų dabartinė literatūra.

Materialiniame, ekonominiame gyvenime galioja dėsnis – kur nėra pareikalavimo, nėra nė pasiūlymo; niekas negamins tokių produktų, kuriem nėra naudotojų – pirkėjų. Iš dalies šis dėsnis galioja ir dvasinių vertybių gamyboj, apskritai mene ir literatūroj. Jau pakankamai buvo kalbėta apie tai, kad knygos pareikalavimas Lietuvoj buvo ir tebėra menkas. Ne tik knygos pareikalavimas, bet ir domėjimasis literatūra bei jos problemomis buvo taip pat menkas. Dėl to ne tik knygos gamyba, knygos rinka buvo negyva, bet ir kūryba negalėjo tarpti taip, kaip buvo reikalinga mūsų tautos pažangai. Moralinė atmosfera buvo ir iš dalies tebėra tokia, kad joje netarpsta ir neklesti jautrūs kūrybos daigai.

Paminėjus čia moralinę atmosferą, ateina į galvą Hipolito Taine'o teorija, gal ne tiek teorija, kiek konstatavimas kai kurių faktų ir jų interpretavimas, rodąs, koks glaudus yra santykis tarp visuomenės nuotaikos, tos vadinamos moralinės atmosferos ir meno bei literatūros kūrybos. Kaip gamtos gyvenime, sako Taine'as, kiekviena klimato zona išaugina atitinkamus augalus, taip ir kultūros gyvenime dvasinės zonos vienos ugdo, kitos slopina kūrybines jėgas. Sugestyviais pavyzdžiais Taine'as parodo aplinkos įtaką kūrybai. Sakysime, epochoj, kurioj įvairūs veiksniai sudaro dvasios depresiją, pesimistinę nuotaiką, nebus kas veikti gyvenimo džiaugsmą dainuojančiam poetui. Jis būtų nesuprastas, nepajaustas, nepaskatintas, bet atvirkščiai – nuneigtas, užguitas. Tokioj epochoj tegali tarpti toki talentai, kurie derinsis prie jos fono, kurie mokės išreikšti jos dvasią, jos siekimus, jos nuotaiką. Antraip vertus, tokios pesimistinės epochos atmosfera esą norom nenorom veiks meno kūrėjų išgyvenimus, determinuodama, nulemdama kūrybos pobūdį.

Šiandien daugelis meno teoretikų ir kritikų nurodo, kad Taine'o teorija yra per daug vienapusiška, kad iškelti mo-

mento, rasės ir aplinkos dėsniai nėra jau taip absoliučiai lemiami, kaip jis to norėjo[54]. Stiprios kūrybinės individualybės, genijai, nesiduoda aplinkumos nulemiami, bet patys lemiamai paveikia aplinkumą. Vis dėlto niekas nenuginčija, kad Taine'o iškelti veiksniai turi be galo didelės įtakos kūrybai. Genijus, tiesa, nesiduos pajungiamas laiko madai, gal nereikalaus iš savo laiko visuomenės nė impulsų savo kūrybai, tačiau ir genijaus kūryboje reiškiasi epochos dvasia ir jos kultūrinė moralinė atmosfera. Kas nesutiks, kad Dantės, Šekspyro, didžiųjų prancūzų klasikų arba Goethės kūriniuose atsispindi jų gyventųjų epochų filosofinės, religinės ir visuomeninės idėjos bei gyvenimo nuotaika?

Taigi jei taip yra visur, taip buvo ir pas mus. Viešojo tautos gyvenimo atmosfera veikė ir tebeveikia ir mūsų literatūrą, veikia jos kūrybinę būtį. Nors ir kaip mūsų literatūra praeity buvo neturtinga, vis dėlto jos kelias eina lygiagrečiai su tautos gyvenimo keliu. Ilgą laiką, keletą amžių nuo 16 iki 19 šimtmečio, nesant lietuvių tautoje visuomeninio tautinio gyvenimo, nesant tautinės atmosferos, nebuvo nė literatūros kūrybos. Religiniai raštai tenkino liaudies religinius reikalus, filologiniai raštai tenkino mokslo reikalus, bet grožinės literatūros nebuvo kam skatinti. Mėginimų būta, bet jie neišeina iš siauro asmens reikalų rato. Tik vienas Donelaitis pasireiškė plačiau, bet ir jis nuostabiuosius „Metus" rašė tik savo, kaip pastoriaus, interesų vedamas: mokyti savo parapijonis. Didelis Donelaičio talentas švystelėjo kaip koks meteoras tamsiame tos epochos danguj, bet jis ir užgeso, neturėdamas atmosferos. Tik 19 a. pradžioj, sujudus žemaičių bajoram, pradėjus iš Vilniaus Universiteto plisti tautinėm ir visuomeninėm idėjom, nors ir lenkiškais žodžiais reiškiamom, prasideda Lietuvoje tautinis visuomeninis sąjūdis, prasideda ir sąmoninga literatūros kūryba. Tas sąjūdis buvo dar

labai silpnas, jis nesuspėjo užgriebti visų tautos sluoksnių, nespėjo sustiprėti, o spaudos draudimas jį dar labiau susiaurino.

Tuo pačiu metu lietuviška liaudis, kalba ir papročiais susirišusi su gilia tautos praeitim, gyveno savo atskirą, vargingą būtį. Bet liaudy buvo gyva lietuviška siela, ir ji kūrė. Kūrė nuostabias dainas, pasakas, padavimus, audinių ir medžio dirbinių raštus. Liaudies, jei taip galima pasakyti, visuomenė, jos gyvenimo atmosfera daigino ugdė kūrybos diegus per visus tuos kelis juoduosius mūsų tautos gyvenimo amžius. Galbūt, kad ir 19-tame amžiuj prasidėjęs tautinis kultūrinis bajorų sąjūdis būtų taip ir išsekęs rusų spaudžiamas, jei baudžiavos panaikinimas nebūtų pačiai liaudžiai atidaręs kelio į sąmoningą aukštesnės, tautinės, inteligentinės kultūros kūrybą. Jau pirmoji iš liaudies kilusi inteligentų karta – Jono Basanavičiaus, Petro Vileišio, Jono Šliūpo karta nutiesia naujai lietuvių visuomenei pagrindus ir tuo pačiu sudaro nors dar nelabai patogias, bet jau vaisingas literatūrai kurti aplinkybes. Atsiranda „Aušra“ ir vėliau kiti spaudos organai, kyla tautiniai idealai, diskutuojami keliai ir priemonės jiem siekti, skleidžiami patriotiniai ir visuomeniniai šūkiai – visa tai judina protus ir kaitina jausmus. Visa tam aptarti ir išreikšti reikia įvairių priemonių – teoretinių samprotavimų, publicistinių straipsnių, poleminių ginčų, vaizdingų gyvenimo pavyzdžių ir jausmus keliančių eilėraščių. Tokiu būdu prasideda Lietuvoj literatūrinis sąjūdis, susitelkęs aplink pirmuosius laikraščius „Aušrą“, „Šviesą“, „Varpą“, „Apžvalgą“, „Tėvynės sargą“. To literatūrinio sąjūdžio pobūdis yra grynai patriotinis ir visuomeninis: poetai, beletristai ir dramaturgai savo raštais kelia tautinę sąmonę, kursto kovą su rusų valdžios priespauda, vaizduoja kaimo ir dvaro santykius.

Po 1904-1905 metų, iškovojus lietuviam spaudą ir šiokių tokių laisvių visuomeninio bei kultūrinio veikimo srity, lite-

ratūrinis sąjūdis pamažu įgauna ir formaliai estetinį atspalvį. Jaunesnieji rašytojai panoro, kad jų kūriniai ne vien reikštų patriotines bei visuomenines idėjas, bet ir savo forma, arba išsireiškimo priemonėmis, būtų lietuviški. Kiti mano, kad tik forma, išsireiškimo priemonės ir padaro kūrinį tautišką. Tuo pačiu metu pasireiškia poetų, kurie ima dainuoti jau nebe tėvynės meilę, bet savo individualinius jausmus ir išgyvenimus. Tačiau buvo suprasta, kad šakotame tautos kultūros medy ir toki jausmai turi vietos, nes ir jie, nors ir kaip būtų individualūs bei subjektyvūs, vis tiek yra išaugę iš tautos bei visuomenės sielos.

Prieškariniame laikotarpy didelių nesusipratimų tarp rašytojų ir visuomenės dar nebuvo. Visuomenė literatūra domėjosi. Kiekvienas naujas spaudoj pasirodęs vardas buvo pastebimas, kiekvienas talentas sveikinamas. Didysis karas, revoliucija ir įvykusios politinės atmainos Lietuvos gyvenime įnešė naujų veiksnių į mūsų literatūrą ir nemaža painiavos į literatūros santykius su visuomene. Pasireiškia novatoriškų tendencijų, pasiryžusių sumoderninti mūsų literatūrą, atnaujinti sušablonėjusį jos turinį ir formą. Viena visuomenės dalis, saugojusi prieškarines patriotines literatūros tradicijas, pasigenda naujuose bandymuose turinio ir lengvos maironinės formos.* Kita dalis, labai marga, įvairiaplaukė, pritapusi prie

* Šia tema kitoj vietoj mano taip buvo rašyta: „Mūsų visuomenė tebegyvena tais pačiais meno idealais, vadovaujasi tais pačiais kriterijais ir tuo pačiu skoniu, kokį išsinešė anksčiau ar vėliau prieš karą iš mokyklos sienų – iš klasės. Šalia tos „klasiškosios" literatūros, romantizmas ir natūralizmas buvo paskutinis mūsų pasiektas literatūros evoliucijos laipsnis. Ir tai tik išrinktųjų. Šiaip jau inteligentas turi dar paprastesnį mastą: smagaus pasiskaitymo laisvą valandą. Šiuo atžvilgiu visuomenę auklėti tegalėjo mokykla, kurios mes neturėjome, ir spauda, tariant kritika, kuri būdavo dažniausiai klaidinga. Menas būdavo vertinamas neva „objektyvaus grožio" mastu, kuris tuoj virsdavo labai subjektyviu kritiko skoniu, moralybės kodeksu, pagaliau atitinkamos srovės arba partijos

visuomenės ir valstybės gyvenimo be jokių idealų, be jokių kultūrinių tikslų, vadovaudamasi obalsiu naudokis, kol ne vėlu, nes viskas tėra „laikina“, iš viso jokia kūryba nesidomėjo. Po kurio laiko susikonsolidavus gyvenimui, pasibaigus „laikinumo“ periodui, prasidėjo „įsistiprinimo“ periodas, bet, deja, atšalimas kultūros reikalam ir literatūrai pasiliko tas pats ir susidarė tokia būtis, kurią aš atvaizdavau pirmoj savo paskaitos daly.

Iš šitos konspektinės istorinės apžvalgos mum aiškėja, kad nepriklausomoj Lietuvoj literatūra kurį laiką buvo netekusi tos visuomeninės atmosferos, kuri reikalinga normaliam kūrybos ugdymui. Mūsų literatūra buvo palikta jos pačios nuožiūrai ir jos pačios resursam. Knygomis tesidomėjo patys rašytojai. Iš visuomenės jei ir pasigirsdavo vienas kitas balsas, tai vien smerkiamas. Tai literatūra esanti nutolusi nuo gyvenimo, tai ji esanti nesuprantama, tai iš viso niekam tikusi. Iš tiesų gi ir nepriklausomoj Lietuvos literatūroj randame taip pat gyvai atsiliepiant į visus aktualius tautos reikalus kaip ir anksčiau. Visų nesusipratimų priežastis ta, kad mūsų visuomenėj nepriklausomybės pradžioj nebuvo jokio intelektualinio gyvenimo, dėl to ir bet kokios sudėtingesnės literatūros problemos jai buvo neprieinamos ir neįdomios.

Tačiau per tą separacijos dešimtmetį mūsų literatūroj, visuomenės ignoruojamoj, o dažnai ir ujamoj, atsitiko kūrybiniu atžvilgiu įdomių dalykų. Kūrybines pastangas palaikė ke-

ištikimybe bei asmens simpatija. Į poezijos kūrinį žiūrėta kaip į logiškai sudėtą minčių ir jausmų padarą, ir logiškoji jungtis buvo laikoma vienintele tarp įvairių poezijos kūrinio elementų. Neatsižvelgta į tai, kad meno kūrinio vieningumą sudaro daugiau sugestijos, asociacijos, vaizdų žaismo ir nuotaikos jungtys ir kad toks meno kūrinys gali būti visai alogiškas ir iracionalis. Mūsų literatūros kūrėjai šiuo keliu pažengė jau gana toli, o kritika nesugebėjo visuomenei pradengti jų kūrybos prasmės, – ir tarpusavio santykiai trūko. („Židinys“. – 1925 m., Nr. 2, p. 141.)

letas vienas po kito besikeičiančių žurnalų: 1920–1923 m. *„Skaitymai“*, 1923–1924 – *„Gairės“*, 1925 – *„Baras“*, 1926–1927, *„Pradai ir žygiai“*, 1930–1931 – *„Gaisai“*, tuo pačiu metu *„Pjūvis“*. Visi tie žurnalai atstovavo vidurio literatūrai ir jokių ypatingų novatoriškų tendencijų neturėjo. Pažymėtinas gyvesnis kritikos sąjūdis, pasireiškęs „Skaitymuose“, pakelti kūrybiniam mūsų literatūros lygiui. Be to, 1922–1924 m. su dideliu aplombu išeina į areną novatoriška *„Keturių vėjų“* grupė, pakėlusi aštrų protestą prieš tradicines sušablonėjusias kūrybos normas. „Keturi vėjai“ iš tiesų atpūtė į mūsų literatūrą naujų pasiryžimų ir padarė nemaža įtakos jaunajai poetų kartai. Revoliucinių užsimojimų ne tik formos, bet dar daugiau ideologijos atžvilgiu parodė jaunųjų organas *„Trečias frontas“* 1930–1931 m., atsirėmęs ant proletarinės visuomenės bazės ir buvęs aiškioj atitinkamos rusų literatūros įtakoj. Iš dalies tai pačiai krypčiai atstovavo *„Kultūros“* žurnalas savo plačiame literatūros skyriuj. Be to, literatūrai apsčiai vietos skyrė ir kiti žurnalai: „Naujoji Romuva“, „Vairas“, „Židinys“ ir mažesnieji savaitinukai.

Viso šito literatūrinio subruzdimo pasėka buvo ta, kad mūsų literatūra jau per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dešimtmetį gerokai sustiprėjo. Kritikos sąjūdis ir naujos novatoriškos tendencijos davė progos iškelti ir aptarti daug esminių literatūros kūrybos klausimų. Atgrasinta nuo trafaretinio jausmų ir išgyvenimų lėkštumo, nuo šabloninių kūrybos formų ir priemonių, nuo sekimo ankstyvesniais pavyzdžiais, o įkvėpta sveiko originalumo nuovoka ir formos pajautimas. Dėl to literatūrinė kalba, o ypač eiliuotinės poezijos formalinės priemonės, labai patobulėjo ir paįvairėjo.

Suvedant nepriklausomos Lietuvos literatūrinį balansą ligi šių dienų, konkrečiai turime konstatuoti štai ką. Netekome visos eilės senosios kartos rašytojų, kurie dar siekėsi su

pirmaisiais tautinio renesanso „Aušros“ laikais. Jie buvo įgiję visuomenėj didelį populiarumą ir palaikė literatūros prestižą. Mirė tad Žemaitė, Lazdynų Pelėda, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Maironis, J. Tumas-Vaižgantas, Aišbė, taip pat ir pirmieji tautinio renesanso pionieriai Petras Vileišis ir Jonas Basanavičius. Su minėtaisiais rašytojais jau beveik išsibaigė viena mūsų literatūros epocha, paprastai vadinama tautiniu idealizmu, arba patriotiniu romantizmu. Tai rašytojų kartai amžiaus ir nuotaikos atžvilgiu šiandien dar garbingai atstovauja 3 žmonės: *A. Jakštas-Dambrauskas*, kurio balsas kritikos srity dar ir šiandien vienoj visuomenės daly yra autoritetingas, *G. Petkevičaitė-Bitė,* po ilgos pertraukos išleidusi dviejų dalių apysaką „Ad astra“, ir *Vydūnas,* kuris amžium, tiesa, priklauso tai epochai, bet savo kūrybos turiniu ir forma gerokai ją pralenkė ir šiandien lygiai aktualus visiem, kurie įstengia prisiderinti prie gana savotiškos jo kūrybos plotmės.

Jaunesniosios mūsų rašytojų kartos nuo A. Vienuolio, Vinco Krėvės ir Liudo Giros ligi P. Cvirkos, A. Vaičiulaičio ir V. Sirijos Giros darė ir tebedaro visa, kas mūsų gyvenimo aplinkybėse galima, kad lietuvių tauta turėtų savo literatūrą.

Bet kyla klausimas, kokia yra dabartinės mūsų literatūros vertė? Nesikėsindamas čia duoti visų dabarties autorių ir veikalų kritiško vertinimo, noriu vien pastebėti, kad dabartinės mūsų literatūros vertinimas gali būti dvejopas; žiūrint, kokį paimsime kriterijų – daugiau abstraktišką, apskritai europinį ar konkrečiai priderintą prie mūsų tautos kultūros. Pirmuoju atveju, jei sugretinsime dabartinę mūsų literatūrą su kuria nors kita senos Europos tautos literatūra, tai, žinoma, turėsime pripažinti, kad mūsiškė yra menkesnė: mūsų autoriai nei savo raštų gausumu, nei jų svoriu dar neprilygsta žymiausius kitų tautų rašytojus. Tačiau jei bendras mūsų kūrybos lygmuo yra dar žemesnis, tai paskiri veikalai dažnai jau

pasiekia europinį mastą: mūsų lyrinė poezija gėdos nepadarytų jokiai Europos literatūrai. B. Sruogos „Milžino paunksmė“, I. Šeiniaus „Immerselbe“, Cvirkos, Vaičiulaičio ir Savickio novelės – tai tokios knygos, kurios net praneša ne vieną plačiai Europoj skaitomą veikalą.

Tačiau čia pat tenka pastebėti, kad tokis vertinimo metodas, būtent gretinimas vienos literatūros su kita, arba vadinamo bendro „europinio“masto, taikymas, nėra tikslus, o dažnai ir klaidingas. Atskiros tautos literatūra ir atskiras kūrinys tegali būti vertinamas tik tos tautos gyvenimo fone, jos kultūros visumoj, nes tik čia kiekvienas reiškinys bus matomas tinkamoj perspektyvoj, tik čia jo charakteris pasirodys tikroj šviesoj. Kas prancūzui ar vokiečiui gali pasirodyti neįdomu, nereikšminga ir nevertinga, tai lietuviui gali turėti labai didelės reikšmės ir vertės. Tad mum, vertinant šių dienų savo literatūrą, nėra reikalo žvalgytis į svetimus kiemus. Mūsų kriterijų turi sudaryti patys bendriausi estetiniai literatūros meno dėsniai ir individualinės lietuvių tautos bei jos kultūrinio gyvenimo savybės.

Taigi šitokiu mastu vertindami mūsų literatūrą, turime pripažinti, kad ji padarė milžinišką pažangą. Net nuostabu, kai pamanai, kad per 50 m. nuo Višteliausko ir Kalnėno eilėraščių nueita ligi rafinuotų šių dienų lyrikos posmų, nuo Gužučio naivių dramų ligi Vydūno misterijų ir Sruogos „Milžino paunksmės“, nuo pirmųjų beletristų bandymų ligi „Immerselbės“. Jau visi šie sugretinimai pakankamai ryškiai nušviečia dabartinę kūrybinę mūsų literatūros būtį. Juk reikia žinoti, kad tautos literatūra tai nėra pripuolamai atsiradusių raštų rinkinys, bet gyvas organizmas, kuris iš vidaus auga ir bręsta. Ne vienas mūsų šių dienų rašytojas, įstatytas į kitos tautos literatūrą, kitokiame kontekste kitaip rašytų. Buvo laikas, ir dar ne per seniai, kada mūsų literatūros kontekstas vertė

rašytoją kurt elementariškai, varžė jo sugebėjimus. Šiandien gi mūsų literatūra yra pasiekusi jau tokio laipsnio, kad jos ribose gali pilnai išskleisti sparnus bet kokio dydžio talentas.

Aš jau neatsakinėsiu į klausimą, kokiomis ideologinėmis bei formalinėmis kryptimis eina dabartinė mūsų kūryba. Skirstyti ir klasifikuoti, tai būsimo kritiko ir istoriko uždavinys. Dabartinė kūryba, kaip pats žodis rodo, yra gyva, dinamiška, kintanti ir auganti. Nesvarbu, kokia etikete pažymėtume tą ar kitą rašytoją: romantiko, simbolisto, neorealisto ar kaip kitaip. Svarbu, kad rašytojas turėtų gyvą sielą, jautrią širdį, atvirą protą pajausti gyvenimui, suprasti žmogui. Tokio rašytojo, kol jis nuolatos santykiauja su gyvenimu, kol jis išgyvena savy visą gamą kartais priešingų jausmų, kol jis dar tebekuria ir ieško vis naujų savo kūrybai priemonių ir formų, – tokio rašytojo neaptars jokia šabloniška etiketė, joks nusistovėjusios krypties terminas. O tokių yra didžiuma ir šių dienų rašytojų. Senesnieji, tiesa, labiau nusistoję, bet jų literatūrinis veidas ir be aptarimų jau pažįstamas.

Tik vienas dalykas tenka pastebėti, kalbant apie dabartinės mūsų literatūros kryptis, tai būtent, kad jau išseko visi eksperimentiniai bandymai, visoki kraštutiniai futurizmai ir dirbtinės manieros reikštis taip, kaip joks gyvas žmogus nei kalba, nei galvoja. Šiandien mūsų literatūra, iš vienos pusės nusikračiusi šablono ir trafareto, iš kitos pusės susilaikiusi nuo kraštutinių eksperimentinių novatoriškų bandymų, yra įstojusi į nuoširdaus išgyvenimo, aiškios galvosenos ir natūralios gyvos išraiškos kelią. Tai yra kelias, kuriuo eidamas rašytojas turi daugiausia garantijų neprasilenkti nei su gyvenimo, nei su meno tiesa. Kelias, kuriuo eidamas jis nenuklys į tuščiažiedžius formalinius ieškojimus, bet ras ir rimtą gyvenimo turinį. Tik šitaip suprasmintas jo veikalas bus aktualus ir naudingas mūsų tautai, praturtins jos patyrimų lobyną ir taps patikima atrama siekti tolimesnių uždavinių.

III

Čia aš prieinu prie paskutinio savo pranešimo punkto, būtent pažvelgti į artimiausius mūsų literatūros uždavinius kūrybos srity. Šitą ateities uždavinių klausimą aš čia paliesiu tik dėl to, kad jis, kaip sakoma, daug kam svilina liežuvį. Ir skaitytojam, ir rašytojam įdomu pasvarstyti klausimas, kur eina mūsų literatūra, prieš kokius uždavinius ji yra atsistojusi. Klausimas prasmingas ir pateisinamas praeities patyrimo: juk visi žinome, kokį svarbų uždavinį yra atlikus mūsų tuomet dar silpnutė literatūra draudžiamojoj gadynėj. Sakoma, kad tada literatūros uždavinys buvo kelti tautinę sąmonę, tautinę garbę ir žadinti tautą į kovą dėl savo kultūrinių teisių.

Bet įspėti ateities uždavinius nėra taip paprasta. Meno kūryba tai ne ūkis, kurio apskaičiuoti rezultatai nurodo ateities kryptį ir kurį galima gana tiksliai perorganizuoti iš žemės produktų į pieninį, bekoninį arba dar kitokį. Meno kūryba dažniausiai programų nežiūri, taigi ir apie jos uždavinius tegalime kalbėti tik gana bendrais žodžiais.

Kadangi literatūra šiaip ar taip turi eiti kartu su tautos gyvenimu, tai, atsižvelgiant į dabartinę mūsų tautos būtį, vyriausias mūsų literatūros uždavinys bus beveik tas pats, koks buvo heroiškais paskutiniais 19 a. ir pradžios 20 a. metais, tik aukštesniame laipsny, būtent ugdyti tautiškumą, žadinti lietuvius, būti, pasak Vydūno, sau žmonėmis. Žinoma, šiandien tautiškumo uždaviniai, visuomeninės ir politinės aplinkybės radikaliai pasikeitė, bet pavojai tautai iš vidaus ir iš lauko palieka beveik tie patys. Iš vidaus mūsų tauta vis dar tebėra patižusi, neatspari svetimom įtakom. Lietuvis ir šiandien dar iš visų Europos tautų yra neatspariausias nutautimui. Jis lengvai tampa lenku, vokiečiu, amerikonu. Lietuviai vis dar tebėra, kaip sako Vydūnas, minkštakaulių tauta. Dar ir šiandien Lietuva yra išmarginta, praskiesta aplenkėjusiais

plotais, o germanizmas kaip ant mielių pučiasi viduj ir ima brautis pasibaisėtinu atkaklumu iš svetur. Dėl ko taip yra? Ne tiek dėl to, kad mūsų kultūra yra tariamai žemesnė, kiek dėl to, kad mes dar nesusivokiame savy. Mes nežinom, kas esą. Mūsų tautinis charakteris nėra išauklėtas, sukondensuotas, nušlifuotas. Mum dažnai stoka tautinės garbės jausmo. Mes nuolatos lankstomės prisitaikydami prie visokių aplinkybių, mes savo tėvynėj ant galų pirštų vaikščiojame aplink atėjūnus, kurie akiplėšiškai demonstratyviai afišuojasi savo svetimumu.

„Aušros" laikų literatūra tautinę garbę žadino garbingos senovės pavyzdžiais, garsiais kunigaikščių žygiais. Tuomet pavergtos tautos psichologijai tie argumentai tiko, bet šiandien jie jau per daug elementariški. Šiandien mūsų literatūra, prisitaikydama prie naujų aplinkybių ir gilesnės tautiškumo sąvokos, tautinę garbę turi žadinti naujesnėmis priemonėmis. Mūsų literatūra artimiausiu laiku turėtų sukurti tokių veikalų, kuriuose lietuvio charakteris būtų sutelktas, sukristalizuotas, veikalų, kurie lietuvį parodytų įvairiose gyvenimo situacijose – kenčiantį, mylintį, kovojantį, pralaimintį ir laimintį, besisielojantį gilesnėmis gyvenimo problemomis. Nebūtinai veikale piešiamas personažas turėtų būti pavyzdingas, teigiamas, pakanka, jei jis bus gyvas ir gyvai autoriaus pajaustas. Ir iš neigiamų personažų lengva padaryti teigiamų išvadų, ir jie turi didelės auklėjamos reikšmės.

Ryškių personažų stoka lig šiol tebepasilieka didelė spraga mūsų literatūroj. Iš priešKarinės literatūros vienintelis Šarūnas gyvena mūsų vaizduotėj ir yra gavęs platesnės bendrinamos prasmės, bet ir tas pats tolimas, negyvenimiškas. Iš gyvenimo išgriebtų personažų smulkesniųjų turime nemaža, bet stambių, sudėtingų, apimančių plataus psichinio ir buities gyvenimo plotą gal surastume tik vieną kitą. Mum reikia

personažų, kurių vardai taptų bendriniais. Jie paryškins lietuvio charakterį, apie juos grupuosis skaitytojų mintys ir jausmai, apie juos kursis ideologija, jie taps jungiamomis mūsų tautos gijomis.

Toliau mum reikia veikalų, kuriuose turėtume atkurtą mūsų gyvenimą, mūsų krašto gamtą. O ir svetimo gyvenimo plotas turėtų būti matomas lietuvio akimis, perėjęs per lietuvio sielos prizmę. Reikia, kad skaitydami veikalą, mes jaustumės esą savo gaivale. Tokie kūriniai auklės kiekvieną lietuvį, darys jį atsparesnį svetimiem vėjam, o tarpusavio santykiuose visuomeniškesnį, lengviau sukalbamą, greičiau išsižadantį savo asmens interesų bendram labui.

Be šitų, daugiau išvidinių tautiškumo veiksnių, kuriuos kurti būtų artimiausias mūsų literatūros uždavinys, jau dabar atėjo metas iš plunksnos vėl daryti ginklą, nukreiptą prieš lietuvių tautos priešus. „Aušros" ir „Varpo" laikais visa mūsų literatūra buvo nukreipta prieš rusų valdžią. Ta kryptis buvo taip įsigalėjusi, kad net ir nepriklausomoj Lietuvoj buvo tęsiama. 19 a. pabaigoj ir 20-jo pradžioj ligi pat karo kiekvienas mūsų rašytojas laikė savo pareiga, arba stačiai instinktyviai skleidė opoziciją, atkaklų pasipriešinimą rusinimo pavojui. Atsiminkime Kudirkos politines satyras, Dėdės Atanazo Pakalniškio „Obrusitelius", Maironio lyriką ir poemas „Jaunąją Lietuvą" ir „Mūsų vargus", Žemaitės, L. Pelėdos ir Šatrijos Raganos daugelį novelių. Vienuolio „Idealistą" ir kitus, Šeiniaus „Bangos siaučia", Puidos „Žemės giesmę", „Undinę", neminint daugybės smulkesniųjų – vis tai yra veikalai, kuriuose glūdi įtikinamas įspėjimas budėti ir kovoti su dvigalvio šiaurės erelio pastangomis.

Šiandien aplinkybės pasikeitė, bet pavojus iš esmės nesumažėjo, tik jis eina nebe iš rytų, bet iš vakarų. Ir jis nė kiek nėra mažesnis. Germanizacija yra padariusi lietuvių tautai

dešimteriopai daugiau žalos negu rusifikacija. Pakanka pažiūrėti į Rytprūsių žemėlapį. Šiandien gi artimiausias germanizavimo uždavinys – visiškai mus praryti. Ir metodai nė kiek ne kultūriškesni už rusiškuosius. Rusų žandarai gaudė lietuvių spaudinius ir į kalėjimus grūdo knygnešius, bet niekur neteko girdėti, kad rusų „patriotai" būtų spjaudę ir viešai niekinę žilagalvį filosofijos Daktarą, kaip tai yra atsitikę su mūsų Vydūnu iš esmės lietuviškoje, tik suvokietintoje Tilžėje.

O koks buvo ligi šiol lietuvių literatūros nusiteikimas į vokiečius? Prieškarinėj literatūroj, tiesa, randame veikalų, kurie germanizavimo pavojų įspėja. Bet tie veikalai dažniausiai vokietį vaizduoja amžių glūdumose, apsuptą kryžiuočio apsiaustu. Demaskuoto dabarties vokiečio ir jo apetitų tuose raštuose beveik nematome. Mažosios Lietuvos literatūroj randame tik nužemintą keliaklupsčiavimą, ištikimybės pareiškimą ir peticijas „maloningam karaliui", kad jis teiktųsi leisti mokyklose bent psalmes lietuviškai vaikus pamokyti. Tik Vydūno dramaturgijoj ryškiau atsispindi germanizmo pavojus ir kova su juo. Didžiosios gi Lietuvos literatūroj šia linkme beveik nieko nepadaryta. Sveikintinas Šeiniaus „Immerselbe", bet ir tas daugiau gina žydus, negu lietuvius.

Taigi akivaizdoje daugybės faktų, dėl kurių prasmės šiandien nebelieka nė mažiausios abejonės, mūsų literatūrai kyla naujas uždavinys keisti opozicinę kryptį nuo rytų į vakarus. Aš anaiptol nemanau, kad mūsų rašytojai turėtų gaminti menkus agitacinius tendencinius rašinius. Toki rašiniai tegali kilti iš menkų, smulkių reikalėlių, iš ūmai pakaitintų jausmų, iš greit praeinamos dienos momento. Bet čia reikalas ne toks. Mes artinamės prie amžiais tebesitęsiančios žūtbūtinės kovos finalo. Germanų smūgiai kartais yra pasiekę kone pačią tautos širdį. Tos kovos epizodų yra dramatiškų ir tragiškų. Šian-

dien jie įgauna ypatingos prasmės. Senieji Pilėnai nuo Dzūkijos Nemuno krantų šiandien greitai gali būti nukelti į Baltijos pajūrį. Lietuvių germanizavimas Mažojoj Lietuvoj ir Klaipėdos krašte yra sukrovęs medžiagos ne mažesnio svorio veikalui kaip Vaižganto „Pragiedruliai". Toj gausioj medžiagoj rašytojas gali rasti autentiškų, tikrų gyvenimiškų duomenų, kurie savaime reikš jo idėją. Jam nereikės falsifikuoti tikrovės, ir jis nenusidės nei gyvenimo, nei meno tiesai. Komedijai, dramai, romanui tokios temos ir tokia medžiaga gali būti kuo meniškiausiai panaudota.

Be šių visuomeninių tautinių uždavinių, pirmas aktualus šių dienų literatūros, geriau sakant, rašytojų literatūrinis uždavinys – tai pakelti savo raštų idėjinę ir formalinę vertę. Tiesa, mūsų literatūra padarė didelę pažangą, bet daug dar ir lieka padaryti. Dirva paruošta: literatūrinė kalba ištobulinta, kūrybos dirvonai sukilnoti, daug kas paliesta, daug bandyta – prisirinko medžiagos ir pačioj literatūroj, ir gyvenime – reikia tik intensyvaus darbo ir kūrybinio entuziazmo. Jeigu mes reikalaujame iš visuomenės ir iš vyriausybės pritarimo bei paramos, tai mūsų raštai turi tuos reikalavimus pateisinti. Nors ir kaip nemalonu, bet reikia pripažinti, kad rašytojai apie savo pareigas, apie savo pasiruošimą, apie savo profesinį tobulėjimą mažiau mėgsta kalbėti. Mum labai nepatinka, jei kas primena, kad mūsų inteligentijoj dar yra žmonių, turinčių geresnį negu mūs pačių skonį ir skaičiusių geresnių veikalų negu mūsieji. Tada mes mėgstame su panieka rodyti pirštu į minią, į menko skonio miesčioniją, į bulvarinius romanus, tarsi visa tai pateisintų mūsų pačių ydas.

Šiaip ar taip, šiandien rašytojas turi stovėti inteligentijos viršūnėse. Jis gali neturėti oficialių diplomų nei titulų, bet jis turi būti giliai įmokslintas, išsilavinęs ir apsiskaitęs. Juk literatūra – tai ne vien žodžių, bet ir idėjų menas. Kas gali

būti literatūroj blogiau, kaip knyga su naiviais pusinteligenčio filosofavimais, su banaliomis kalbomis ir lėkštais protavimais neva rimtų personažų lūpose. Be rimtų studijų, be lektūros, be svetimų kalbų mokėjimo mes savo literatūros reikšmingumo bei kūrybingumo problemos neišspręsime.

Be idėjinio svorio, turime susirūpinti ir formos bei meniškumo reikalu. Nors ir labai gilias bei aktualias problemas mes keltume savo veikaluose, jei tie veikalai bus blogai, nemeniškai parašyti, juos nedaug kas skaitys ir jie maža ką įtikins. Tokia jau yra meno kūrinio prigimtis, kad jis įtikina ne proto argumentais, bet meniškumu, pagaudamas skaitytojo vaizduotę, sielą ir jausmus. Meniškumo linkme artimiausias mūsų literatūros, ypač beletristikos ir dramaturgijos, uždavinys būtų patobulinti kūrinių formą, padaryti ją lankstesnę, grakštesnę, organiškai surištą su autoriaus išgyvenimu ir reiškiamuoju turiniu. Mūsų dramų technika dar menka, mūsų apysakų, novelių, romanų siužetai dažnai skystoki, fabulos ne per įdomios, stilius neišdailintas. Visa ankstyvesnioji mūsų literatūra yra rimta, reikšminga turiniu, bet nepatraukli forma. Mūsų literatūrą reikėdavo studijuoti, o reikia, kad ji būtų ir mielai skaitoma. Dar visai netolimoj praeity lietuviškas knygas teskaitė patys lietuviai, nuo šiol mes turime stengtis, kad jas skaitytų visi, kas moka lietuviškai. Mūsų uždavinys turi būti nukonkuruot originaliais savo veikalais visokius dažnai menkaverčius vertimus ir rašyti taip, kad mus skaitytų ir žydas, ir vokietis, ir rusas. Mes turime auklėti ambicijas, kad mūsų knygos būtų verčiamos į svetimas kalbas.

Atlikti šiem uždaviniam, išspręsti mūsų literatūros tarpimo problemom reikalingas visuomenės susidomėjimas ir vyriausybės parama, kaip tai buvo nurodyta pirmoj šio pranešimo daly. Lygiai taip pat reikalingas ir rašytojų atsidėjimas bei intensyvus darbas. Baigdamas noriu dar pabrėžti, kad klys-

ta ir apsigaudinėja tie, kurie laukia savaime pasirodant kažkokių ypatingų talentų arba genijų, turinčių išsyk padaryti mūsų literatūrą turtingą ir įdomią. Kad pasireikštų genijus, reikia tam tikro paruošimo, tam tikro kultūros aukščio. Genijus be tinkamos aplinkumos nuskurs, numirs anemiška mirtim greičiau negu šiaip sau talentėlis. Genijus instinktyviai linksta į saulę, šviesą, šilumą. Niekas negali pasakyti, kad lietuvių tauta nėra davusi didelių talentų ir net genijų. Nelaimė ta, kad lietuvių tauta, gimdydama genijus, nesugebėjo duoti tinkamų aplinkybių jiem lietuviškai prabilti, ir jie arba žuvo, arba nuėjo svetimiem tarnauti, dažnai savo kūryba stiprindami mūsų priešus. Būtų per daug skaudu, jei praeities klaidos kartotųsi ir dabar. O jos tik tada nepasikartos, kai visa tauta jausis vienas gyvas organizmas, kai tie, kuriem yra skirta vykdyti nors įvairūs, bet būtini uždaviniai, žinos vieni apie kitus, parems vieni kitų darbą, nes visų darbas, visų kūryba turi vieną vienintelį tikslą: kad lietuvių tauta būtų laisva, šviesi, dora ir teisinga, kad lietuvių tautos dalia žmonijos kūryboje būtų tauri ir garbinga.

1935

žmogaus dvasia, iškėlusi jį į didžiausių žmonijos menininkų ir išmintingųjų tarpą.

Praėjus 600 metų, šiandien mes vaizduojamės Dantę vien jo poezijos šviesoje, kaipo žmogų, visai paskendusį savo vizijose ir gyvenantį vien savo meilės pasauly. Taip jį mum rodo ir jo biustai bei portretai: ištįsęs, pailgas ir liesas veidas, aukštyn pakelti antakiai, plona nuo vidurio žemyn palinkusi nosis, plonos lūpos ir truputį į priekį pasidavęs smakras, – visas tas veidas su jo į tolį žiūrinčiomis akimis ir žemyn nusvirusiais bruožais daro įspūdį tylaus melancholiko, gilaus kontempliatoriaus, ne šios žemės sūnaus. Tačiau tikrame kasdieniniame gyvenime Dantė kitaip atrodo, jei ne veido bruožais, tai bent būdu. Jis buvo tikras savo amžiaus sūnus ir veiklus savo tėvynės ir visuomenės narys. Poezija ir gyvenimas tais laikais – tai dvi atskiri sriti, kuriose tie patys žmonės ir tie patys daiktai visai kitaip atrodo. Poezija klesti puikiuose Florencijos soduose, kur, poetų žodžiais tariant, vaikštinėja būtinai gražios, tobuliausiomis dorybėmis nešinos ir visuomet per daug jiem rūsčios „donnos" florentietės – ne visad tikinčios jų dūsavimam ir skambiųjų sonetų pagiram. Kiekvienas poetas turi savo donną ir kiekviena donna savo poetą. Bet, išėjusios iš poezijos sodų, beveik visos tos donnos virsdavo paprastomis tetulėmis, seserimis, žmonomis ir šeimininkėmis, o visi tie poetai – pirkliais, valdininkais, bankininkais, kariais, šeimynų tėvais. Tokis buvo ir Dantė. Vos persiritęs per antrąją savo amžiaus dešimtį, stoja į karių pulkus ir kardu gina savo tėvynę vėl prasidėjusiuose karuose. Apie 1292 ar 1295 metus veda žmoną ir vėliau susilaukia 5 vaikų. Sulaukęs 30 metų amžiaus stoja į viešą visuomeninį savo miesto gyvenimą ir, norėdamas gauti rinkimų teisę, dedasi į gydytojų ir aptiekininkų sąjungą. Florencijoj tada ginklu kovojo dvi partiji: Baltųjų ir Juodųjų Gvelfų. Dantė buvo prisidėjęs prie

Baltųjų. Tad kai 1302 m. Juodieji paėmė miestą, poeto turtai liko konfiskuoti, jis pats ištremtas iš tėvynės, o vėliau net sudeginti pasmerktas. Nuo to laiko nieko neturėdamas blaškosi pas įvairius vaišingus kunigaikščius ir didikus, kurie apskritai mėgo globoti ir pas save laikyti garsius meno ir mokslo žmones. „Dieviškojoj komedijoj", parašytoj ištrėmimo metu, poetas skundžiasi tokiu savo gyvenimu: „Tu turėsi palikti visa tai, kas yra miela ir brangu tavo širdžiai... Tu patirsi, kaip sūri yra svetima duona ir kaip skausmingas kelias kopti ir leistis svetimo laiptais". (Dangus, XVII) Poeto ištrėmimas tęsėsi ligi 1318 m. Tada jis grįžta į Ravenną ir ten apsigyvena su dviem savo sūnais ir dukterimi. Ten pat baigia didžiausią savo kūrinį „Dieviškąją komediją", ten ir miršta 1321 metų rugsėjo m. 14 d., eidamas 57 metus. Iškilmingomis laidotuvėmis bent po mirties pagerbta didis žmogus. Jo kūnas padėtas Ravennos San Pier Maggiore bažnyčioj.

Einant prie Dantės kūrinių apžvalgos, negalima nutylėti dar vieno įvykio, kuris, tiesa, kasdieniniame jo gyvenime didelio vaidmens nesuvaidino, bet kuris jo sielos gyvenime yra vienas svarbiausių, galima sakyti, veiksnių ir be kurio Dantė kaip poetas yra nemanomas. Tas įvykis – tai jo meilė Beatričei. Šiuodu vardu yra amžinai sujungtu ir negalima minėti vieno, neprisimenant kito. Apie pačią Beatričę ir apie Dantės meilę turime vienintelį tų laikų liudymą – tai paties poeto kūrinį „La vita nuova" – „Naujasai gyvenimas"[55]. Visas jo turinys – tai poeto meilės istorija. Poetas pasipasakoja, kad pirmą kartą jis pamatė Beatričę baigdamas 9 metus, jinai gi buvo pradėjusi devintus. „Ir nuo tos valandos, sako jis, Amūras (meilė) ėmė valdyti mano dvasią". O pati Beatričė jam atrodė esanti ne žmogaus duktė, bet Dievo, tariant Homero žodžiais. Bet praėjo vėl 9 metai, kol Dantė sutiko ją antrą kartą. Ji pirmoji poetą pasveikina ir prakalba. Tas jį

taip nudžiugina, kad parbėgęs namo jis užsidaro pats vienas ir svajoja apie maloningąją savo donną. Ir štai jis pamato nuostabų regėjimą, kurį aprašo pirmame savo kūrinio sonete. Šią savo meilę poetas laikė didžiausioj paslapty. Jisai tyčia apsimeta mylįs kitą donną, kuri būdavo kartu su Beatriče, rašo jai sonetus, o jai išvažiavus į kitą miestą, apsimeta esąs prislėgtas didžiausio skausmo. Tačiau paslėpti tikrajai meilei reikėjo pasirinkti vėl kitą donną – ir čia poetas jau per toli nueina. Imta kalbėti, kad jo santykiai su nauja mylimąja išeina iš padorumo ribų. Beatričė užsirūstina ir nebesveikina daugiau poeto. Šis pamato, kad dabar nebegalima ilgiau slapstytis, prisipažįsta tikrajai savo mylimajai, kuri jam viską atleidžia. Šis menkas atsitikimėlis turi daugiau reikšmės visoj toj be galo švelnioj poeto meilės poemoj ir slepia gilesnės simbolinės prasmės. Jis nusikalsta savo donnai, daug dėl to kenčia ir gailisi. Šį skausmą poetas vadina nauju savo atsimainymu.

1290 metais Beatričė miršta, tačiau poetas vis tiek lieka jai ištikimas. Jo meilė, ir pirmiau buvus subtili ir dvasinė, dabar gauna visai mistiško pobūdžio. 34-me „Naujojo gyvenimo“ skirsny Dantė aprašo, kaip jis metinėse Beatričės mirties sukaktuvėse sėdėjęs vienas ir, minėdamas savo mylimąją, paišęs angelą. Jau čia matome atsimainiusios Beatričės simbolį, kuris „Dieviškojoje komedijoj“ nuves poetą į pat dangaus aukštybes.

Ši taip skaisti ir gili meilė valdė visą dvasinį poeto gyvenimą ir visą jo kūrybą. Ji laikė poetą aukštybėse, saugojo nuo žemų jausmų, žadino jo įkvėpimą. 30-toj „Skaistyklos“ giesmėj Dantė deda į Beatričės lūpas šiuos reikšmingus žodžius: „Vienu laiku aš jį prilaikydavau savo veidu ir jaunos mano akys šalia manęs jį vedė tiesiu keliu“. Panašų liudijimą randame ir paskutiniame „Naujojo gyvenimo“ sonete: „Virš

sferos, kur plačiausiai teka, eina širdies mano atodūsis. Nauja dvasios pajėga, kurią Amūras (meilė) man į širdį diegia, kelia ją be paliovos į viršų".

Po šio soneto taip baigia Dantė savo „Vita nuova": „Man apsireiškė nuostabi vizija; joje aš pamačiau tokių daiktų, dėl kurių aš pasiryžau nieko daugiau nebetarti apie šią palaimintąją, kol negalėsiu tobuliau apie ją kalbėti. O to pasiekti aš stengiuosi tiek, kiek galiu, kaip ji pati tai žino tikriausiai. Ir dėl to, jeigu tai yra malonu Tam, kuriam visi daiktai gyvena, kad ir mano gyvybė tęstųsi dar keletą metų, aš tikiuosi pasakyti apie ją tai, ko niekad nebuvo tarta apie nė vieną. O paskui tesiteikie Tasai, kuris yra visokio maloningumo Viešpats, kad mano vėlė galėtų eit ir regėt garbę savo donnos, tos palaimintosios Beatričės, kuri garbingai veizdi į veidą To, *qui est per omnia saecula benedictus*".

Kas buvo ta garbingoji Beatričė, niekas nežino*. Pats poetas uoliai paslėpė visus jos biografinius davinius. Net jos vardas lieka abejotinas dėl migloto toj vietoj Dantės išsireiškimo. Poetas sako, kad ji buvo vadinama Beatriče daugelio žmonių, kurie nežinojo, kaip ją vadinti. Pats vardas reiškia „palaimintoji" arba „palaimos teikiančioji". Jis puikiai apibūdina ne tik poeto mylimąją, bet ir visą jo kūrinio prasmę, kuri yra ne kas kita, kaip dvasine meile į palaimą kylančios širdies atodūsis. Dėl to daugelis kritikų bandė įrodyti, kad Beatričė tai nėra tikro gyvenimo moteriškė, bet vien įsivaizduotinas, mistiškos poeto meilės simbolis, jo ne žemės vizijų karalaitė. Bet šita ultraidealistų nuomonė yra griežtai priešinga paties Dantės liudymui. „Vita nuova" duoda tiek charakteringų smulkmenų įvairiose kasdieninio gyvenimo aplin-

* Boccaccio ir juo pasekdami kiti sako, kad tai buvo Beatrice Portinari, Dantės kaimyno duktė, bet daug rimtų Dantės biografų tą nuomonę kritikuoja.

kybėse, atpasakotų tokiu paprastumu ir nuoširdumu, kad abejoti dėl tikros, gyvos Beatričės buvimo negalima. Žinoma, nors poetas rėmėsi tikrais gyvenimo duomenimis, tačiau savo įkvėpime pakilo daug aukščiau jų. Realinį gyvenimą jis matė idealinėj šviesoj ir du pasauliu supynė į vieną simbolinį kūrinį. Ir pati jau viršutinė šio kūrinio lytis puikiai tinka realistinio turinio simbolizmui. „Naujasai gyvenimas" yra parašytas proza ir eilėmis. Pirmiausia poetas aprašo kokį nors atsitikimą, viziją ar savo dvasios pergyvenimą, paskui eilėmis, dažniausiai sonetu, duoda to atsitikimo įkvėptą poezijos kūrinį, kurį paskui vėl proza skirsto į dalis ir aiškina. Čia mes randame visą poetinio įkvėpimo eigą ir ne vieną kūrybos paslapčių išaiškinimą. Visa tai juoba svarbu, kad Dantė buvo gilaus dvasinio gyvenimo žmogus ir genialus menininkas, savo kūryboje paprastas, aiškus ir atviras.

Dantės simbolizmas ir moteriškės idealizavimas, kokį mes randame tiek „Naujajame gyvenime", tiek ir kituose jo kūriniuose, yra ilgos evoliucijos vaisius ir tam tikro literatūrinio metodo išdava. Tas naujas metodas – tai „Il dolce styl nuovo"[56], kuriuo apsivainikavo ilgų amžių vystymosi eiga nuo Ovidijaus erotikos *„Ars amandi"*[57] ligi dvasinės meilės ir metafizinių tiesų simbolizmo – „Naujojo gyvenimo". Pasiekęs Dantėj aukščiausios savo viršūnės, „Il dolce styl nuovo" ir mirė. Gimė gi jis Bolonijoj prie garsaus tuo metu universiteto, kur mokė didžiausias krikščioniškosios minties sintetikas šv. Tomas Akvinietis. Šio rašinio įtalpa neleidžia panagrinėti, kokios įtakos turėjo poezijai tas mokslas, Šventraščio ir kai kurių Bažnyčios rašytojų studijos. Tenka tik pažymėti, kad ta įtaka iš tiesų buvo žymi. Dantės raštai tai geriausiai parodo.

Ir dar vienas veiksnys, jau grynai religinio pobūdžio, prisidėjo prie „Il dolce styl nuovo" išsivystymo. Tai ypatingai tais

laikais ėmęs plisti Marijos kultas, moteriškės idealą statydamas visame jo grožy. Iš čia nesuskaitomas Madonų skaičius to periodo tapyboj, iš čia taip pat krypsnys poezijoj idealizuoti moteriškę apskritai ir matyti joje visokių dorybių indą.

Ilgainiui senoji meilės poezija iš amžiaus į amžių vis tuo pat būdu garbindama moteries kūno grožybes, vis taip pat ašarodama dėl jos rūstumo ir širdies šaltumo, dėl liepsnojančios poetų meilės ir jų atodūsių, gyvesnės dvasios žmonėm jau buvo gyvai įkyrėjusi. Tas šuolis į idealizmą buvo taip lakus, kad gyva moteriškė pasijuto pavojuje visai ištirpti abstrakcijose, virsti gryna proto sąvoka, o meilė kažkokiu bejausmiu skendėjimu. (Pvz. pas Dantės bičiulį Cavalcantį.) Bet čia stoja Dantė. Giliu realaus gyvenimo nujautimu, aukšta sielos intuicija ir scholastikos išmankštintu protu jis laimingai jungia du pasauliu į vieną vidaus harmonija spindintį vaizdą. Charakteringą realistinio Dantės simbolizmo[58] pavyzdį randame pirmoje jau minėtoje „Naujojo gyvenimo" vizijoje. Poetas regi, kad jo kambarį užkloja liepsnotas debesys, o jame apsireiškia Amūras – tik ne grakštus angeliukas, bet galingas Viešpats, „kurio žvilgsnis nugąsdintų jį pamačiusį". Viešpats linksminas ir kalba, bet poetas supranta tik tuos žodžius: *ego Dominus tuus*. Viešpats savo glėby laiko miegančią moteriškę, vos pridengtą šviesiai raudona skara. Poetas pažįsta, kad tai yra jo paties donna – Beatričė. Vienoj rankoj tas Viešpats turi degančią poeto širdį, budina miegančiąją ir verčia ją tą širdį valgyti. Ir ji valgo nusigąsdama. Po to Viešpaties linksmumas virsta karčiu verksmu, Jis suspaudžia donną glėby ir išnyksta poetui iš akių. Ryškesnio realizmo pačiame vaizde ir gilesnio simbolizmo jo prasmėj vargu ar galima laukti*.

* Apie tai žr. Viačeslavo Ivanovo knygoj „Borozdy ir mieži".

Eilės, įeinančios į „Naująjį gyvenimą“, nesudaro nė pusės visų smulkių Dantės kūrinėlių – *canzoni*, parašytų tarp 19 ir 27 jo amžiaus metų. Tačiau likusieji, ypač paskesnieji kūrinėliai, kuriem tyčia duota alegorinė prasmė, meno atžvilgiu vertinami daug žemiau.

Laikotarpy tarp „Naujojo gyvenimo“ *canzoni* ir „Dieviškosios komedijos“ Dantė parašė dar kelis veikalus, bet nė jie neturi didelės reikšmės. „Puota“ yra tik eilių lytimi apvilkti moksliniai ir filosofiniai klausimai. „De vulgari eloquentia“ (apie liaudies kalbą) lotynų kalba proza parašytas filologinis italų (liaudies) kalbos tyrinėjimas. Šiuo veikalu, kaip ir visa savo kūryba, Dantė padėjo stiprius pagrindus tautinei italų literatūrai. Ligi tol dar buvo įsigalėjusi lotynų kalba. „De monarchia“ taip pat lotynų kalba mokslinis veikalas, kuriame glūdi svajonė apie amžiną pasaulinę taiką, globojamą pasaulinio imperatoriaus suvereniteto.

Didžiausias ir svarbiausias Dantės kūrinys, kuriuo jis įgijo amžiną garbės vainiką, yra „La Divina Comedia“ („Dieviškoji komedija“). Jau iš paskutiniųjų „Naujojo gyvenimo“ žodžių, kur poetas žada tarti apie Beatričę tai, kas niekad dar nebuvo tarta apie jokią kitą moterį, galima spėti, kad poetas būsimam kūriniui sutelks visas savo dvasios pajėgas. Ir iš tiesų tuoj po Beatričės mirties jis ima ruoštis tinkamai savo prižadą išpildyti. Jau šio prisiruošimo metu, reikia manyti, kilo Dantei mintis savo meilės poemą, kurioje būtų garbinama tiktai Beatričė, pakeisti plačia žmonijos epopėja, kurioje būtų galima duoti savo širdies karalienei tikrai karališka vieta.

Progos galutinai susikristalizuoti poeto mintim ir nustatyti grandiozinio kūrinio lyčiai davė paskelbtas Romos Papos Bonifacijaus VIII jubiliejus 13-tajam besibaigiančiam amžiui paminėti. Sujudo visas krikščioniškasis pasaulis. Minių

minios plaukė į Romą. Keliauninkų tarpe rados ir Dantė. Ir štai religinio susijaudinimo ir dvasios pakilimo metu išsiblaško sunkusis tvaikas, kuris slėgė jo dvasią nuo pat Beatričės mirties.

...Jis klaidžiojo tamsiame miške, jis matė visas nupuolusio žmogaus kančias ir štai, atėjęs prie Skaistyklos slenksčio, puola ant kelių prieš Angelą, kuris laiko raktą ir atrakins jam atgailos ir išpirkimo duris. Tada tik pasitiks jį dangiška atsimainiusi Beatričė ir įves į amžinosios laimės buitį – tokia yra „Dieviškosios komedijos" koncepcija.

Poetas aprašinėja simbolinę savo kelionę, neva atliktą 1300 metais į Pragarą ir į Skaistyklą, vedžiojamas senovės romėnų poeto Virgilijaus, ir į Dangų, kur jį veda pati Beatričė. Kūrinys pasižymi nepaprastu savo lyties aiškumu. Trys dalys: Pragaras, Skaistykla ir Dangus. Kiekviena turi po 33 giesmes. Pridėjus vieną įžangos giesmę, gausime 100. Parašyta tercetais – trieiliais posmais, tris kart derinamomis galūnėmis. Kiekviena kūrinio dalis baigiama tuo pačiu žodžiu „stelle" – žvaigždės.

Smulkiai atpasakoti „Dieviškosios komedijos" turinys yra negalima. „Pragare" – žinomiausioj ir baisiausioj daly, poetas vaizduoja visus garsiuosius žmonijos prasikaltėlius nuo pasaulio pradžios ligi jo laikų. Pragaras suskirstytas 9 skyriais sulig prasikaltimo rūšimis ir jo sunkumu. Įstabiu vaizdingumu ir realizmu aprašyta pati pragaro vieta, įvairūs prasikaltėlių pasipasakojimai, pergyvenimai ir bausmės nuo pačio Liuciferio iki kai kurių Romos Papų ir šiaip jau Bažnyčios vyrų. Reikia tačiau pažymėti, kad čia poetas ne visur pasirodė teisingas teisėjas. Pasmerkdamas į pragarą kai kuriuos žinomus žmones, jis vadovavosi savo amžiaus nuomone, kitus gi ten nugramzdino dėl savo politinių įsitikinimų ar šiaip jau dėl asmeninių sumetimų.

Su tuomi pat Virgilijum Dantė atlieka kelionę į Skaistyklą – ir tai aprašo antroj savo kūrinio daly. Aukštu kalnu prilipę ligi Skaistyklos vartų, sutinka jiedu angelą, kurs įbrėžia poetui į kaktą septynias P (peccatum – nuodėmė), kaip septynių didžiųjų nuodėmių žymes, kurias, kartu su laikinąja bausme, panaikins Skaistyklos kentėjimai. Paskui liepia poetui nusiprausti ir dviem raktais: auksiniu ir sidabriniu, atidaro Skaistyklos duris. Tai išpažinties simbolis. Dantė pradeda savo atgimimo kelionę, taip pat kaip ir pragare, sutikdamas daug žinomų ir pažįstamų žmonių vėlių. Pagaliau prilipa Skaistyklos kalno viršūnę, kur vėlė pajunta jau išsivadavus iš visų nuodėmės ryšių ir gali tyra kilti į Dievą. Čia Virgilijus, prigimties proto simbolis, išnyksta ir poetą pasitinka Beatričė, antprigimtinės malonės simbolis. Ši vieta – susitikimas su Beatriče – yra viena iš kilniausių ir gražiausių „Dieviškosios komedijos" vietų. Prieš išeisiant iš Skaistyklos Dantė dar dukart turi išgerti dvejopo vandens: kad pamirštų nuodėmingąjį žemės gyvenimą ir kad prisimintų aukštąjį savo pašaukimą. – Visą Skaistyklos kelionę gaubia švelnus lyrizmas ir gyvas amžinosios laimės pasiilgimas.

Kelionę į Dangų Dantė atlieka Beatričės globojamas. Kaip Pragaras ir Skaistykla susideda iš 9 skritulių, taip Dangus iš 9 sferų, kuriose gyvena palaimintųjų vėlės sulig savo nuopelnų gausumo. Šias sferas, sekdamas Platonu, Dantė aprenka planetose ir žvaigždėse. Mėnuly randas tie, kurių meilė nebuvo labai karšta. Merkure gyvena ypatingai veiklių žmonių vėlės. Venuse tie, kurie žemišką meilę atmainė dieviška. Saulėj – Bažnyčios daktarai. Marse – Kryžiaus karų kankiniai. Jupitery – teisingieji. Saturne – kontempliatoriai. Dvynių žvaigždyne poetas sutinka apaštalus, Dievo Motiną ir Kristų, pagaliau aukščiausiai – Dieviškos Trejybės Sostas, iš kur „Meilė judina saulę ir kitas žvaigždes".

Pažodžiui paėmus, kaip matome, „Dieviškoji komedija“ yra simbolinės Dantės kelionės atpasakojimas. Kaip alegorija ir simbolis ji reiškia paties poeto ir apskritai žmogaus atsivertimą ir perėjimą iš nuodėmingo gyvenimo į Dievo malonės būtį. Moralę savo kūrinio prasmę pats Dantė šiaip išreiškia: „Poemos turinys yra žmogus, kuris, laisva valia pelnydamas arba nusikalsdamas, iš Dievo teisybės gauna dovaną arba pabaudą... O jos tikslas ir kiekvienos poemos dalies siekimas yra atgrasinti žmones, kurie gyvena šiame pasaulyje, nuo jų skurdžios būties ir vesti juos į laimę“. (Laiškas Cangrandui delle Scala.)

„Dieviškoji komedija“ riša svarbiausias žmogaus būties problemas. Ir apskritai beveik nėra tokio klausimo visose to amžiaus žinijos šakose, į kurį neatsilieptų šis grandiozinis kūrinys. Dėl to ir vadinamas jis poetine tų laikų enciklopedija. „Dieviškojoj komedijoj“, kaip iš dalies ir kituose savo poezijos kūriniuose, Dantė pasirodo ne vien kaip genialus poetas, bet ir kaip genialus sintetinis protas, kuris poezijos kūryboj atliko tai, ką Aristotelis ir šv. Tomas Akvinietis buvo atlikę abstraktinės minties srityje. Ir jeigu keliamas grožio ir tiesos giminystės klausimas, tai Dantės kūryba tą giminystę geriausiai įrodo. Pati „Dieviškoji komedija“, nekalbant jau apie Virgilijaus įtaką, yra panaši į kitas mistines „keliones“ ir apokaliptines vizijas, kurios tais laikais buvo mėgiamos rašyti. Ir jeigu Dantės kūrinys, kėsindamasis puoštis poezijos rūbais, savo turiniu būtų apėmęs tiktai anas metafizines sąvokas, moralybės dėsnius ir protu pasiekiamas alegorijas, o nebūtų iškilęs ligi amžinai prasmingų simbolių, ligi pačios meno kūrybos paslapties, šiandie niekas neminėtų jo vardo, kaip nemini ir kitų panašių to laiko veikalų. Bet „Dieviškoji komedija“ yra drauge ir genialaus meno kūrinys. Dėl to ji amžinai gyvena.

Dantės kūriny regimojo pasaulio atvaizdavime jauti meistrišką dailininko žvilgsnį. Dantė pats buvo piešėjas ir gerai tą meną pažino. Tad ir jo raštuose ar tai gamtos vaizdai, ar tai žmonių scenos visuomet suvoktos menininko akia ir pasižymi ryškumu, plastiškumu, vaizdingumu. Aiškumą ir nuosakumą jis apskritai laikė gero stiliaus taisykle. Eidami toliau, randame, kad visa „Dieviškoji komedija", lygiai kaip ir „Naujasis gyvenimas", yra persunkta jo paties sielos gyvenimu. Jis suėmė viso ilgo ir turtingo savo amžiaus patyrimus, visą geismingos savo širdies ilgesį ir aistrą, meilę, skausmus ir paguodą ir įkvėpė tai į skambius savo kūrinių posmus. Bet ne vien tai. Jis pasiekė pačią giliausiąją buities šaknį, pažino nuodėmės gelmes, įspėjo pragaro dugną – ir kartu mistiškoj ekstazėj pakilo „virš sferos, kur plačiausiai teka" ir išvydo ją *„sub specie aeternitatis"*. Pajuto jis platų Kosmoso ritmą ir juomi suderino savo kuriamąjį pasaulį. Pasiekti tai – reiškia meno paslaptis atidengti.

Dantės poezijos kilnumas jau iš pat pradžių buvo tinkamai įspėtas. 50 metų po poeto mirties kitas garsus italų rašytojas ir mokslininkas Giovanni Boccaccio, vienas didžiausių Dantės garbintojų, skaito lekcijas apie „dievišką" kūrinį – ir nuo to laiko Dantės pavadinta stačiai „Komedija" tampa „Dieviškąja komedija". Visa Dantės kūryba, iškėlusi daugybę istorijos įvykių, teologijos, filosofijos ir gamtamokslio klausimų, pagimdė plačiausią literatūrą beveik visomis Europos kalbomis. Bet meniškasis jos grožis – ir ką jis kalba žmogaus sielai, nereikalingas jokių aiškinimų.

Tokia jau genijaus galia, kad jis kaip saulė šildo ir džiugina net neregius, nors jie nemato, iš kur spinduliai trykšta.

Panaudota: 1) Dante Alighieri. Vita nuova, traduite avec une introduction et des notes par Henry Cochin. Paris, 1908.

2) Dante. La Divine Comédie, traduction, introduction et notices explicatives par Amédée de Margerie, Paris, 1900. 3) Revue des Jeunes, 25 mai, 1921. 4). Larousse Mensuel, n. 58, 1911. 5) O. Hauser. Weltgeschichte der Literatur, I t. Leipzig, 1910.

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS MENAS

Lietuvių tautosakos menas

1925 m. rudens semestras

Imdamiesi tirti tautosakos poeziją, mes žengiame į plačią, įvairią ir įdomią žmogaus kūrybos sritį. Lietuvių tautosaka savo gausumu praneša daugelio Europos tautų tautosaką, o savo gražumu ir originalumu yra sudominusi ne vieną mokslininką ir menininką. Atsiminkime Rhesą, Giseviją, Bezzenbergerį, Leskieną, Brugmanną, Böckelį, Nesselmaną, Niemį, Lessingą, Herderį, Goethe, Tetznerį, Mickevičių ir daugelį kitų, kurių darbus plačiau teks suminėti atitinkamoj vietoj – ir mes jau pat pradžioj pajusime mūsų tautos kūrybos svarbą pasaulinės literatūros, filologijos, etnografijos, psichologijos ir kultūros istorijos mokslams. Kiekvieno šių mokslų atžvilgiu tautosaka gali duoti daugiau ar mažiau tiesioginės ar bent pagelbiamosios medžiagos.

Mūsų tyrimo atžvilgis – literatūros meno ir mokslo atžvilgis. Vadinasi, mes žiūrėsime į tautosaką kaip į literatūros meną ir tirdami jį stengsimės surasti sudedamuosius jos elementus, pasiaiškinti jų tarpusavio santykiavimą ir estetiškąjį jų veikimą.

Rutinos formulė sako, kad menas (ir poezija) yra sudėta iš dviejų elementų: turinio ir formos. Turinį sudaro poezijos kūrinio idėjos, sąvokos, temos, motyvai, vaizdai ir nuotaikos; jo formą – kaip visa tai yra išreikšta, kokios priemonės panaudotos: kūrinio struktūra – sudėtis, ritmika, jo kalbos–išsireiškimo būdai ir jų atmainos, stiliaus savybės, figūros, tropai, pagaliau simboliai, kuriais labai dažnai pridengiamas idėjinis turinys.

Be abejo, svarbu yra pažinti tautosakos turinys – juomi mes pažintume ir visos tautos ideologiją, jos dorovės plotmę, jos džiaugsmus ir rūpesčius. Iš kai kurių tautosakos žanrų, kaip pavyzdžiui mįslių, burtų ir dalimi pasakų, pažįstame tautos filosofijos išmintį. Tačiau kai turime reikalo su poezijos ir meno reiškiniais, mums daug svarbiau pažinti jųjų forma, nes tik ji viena iš žmogaus veiksmo padaro meno kūrinį, tik ji viena abejingą arba bendrą visoms žmogaus dvasios veiksmo sritims turinį nulemia į estetiškąją plotmę. Mirtis arba meilė, pesimizmas arba optimizmas gali sudaryti idėjinį turinį filosofo refleksijoms, dorovininko-moralisto elgesio įstatams ir poeto dainoms. Ir ne kas kita, kaip tik forma, kuria pasireiškia šis bendras idėjinis turinys, padaro tai, kad poeto dainas laikome meno, o ne mokslo arba dorovės reiškiniu. Imkime vėl tą pačią mirties arba meilės temą kelių poetų kūryboje – ir vėl ne kas kita kaip tik forma bus esminio jųjų skirtumo priežastimi. Reiškia, jeigu norime tirti kurį nors reiškinį meno atžvilgiu, turime jį tirti formos atžvilgiu.

Tirdami mūsų tautosaką meno arba formos atžvilgiu, be tiesioginio tiriamojo objekto pažinimo, netiesiogiai mes gauname dar ir platesnių išvadų. Pirma, mums paaiški apskritai poezijos esmė ir svarba tautos gyvenime. Tautosakoj mes susiduriame su gryniausiu poezijos apsireiškimu. Čia nėra jokių priemaišalų iš šalies – jokių iš anksto priimtų nuožiūrų, jokios tendencijos, jokio pamokslininkavimo, nei didaktikos, nei knyginės erudicijos – žodžiu, jokio kito tikslo kaip vien tik tenkinti įgimtą, natūralų dvasios palinkimą dainuoti ir skambiu, ritmingu žodžiu įkūnyti savo sąskambes su gamta ir pasauliu, atsiliepti į begales gyvenimo aplinkybių ir net pačiam skausmui atimti jo skaudinamąją galią. O jei tame tiesioginiame vaikiškame, negudraujančiame, be nuožiūros pasireiškiančiame sielos balse vis dėlto randame paslėpta

gilios išminties ir aukšto dorovingumo ir paramos sunkiausiomis gyvenimo valandomis, tai tuom didesnė garbė paslaptingajai tautos dvasiai – kūrėjai ir jos kūriniui – poezijai! Štai kame poezijos esmė ir koki jos keliai.

Tautosakoj mes nusileidžiame į pačią giliausią ir pirmykštę poezijos kūrybos šaknį – kada žmogus ir tauta kaip kūdikis pirmą kartą atvėrė akis į platųjį pasaulį ir pirmaisiais garsais pareiškė savo vidaus stovį. Čia mes randame pirmykščio žodyno emocionalius garsus – šūksnius ir visą tolimesnį brendimą – šakojimąsi ligi to laipsnio, kada pagaliau žmogaus-individo sąmonė tiek subrendo, kad jis pajautė galimybės ir reikalo kurti poeziją pats iš savęs, sąmoningai ją ugdinti, iš vienų formų nuosakiai vystant kitas. Šitas antrasis, sąmoningasis, kūrybos arba rašytinės poezijos kelias yra painus, o jo vingiai ne visai tikslingi ir vaisingi. Tad tautosakos praeito kelio pažinimas, kur nėra jokių šuolių, kur kiekviena forma remiasi tradicija, kuriasi iš anksčiau buvusios formos – tokio proceso pažinimas, be abejo, padeda susivokti ir rašomosios poezijos formose.

Antra, platesnė išvada iš tautosakos studijų yra ta, kad mes pažinsime ir vieną kitą esminį mūsų tautos dvasios požymį. Jau minėjau, kad tautosakos menas yra natūralus tiesioginis tautos dvasios pasireiškimas. Šitą pasireiškimą mes tiriame formos atžvilgiu, ir lygiai tuo pačiu formos atžvilgiu privalu tirti visus kultūros reiškinius, norint rasti tautinius jųjų požymius: idėjinis kultūros turinys daugeliui tautų yra tas pats – tik jis nevienodai pasireiškia konkrečiomis formomis. Ir tas nevienodumas sudaro tautinius požymius. Įvairių tautų idėjinis tautosakos turinys didele dalimi irgi tas pats – ir jį galima suvesti į negausią temų ir motyvų grupę: tam tikras reagavimas į gamtos reiškinius, svarbūs gyvenimo įvykiai, šeimynos jausmas: meilė, sutuoktuvės, motinys-

tė, mirtis ir t. t. visoms tautoms yra bendra – bet iš to, kaip jos į tai reaguos: emocijomis, protu ar dorovinių praktiniu požiūriu ir kaip jos tai pareikš: kokiais paralelizmais, palyginimais, epitetais, hiperbolėmis, antitezėmis – pažinsi tautos būdą arba tautinius jos dvasios požymius ir net materialias tautos gyvenimo aplinkybes.

Po viso to, kas lig šiol pasakyta, aišku, kad tautosakos tyrimas formos atžvilgiu yra svarbiausias tyrėjo uždavinys, atitinkąs šios meno rūšies esmę ir svarbą.

Einant tautosakos tirti, labai svarbus yra metodo klausimas.

Tirdami bet kokį dalyką, mes pirmiausia galime jį imti tokį, koks jis dabar mums atrodo, stengtis jį pažinti, analizuoti, rasti ir derinti jo savybes-požymius. Tokį metodą galime pavadinti dogmatiniu metodu, nes mes iš anksto tikime, kad daiktas savyje yra toks, kokį mes dabar turime ir tyrinėjame. Be to, dar mes tikime savo pajėgumu, sugebėjimu tą daiktą pažinti ir savo išvadoms duodame tikro galiojimo vertės. Tačiau ne kiekvienas dalykas savo dabartiniame pavidale duodas neklystamai pažinti: pvz., kokia nors akmeninė statulėlė arba iškasena, relikvija, etc. ... Be to, mūsų pažinimo galių pajėgumas yra per daug reliatyvus, kad galėtume jomis absoliučiai patikėti. Kiekvienas mūsų esame linkę į subjektyvizmą, ir visados yra pavojaus, kad paimsime tik tą dalyko atžvilgį, kuris mus daugiausiai paliečia, arba visam dalykui duosime subjektyvaus atspalvio. Pvz., iškasta statulėlė, savaime, kaimiečiui, kolekcionieriui ir estetui atrodys labai nevienodos vertės.

Bet yra kitas metodas, kuris nuo daugelio šių klaidų mus apsaugoja. Mes imame dalyką ne vien taip, kaip jis dabar pasireiškia, bet stengiamės surasti jo kilmę, jo praeitą kelią, jo istoriją ligi šios valandos. Tai bus genetinis arba istori-

nis metodas. Šio metodo šviesoj dalykas mums atrodys visai kitaip, negu atrodė pirmu momentu. Pvz., iškasenų statulėlė. Čia mus apsaugoja nuo subjektyvaus sprendimo neginčijami objektyvūs daviniai-faktai, kurie ir padeda nustatyti tikrąją ano dalyko vertę.

Tautosaką tiriant tai be galo svarbu. Einant dogmatiniu metodu, jokia analizė bei psichologija neįstengs išaiškinti kai kurių dainų struktūros, kai kurių metaforų ir simbolių reikšmės, kai kurių pasikartojimų ir refrenų svarbos, jeigu nežinosime, kokį kelią ta daina yra padariusi. Istorinis metodas, be abejo, yra labai sunkus metodas. Reikia labai daug medžiagos, daug tos pačios dainos variantų, reikia surinkti visus pėdsakus, kokius tas dalykas yra palikęs praeity. Mūsų tautosakai tirti šios medžiagos mes turime dar labai nedaug.

Didžiausias šio metodo atstovas ir kartu didžiausias tautosakos tyrėjas yra rusų mokslininkas akademikas prof. Al. N. Veselovskij, miręs 1906 m. Be Veselovskio šiandien tyrimas yra beveik neįmanomas. (Skaityk jo „Историческая поэтика"; „Психологический паралелизм и его формы в отражениях поэтического стиля".)

Reikia dar priminti, kad šiedu metodu vienas kito neneigia, bet papildo, juoba kad istorinis metodas visuomet palieka spragų dėl medžiagos stokos. Abudu metodu taip pat naudojasi psichologinėmis observacijomis ir sumetimais.

Istorinis metodas tvarkos dėlei priima tradicinį poezijos padalinimą į tris žanrus: epas, lyrika ir drama.

Į įvedamąsias pastabas aš įtraukiu dar kelis klausimus: poezijos pradžia, sinkretizmas ir poezijos žanrų diferenciacija.

Poezijos pradžia – tautosakos pradžia. Poezijos pradžia galima aiškinti remiantis dviem šaltiniais: 1) istorinės liekanos, 2) necivilizuotų šių laikų tautų observavimas. Pagalbon ir čia ateina psichologiniai sumetimai.

Pačiai poezijos pradžiai istorijos liekanų nė neturime, ir čia reikia tenkintis viena teorija, kuri pagaliau nėra sunki. Otto Böckelis žinomoj savo knygoj „Psychologie der Volksdichtung" sako, kad pirmiausia poezija ir daina buvo susijungę į vieną. Gi tos pirmykštės poezijos-dainos priežastis tai buvo smarkiai sukeltas jausmas. Toks jausmas, kuris priverčia mus sušukti. Šauksmas – tai pirmykštė poezijos forma. „Der Ruf, der kurze unmittelbare Ausbruch seelischer Erregung, ist die erste und älteste Form der Dichtung" (2 p.). (Psichologinis sumetimas. Totorių ir negrų pav. Gvianos indionai: heia heia heia...). Vis dėlto tarp jausminio sušukimo ir šūkavimo-dainos, kur jau yra elementario estetinio pasigėrėjimo, reiktų pastatyti esminis skirtumas, bent psichologijos atžvilgiu.

Kita hipotezė sako, kad pirmosios dainos priežastis – tai pirmykščio žmogaus palinkimas p a m ė g d ž i o t i gamtos balsus.

Dar kita – kad d a r b a s buvęs pirmasis dainininkas ir poetas. Darbas sukėlęs ritmo pamėgimą, prie ritmo nutaikyti garsai ir žodžiai. „Darbo dainos" teorijos autorius yra žinomas ekonomistas prof. K. Bücher, savo veikale „Arbeit und Rhytmus" davęs labai daug medžiagos iš bekultūrių tautų gyvenimo. Tą patį klausimą liečia ir Ernst Grosse veikale „Die Anfänge der Kunst", kuris buvo minėtas estetikos istorijos kurse. Bücheris sako, kad pirmoji daina, tai ne pasismaginimas, ne buities papuošalas, bet organiška darbo dalis ir pirmykštėse žmonijos evoliucijos stadijose taip glaudžiai su darbu susijungusi, kad darbas be dainos yra visai nė neįmanomas. Daina „materialiai sujungta su darbu ir jo sąlygomis". Iš pasikartojamo raumenų judesio fiziologijos išaiškinęs kilusį ritmo nujautimą, prie jo atitinkamų garsų ir toliau žodžių primezgimą, Grosse daro išvadą, kad „pirmykščių žmonių darbas, muzika ir poezija buvo susilieję į viena, bet pagrindinis

šito trilypumo elementas buvo darbas“. Ir kitoj vietoj dar bendriau: „Energingi ritmiški kūno judesiai pagimdė poeziją“. Šitos hipotezės viena kitos negriauna, bet dargi papildo. Kai dėl darbo teorijos, tai ji dar tuomi svarbi, kad neabejotinai nurodo kilmę viso ciklo vadinamų darbo dainų, leidžia išsiaiškinti jų ritmiką ir meta daug šviesos į ritmo klausimą net tokiose dainose, kurios pirmu žvilgsniu rodos nieko bendra su darbu neturi.

Gamtos balsų pamėgdžiojimų ir darbo dainų yra užsilikusių ligi šiai dienai, be abejo, su vėlesnių laikų paįvairintu turiniu. Apie jas bus dar plačiau kalbama.

Šiaip ar taip, pirmykštė daina ilgą laiką turbūt neturėjo žodžiais reiškiamo turinio.

O kai tokis turinys atsirado, tai jis buvo labai toli nuo mūsų dainų ir poezijos. Pirmykštis arba ir mūsų laikų bekultūris žmogus dainuoja tikrą prozą – tai, ką aplink save mato. Negrai, pvz., gieda: „Baltas žmogus – geras žmogus – jis Abongui duoda druskos“.

Veselovskis perteikia tokią jau gan komplikuotą giesmę iš Amazonės apylinkių:

Vienas giesmininkas: Tėtė apsirgo ir negali ateiti.

Choras tą patį kartoja.

Vienas: Mes ryt eisim jojo atlankyti.

Choras – kartoja.

O štai šiaurės laplandiečių daina: „Važiavau aš piršliais į Jokangą. O pirmasis svotas nuvažiavo į Lumbovską. O jaunikis atvažiavo į Lumbovską. Užkaitė samovarą ir nujojo į kaimenę. Atvažiavo valdininkai. Užsimanė ir jie į Jokangą kartu važiuoti. Vienas valdininkas parvirto miegoti ir sako: „Tu mane prikelk, kai atvažiuos draugas...“

O štai Biržiškos paduotas epizodas iš mūsų kaimo gyvenimo: (“Dainos keliais“, 40 p.)[1]

Šios rūšies dainose svarbiausią vietą estetiniu atžvilgiu, žinoma, turi melodija. Čia dainos tekstas dar negali toliau tobulėti – formuotis, nes jis tik atsitiktinas, vienkartinis. Daina neturi tradicijos.

Ir štai ateina svarbus teksto išsivystymo momentas, kada daina gauna pastovumo, kada ji prisiplaka prie bet kokios žmonių praktikuojamos ir kartojamos apeigos: ar tai religinės, ar tai šeimyninės. [Tekstas ima rivalizuoti su melodija ir čia pasireiškia kova prieš žodžio sąvokos bendrinamąją savybę.][2] Apeigos metu giedama kas nors atitinkama apeiginiam veiksmui. Po kurio laiko apeiga-šventė kartojasi, ir šitai ta proga atsimenama pereitą kartą giedota – improvizuota giesmė. Ją dabar apeigos dalyviai vėl kartoja, įvesdami naujų posmų, bet vis dėlto jau yra tradicijos pagrindas tai pačiai giesmei arba giesmių rūšiai toliau evoliucionuoti, vystytis ir progresuoti. Giesmė tokiu būdu įleidžia į liaudį šaknis – ir įleidžia jas taip giliai, kad nė pakitėję gyvenimo sąlygos neįstengia jų išrauti. Apeiginis veiksmas, prie kurio buvo pritaikyta giesmė, laikui bėgant atsimainė arba ir visai žuvo, o tradicinės dainos formulės dar vis eina iš lūpų į lūpas, nors ir nebežinia, ką jos reiškia.

Tuo pat metu, kai giesmė-daina prie melodijos gauna suprantamą žodžių turinį, žmogus sąmonėj ima vykti svarbus kalbos ir poetinės kalbos kūrimo procesas. Lig šiol pirmykštis žmogus dainavo instinktyviai, kaip paukštis, nesirūpindamas, ką jis turi pasakyti, reikšdamas savo nuotaiką ir ūpą. Kaip kūdikis vedžioja negudrias melodijas arba šūkauja, arba klykia, negalvodamas apie tų veiksmų reikšmę, nes tie garsai jau savaime yra jo džiaugsmo arba skausmo įsikūnijimas. Bet kokio jausmo pasireiškimas turi per daug bendrumo: jame nerasi įvairių jausmo atošvaistų, nepasakysi jo priežasčių. (Ar tau linksma dėl to, kad tu džiaugiesi giedru

rytmečiu ar karštu vidudieniu, ar gal dėl to, kad tavo dvasią sujaudino tavo pačio sieloj įspindusi saulė, – bežodžiais garsais to nepasakysi.) Ir antraip vertus, džiaugsmo melodija išdainuotas žodis „vyšnelių sodelis“ pasako ne tik bendrą džiaugsmo jausmą, bet ir ištisą šio jausmo atošvaistų-niuansų gamą ir įvaizdžių virtinę. Ir tegul tie pirmykštės dainos žodžiai bus kuo paprasčiausi, kuo naiviausi, vis dėlto jųjų panaudojimas reiškia, kad protingoji žmogaus dvasia jau iškilo virš bendrųjų gyvuliškųjų išsireiškimo priemonių, kada žmogus sugebėdavo dainuoti vien heia heia heia, – oia oia ir panašiai. Reiškia, poezija įgijo atitinkamą sau įrankį žodį.

Tačiau žodis ir iš žodžių sudėtoji kalba nėra visai klusnus poezijos tarnas. Dalykas tas, kad poezija visados siekia konkretaus įvaizdžio, daikto-vieneto. Žmogus, norėdamas pareikšti savo vidaus stovio niuansus ir jo priežastis, turi tai atvaizduoti kaip galima konkrečiau, kad tie konkretūs vaizdai sugebėtų ir klausytoją atatinkamai nustatyti. Negana pasakyti, kad mane džiugina sodelis, reikia pridėti, kad tai yra ne bet koks, tik vyšnių sodelis, ir kad tos vyšnios žydėjo, ir į ką tie žiedeliai buvo panašūs, ir taip toliau – ištisa konkretinimo pastanga. Taigi ar žodis ir kalba yra jau visai gera priemonė reikšti poezijos reikalaujamam konkretumui? Reikia pripažinti, kad poezija kitos geresnės priemonės neturi, bet kad ši turimoji žodžio priemonė labai sunkiai duodasi vartoti poezijos tikslams. Reikia atsiminti, kad žodžiu mes reiškiame ne vien konkrečius daiktus, bet ir abstrakčius dalykus. O net ir konkrečios reikšmės žodis vis dar yra be galo abstraktus, palyginus su konkrečiu daiktu – vienetu. Žodis „medis“ rodos dar ne kažkokia abstrakcija, tačiau gyvoj gamtoj mes nerandame tokio daikto, kuris atitiktų šiai sąvokai „medis“, neduodamas nieko nė daugiau, nė mažiau. (Vyšnia... liepa... taip pat „gyvulys“). Ir dar konkretesnis žodis

„vyšnia“ vis dėlto nevaizduoja mums nė vienos sodelio vyšnios, yra dar per daug bendras, nes lygiai tinka visiems tos rūšies vienetams, o gamtoje nerasim nė dviejų vienetų, kurie būtų visai lygūs, ar bent visai vienas į kitą panašūs. Bręstant žmogaus sąmonei, stiprėjant jojo mąstymo galiai, žodžio ir kalbos abstraktumas įsiviešpatauja vis labiau ir vis labiau nustelbia vaizdingumą. Kalba turi tendencijos eiti priešinga linkme negu poezija ir vis labiau nutolsta nuo gyvos realybės. [Pirmykštė kalba – buvusi poezijos kalba, nes ji buvo konkretesnė. – *Pastaba paraštėje.*] Be to, kalba yra ne vien nepalanki konkretumui-vaizdingumui, bet ji taip pat nėra gera priemonė nė jausmui tiesiogiai pareikšti. Jeigu aš sakau „man skauda ranką“ – tai čia nėra skausmo – jausmo pasireiškimas, tik vien pasakojimas, davimas suprasti apie mano jausmą. Bet supratimas tai nėra dar atjautimas. Tuo tarpu žinome, kad svarbu yra poezijoj kiek galima tiesioginis jausmo persiliejimas tarp poezijos ir jos dalyvių. Ir štai prieš šiuos kalbos neprietelingumus ima kovoti jau pirmykštis dainininkas-poetas nuo to momento, kada jis buvo priverstas imtis žodžio, kai jam nepakako muzikos.

Kuomi gi toji kova pasireiškė ir koki tos kovos liko pėdsakai? Tų kovos žymių yra labai daug ir, trumpiausiu būdu jas aptarus, tai bus visos vadinamosios „poetinės priemonės“, kurias nagrinėja poetika.

Bet yra tų žymių ir šiaip kalboj. Žmogus dainos tikslams visados stengėsi prilenkti žodį prie konkretaus reiškinio ir prie gyvo savo jausmo. Buvo žodis sesuo. Ir štai atatinkamai savo jausmui arba tos sesers išvaizdai ir santykiams, kurie ją jungė, kolektyvinis tautos kūrėjas visokeriopai tą žodį išlanksté. Mes turime: sesė, sesulė, seselė, seserėlė, sesytė, sesutė, sesiukė, seserėčia. Merga, mergelė, mergužėlė, mergytė, mergužė, mergšė ir t. t. Šia prasme toliau tirdami mūsų kalbą,

mes rastume ne tik žodžių galūnėse, bet ir kitose gramatikos formose daug tokių moduliacijų ir niuansų, kurie yra pritaikyti ne kam kitam, kaip tik vaizdingumui ir emocionalumui reikšti. Šalia šitų formų rasime ir kitų, kurios, priešingai, bus abstraktumo laimėjimas. Palyginus vienas su kitomis, būtų galima net padaryti išvadų dėl kai kurių tautos gabumų. Bet tai jau bus bene kalbininko tiesioginis uždavinys.

Be šių kalbos žodžio moduliacijų, kuriamoji poezija žmogaus galia, kovodama su kalbos priešingumais, rado ir kitokių savo tikslams priemonių. Pirmoji jų ir plačiausiai vartojama – tai epitetas. Dainininkas nori daiktą sukonkretinti, padaryti jį vaizdingesnį ir tuo tikslu prideda prie jo kokį nors aptariamąjį arba paaiškinamąjį žodelį. Tas žodelis kartais pabrėžia tą daikto požymį, kuris ypatingai branginamas, pvz. jaunoji mergelė, arba yra daiktui charakteringas – tamsioji naktelė; arba prideda jam kokį nors jo neturimą požymį: aukso padkavėlės, šilko kamanėlės etc....

Tuo pat tikslu susikūrė ir palyginimai: išėjo mergelė, balta kaip gulbelė – ir visos kitos poetinės figūros ir tropai.

Apie šias poetines priemones ir kiekvieną jųjų skyrium teks plačiau kalbėti skaitant lietuvių dainas.[3]

Čia dar bus pravartu pastebėti, kad ir ritmas eina pagaliau kalbos vaizdingumui ir emocingumui, nors ritmas yra senesnis negu žodinė poezija – daina. Ritmas jau prieš žodį buvo įsigalėjęs. Ritmas buvo tarsiforma-modelis, į kurį buvo brukami žodžiai. Ilgainiui ritmas taip persisunkė į žodinį dainos turinį, kad tapo integralia jo dalimi. Ir iš tiesų ritmas ne vien formuoja melodiją-garsą, ne vien dėsto žodinį turinį į tam tikras eilutes ir posmus, ką mes vadiname eilėmis, bet taip pat vaizduoja ir reiškia jausmą lygiai su kitomis poetinėmis priemonėmis. Laikui bėgant matome, kad poezija nuo muzikinės dalies atsiskyrė, tačiau ir eiliuotinę for-

mą pasilaikė. Tiesa, yra teoretikų, kurie eilėraščio formą laiko tiktai muzikos reikalavimu. Jų nuomone, poezija, atsiskyrusi nuo melodijos–muzikos, vis labiau ir labiau nebetenka eiliuotos formos. Šių dienų poezijos forma esanti tik dainos likučiai, nieku nepateisinamas anachronizmas. Čia vis labiau ir labiau įsigali laisvoji poezija arba prozinė poezija. Ateisiąs laikas, kada mūsų eilėraštinė forma ne tik neduos mums jokio pasigėrėjimo, bet bus ir apskritai nesuprantama. Tai lemianti dainos ir poezijos santykiavimo istorija. Tokią nuomonę yra pareiškęs Tianderis. Su tokia nuomone būtų galima sutikti, jei eilėraštinė forma būtų vien muzikos reikalavimas. Eilėraštinė forma, net posmavimas ir net rimavimas, yra ritmo reiškiniai. Ritmas gi turi poezijoj daug didesnių teisių, negu tos, kurias jam buvo davusi muzika.

Eilėraštinė forma taip pat poetinė priemonė – yra taip pat poeto pastanga nugalėti kalbos abstraktumą ir sustingimą, yra kova dėl vaizdingumo, konkretumo ir emocingumo. Tokia pastanga gyvens tolei, kol gyvens poezija.

Priėję prie to poezijos išsivystymo momento, kada į melodiją vietoj beprasmių šūksnių įėjo žodinis turinys, galėtume iškelti klausimą apie poezijos rūšių diferenciaciją, t. y., kada poezijoj pasireiškia epinė, lyrinė ir dramatinė forma – ir kaip jos yra absorbuojamos tautosakoj. Ir seniau buvo manoma, kad drama, kaipo techniniu požiūriu sunkiausia kūrybos rūšis, yra tiktai aukštos kultūros padarinys ir liaudies kūryboje – tautosakoj visai nepasireiškia. Epas gi randamas visų tautų kultūros istorijoj ir siekia giliausios senovės, tad ir esąs pirmykštė poezijos rūšis. Tam prieštaravo kita pažiūra, laikanti lyriką lengviausia, natūraliausia, tad ir pirmykšte poezijos forma.

Teorinis, filosofinis galvojimas, atrodė, tokias nuomones visai pateisinąs. Epas turįs būti ankstyvesnis už lyriką,

kadangi lyrika reikalauja jau didesnio asmenybės pasireiškimo, asmeninės sąmonės subrendimo. Žmogų pirmiausia veikia išviršinis pasaulis, ir žmogus objektyviai į tai reaguoja, t. y. epiškai jį vaizduoja. Kai stipriau žmoguje prabyla asmenybė, tada jis kuria lyriką; pagaliau kai žmogus sugeba jau kritiškai įvertinti savo vidaus patyrimus ir aplinkumos santykius, tada jis kuria dramą: t. y. objekto–subjekto poeziją. Ta prasme vokiečių romanistas Jean Paul Richter[4] sako, kad „drama tai epinė lyrinių momentų eilė; joje objektyvumas jungiasi su subjektyvumu". „Drama sutuokia lyriką su epu."

Tačiau šiuos teorinio pobūdžio išvedžiojimus sugriovė istorinė ir etnografinė tautosakos tyrimo mokykla. Ji galutinai nustatė, kad bergždžias yra darbas tirti, kuri poezijos rūšis pasireiškė pirmiausia, nes tokio pasireiškimo visai nebuvo. Pradžioje visos poezijos rūšys ėjo kartu, lydimos muzikos ir mimikos. Moksle vadinama tai poezijos sinkretizmu, o veiksmai, kuriais jis pasireiškia – sinkretiniais žaidimais.

Nuomonei, kad pirmykštė poezija buvo sinkretinė poezija, patvirtinti įrodymų turime dar ir šių dienų liaudies apeigose, o ypatingai bekultūrių tautų[5] žaidimuose.

Klasikinė šiuo atžvilgiu yra kai kurių Sibiro tautelių vadinamoji „lokio šventė". Šitos tautelės tiki, kad lokys yra šventas gyvulys – ir kad jį užmušti yra didžiausia nuodėmė. Bet kadangi, kitaip vertus, užmuštas lokys duoda daug naudos, tai nekultūringo žmogaus sąžinė leidžia jam tai daryti, o savo nuodėmę išpirkti religinėmis nužudytojo lokio garbei apeigomis, per kurias užmuštąjį ne tik atsiprašo, bet ir suvalgo.

Šventę kelia toj vietoj, kur buvo užmuštas lokys. Ant suolo, garbingiausioj vietoj, tiesia lokio odą, puošia ją pinigais, žiedais ir blizgučiais, kviečia svečius ir švenčia bent 10 dienų. Apeigos atliekamos tokiu būdu: dešinėj pusėj prie odos sėdasi lokį nušovęs medžiotojas, kairėj muzikantai. Priešais gi

stoja trys vyrai – dainininkai – ir pradeda dainuoti. Kiti, atitinkamai dainos turiniui, šoka, stengdamiesi suvaidinti kai kuriuos atsitikimus iš lokio gyvenimo ir medžioklės. Dainuoja dažniausiai vienas, kiti gi tik pritaria. Dainoj pasakojama, kaip lokys gyveno ir kaip jis buvo nušautas. Dainos arba šokio metu įvyksta ir žiūrovų įsikišimų žodžiais, mimika ir šokiais, reiškiant džiaugsmą arba pasigailėjimą, atitinkamai dainos turiniui. Aktoriai, kurie tai atvaizduoja, būva apsirengę tošinėmis kaukėmis ir išsipaišę suodžiais antakius, ūsus ir barzdas.

Šiame pavyzdyje randame visų trijų poezijos rūšių pradmenis.

Todėl apie vieną kurią nors pirmykštės pozicijos rūšį kalbėti netenka. Pirmykščio žmogaus psichinis gyvenimas dar nėra taip labai diferencijuotas, kad toki subtilūs reiškiniai, kaip poezijos žanrų savybės, galėtų jame pasireikšti.

Minėtoji sibiriečių lokio šventė nėra vienintelis sinkretizmo pavyzdys. Panašaus pobūdžio šventę turi Šiaurės Amerikos indėnai – vadinamą „buivolų šokį". Pagaliau ne tik medžioklės arba karo įvykiai, bet taip pat ir šeimynos atsitikimai davė ir ligi šiol tebeduoda progos kurti sinkretinius žaidimus. Atsiminkime tik mūsų vestuvių apeigas, vadinamą „svodbinę rėdą". O sinkretinių žaidimų palaikų–pėdsakų apsčiai užsiliko kiekvienos tautos tautosakoj, ir šiandien jau nelengva susekti pirmykštė tų palaikų reikšmė ir jųjų kilimo proga. Viena aišku – tai, kad čia jau turime reikalo su tuo tautosakos ir poezijos kūrimosi laikotarpiu, kada daina improvizacija prisiplaka prie apeigos ir tokiu būdu sudaro tradiciją ir tolimesnio vystymosi pagrindą.

Ir tik toliau sekant poezijos evoliuciją, tenka pasekti, kaip iš sinkretinės formos pamažu susikūrė draminė forma, išsilukšteno dramatinis pasakojamasai motyvas ir išsiskyrė lyrinė jausmo daina.

Nors sakiau, kad sinkretiniuose žaidimuose lygiai atstovaujamos visos trys poezijos rūšys, tačiau tenka pastebėti, kad tolimesnėj išsivystymo eigoj puikiausiai išbujojo epika ir lyrika, tuom tarpu draminė forma visai tyrai tautosakoj niekad ir nepasireiškė. Visai suprantama, kad drama, reikalaujanti labai komplikuotos medžiagos tiek turinio, tiek ir formos atžvilgiu, kolektyvinei liaudies kūrybai kelia per sunkių uždavinių. Vis dėlto seniausiuose dramatinės poezijos pavyzdžiuose, būtent senovės graikų tragedijose, ne taip jau labai toli nueita nuo sinkretinių žaidimų. Atsiminkime tik sudedamuosius graikų darmos elementus: pradžioje korifėjaus dialogus su choru, paskui aktorius, lyrinius jų monologus, epinius pasiuntinių pranešimus, svarbiausia gi choro rolę, pagaliau religingą apeiginį jos pagrindą, ir mums bus aišku, kad graikų tragedija savo forma daugiau panaši, pasak Tianderio, į lokio šventę negu į Šekspyro dramą. Didžiausias gi skirtumas tarp „lokio švenčių" arba „buivolo šokių" ir graikų tragedijų glūdi tų tautų kultūringumo laipsny. „Lokio šventės" yra zoomorfinės religijos reiškiniai, kada garbinta kai kuriuos dievinamus gyvulius – lokį, vilką, jautį (Egipto Apis). Graikų tragedija kūrėsi tuo metu, kada jau zoomorfizmas buvo beveik užmirštas. Ir tik kai kurios liekanos Graikų tautosakos apie tai rodo, kad ir jiems ši religijos forma kadaise nebuvo svetima. Taip Junona vadinama Βοώπις– jaučiaakė; Atėnė – γλαυκώπις – pelėdakė. Dzeusas suvilioja Ledą gulbės pavidalu, pagrobia Europą, pasivertęs jaučiu, o Dionisas vadinamas ταυρόμορφος – jaučiaformis. Tad galimas daiktas, kad ir graikai dar anksčiau negu siekia jų kultūros paminklai savo tautosakoj taip pat turėjo zoomorfinio religijos periodo sinkretinius žaidimus, iš kurių ir išsivystė mums žinoma jųjų tragedijos forma ir tai tuo metu, kai zoomorfizmas buvo jau perėjęs į antropomorfizmą – arba dievinamojo žmogaus religiją.

Šitų religijos formų pasikeitimas vyko greta visos buities pasikeitimo – kada tauta iš piemenų ir medžiotojų (gyvulių ganymo) verslo pažengė į žemdirbių verslą. Šitos dvi epochos yra bendros turbūt visai žmonijai, ir jųjų pasikeitimas įneša didelių atmainų į religiją, mitologiją, taip pat ir į tautosakos poezijos augimą. Bet apie tai plačiau bus kitoj vietoj. Čia pakanka vien suminėti, kad graikų antropomorfinė religija tragedijų kūrimosi metu rodo juos esant jau žemdirbių stadijoj, o sinkretiniai žaidimai, iš kurių kilo jų drama, tai bus buvę ne zoomorfiniai, bet agrariniai žaidimai. Atsiminkime dionisijas, kuriomis Dionisas garbinamas kaip gero vynuogių ir šiaip derliaus globėjas. Buvo ir daugiau mitų, kurie duodas aiškinami tik žemdirbio ir antropomorfisto pasaulėžvalga. Arčiau šis klausimas mūsų temos neliečia, kadangi, kaip minėjau, draminė forma tobuliau už sinkretinius žaidimus tautosakoj nepasireiškė. Čia tik viena dar galima pastebėti: kaip tolimesnei pažangai reikėjo, kad daina improvizacija prisijungtų prie kurios nors pastovios apeigos, taip dabar dramos kūrimasis rodo, kad dar tolimesnei kūrybos pažangai reikėjo, kad poezija vėl atsipalaiduotų nuo religijos apeigų. Graikų ir Europos dramos kelias tai rodo. Graikų – kai Frinichas[6] ir Aischilas scenoj parodė persų karo siužetus, Europoj – Lope de Vega, Calderonas, Šekspyras. Galimas daiktas, kad ateis laikas, kaip pranašavo Solovjovas, kada menas ir religija vėl susijungs į laisvą ir sąmoningą sintezę, kurioj menas nebus religijos pavergtas, kaip tai buvo pirmajame sinkretizmo arba viduramžių laikotarpy, bet taps lygiaverčiu su religija žmonijos tobulėjimo veiksniu – taps teurgiškuoju menu. Religija čia imama ne vien idėjinio turinio, bet ir apeiginės veiklos atžvilgiu.

Jeigu dramai liaudis pajėgė sukurti vien pačius pirmuosius pradmenis – dialogą ir vaidybinį veiksnį, tai epo srity ji

jaučiasi visai savam gaivale. Beveik visos šių dienų kultūringos tautos yra sukūrę galingus epinius kūrinius. Atsiminkime graikų „Iliadą“ ir „Odisėją“, ispanų „Mano Sidą“, prancūzų „Rolando giesmę“, vokiečių „Nibelungus“, islandų Eddą, skandinavų sagas ir balades, suomių – „Kalevalą“, rusų bylinas! Mes tautiniu epu pasigirti kol kas negalime, nes Kraševskio „Vitolio rauda“ reikalinga kritiškų studijų, o be to, tai yra individualus, svetimkalbis, ne kolektyvus savos tautos kūrinys. Epinių tačiau nuotrupų ir liekanų esama ir mūsų tautosakoj, pvz., dzūkų padavimai apie Šarūną, Gilšę ir dar vieną kitą liaudies gerbiamą karžygį. Tad ir epo kelias mums reikia pažinti ne vien dėl bendrosios tautosakos teorijos, bet ir savais reikalais.

Epo, taip pat kaip ir dramos šaknis randame sinkretiniuose žaidimuose, ir iš ten jisai išsirutulioja į visai nepriklausomą poezijos rūšį. Pirmasis pėdsakas, kuris veda epą į sinkretinius žaidimus, tai faktas, kad visų tautų epinė poezija kadaise buvo giedama. Žodžiu „giedoki“ prasideda senovės epai; ispanų, prancūzų ir vokiečių epai taip ir vadinami dainomis. Dainuojamos yra ir skandinavų sagos, ir dar šiandien dainuojamas suomių epas – Kalevala.

Antrasis pėdsakas yra tai, kad epas dainuojamas ne vieno, bet kelių ar bent dviejų. Kalevala taip ir prasideda antrojo dainininko pakvietimu, kaipo būtina tolimesnio dainos atlikimo sąlyga:

Aukso drauge, broliukėli,
Augęs su manim gražiai!
Eik ten su manim giedoti,
Drauge su manim kalbėti,
Jei jau kartu susitikom
Iš dviejų galų suėjom!

Juk retai krūvon sueinam
Viens pas antrą atsilankom
Šiuose taip menkuos kraštuose,
Šiaurės žemėje vargingoj.
Pasiduokime rankas sau,
Susinerkim sau pirštus
Ir giedokime, kas gera,
Kas geriausia uždainuokim. (Sabaliausko vertimas.)

Kur liaudis gieda kolektyviai, ji pratusi sudaryti du choru – toks būdas vadinasi antifoniškas arba amebėjiškas giedojimas. Abudu chorai paprastai turėdavo po vieną vedėją, kuriems ir pritardavo. Skandinavų sagose yra labai daug dialogų, kurie rodo, kad saga buvo giedama pamainomis. Chorai gi nestovėdavo vietoj, bet sukdavosi aplinkui, žaisdavo arba šokdavo. Tokiu būdu ir turime visai pilną sinkretinį žaidimą. Be to, epe ir šiandien dar esama daugybės užkeikimų ir būrimų, kurie rodo, kad jis buvo giedamas su tam tikromis apeigomis kulto reikalams, kas visai atatinka sinkretinių žaidimų pobūdžiui. „Iliada" greičiausia bus kilusi iš laidotuvių apeiginių raudų.

Taigi su epo kilme taip yra buvę. Kai sinkretinio žaidimo daina–giesmė tiek išsiplėtė ir patobulėjo, kad pasidarė įdomi savaime, ją ėmė dainuoti ne tiktai apeigų metu, bet ir šiaip sueidami keliese. Apeiga pakitėjo arba visai išnyko, bet giesmė jau turėjo tradiciją ir buvo gana įsišaknijusi žmonių atminty. Kadangi giesmė buvo kilusi iš apeiginio veiksmo ir pasidariusi mėgstama ir įdomi, tai joje buvo apgiedama kas nors svarbaus: greičiausia koks nors mėgstamas tautos didvyris. Ir štai apie jįjį žmonių fantazija ėmė pinti ištisą prietykių ir gyvenimo vaizdų tinklą. Kadangi sinkretinio žaidimo pobūdis jau buvo įpratinęs giesmę giedoti pasimainant, keliese,

tai šitas paprotys pasiliko ir toliau. Be to, jis buvo patogus ir kitais atžvilgiais. Giesmės augo ir didėjo: sunku jas būtų išgiedoti vienam žmogui. Dviese gi darbas palengvėja. Pirmasis padainuoja posmą – antrasis jo pabaigą pakartoja arba tęsia toliau, tuom tarpu pirmasis paruošia, kas toliau reiks dainuoti. Tokios atlikimo technikos vaisius yra labai gausūs epinėj liaudies poezijoj randami pakartojimai. Tiktai vėliau poetai ėmė naudoti pakartojimą kaip stiliaus pagražinimą, arba poetinę priemonę. Pamatysime, kad tokia pati priežastis įgyvendino juos ir lyrikoj.

Dabar[7] mums lieka pasekti, kaip iš sinkretinių žaidimų išsiskyrė trečioji poezijos rūšis – lyrika. Mūsų tautosakoj geriausiai atstovaujama lyrinės dainos forma. Šis procesas vyks tokiu pat keliu, kaip ir epo išsiskyrimas: kai kas atkrinta, kai kas pasilieka ir toliau auga tam tikrų motyvų ir nuotaikų kryptimi. Lyrinės dainos augimas eina greta su individualios sąmonės stiprėjimu.

Pradžioje tad turime sinkretinį kolektyvų žaidimą. Eina koks nors apeiginis veiksmas – ir apgiedamas koks nors įvykis ar karžygis. Turinį – tekstą gieda vienas ar du, ar keli vedėjai – kiti gi jam pritaria arba kartoja. Bet štai dalyvių minioj atsiranda vienas kitas, kuriam jau per anksta šitoj pasyvioj rolėj. Jo gyvybės energija ir jo fantazija, žaismo pažadinta, norėtų kaip nors savaip pasisakyti, juoba kad iš žaidėjų minios gal kas nors sukėlė ir jojo intymų jausmą erotinio patikimo ir noro ribose. Ir štai suranda keletą atitinkamų žodžių savo jausmui pareikšti ir, sulaukęs patogios valandėlės, savo suimprovizuotą posmelį išdainuoja. Minia instinktyviai mėgsta atmainą, posmelis jai patiko ir ji iš džiaugsmo pritaria: oi lia lia, oi lia lia, rilia, rilia ir panašiai. Šitų besąvokinių šūksnių minia turi jau iš seniau. Tokiu būdu turime jau du lyrinės

liaudies dainos elementus: turinio posmelį ir prie jo prisijungusį choro refreną.

Sakykime dabar, kad toji apeiga buvo vestuvių šventė ir kad tas žaidimas vyko ant rytojaus po sutuoktuvių. Kad tai buvo giedra pavasario diena ir protarpiais girdėjai gegutę kukuojant. Tada improvizatoriui–dainininkui motyvas aiškus:

1. Gegute raiboji – Kur šiandien nakvojai? (bis)
2. Sodely, obalėj – Po žaliais lapeliais.
3. Gegute raiboji – Ką tu ten palikai?
4. Palikau užmiršau – Raibąją plunksnelę.
5. Aš prašyčiau sakalėlį – Tą raibą paukštelį,
6. O bene ataduotų – Tą raibą plunksnelę.
7. Jau prašiau, gana meldžiau – Tą raibą paukštelį.
8. O tik man n'atvadavo – Raibosios plunksnelės.

x x x x

10. Sesiuke jaunoji – Kur šiąnakt nakvojai?
11. Svirnely lovelėj – Marguos patalėliuos.
12. Sesiuke jaunoji – Ką tu ten palikai?
13. Palikau užmiršau – Rūtų vainikėlį.
14. Aš prašyčiau brolužėlį – Baltą dobilėlį,
15. O bene atvaduotų – Mano vainikėlį.
16. Jau prašiau, gana meldžiau – Jaunųjų brolelių,
17. O tik man n'atvadavo – Jaunųjų dienelių.

Dainos simbolių kūrimasis. Kai į sinkretinį žaidimą vis dažniau ima įsibrauti atskiri lyriniai posmai, kai iš jo išsiskiria ir nueina savais keliais epinė daina, jau žaidimo vieningumas ima irti – ir kelias lieka dar labiau atviras dar gausesnėms naujenybėms. Iš tokių trumpų posmelių, kuriais norima išreikšti koks nors jausmas, atsiranda labai daug. Tai yra

tarsi dainų sėklos, iš kurių paskui išbujoja ištisi dainų ciklai, motyvų ir simbolių grupės.

Drauge atsiranda palinkimo sužadinti jausminį įspūdį dalyviams – jaudinti juos, sukelti ūpą – nuotaiką. Iš čia – formos įvairumas.

Choras netenka savo reikšmės: jis arba kartoja vedėjo žodžius, arba įterpia po jų refrenus – šūksnius. Tie amebinio dainavimo palaikai išliko ne tik epinėse, bet ir lyrinėse liaudies dainose ligi mūsų dienų.

Dabar dar lieka mums pažiūrėti, kokios įtakos darė tautosakai žmonių būties kitėjimas – tiek vidujiniame dvasios, tiek išviršiniame materialinių aplinkybių gyvenime.

Pirmiausia tikėjimas. Tikėjimas ne tiek religijos prasme, kuri riša žmogų tam tikrais, sakyčiau, daugiau ar mažiau išviršiniais išpažinimo ryšiais, kas yra viena viešųjų visuomenės gyvenimo formų, bet tikėjimas daugiau intymia prasme, kaip giliausių, net ne visai sąmoningų žmogaus įsitikinimų ir nujautimų suma. Viena tokio tikėjimo forma yra animizmas, būtent, kad negyvuose gamtos reiškiniuose, ypač tuose, kurių žmogus gerai nesupranta, jaučiama dvasia, siela – anima. Tamsią naktį vėjo suokimas, dviejų susiglaudusių medžių girgždesys, žaibas ir perkūnas, vėtra, vidurdienio ar vidurnakčio tyla, drebulės lapų virpesys, apuoko dejavimas ar šuns staugimas – vis tai gyvas neregimos dvasios sielos apsireiškimas. Šitokį animizmą liaudis moka suderinti su kiekviena religija – jis ir šiandien yra gyvas. Tad senovėje jis, be abejo, buvo vienintelis aiškinimas visų žmogaus vaizduotę keliančių reiškinių, jis net šaltam samanotam akmeniui liepė kuždėti užkeiktos dvasios skundais, – žodžiu, jis leido visam pasauliui dalyvauti intymiausiose žmogaus išgyvenimuose, – antraip vertus, jis leido žmogui savo išgyvenimais atgaivinti visą gamtą, jaustis gyva visatos dalimi. Be abejo,

kad šitokia pasaulėžvalga turėjo atsiliepti ir liaudies poezijoj. Ir ji turi sukūrusi visą eilę metaforinių, simbolistinių mitologinių dainų, kurios, ištyrus jų autentingumą, reiktų laikyti seniausiomis.

Animizmas turiny: Bink. Šim.[8] 13 p. 14, 27.

Kitur animizmas turėjo įtakos poetinių priemonių kūrimui – palyginimams, apozicijai, metaforoms, simboliams.

Mėnuo tėvelis – dalelei skirti; Saulė močiutė – kraiteliui krauti; žvaigždės seselės – vainikui pinti; sietynas brolelis – lauku lydėti.

Tačiau čia reikia didelio atsargumo, nes šitos formos galėjo susikurti ir be animizmo įtakos, einant stačiai vaizdų asociacijos keliu. Čia reikia vengti klaidos, į kurią įpuolė van der Meulen'as „Die Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Litauer": iš poetinių priemonių – formulių nedaryti su mitologija susijusių išvadų.

Šalia animizmo, kuris ir šiandien dalimi yra gyvas, turime jau istorijai priklausančią religijos formą, vadinamą zoomorfizmu. Ypatingai daug reikšmės turėjo viena zoomorfizmo forma totemizmas: kokia nors tautelė arba gentis pasiduoda išskirtinai kurio nors gyvulio globai. Totemizmas daug pėdsakų yra palikęs epe: vokiečių vilkas, gulbė, liūtas. Ar mūsų vilkolakiai, žalčiai ir gulbinas, aitvaras yra totemizmo liekanos, kol kas yra dar tyrinėjimo objektas.[9]

Zoomorfizmas yra piemenų ir medžiotojų buities religija, kada apie gyvulį sukasi visi žmogaus mitimo ir gyvenimo reikalai.

Einant žmonėms į žemės dirbimo verslą, gyvulys nustojo savo svarbos, ir zoomorfizmo religija ėmė keistis į antropomorfizmą. Senovės lietuvių religijoj randame visas tris minėtas religijos formas: daugiausia animistinis gamtos juti-

mas – ir antropomorfinis jos reiškinių aiškinimas. Šitų reiškinių, kaip liudija kronikininkai, buvo labai daug. Pvz., Dusburgas sako: „errando omnem creaturam pro deo confuerunt, sc. solem, lunam et stellas, tonitrua, volatillia, quadrupedia...“[10] Inocentius III bulėj (Scr. rer. Liv. I 336): „honorem Deo debitum animalibus brutis, arboribus frondosis, aquis limosis, virentibus herbis et spiritibus immundis impendunt“.[11] Oliverus Scholasticus (Scr. rer Pr. I 241)[12]: „fontes et arbores, montes et colles, rupes et valles venerabantur“.

Tikėta žmogaus sielą įsigyvenant į gamtos reiškinius. Ypatingai daug sielos lietuvis rasdavo medžiuose. Iš čia visas dainų ciklas: paralelės tarp medžių ir žmogaus. Bin.Šim. 143 p.

Miškas: *„Vai ūžia gaudžia girios medeliai –*
maži mūsų broleliai,
„Po kleveliu šaltinėlis, kur dievo sūneliai
atein šokti mėnesienoj su dievo dukrelėm“
(Nesselm.)

Animistinė gamtos mistika sukūrė tokį kilnios poezijos ir gilaus simbolingumo posmą:

Aukštam kape begulėsi,
Žemės žiedu bežydėsi.

Kai dėl gyvulių – liaudis tiki į pasivertimus: mergelės – gegelės, gulbelės, antelės; berneliai – sakalėliai, gulbinėliai, jūrų narūnėliai.

Žirgelio dainų ciklas. Bartschas teigia, kad apie 50% visų dainų mini žirgą. Senoviškumas. Žmogus prisiriša prie Žemės. Žemė – maitintojėlė. Atsiranda švenčių, simbolizuojančių sėjos ir derliaus metą: graikų dionisijos, slavų Ivano

Kupalos, mūsų pabaigtuvės su varpų vainikais ir javų pėdais. Atsiranda naujos agrarinių švenčių temos. Žemdirbys žiūri į dangų, į saulę, į mėnesį, į debesis, į lietus, audras ir perkūnijas kitokiais jausmais, negu piemuo ar medžiotojas. Juodas debesėlis žemdirbiui ne tik skaisčią saulutę apniaukia, bet pripildo jo sielą baimės ir susirūpinimo. Ir štai juodas debesėlis tampa apskritai rūpesčio simboliu. Žydintieji sodai ar nokstantieji vaisiai visų tautų liaudies poezijoj jungiami su erotiniais motyvais.

Oi kas sodai do sodeliai,
Kada žydi, kada ne –
Oi kas bernai do berneliai,
Kada myli, kada ne.

Žydėk, žydėk obelėle,
Valyvai, valyvai.
Nokink, nokink obuolucius
Raudonai, raudonai.

Aš nuskinciau obuolucių
Dvylikų, dvylikų,
Aš nuneščiau pas kunigų
Klebonų, klebonų – – –
O kunigas man mergialy
Mylimų, mylimų.

Iš kai kurių lauko darbų susikuria visa simbolika: linelio reikšmė. B. Šim. 152 p.

12-13 šimt. Livonijos kronikininkai mini Lietuvos linus.

Mistinis žemės garbinimas – žemė maitintojėlė, šventa žemelė. Kapai – aukštas kalnelis.

Vėlių kultas. Raudos: „O priimkite savo žentelį, mano vyrelį už baltų rankelių, o užstokite ant vėlių durelių, o atdarykit vėlių dureles, tik jūs pirmesni, tik jūs išmanesni, o atdarykite vėlių dureles, o pasodinkite į vėlių suolelį“ (Jušk.)

Epochiniai kultūros laimėjimai.

Akmens ir kaulų kultūros gadynė Lietuvoj ištvėrusi ligi V–VI amž. po Kristaus (Ludv. Krywicki. Die letzten Momente des Neolythus in Litauen. Masca 1913). Bet jau tuo pat laiku buvo žinomas ir metalas.

Plečiasi žalvario, sidabro ir geležies vartojimas. Kalimas. Rytų Prūsijai žalvario periodas tenka 1250–750 prieš Kristų, Lietuvoj – nuo 5 amž. po Kr. „Žalio vario naščiai“, „varteliai“.

Auksas ypatingai didelio įspūdžio darė liaudies fantazijai ir paliko daug pėdasakų poezijoj.

Nibelungų auksas.

Lietuviai labai mažai aukso vartojo. „Auksiniai pentinėliai, padkavėlės“ – epitetas, tiesa, labai senovinis.[13]

Daug įtakos liaudies kūrybai turėjo ir visuomenės sutvarkymo formos.

Šeimyna. Jos kūrimas: apeigos – visa ilga drama.

Rhesa: „Tos visos ypatybės turi tiek daug įvairių formų, jog nežinai, ar bus kita Europos tauta, kuri taip visapusiškai vestuvinėmis dainomis būtų atvaizdavusi sodiečio šeimynos meilę“.

Šeimos istorija. Endogamijos gadynė – žmona iš tos pačios giminės. Prūsų sutartis Christburge 1249 m. su popiežiaus pasiuntiniu „draudžia imti tos pačios šeimynos žmoną ir vesti 1, 2, 3, 4 giminystės laipsnio“.

Ekrogamijos gadynė – gamtos instinktas verčia ieškoti žmonos iš svetimo tarpo. Vogimas epe , lyrikoje. Juškos Svodbinės d. 498 682 nr.

Pirkimas. Dusburgas: „Secundum antiquam consuetudinem hoc habent Prutheni adhuc in usu, quod uxores suas emunt pro certa summa pecuniae". 528 n. 543, 546[14]

Christburgo sutarty prūsai pasižada „quod nullus eorum de caetero filiam suam vendet alteri matrimiona copulandam et quod nullus uxorem, filio emet vel sibi"[15].

Jojimas į mergelę. 410 p. 498 n.

Pagrobimas 545 p. 674 n.

Vijimas 550 p. 682 n.

Ieškojimo simbol. 117 p. 129 n.

Mišinys, pakrikimas 345 p. 1075 n.

Pirkimas-išpirkimas 434 p. 528 n.

443 p. 543 n.

445 p. 546 n.

528 n., 543, 546. Išpirkimai.

Pirktoji pati eina įpėdinių daliai: „Cum enim pater aliquem uxoum de peccunio communi sibi et filio emeret, hactenus servaverunt, mortuo patre uxor eius ad filium devolveretur, sicut alia haereditas de bonis communibus comparata" (Hartknoch).[16]

Sunki pirktinės pačios būtis. „Unde servat eam sicut ancillam nec cum comedit in mensa et singulis diebus domesticorum et hospitum lavat pedes" (Scr. r. Pr. I 54). 1090/856 p./.[17]

Istorijos įvykiai. Kauno pilies žlugimas kare su kryžiuočiais 1362 m. – Birž. L. D. liter. istor. 12–13 ir Brūknerio Litwa starožytne 25.

Matėme[18], kad kai kurios tautos išsivystymo epochos, kai kurie dideli kultūros žingsniai paliko žymių tautosakoj. Sukūrė tam tikrų išsireiškimų, vaizdų, simbolių grupę, kuriuos liaudies poezija vartoja kaip savo raiškos priemones.

Ar atskiri tautos istorijos įvykiai taip pat praturtino liaudies poeziją?

Liaudies kūrybai istorija darė labai mažos įtakos. Liaudis, pasak Weinholdo,[19] neturi istorijos nuovokos. Į istorijos įvykį liaudis reaguoja tiktai kaipo į malonų, gerą arba nemalonų, blogą reiškinį. Pats įvykis jai nesvarbu.

Liaudis istorijos įvykį arba tuoj pamiršta, arba jį iškreipia, arba supasakina: padaro mitą arba legendą. Tokie rusų bylinų didvyriai.

Tad tiriant istorijos faktų įtaką į tautosaką, reikia skirti du pagrindiniu klausimu:

1) koki istorijos faktai užsiliko tautosakos atminty? 2) kokių elementų jie yra įnešę į tautosakos poeziją?

Į pirmąjį klausimą mes turime apsčiai medžiagos prof. M. Biržiškos studijoj „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos". Prie šios medžiagos vargu ką galima bepridėti. Ji reiktų nebent pravalyti. Autorius savo studijose apie tautosaką daro pagrindinę klaidą: neskiria liaudies sukurtų dainų nuo individualinės kilmės dainų, nors liaudies dainuojamų. Tokių čia yra didelė dalis. Pvz. „Šokinėjo velnias, pasiraitęs kelnes" 21 p. „Dieve malonus, Dieve Visagalis", „Būk pagarbinta, Švenčiausia Marija" 29 p. „Nelaimingi mes berneliai" 43 p. Vėlesnės istorijos dainos kone tokios pat rūšies.

Iš Biržiškos knygos sužinome, kad pirmosios istorijos raudos paminėjimai siekia 13 šimt. Pirma gi užsilikusi daina 14 šimt. Kai 1362 m. kryžiuočiai paėmė Kauną, ginančių Gurdos Gendvilo sūnus ir Kęstučio sūnus Vaidotas pateko nelaisvėn. Lenkų kronikininko Stryjkovskio metu (16 amž.) apie Gurdą dainavę: „nie tak ci mi zamku żal, jako mężnych rycerzów: bojarów w ogniu gorejących".

J. Juška savo dainose 1867 m. 4 nr. ir S. Mikuckis „Vstupitelnaja lekcija" 1876 m. duoda po lietuvišką variantą, ku-

riuose tie žodžiai kartojasi. (Biržiškos Dainų atsim. 8 p.). Al. Brückneris „Starožytna Litwa“ 28 p. duoda visą dainą lenkiškai, nenurodęs lietuviško originalo, tik paminėjęs, kad jo esą du variantai.

J. Basanavičius „Ožkabalių dainose“ duoda dainą, kurią Biržiška mena esant Zigmanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvių apdainavimu (Biržiška C. 10).

Kitame tos pačios dainos variante, kurį duoda Schleicheris, minimas Sarono Karalius... p. 11.

Dar yra buvę dainų, kurios, kaip matyti iš L. Jucevičiaus vertinių, minėję Keistutį ir jo mirtį, bet Jucevičiaus vertimas tai jau per daug nepatikimas liudininkas. Lietuvių dainoms esą žinomi ir kryžiuočiai. Bet vėl klausimas, ar kryžiuočių vardas išliko žmonių atminty ir dainose nuo tų laikų, ar tik vėliau įsibrovė, kada tas vardas galėjo ateiti iš mokyklų.

Švedai tikrai liaudžiai žinomi ir dainose minimi žuvėdų vardu.

Menami dar lenkmečiai ir prancūzmetis, Ryga, Tilžė ir Berlynas, Chodkevičius, „Panapartas“, Kosciuška ir dar daugiau atskirų vietų ir vardų. Bet visa tai nė kiek nenušviečia istorijos įvykių įtakos tautosakos kūrybai.

Į tai turėtų atsakyti antrasis klausimas: kokių formalinių elementų jie yra įnešę į liaudies poeziją? Pasiaiškinkim: animizmas ir mitologija pagimdė dukrytes, saulės dukrytes, saulę močiutę etc. Padarė įspūdžio žalvaris, sidabras, auksas...

Romantiškos avantiūros mergelės ieškant sukūrė jūružes su laiveliais, išvežimą mergelių tamsiojoj naktelėj, močiutės šauksmą, brolelių vijimąsi, kaspinėlių ir rūtelių įkainavimą, dialogus ir pakartojimus – žodžiu, turtingą ir gražią simboliką, formų įvairybę.

Tad ir čia reiktų paieškoti, kokio įspūdžio yra padarę liaudies vaizduotei, pvz., kryžiuočiai ir jų kariai ir kaip tas įspūdis atsiliepė tautosakoj. Ar susikūrė tam tikrų formulių šiam būtent įvykiui žymėti. Taip ir toliau. Ar turi liaudis savo mėgiamą didvyrį ir kaip jį piešia.

Šiuo atžvilgiu mūsų tautosaka dar visai netirta: turime tik pirmuosius šaltinius ir žaliąją medžiagą – dainas, padavimus, pasakas.

Istorijos įvykių rūšis, kuri labiausiai liaudį lietė ir liečia – tai yra karai. Jie ir žymūs tautosakoj: karas kaipo konkretus chronologinis įvykis liaudžiai tuoj išnyksta, bet pats daro įtakos į jos psichiką, vaizduotę ir kūrybą.

Pirma, kas krinta į akis, skaitant karo dainas, tai jų daugeleriopas panašumas į vestuvių dainas. Bernelis taip pat joja į vainelę, kaip jis jojo ir į savo mergelę. Istorinio panašumo pagrindas. Pvz. Sv. D. 23 p. 21 n.: Jušk. 1079.

„Varno" motyvas karo dainose. Birž. L.d. lit. ist. 80 p. B.Š. 70, 83 p., Jušk. 1071, 1115, 1157, 1169.[20]

Ar šis motyvas originalus lietuviškas? Abejotina. Jis nėra labai paplitęs: kituose dainų cikluose jo nerandame. Jis per daug drastiškas. B. Šim. Daina aiškiai verstinė. Germanų motyvas.

Kitas karo dainų ciklas susikūrė apie nelaimės pranešėją žirgelį. Tokių labai daug. Jušk. 1166, 1133, 1137, (98 p.) 1138 (prasideda gražiu paralelizmu); 1140, 1148, 1176. Bet turtingiausia 1174 n. Pradžia: bajorai, Ryga. Išleistuvės 3–8; Dovanų pažadas 9–11; Bernelis joja 12–13; seselės laukia 14–19; Parbėga žirgelis 20–26; žirgelio pasakojimas 27–33; Gedėjimas 34–36. Gedėjimo variantai 115 p. Dovanų var. // 58. Naujos terminologijos bandymas 1145.

Toliau[21] šia prasme nagrinėti mūsų karo dainas tuom tarpu nėra reikalo. Šiuo atveju svarbu man buvo pažymėti, kad iš visų istorijos įvykių karas daugiausia paveikė liaudies kūrybą ir įrašė į tautosaką turtingos medžiagos.

Tokiu pat būdu reiktų paieškoti, ką įnešė sukilimų metai ar baudžiavos laikai, padarę didės įtakos į malorosų-ukrainiečių tautosaką.

Šių veiksnių įnašas mūsų tautosakoj yra labai neturtingas, o tautosakos poezijai pažinti neduoda naujos medžiagos. Tautos – liaudies kūrybos periodas yra jau pasibaigęs, ir naujųjų amžių dainose galime tai tik konstatuoti.

Visos šitos dainos apie prancūzmetį, krakosmetį, lenkmetį, lietuvių persekiojimo metus, surinktos prof. Biržiškos, daro liūdno įspūdžio. Sunku pasakyti, kad tai toji pati tauta, kuri buvo sukūrusi tokį turtingą poezijos lobį, tokią gilią simboliką, tokią daugybę artistinių formų, galėjo dainuoti ką nors panašaus į tas dainas.

Tačiau galime pasiguosti: tauta tuom tarpu dainavo savo dainas, tautos siela tiems istorijos įvykiams buvo kurčia – ir ji tų dainų nepriima į savo galbūt jau visiems amžiams uždarytą poezijos pilį.

Krakosmečio – rašytini lenkiški motyvai, tendencija.

Štai pav. prūsų lietuvių daina: 47 p., 48 p. „Kai visa...“ Bet prancūzmety dar atsiliepia ir grynos poezijos aidų: 48 p. „Treji gaideliai“, 50 p. „Ir sušvilpo“.

Susipažinom su visais svarbesniais veiksniais, kurie iš šalies darė įtakos į tautosakos kūrybą, tiekė jai naujų motyvų...

Reikia dar pridėti, kad ir visas gyvenimas yra daugeliopas kūrybos veiksnys, atsispindėjęs tautosakoj ne viena smulkmena: gimimas ir mirtis, vaišės, žaislai, darbai, kelionės, žygiai, metų dalys, jų atmainos – iš viršaus žadino tautos kuria-

mąją galią. Šalia šitų išviršinių veiksnių yra visa eilė kitų, kurie glūdi žmogaus ir tautos dvasioj, jojo intymaus vidaus gyvenimo pasauly: liūdesys, džiaugsmas, rūpestis, skausmas, meilė motinėlės, bernelio, mergelės, svajonės ir viltys – visa tai sudaro pačią tos kūrybos sielą, kurią mes patys tiesiog jaučiame, tai ir neturime reikalo nustatinėti šitokios tautosakos meno klasifikacijos.

Tautosakos nykimo priežastys.

Pasaulis ir žmogus tapo kitoki.

Pairo tautos vieningumas. Klasės.

Išsiskiria rašytinė poezija.

Moderninė muzika.

Spausdintas žodis – daina atsiskiria nuo melodijos.

Skaitymas yra dainos žudytojas.

Atminties sumenkėjimas.

Dainos menkėjimas. Ožk. dain. 62, 3, 4.

Liaudies dainos požymiai.

Otto Böckel: „Das Volkslied ist der dem Gefühlsleben unmittelbar entsprungene Gesang der Naturvölker". Tautosakinė daina yra tai tiesiog iš jausmo trykštanti pirmykščių tautų daina.[22]

1. Tekstas organiškai jungiasi su melodija. Daina kuriasi su melodija ir persiduoda su ja. Ritmas. Kirčiai. Kuršaitis – dainos sudedamos dainuojant. Tetzner – lietuvių dainos sakyti negali.

2. Stilius: suprantamumas, aiškumas, vaizdingumas, konkretumas: retai sako „mylėk mane", „būk ištikimas". Ožkabalių d. 1118. Formulė jausmo.

3. Kalba. Brugm. 84 p. Bruckner 56.

4. Variantai. Strazdas – 169, 70 (Brugmann – ta pati dainininkė keičia). Teksto nepastovumas. Visa liaudies poezija, tai

ne atskirų dainų rinkinys, bet tik pagrindinių motyvų, vaizdų, formų, išsireiškimų. Iš jų susidaro tipai, kai kurie daugiau, kai kurie mažiau pastovūs. Ož. D. 121, 140, 21–163.

Atskiri dainos (ciklo) elementai kai kuriose dainose gausingiau susispiečia, kitose pakrinka: pvz., dainos–tipo „Šią naktelę per naktelę dvarelis dūzgėjo, oi čia būta didžių ponų, išvežta dukrelė" charakteringi endogamijos gadynės atbalsiai jau žuvę: pvz., Ožk. d. 140 p.

Kitur vėl suspiesti per įvairūs elementai, pav. Ibid. 121 p. Kai kur tokių svetimų motyvų susispietimas padaro tikrą galvosūkį: Ibid. 21 p. CCXXXVI išriša 163 p. „Vai tu kleveli". Bet kai kur, nors ir įvairių ciklų, motyvai sudėti labai nuosakiai ir sklandžiai, pvz., Ibid. 91 p.

Liaudies kūrybos procese matome didelį laisvės ir tradicingumo pamėgimą.

Įsibrovėliai įnamiai tautosakoj[23].

1. Literatų kūriniai.
2. Liaudies poetų literatūros įtakoj. Ožk.d. 103.
3. Svetimi motyvai. Bartsch. D.B. II 283 – Vokiečių damų ir švedų vienuolė. Ožk. d., II, 49 p. 9, 11; 180.

Tautosakos dainiai.

Kai epinė daina ėmė smarkiai bujoti ir sudarė tautos branginamą vertenybę, atsirado tam tikra žmonių klasė, kurie dainą paėmė ypatingon savo globon – dainių klasė. Jie savo atminty laikė tautos dainas, padavimus – kūrybos turtus. Jie buvo laikomi didelėj pagarboj valdovų dvaruose. Jie laikomi dievų numylėtaisiais, įkvėptaisiais pranašais. Ct. Odisėja 78 p.

Tokių dainių turėjo ir senovės indų tautos, ir anglosaksai, ir germanai. Suomijoj jų likę ligi paskutiniųjų laikų.

Dainius yra kartu kūrėjas ir platintojas.

Kaipo platintojas jis gauna rapsodo vardą.

Tie dainiai ir rapsodai yra dažniausiai neregiai. Pats Homeras buvo neregys. Neregiai turi geresnę atmintį. Germanų šalyse dainiai neregiai minimi 9 šimt. raštuose. Tačiau nuo 14–15 amž. jie nustoja pagarbos, tampa paprasti elgetos, valkatos, tačiau su dainavimo amatu dar nesiskiria ir turi didžiausius tautosakos turtus.

Prancūzijoj dainiai neregiai Viduramžy dainuoja akompanuodami smuiku arba simfonija. Jie eidavę iš namų į namus. Policijos gaudomi nusikaltėliai persirengdavę neregiais.

17 amž. jų yra dar Paryžiuj. Ilgiausiai išsilaikė Bretanijoj.

Anglijoj, Londone, dar 18 amž. pabaigoj akli smuikininkai, dainuodavę liaudies balades.

Tas pat Italijoj.

Minimi yra ukrainiečiai lirnikai, kobzari, rusų slepcy, skomorochi, skaziteli.

Lietuvių – vaidilos, kanklininkai. 14 šimt. buvęs prūsų dainius Rykselis, kuris dainavęs kryžiuočių mistrui. Iš to padavimo Mickevičius sukūręs „Konrado Valenrodo“ Albaną.

Kunigaikščiai mėgdavę klausyti tokių dainų.

Paskutiniam Didž. Liet. Kunigaikščiui Žygimantui, Jogailos sūnui, dar dainavęs kanklininkas lietuvių dainas. Krėvės Šarūno dainiai.

Moters rolė. Jei seniausios tautosakos dainos pasiekė net mūsų dienų, tai dalimi moterų nuopelnas. Moters pamėgimas dainuoti.

Paul Sebillot įrodinėja, kad moterų atmintis geriau išlaiko liaudies dainas negu vyrų.

Yra tam tikros rūšys vien tik moterų dainų. Moters aktyvumas tautosakoj pastebėtas visose tautose.

Brückneris sako, kad lietuvių daina gyvena tiktai moterų lūpose. Lietuvių dainas dėl jų lyringumo vadina moteriškomis. Jųjų turinys rimtas, daugiausia iš moters gyvenimo.

1. Atostogos Kislovodske. 1917 metų vasara
Foto G. I. Rajev. Kislovodsk

2. Albertinumas – Friburgo universiteto konviktas

3. Su St. Šalkauskiu ir Iz. Tamošaičiu. Lozana, apie 1919 m.

4. Prie Šijono pilies. Lemano ežeras. 1918 m. Iz. Tamošaitis, V. Mykolaitis-Putinas, St. Šalkauskis ir kiti

5. Friburgiečiai studentai apie 1921 m. V. Mykolaitis-Putinas – II eilėje penktas

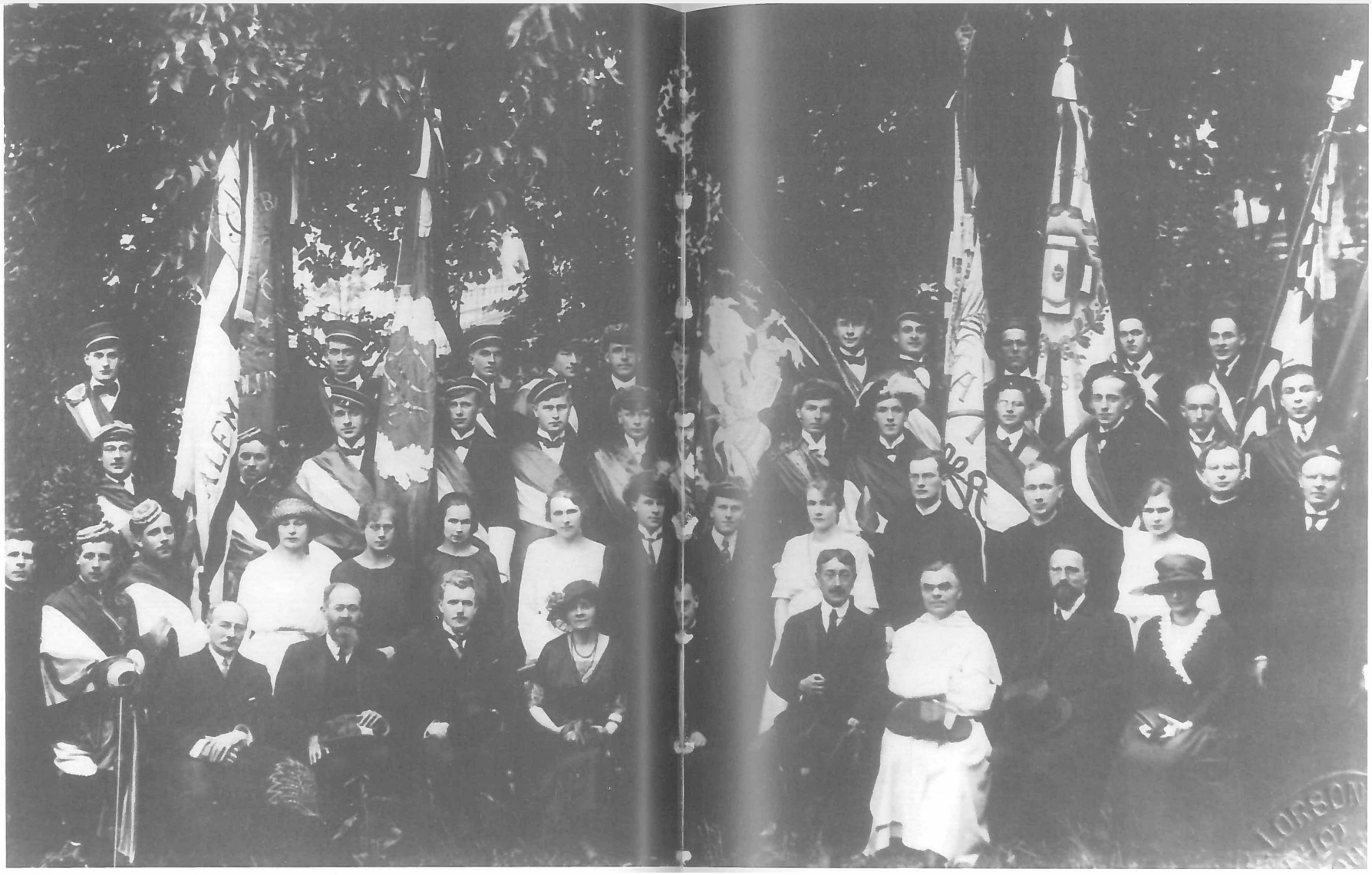

8. Friburgo lietuvių studentų akademinės vėliavos pašventinimas.
1922 m. liepos 2 d. V. Mykolaitis-Putinas – II eilėje iš kairės vienuoliktas
Foto Lorson. Fribourg

1925 m. rudens semestras.

Lietuvių tautosakos menas.

Imdamiesi tirti tautosakos ~~meną~~, ~~sritį~~ poeziją, mes žengiame į plačią, įvairią ir įdomią žmogaus kūrybos ~~literatūros~~ ~~reiškinių~~ sritį.

Lietuvių tautosaka savo gausumu pranoša daugelio Europos tautų tautosaką, o savo gražumu ir originalumu yra sudominusi ne vieną mokslininką ir menininką. Atsiminkime Rhesą, Bezzenbergerį, Leskieną, Brugmaną, Böckelį, Nesselmaną, Niemį, Lessingą, Herderį, Goethę, Tetznerį, ~~Mickevičių~~ ir daugelį kitų, kurių darbus plačiau teks suminėti atatinkamoj vietoj, — ir mes jau pat pradžioj pajusime mūsų tautos kūrybos svarbą pasaulinės literatūros, filologijos, etnografijos, psichologijos ir kultūros istorijos mokslams. Kiekvieno šių mokslų atžvilgiu tautosaka gali duoti daugiau ar mažiau tiesioginės, ar tik pagalbinės medžiagos.

Mūsų tyrimo atžvilgis — literatūros meno ir mokslo atžvilgis. ~~Kitaip~~ Vadinasi, mes žiūrėsime į tautosaką kaip į literatūros meną ir ~~tirsi~~ tam

9. Paskaitų kurso rankraštis. 1925 m.

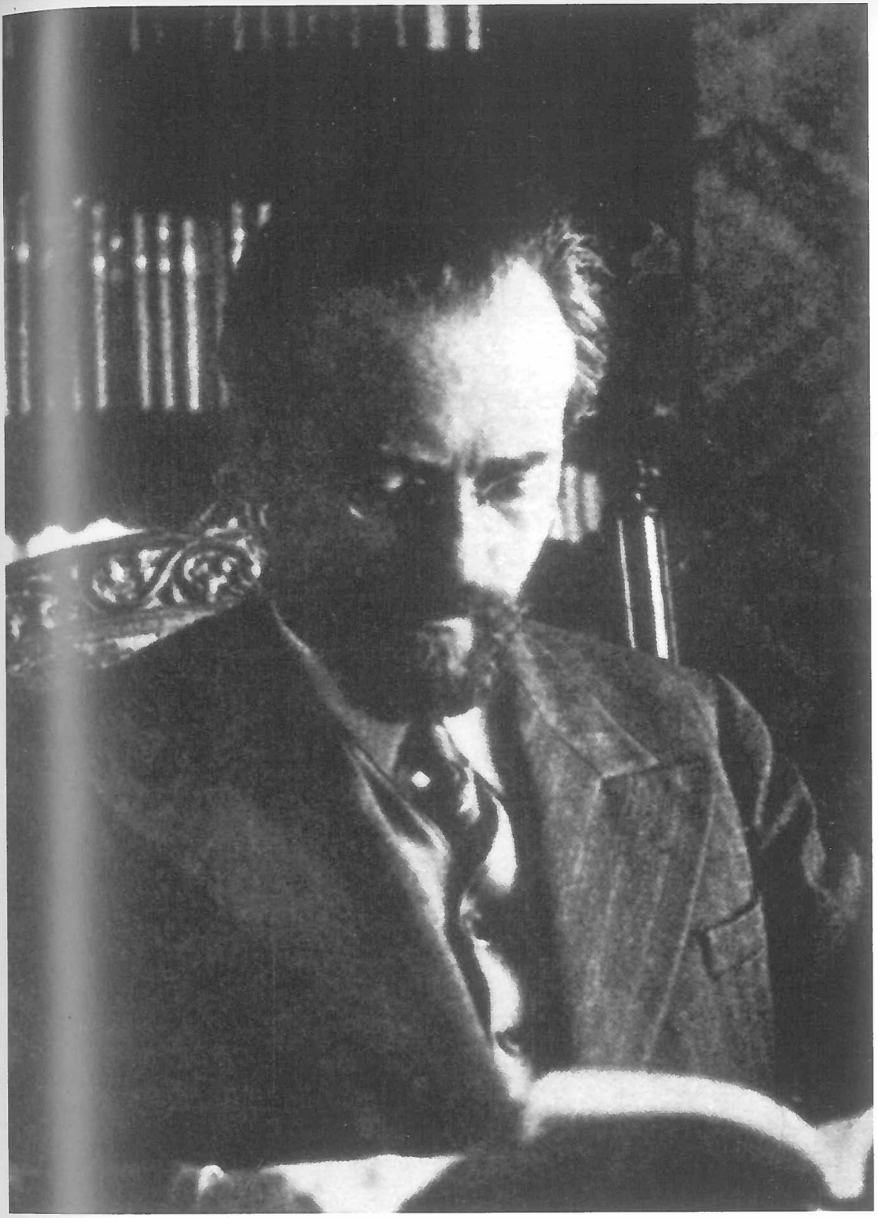

10. V. Mykolaitis-Putinas 1933 m.

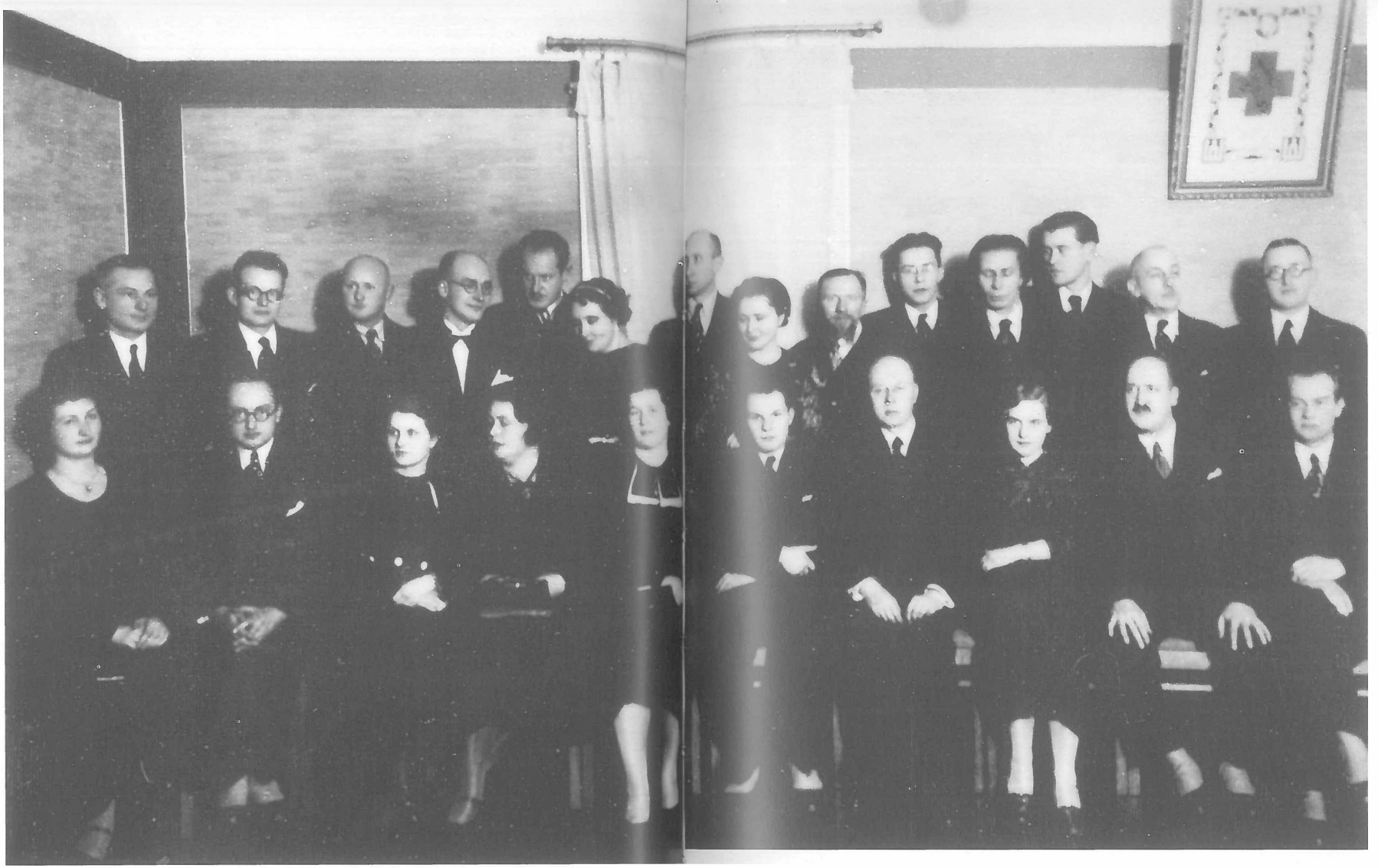

11. Raudonojo Kryžiaus literatūros premija Stepui Zobarskui.
V. Mykolaitis-Putinas – iš dešinės I eilėje pirmas. Kaunas, 1938 m.

12. LTSR rašytojų suvažiavime. Vilnius, 1945 m. V. Mykolaitis-Putinas, T. Tilvytis, M. Lastauskienė-Lazdynų Pelėda, A. Vienuolis, K. Korsakas

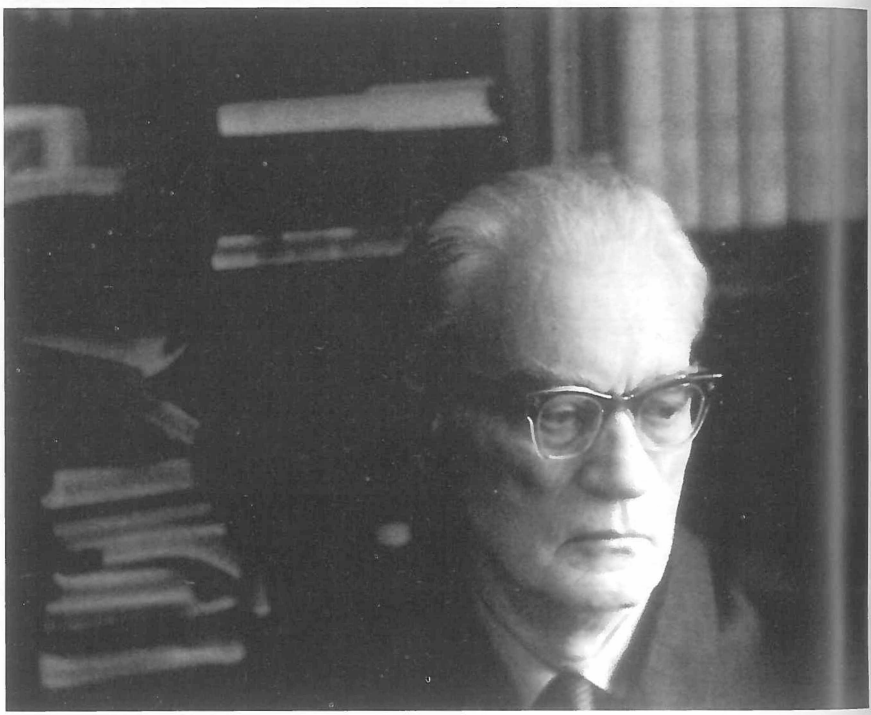

13. Darbo kambary Vilniuje 1963 m.
A. Sutkaus nuotr.

14. Kauno ąžuolyne. 1959 m. gegužės 29 d.
I. Kostkevičiūtės nuotr.

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

LITERATŪROS ETIUDAI

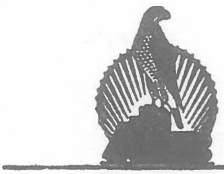

SAKALAS

891.92-3

Tiražas 1.200 egz. fr 100 egz. numeruotų gerame popiery.

Spaudė „Spindulys" Kaune, 1937 m.

15. „Literatūros etiudų" viršelis ir metrika

Literatūra
Dainų rinkiniai
Šaltiniai

L. Rhesa. Dainos oder Litthauische Volkslieder. Nebst einer Abhandlung über die Litthauischen Volksgedichte. – Königsberg, 1825.

Ant. Juškevičius. Lietuviškos dainos, 3 tomai. – Kazanė, 1880.

Ant. Juškevičius. Svodbinė rėda veluonyčių lietuvių. – Kazanė, 1880.

Ant. Juškevičius. Lietuviškos svodbinės dainos. – Petropylė, 1883.

Ant. Juškevičius. Litovskije narodnyje pesni. – Peterburg, 1867.

J. Basanavičius. Ožkabalių dainos. T. 1–2, Shenandoach, Pa, 1902.

A. Niemi ir A. Sabaliauskas. Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje. – 1911.

Vilius Kalvaitis. Prūsijos lietuvių dainos. – Tilžė, 1905.

Tauta ir žodis. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Redagavo: I kn. prof. K. Būga; nuo II kn. – prof. V. Krėvė-Mickevičius.

Knygos I, K., 1923.

Knygos II, K., 1924.

Knygos III, K., 1925.

G. H. F. Nesselmann. Littauishe Volkslieder. – Berlin, 1853.

A. Leskien und K. Brugman. Littauishe Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und russischen Litauen. – Strassburg, 1882.

A. Leskien. Litauisches Lesebuch. Mit Gramatik und Wörterbuch. – Heidelberg, 1919.

Tetzner F. und Tetzner H. Dainos. Litauische Volksgesänge. – Leipzig, 1897.

Christian Bartsch. Dainų balsai. – Heidelberg, t. I, 1886, T. II, 1889.

S. Daukantas. Dainos žiamaitiu. – Petropilis, 1846.

M. Biržiška. Lietuvių dainų literatūros istorija. – V., 1919.

Dainų literatūros vadovėlis. – K., 1923.

Dainos keliais. – V., 1921.

Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos. – V., 1920.

B. Sruoga. Lietuvių dainų poetinės priemonės. Dainų poetikos metmena. Tauta. – Tauta ir žodis, III kn., K., 1925.

Theodor Brazys. Die Singweisen der litauischen Dainos. – Stuttgart, 1918.

Lous Nast. Die Volkslieder der Litauer inhaltlich und musikalisch. – Tilsit, 1893.

R. Löbell. Über litauische Volkspoesie. Beilage zum Program der Grossherzoglichen Realschule zu Oppenheim. – Oppenheim, 1884.

A. Bezzenberger. Die europäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. – 1908.

R. von der Meulen. Die Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Liteuer. – Leiden, 1907.

Louis Passarge. Aus Baltischen Landen. Studien und Bilder. – Glogau, 1878.

Otto Böckel. Psychologie der Volksdichtung. – Leipzig, 1913.

Aleks. Brückner. Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne. – Warszawa, 1904.

A. Mieżyński. Zródla do mytologii litewskiej. 1892.

J. I. Kraszewski. Dajny. Piesni litewskie. – Wilno, 1919.

Dainos. („Athaeneum", 1844 m., II t.)

Paaiškinimai

V. Mykolaitis-Putinas yra tas autorius, kurio teorinė autorefleksija itin stipri – jam visados rūpėjo suprasti savo kūrybos esmę ir prasmingumą. Teorinės įžvalgos yra tapę ne vienu jo grožinės kūrybos motyvu, o teorinė refleksija kartkartėmis įgavusi poetinę raišką. Profesiniai jo, literatūros istoriko ir teoretiko, interesai vedė į bendrųjų estetikos problemų, specialiųjų literatūros estetikos ir meno teorijos dalykų studijas. Teorinis, konceptualus mąstymas yra būdingas jo literatūros istorijos ir kritikos darbams. Dėl to ne visada įmanoma nubrėžti aiškią ribą tarp teorinių, istoriografinių, literatūros kritikos darbų. Tai matyti ir iš šio tomo, kurį sudaro „Vladimiro Solovjovo estetika", pluoštas straipsnių, skirtų irgi teorinėms meno kūrybos problemoms, ir „Literatūros etiudai" – įvairiomis progomis pasakytų kalbų bei straipsnių rinkinys, sudarytas paties autoriaus 1937 m. Jie skirti žymiausių lietuvių (Maironio, Vaižganto, V. Krėvės) ir pasaulio (Dantė) rašytojų literatūriniams portretams, konceptualioms literatūros proceso įvairių aspektų charakteristikoms, literatūros kritikos darbams („Tendencinės literatūros kolektyvas", „Granitas"). Daugelyje jų esama bendresnio pobūdžio teorinių svarstymų ir esminių įžvalgų – dėl to jie nėra svetimi šiam „Estetikos" tomui.

Dalis „Literatūros etiudų" straipsnių buvo perspausdinti (dažnai – kupiūruoti) įvairiuose leidiniuose tarybiniais metais, tačiau visas rinkinys negalėjo būti pakartotas, nes daug kas jame kirtosi su ano laiko ideologinėmis nuostatomis. Šiandien, atrodo, yra prasminga turėti „Literatūros etiudus" tokius, kokie buvo sudaryti pa-

ties autoriaus, o ne išskirstyti jų dalis galbūt pagal logiškai nuoseklesnę schemą į „Estetikos“, „Literatūros kritikos“ ir „Literatūros istorijos“ tomus.

Paskutinis šio tomo skirsnis „Lietuvių tautosakos menas“ yra tarsi labiausiai nuo visumos atšlijęs – jis veikiau priklausytų folkloristikai negu estetikai. Tačiau jis dedamas į šį tomą galvojant, kad požiūris į tautosaką, jos supratimas ir vertinimas yra reikšmingas V. Mykolaičio–Putino estetinių pažiūrų aspektas, siūlantis taip pat svarbių įžvalgų ir į jo grožinę kūrybą.

Vladimiro Solovjovo estetika

Tai disertacija filosofijos daktaro laipsniui įgyti, apginta Friburgo universitete. Originalo antraštė: „L'Esthétique de Vladimir Soloviev. Thèse presentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Fribourg (Suisse) pour obtenir le grade de docteur par Vincas Mykolaitis. – Würzburg, C. J. Becker, Universitäts–Druckerei, 1923, 77 p.

Į lietuvių kalbą išvertė P. Račius, publikavo Irena Kostkevičiūtė kn.: Vincas Mykolaitis-Putinas. Raštai. Estetika. – V.: Mintis, 1989, p. 45–107. Knygos sudarytoja įvadiniame straipsnyje „Poeto ir mąstytojo kelias“ charakterizuoja disertacijos problematiką ir jos santykį su paties Putino estetika (min. veik., p. 18–20).

Disertacija buvo apginta, doktorato egzaminai išlaikyti (ir viena, ir kita įvertinta „magna cum laude“ – Lietuvos valstyb. Archyvas, F 631, ap. 3, b. 466, l. 57). 1922 07 22 išduotas laikinas pažymėjimas (Certificat provisoire), o diplomas – 1923 m. pavasarį, pristačius Universitetui 150 egz. išspausdintos disertacijos (Mokslų akademijos archyvas, F. 1, ap. 3316, l. 23). Lėšų spaudai davė Lietuvos universiteto Teologijos–filosofijos fakultetas. Buvo sutarta, kad fakultetas duos „ne daugiau kaip 600 litų“, o „Dr. V. Mykolaitis atspaus-

tos disertacijos 200 egzempliorių atiduos Fakulteto dispozicijai". Sutartį Fakulteto dekanas pasirašė Kaune 1923 04 29, o V. Mykolaitis – Münchene – gegužės 4 d. (LVA, F 631, ap.3, b. 466,1. 17).

Disertacijos apgynimu V. Mykolaitis–Putinas buvo baigęs pagrindines studijas. Bene 1923 m. rudenį autobiografijoje Lietuvos universitetui jis rašo: „1918 metų kovo 8 d. įsimatrikuliavau į Friburgo universitetą Šveicarijoj. Čia paėmiau sistematinę filosofiją kaipo pagrindinę šaką, filosofijos istoriją ir meno istoriją, kaipo pridedamuosius dalykus. Be to, klausiau francūzų ir lenkų literatūros pamokų. Lankiau filosofijos, meno istorijos ir lenkų literatūros seminarus". (LVA, F 631, ap. 3, b. 466, 1. 38–40.) Toliau kalbama apie studijas Müncheno universitete 1922–1923 m., kur jis ruošėsi darbui Lietuvos universitete. Čia klausyta vokiečių ir prancūzų literatūrų kursų ir lankyta seminarai. „Specialiai tyrinėjau literatūrinių krypčių kilmę ir jų stiliaus ypatybes, be to, studijavau literatūros meno estetiką ir literatūros mokslo sistematiką." (Ten pat.) Ataskaitoje Fakultetui apie studijas 1923 m. vasaros semestre nurodo: „Svarbiausiu tačiau šio semestro uždaviniu laikau paruošti savo „Įvadą į visuotinąją literatūrą". Numatau tris savo kurso dalis: I. Literatūros mokslo metodika, II. Literatūros teorija, III. Istorinis literatūrinių rūšių ir srovių išsivystymas." (Ten pat, 1.22.)

Sąlytis su V. Solovjovo estetika turėjo reikšmės ankstyvosios Putino estetikos nuostatoms, nors jos poveikis niekados nebuvo lemiamas: Putino meninė koncepcija iš esmės rėmėsi kitais šaltiniais ir pagrindais.

[1] Ivanas Kirejevskis (1806–1856) – rusų filosofas, publicistas, literatūros kritikas. 1830 m. buvo išvykęs į Vokietiją, kur susitiko su Šlegeliu ir G. V. F. Hegeliu. Grįžęs jis pradėjo leisti žurnalą „Europietis", siekdamas rusų kultūrą susieti su europietiškąja. Vėliau, suartėjęs su slavofilais, skelbė, kad rusų kultūra, perėjusi europeizacijos stadiją, pasuks savito vystymosi keliu. Kritikavo Hegelio filosofiją, kurią racionalizmas atvedęs į aklikelį, o išeitis –

tikėjimo apvaisintas protas, grąžinsiąs į visuminę pasaulėžiūrą, kurios pavyzdys – Rytų Bažnyčios tėvų raštai.

[2] Aleksejus Chomiakovas (1804–1860) – rusų poetas, publicistas. Viena iš pagrindinių jo lyrikos temų – poeto ir poezijos tema, interpretuojama F. Šelingo estetikos dvasia. Rašė teologinėmis, filosofinėmis, istoriosofinėmis temomis, laikydamasis slavofiliškų pažiūrų.

[3] Nikolajus Černyševskis (1828–1889) – rusų rašytojas, meno teoretikas, publicistas. V. Solovjovui, kaip nurodo V. Mykolaitis-Putinas, galėjo būti artimas grožio objektyvumo, istoriškumo ir socialumo teigimu. Šiaip jau Černyševskio pasaulėžiūrinės nuostatos tolimos V. Solovjovui.

N. Černyševskio bendradarbiai – poetas N. Nekrasovas ir literatūros kritikas N. Dobroliubovas.

[4] Prodromas – pirminis požymis.

[5] Simbolinis realizmas – rusų simbolistams svarbi estetinė kategorija, kurią perėmė ir V. Mykolaitis-Putinas. Apie tai jis rašė „Autobiografijos vietoje“: „Mokslo metais Šveicarijoje mano poezija ima įgauti iš dalies alegorinį, iš dalies simbolinį pobūdį. Su poetų simbolistų kūryba tada aš nebuvau dar nuodugniau susipažinęs. Bet jau skaičiau Vladimiro Solovjovo eilėraščius, rusų simbolizmo teoretiko Viačeslavo Ivanovo knygą „Borozdy i meži“, o iš anksčiau pažinojau Jurgio Baltrušaičio poeziją. Ši Viačeslavo Ivanovo knyga man labai patiko. Iš jos aš susidariau apie simbolizmą tokią pažiūrą: simbolizmas esąs tik pagilintas realizmas. Nieko, kas prašoktų tikrovės ribas atkuriamame vaizde ir jokių įmantrybių išraiškoje, formoje. O vis dėlto kūrinio prasmė yra gilesnė negu atkurtasis tikrovės vaizdas. Paveiksle matome „lūšnelę ir medelį“, pasak Ivanovo, o jaučiame, kad paveikslo prasmė yra kur kas gilesnė, taigi ir realesnė, negu tas lūšnelės ir medelio vaizdas. Šis simbolizmo teoretikas ir metė menui šūkį „a realibus ad realiora“ – nuo realiųjų link realesniųjų. Tą kryptį aš vadinau, dabar neprisimenu, ar iš paties Ivanovo,

ar iš kur kitur paimtu terminu „simbolinis realizmas“. (V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 7. – V., 1968, p. 267).

[6] Teurginis menas – menas, susijungęs į laisvą ir sąmoningą sintezę su religija.

[7] *A realibus ad realiora* – žr. 5-tą paaiškinimą.

[8] Visarionas Belinskis (1811–1848) – vienas žymiausiųjų rusų literatūros kritikų, svariai įtakojęs literatūros procesą.

[9] Apolonas Grigorjevas (1822–1864) – rusų poetas ir įtakingas literatūros kritikas.

[10] Aleksejus Tolstojus (1817–1875) – lyrinių eilėraščių, baladžių autorius, prozininkas, dramaturgas.

[11] Jakovas Polonskis (1819–1898) – rusų poetas.

[12] Pseudodionisijus arba Pseudo-Areopagitas – anoniminis autorius, skelbęs savo raštus Dionizijaus Areopagito, tiesioginio apaštalų mokinio ir pirmojo Atėnų vyskupo, vardu. Gyveno ne anksčiau negu V a. pabaigoje. Ilgus amžius buvo vienas didžiausių krikščioniškojo misticizmo autoritetų.

[13] Šv. Augustinas (354–430) – vienas žymiausių krikščionybės mąstytojų, pusiau racionalistiniu, pusiau mistiniu būdu įrodinėjęs pagrindines metafizines tezes: Dievo buvimą ir sielos nemirtingumą. Jo filosofija rėmėsi tiek krikščioniška, tiek antikine tradicija, iš kurios artimiausias jam buvo Platonas.

[14] Johanas Ekhartas (Meister Eckhart, apie 1260–1327) – žymus mistikas, vertinęs meditaciją, teigęs, jog pažinimo ir doros kelias yra vidinis susikaupimas. Panteistiškai tapatino Dievą ir sielą.

[15] Jakobas Bėmė (Jakob Böhme, 1575–1624) – išplėtė Eckharto mistikos problematiką. Jo intelektualinių spekuliacijų objektas buvo ne tik Dievas ir siela, bet ir gamta.

[16] Francas Ksaveras Baderis (Baader, 1765–1841) – filosofinio romantizmo atstovas, gydytojas, gamtininkas, katalikiškos krypties religijos filosofas.

[17] Johanas Joachimas Vinkelmanas (Winckelmann, 1717–1768) – vokiečių menotyrininkas, padėjęs Europos menotyros pagrindus savo veikalu „Senovės meno istorija“ (1764). Teigė absoliučią ir amžiną graikų meno vertę, suformulavo jo charakteristiką („taurus paprastumas ir ramus didingumas“). Jo estetika turėjo didelės reikšmės vokiečių klasikai.

Straipsniai

Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė. – „Logos“, 1921–1922, kn. 1, sąs. 1–2, p. 49–63. Ištraukos perspausdintos kn. „Literatūros vertybių ieškant“, p. 37–51; visas tekstas kn. „Estetika“, p. 111–135.

[1] Žanas Mari Giujo (Jean Marie Guyau, 1854–1888) – prancūzų filosofas, sukūręs savitą socialinės estetikos koncepciją. Vadovaudamasis požiūriu, kad menas ir moralė yra aukščiausios gyvybinių jėgų apraiškos, meno paskirtimi jis laikė vienyti žmones. M. Guyau pažiūros buvo artimos XX a. pradžios lietuvių kritikams: S. Kymantaitei-Čiurlionienei, J. Tumui-Vaižgantui, bet giliausiai jos atsispindi M. Mykolaičio-Putino estetikoje.

[2] Viačeslavas Ivanovas – apie jį žr. „Vladimiro Solovjovo estetikos“ 5-ąjį paaiškinimą.

[3] *á courte haleine* – vienu atsikvėpimu, trumpai distancijai.

[4] Atrodo, jog kalba eina apie H. Ibseno dramą „Cezaris ir Galilėjietis“.

[5] Andželikas (Angelico, 1387–1455) – italų tapytojas Guido di Pietro, tapęs vienuoliu, priimė Giovanni da Fiesole vardą, pramintas Fra Angelico dėl angeliško būdo ir švento gyvenimo. Jo tapyboje jungiasi Viduramžių misticizmas ir Renesansinė figūrų forma, paveikslai kupini gilaus religingumo, Kristaus ir Marijos veidus

jis tapydavęs klūpodamas. „Jo tapyba pasižymi ypatingai gražiu mėlynumu" – tai Maironio pastaba prie eilėraščio „Ant Neapolio užtakos (saulei nusileidžiant)", kuriame yra toks posmas:

Pažiūrėk tik į vakarus! Tokio dangaus,
Tokio mėlyno, tokio gražaus
Fra Angelico da Fiesole nerašė,
Nors Marijos pagalbos klūpėdamas prašė,
Kai jį, būdavo, šišas pagaus.

Gyvenimas ir poezija. – „Lietuva", 1926 m. sausio 20 d. Straipsnis perspausdintas kn. „Lietuvių literatūros kritika". – V., 1972, t. 2. Taip pat kn. „Estetika", p. 146–153 su I. Kostkevičiūtės tekstologine pastaba (p. 147) ir paaiškinimu: Straipsnyje „tęsiama diskusija ryšium su „Kauno naujienose" paskelbta anketa dėl lietuvių literatūros padėties. Atsakydamas į anketą V. Mykolaitis-Putinas išspausdino str. „Apie lietuvišką knygą" („Kauno naujienos", 1926.I.6.), kuriame nurodė objektyvias knygos nuskurdimo priežastis: visuomenės abejingumą literatūrai, geros kritikos ir knygų reklamos stoką. V. Jocaitis str. „Kas kaltas?" („Lietuva", 1926.I.13.) paneigė V. Mykolaičio-Putino argumentus ir visą kaltę dėl sunkios knygų padėties suvertė rašytojams, ypač poetams. V. Mykolaitis-Putinas šiuo straipsniu ir toliau gynė humanistinę meno kryptį ir jo autonomiškumą – pozicijas, ypač išryškėjusias po studijų Miunchene" (p. 404).

[6] Str. „1924 metų literatūros apžvalga". – „Židinys", 1925, Nr. 2. Straipsnis perspausdintas kn. „Estetika", p. 138–145, taip pat kn. V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 9. – V., 1999, p. 303–312.

[7] Putino eilėraštis „Nuliūdusiam draugui". – Putino Raštai. – K.V., 1921. – T. I, p. 85. (I. Kostkevičiūtės paaiškinimas kn. „Estetika", p. 151.)

[8] Vaižganto str. „Trys ašaros dėl lietuviškos knygos". – „Kauno naujienos", 1926, sausio 13–14 d. (I. Kostkevičiūtės paaiškinimas, ten pat, p. 153.)

Meno aptarimas. – „Židinys", 1926, Nr. 12. Į šį straipsnį atsiliepė A. Jakštas–Dambrauskas straipsniu „Meno esmės klausimas. Atsakymas V. Mykolaičiui. – „Židinys", 1927, Nr. 1. V. Mykolaičio-Putino „Meno aptarimas" perspausdintas su kupiūromis kn. „Literatūros vertybių ieškant", p. 52–56. Visas tekstas – kn. „Estetika", p. 154–162.

[9] Neaiškus sakinys, galimas dalykas, kad esama korektūros klaidos. Pagal prasmę turėtų būti: „...laiko ne paskutinę vietą tiek kritikos, tiek tuom labiau visuomenės sprendime".

Dėl meno aptarimo. Atsakymas A. Jakštui. – „Židinys", 1927, Nr. 2. Straipsnis su kupiūromis perspausdintas kn. „Literatūros vertybių ieškant", p. 57–61. Visas tekstas kn. „Estetika", su I. Kostkevičiūtės paaiškinimu: „A. Jakštas, teigdamas, kad V. Mykolaičio-Putino keliami kūrybai „žmoniškumo kriterijai" dorovės požiūriu yra pernelyg neapibrėžti ir nepriimtini krikščioniškam menui, rašė: „Žmonių gyvenime, sakysime, yra normalių lytiškų santykių; žmogaus prigimčiai jie nepriešingi. Kasdienis ėjimas savo prigimties reikalų atlikti yra taip pat visai žmogiškas dalykas. Bet jei koks menininkas, remdamasis kalbamąja V. Mykolaičio-Putino meno teorija, imtų žodžiu ar teptuku piešti išeinamųjų vietų bei šeimyninių alkovų scenas, tai vargiai ir ar pats tos teorijos autorius sutiktų, kad tokie apsireiškimai menininko kūryboj „neardo jos estetinės vertės" (Meno esmės klausimas. *Atsakymas V. Mykolaičiui.* –„Židinys", 1927, Nr. 1, p. 35–36). Ir su str. „Dėl meno aptarimo" A. Jakštas toliau polemizavo: A. Jakštas.

Menas ir grožis (Atsakymas V. Mykolaičiui). – „Židinys“, 1927, Nr. 4“.

Ginčui baigti. – „Židinys“, 1927, Nr. 4. Baigiamasis diskusijos straipsnis, skelbtas tame pačiame žurnalo numeryje kartu su A. Jakšto atsakymu V. Mykolaičiui. Perspausdintas kn. „Estetika“, p. 175–183.

Menas. Meno kritika. Meno kritikos žurnalas ir visuomene. – „Meno kultūra“, 1928, Nr. 4, p. 9–11. Straipsnis kupiūruotas perspausdintas kn. „Literatūros vertybių ieškant“, p. 60–73, su tokiu paaiškinimu: „Straipsnis spausdintas žurnale „Meno kultūra“ (...) su redakcijos pastaba: „Šį anketinį skyrių „Meno kultūros“redakcija paveda meno ir mokslo žmonėms pasisakyti apie meną, meno kritiką, meno kritikos žurnalo reikalingumą ir svarbumą visuomenei. Skyrius su žurnalu organiškai nesurištas, ir todėl čia rašantieji turi visišką laisvę: redakcija savo pieštuko čia nepridės. Tik anketai pasibaigus mes padarysime susintetintą konkliuziją. Rašinius dėsime prisilaikydami tos pačios eilės, kuria juos gausime“ (p. 352). Visas tekstas kn. „Estetika“, p. 207–212.

Tautosakos reikšmė. – „Mūsų tautosaka“, 1930 m., I kn. Perspausdintas kn. V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 8. – V., 1962, p. 21–33. Taip pat kn. „Literatūros vertybių ieškant“, p. 80–87, su paaiškinimais (p. 353–354), kurie čia pakartojami.

[12] Pilypas Ruigys (1675–1749) – pastorius, lietuvių kalbos tyrinėtojas. Reikšmingi jo darbai „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“ („Litauisch-deutsches und deutsh-litauisches Lexikon“), „Lietuvių klabos gramatikos pradmenys“ („Anfangsgründe einer litauischen Grammatik“), kuriuos užbaigė jo sū-

nus Povilas Ruigys, ir „Lietuvių kalbos, jos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimas“ („Betrachtung der litauschen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften“), parašytas lotyniškai 1708 m., išleistas 1745 m. vokiečių kalba. „Tyrinėjime“ buvo pirmą kartą paskelbtos trys lietuvių liaudies dainos: „Anksti rytą rytužį“, „Aš turėjau žirgužėlį“, „Aš atsisakiau savo močiutei“ ir jų vertimai į vokiečių kalbą.

[13] Gotholdas Efraimas Lesingas (Lessing, 1729–1781) – vokiečių rašytojas, meno kritikas ir teoretikas, „Laiškų apie naujausią literatūrą“ (1759–1765) autorius. Vienam iš jų (33-ias, 1759) perspausdino dvi iš P. Ruigio paskelbtų lietuvių liaudies dainų ir palankiai apie jas atsiliepė: „Koks naivus sąmojis! Koks žavus paprastumas!“

[14] Johanas Volfgangas Gėtė (Goethe) beveik nepakeitęs lietuvių liaudies dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ vokišką vertimą panaudojo savo muzikinėje dramoje „Žvejė“ (1782).

[15] Francas Oskaras Tecneris (Tetzner, 1863–1919) – vokiečių tautosakininkas, etnografas. Su žmona H. Tetzner išleido lietuvių liaudies dainų rinkinį „Dainos. Litauische Volksgesänge“ (1897).

[16] Adelbertas fon Šamisas (von Chamisso, 1781–1838) – vokiečių rašytojas.

[17] Francas fon Gaudis (von Gaudy, 1800–1840) – vokiečių rašytojas.

[18] Vilhelmas Jordanas (Jordan, 1818–1904) – vokiečių rašytojas ir filosofas.

[19] Georgas Frydrichas Daumeris (Daumer, 1800–1875) – vokiečių filosofas, rašytojas.

[20] J. Zoldatas (Soldat), Soldaitis, J. F. (1833–1902) – vokiečių poetas.

[21] Feliksas Danas (Dahn, 1834–1919) – vokiečių rašytojas.

[22] Oskaras Milašius išvertė į prancūzų kalbą 26 lietuvių liaudies dainas, išleido du lietuviškų pasakų rinkinius („Senosios Lietuvos pasakos ir pasakojimai“, 1930; „Mano motušės lietuviškos pasakos“ 1938).

[23] Aleksandras Veselovskis (1838–1906) – rusų literatūrologas, Vakarų Europos literatūros specialistas; folkloro tyrinėtojas, istorinės-kultūrinės mokyklos šalininkas, istorinės poetikos kūrėjas.

[24] Johanas Gotfrydas Herderis (1744–1803) – vokiečių filosofas, rašytojas. Domėjosi liaudies kūryba. Parengė ir išleido vokiečių kalba įvairių tautų liaudies dainų rinkinį „Tautų dainos“ (1778–1779), kurio antrasis leidimas išėjo pavadinimu „Tautų balsai dainose“ (1807). Pastarajame buvo paskelbtos 8 lietuvių liaudies dainos.

[25] Jakobas Grimas (Grimm, 1785–1863), Vilhelmas Grimas (1786–1859) – vokiečių kalbininkai ir tautosakininkai. Rinko ir skelbė vokiečių tautosaką, išleido liaudies pasakų rinkinį „Vaikų ir namų pasakos“, 3 t. (1812–1822). J. ir V. Grimai laikomi mitologinės mokyklos tautosakos moksle pradininkais. Jie mitologijai pritaikė kalbotyroje naudotą lyginamąjį metodą („Vokiečių mitologija“, 1835).

[26] Antis Amatus Arnė (Aarne, 1867–1925) – suomių tautosakininkas. Vienas pirmųjų istorinės mokyklos kūrėjų, pritaikė tautosakai lyginamojo tyrimo metodą. Reikšmingas jo darbas „Pasakų tipo rodyklė“ (1910), pagal kurią sudaryti daugelio tautų pasakų katalogai.

[27] Aleksandras Potebnia (1835–1891) – ukrainiečių ir rusų filologas, psichologinės lingvistikos mokyklos atstovas. Tyrė šnekos ir mąstymo ryšio, kalbos ir nacijos, kalbos kilmės („Mintis ir kalba“,1862), tautosakos, etnografijos problemas. Nagrinėjo lietuvių kalbos garsų raidą, morfologijos, leksikos reiškinius, etimologizavo žodžius.

[28] Mykolas Biržiška (1882–1962) – lietuvių visuomenės veikėjas, literatūros istorikas. Istoriografinė studija „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos" pasirodė 1920 m.

[29] V. Krėvė-Mickevičius rinko dzūkų dainas, kurias paskelbė rinkinyje „Dainavos krašto liaudies dainos" (1924).

Poetika ir kūryba. – „Jaunoji Lietuva", 1939–1940, Nr. 4. Straipsnis perspausdintas: „Raštai", t. 8. – V., 1962, p. 11–14; kn. „Literatūros vertybių ieškant", p. 150–152; kn. „Estetika", p. 371–373, su I. Kostkevičiūtės atstatytu tarybinės cenzūros išbrauktu sakiniu: „Metafizine prasme teogonijos ir kosmogonijos, dievų ir pasaulio pradžia, vaizduoja kuriamosios dieviškos minties kovą su chaosu, su bibliniu tohu–vabohu". Taip pat atstatytas žodis „Dievas" sakinyje: „...būkime susiję su tuo didžiuoju Objektu, kurį sudaro viskas, kas yra šalia mūsų. Dievas, pasaulis, žmogus, gamta..."

Literatūros etiudai

Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas. Pirma publikacija literatūros žurnale „Skynimai", 1933, Nr. 1, p. 25–36. Perspausdintas kn. V. Mykolaitis-Putinas. Raštai. Estetika. – V., 1989, p. 238–250. (Toliau – „Estetika".)

[1] Poemėlės „Lietuva" didokus fragmentus yra paskelbęs J. Tumas monografijoje „Maironis" (1924). Visas tekstas spausdintas Maironio Raštų II tome. – V., 1988, p. 292–342.

[2] Iš ne visai aiškios formuluotės skaitytojui galėtų susidaryti įspūdis, kad recenziją parašęs Vincas Kudirka. Iš tikrųjų jis tebuvo „Varpo" redaktorius. Minimos recenzijos autorius yra Stasys Matulaitis.

[3] Žr. 1-ąjį paaiškinimą.

[4] Aliuzija į Vaižganto apysaką „Šeimos vėžiai".

[5] *Pia desideria* – pamaldūs troškimai, geri norai.

Vaižgantas sintetikas. Straipsnis buvo išspausdintas „Vaire“, 1933, Nr. 6, „Lietuvos aide“, 1933, Nr. 148–151. Perspausdinta kn. „Estetika“, p. 251–266.

Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas. Spausdinta savaitraštyje „Akademikas“, 1934, Nr. 8.

Idealizmas ir romantizmas. Straipsnis išspausdintas „Židinyje“, 1927, Nr. 11, p. 306–312. Fragmentai perspausdinti kn. „Lietuvių literatūros kritika“, t. 2. – V., 1972, p. 312–318 (IV–VI skyriai), kn. „Literatūros vertybių ieškant“. – 1984, p. 62–68 (II–V skyriai). Kn. „Estetika“ – visas tekstas (p. 197–206). J. Tumo požiūris į romantizmą, su kuriuo polemizuoja V. Mykolaitis–Putinas, išdėstytas str. „Romantiškasis idealizmas grįžta“. – „Židinys“, 1927, Nr. 10, p. 218–234. J. Tumas. Pastaba prie mano straipsnio. – „Židinys“, 1927, Nr. 11, p. 312–313.

[6] Johanas Joachimas Vinkelmanas – apie jį žr. „Vladimiro Solovjovo estetikos“17-ąjį paaiškinimą.

[7] Heinrichas Velflynas (Wölfflin Heinrich, 1864–1945) – šveicarų meno istorikas ir teoretikas. Svarbiausias veikalas – „Meno istorijos pagrindinės sąvokos“ („Kunstgeschichtliche Grundbegriffe“, 1915). Lietuviškai žr. kn. „Ties grožio vertybėmis“ (V., 1994): R. Serapinas. Wölfflinas (p. 58–70); H. Wölfflin. Dvejopas stiliaus pamatas; Meno veikalų aiškinimas (p. 249–279).

[8] Fricas Štrichas (Strich, 1882–1963) – vokiečių literatūrologas. Jo paskaitų klausė V. Mykolaitis-Putinas Miuncheno universitete 1922–1923 mokslo metais. „Autobiografijos vietoje“ taip apie jas rašė: „Nebandydamas prisiminti gana painių ir sunkokai suvokiamų filosofinių Štricho teorijos prielaidų, atsimenu vien, kad klasiką jis laiko tobulu išbaigtumu (Vollendung), o romantiką – bekraštybe (Unendlichkeit). Tai esą du amžinybės pasireiškimo

būdai, dvi pagrindinės meno idėjos. Tobulumas – tai nesikeičianti ramybė; bekraštybė – tai amžinas judėjimas, keitimasis. Giliau man į sąmonę įstrigo klasikinio ir romantinio žmogaus aptarimas. Pirmasis esąs proto, šviesos, sąmonės, pusiausvyros, antrasis – maištingų jausmų, ilgesių, nerimasčių įkūnijimas. Klasiko kūrybos objektas esąs dienos, saulės, giedros, džiaugsmo pasaulis, romantiko – nakties, sutemų, audrų, skausmo motyvai.

Klausydamas vietomis labai painių Štricho samprotavimų ir pavyzdžių analizių, aš visa širdimi linkau į romantiką. Mano vaizduotėje ir atmintyje dar ir šiandien tebėra gyvi romantinio pasaulėvaizdžio bruožai, tebeskamba kai kurie jo motyvais sukurti posmai. Pavyzdžiui, iš Nitšės „Zaratustros" aš tik miglotai prisimenu vieną kitą aforizmą bei sentenciją, o lig šiol jaudina mane paskutinioji vidurnakčio scena ir žodžiai: „O Mensch!! Gib acht!! – Was spricht die tiefe Mitternacht? – Die Welt is tief, – und tiefer als der Tag gedacht" („O žmogau! Įsidėmėk! – Ką kalba gilus vidurnaktis? – Pasaulis yra gilus, – ir giliau sukurtas nei diena").

[9] „Taurus paprastumas ir ramus didingumas" – žr. „Vladimiro Solovjovo estetikos" 17-ąjį paaiškinimą.

[10] „Clara et distincta congnitione" – su aiškiu ir tiksliu pažinimu.

[11] „Audra ir veržimasis" („Sturm und Drang") – XVIII a. pabaigos vokiečių literatūros sąjūdis, protestavęs prieš klasicizmo kanonus ir skelbęs taisyklių nevaržomo laisvo kūrėjo kultą.

[12] Galvanizmas – bendras pavadinimas teorijų, aiškinančių elektros atsiradimą tarp dviejų metalų, kontaktuojančių su skysčiais. Pavadinimas siejamas su elektrofiziologijos pradininko Luidžio Galvanio (1737–1798) vardu. Darė įtaką romantikų natūrfilosofijai.

[13] Mesmerizmas – sąvoka siejama su F. A. Mesmerio (1734–1815) vardu. Požiūris, esą egzistuojąs universalus fluidas (srovės), jungiąs visus gyvus padarus, taip pat ir žmones. Darė didelę įtaką romantikų pasaulėjautai.

[14] „Erškėčių vainikas" (Krokuva, 1908) – J. Herbačiausko eseistikos rinkinys. Plačiau žr. 16-ąjį paaiškinimą.

[15] „Gabija“ – pirmas lietuvių literatūros almanachas, išleistas Krokuvoje 1907 m., skelbęs lietuvių literatūros modernizavimo programą. Plačiau žr.: Leonas Gudaitis. Platėjantys akiračiai. – V., 1977, p. 74–100.

Naujosios lietuvių literatūros angoje. Pirmoji publikacija: „Židinys“, 1928, Nr. 10, p. 212–220. Perspausdinti fragmentai kn. Literatūros vertybių ieškant, p. 74–79. Visas tekstas – kn. „Estetika“, p. 213–224.

[16] Juozas Albinas Herbačiauskas-Jaunutis Vienuolis (1876–1944) – vienas pirmųjų lietuvių literatūros modernizavimo šauklių XX a. pradžioje, vaizdžiai charakterizuotas V. Mykolaičio-Putino „Autobiografijos vietoje“: Herbačiauskas – originalus ir savo išvaizda labai dekoratyvus žmogus: vidutinio ūgio, visados švariai apsikuopęs, sausas, lieknas, juodu surdutu apsitempęs, su plačiai pūpsančiu kaklaraiščio bantu, su širma barzdele, ilgais plaukais ir plačiabryle, smaila, „artistiška“ skrybėle. Jis skubiai eidavo gatve, plėvesuodamas skvernais, vis tarsi kažką gilaus įkvėpto galvodamas ir tuo pačiu metu žvitriai apžvelgdamas praeivius. Surdutą ilgainiui pakeitė juoda eilute, bet originali išvaizda dėl to nenukentėjo. Jis pats mėgdavo save vadinti „gyvenimo artistu“. Vieną sykį auditorijoje, turbūt „velnio pastūmėtas“, suklupo ir nusilaužė koją. Pagijęs nesiskirdavo su lazdute. Spiritizmais, okultizmais ir visokiomis velniavomis prikimšta galva, jis dėjosi aiškiaregiu, pranašu, sudvasintu žmogumi, niekinančiu visa, kas materialu, kūniška, o persiėmusiu vien dvasios ir anapusinio gyvenimo reikalais. Visa tai nekliudydavo jam ištisus vakarus prasėdėti „Metropolio“ restorane, išlenkti „klebonišką“ ir užsikąsti kokiu rumšteksu ar cvibelkliopsu. Mes įtardavome, kad jo mistika ir visokios pranašystės bene bus tik poza ir originalumo ieškojimas. Kai aš vieną kartą atlankiau jį

Kęstučio gatvėje, viešbutėlyje, kur jis gyveno, sutiko mane paslaptinga mina, kalbėdamas: „Ot, matai, matai, žinojau, žinojau, kad šiandien pas mane ateisi, na taip, na taip...“ Apie ką mes tuomet šnekėjomės, nebeatmenu. Kitais atvejais jis peikdavo mano palinkimą į autoanalizę, rausimąsi savo viduje. Padovanotoje savo knygoje „Dievo šypsenos“ prie savo portreto gražia rašysena jis taip man parašė: „Drauge Putine-Mykolaiti! Kunigams per daug egzotiškai fantastiškas Tavo Putinumas. – Visuomenei per daug banalus Tavo Mykolaitumas, – tarp dviejų aušrų nustok svyruoti, pasirink Rytmetinę Aušrinę, o Tavo Vakarinę Aušrinę visuomenė palaidos Rytmečio laiku Saulei tekant.“ Nežinau, kaip ten atsitiko su tom Aušrinėm, bet šituos „pranašo“ žodžius aš vėliau ne kartą prisimindavau.“ (Raštai, t. 7. – V., 1968, p. 273–274.)

[17] „Vaivorykštė“ – pirmas lietuvių literatūros žurnalas, ėjęs 1913–1914 m. Redagavo Liudas Gira. Jis kėlė estetinius kūrinio vertės kriterijus aukščiau partinių, pasaulėžiūrinių. „Autobiografijos vietoje“ Putinas rašė: „... tikru savo įvesdinimu į lietuvių literatūrą laikau pasirodymą pirmajame lietuvių literatūros žurnale – „Vaivorykštėje“ 1913 m. Žurnalo redaktorius Liudas Gira parašė man skatinantį laišką, nurodydamas, kad nuolatos reikia ieškoti naujų formų, naujų temų. Jis man patarė pasiskaityti Tiučevo ir Feto poezijos. Šiuos autorius aš netrukus įsigijau, jie man patiko ir turbūt bent kiek bus paveikę mano tolimesnę kūrybą“ (Raštai, t. 7, p. 262). Plačiau apie „Vaivorykštę“ žr.: Leonas Gudaitis. Platėjantys akiračiai. – V., 1977, p. 169–322.

[18] „Pirmasai baras“ (1915) – literatūros almanachas. Plačiai apie jį žr.: Leonas Gudaitis, min. veik., p. 343–388.

[19] Jonas Žilius-Jonila (1870–1932) – poetas, vertėjas, publicistas. Galimas dalykas, kad dėl savo biografijos (baigė dvasinę seminariją, kunigavo, vėliau buvo ekskunigas) žadino V. Mykolaičio-

Putino simpatiją. Apie J. Žilių-Jonilą parašytas didokas skirsnis „Naujojoje lietuvių literatūroje", I t. – K., 1936, p. 221–238.

Idėjiniai Vinco Krėvės kūrybos pradai. Straipsnis antrašte „Idėjiniai pradai V. Krėvės kūryboj (studijos eskizas)" išspausdintas žurnale „Pradai ir žygiai", 1926, Nr. 7, p. 164–170. Fragmentai perspausdinti kn. „Literatūros vertybių ieškant", p. 211–214. Visas tekstas kn. „Estetika", p. 184–190.

[20] Žr. 7-ąjį paaiškinimą.

[21] Žr. 10-ąjį paaiškinimą.

Tendencinės literatūros kolektyvas. Pirmoji šio straipsnio redakcija – S. P. „Trečio fronto" kaukės – išspausdinta „Židinyje" 1931, Nr. 7. Perspausdinta kn. „Estetika", p. 225–237.

[22] Antanas Rimydis (1905–1994) – poetas, dalyvavęs „Keturių vėjų" sąjūdyje, redagavęs „Literatūros naujienas". Jo eilėraščių išspausdinta „Antrųjų vainikų" antologijoje. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[23] J. Radžvilas – Kosto Korsako pseudonimas.

[24] Turima mintyje Salomėja Nėris.

[25] Maca Ivanas (1893–1974) – vengrų kilmės tarybinis menotyrininkas.

[26] Bronys Raila (g. 1909–1997) – bendradarbiavo „Trečiame fronte", paskui perėjo į tautininkų pusę. Rašė kritikos, publicistikos, atsiminimų. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

„Granitas". Straipsnis spausdintas „Židinyje", 1930 m., Nr. 5–6, p. 501. Perspausdintas kn. „Lietuvių literatūros kritika", t. 2, p. 321–345.

[27] Juozas Keliuotis (1902–1983) – žurnalistas, literatūros ir dailės kritikas, kultūrologas, prozininkas. 1945–1956 m. kalintas Sibiro lageriuose.

[28] Jonas Grinius (1902–1980) – meno teoretikas, menotyrininkas, literatūros kritikas. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[29] Ignas Skrupskelis (1903–1942) – literatūros istorikas (germanistas), žurnalistas. Baigė Lietuvos universitetą 1929 m., studijavo Karaliaučiuje ir Vienoje, kur 1932 m. gavo daktaro laipsnį už disertaciją apie lietuvius XVIII a. vokiečių literatūroje. Dalyvavo „Šatrijos" draugijos veikloje, 1934–1940 m. buvo „Židinio" redaktorius, 1939 m. „XX amžiaus" vyriausias redaktorius. Bolševikų suimtas 1940 m. liepos 12 d., žuvo Vorkutoje.

[30] Petras Karuža (1908–1933) – studijavo Kauno universitete, parengė poezijos rinkinį „Giesmės apie daiktus ir žmones" (1933). Jo eilėraščių išspausdinta „Antrųjų vainikų" antologijoje.

[31] Gražina Tulauskaitė (1908–1990) – išleido keletą poezijos rinkinių, dalyvavo „Antrųjų vainikų" antologijoje. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[32] Pranas Naujokaitis (1905–1984) – poetas, prozininkas, literatūros istorikas, 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Išleido tris eilėraščių rinkinius, keletą romanų, parašė „Lietuvių literatūros istoriją", t. 1–4 (1973–1976).

[33] Aleksys Dičpetris (1906–1968) – išleido keletą poezijos rinkinių. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[34] Petrė Orintaitė (g. 1905) – poetė, prozininkė. Išleido keletą poezijos rinkinių, bet į lietuvių literatūrą įėjo visų pirma kaip prozininkė – novelių rinkinių, keleto romanų, atsiminimų autorė. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[35] Benediktas Rutkūnas (1907–1975) – poetas, prozininkas. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos.

[36] Juozas Stanišauskas (1899–1978) – paskelbė eilėraščių periodikoje, tarybiniais metais dirbo leidyklose, vertė grožinę literatūrą.

[37] Juozas Banaitis (1908–1967) – prozininkas, periodikoje paskelbė apsakymų, straipsnių meno ir kultūros klausimais. Tarybiniais metais buvo kultūros ministras.

[38] Antanas Vaičiulaitis (1906–1992) – vienas iškiliausių Lietuvos prozininkų. 1940 m. apsigyveno JAV.

[39] Albinas Briedis (1909 – po 1941) – prozininkas. Tremtinys.

[40] Aleksandras Budrys – jo pėdsakų literatūriniame gyvenime nepavyko rasti.

„Garbinga senovė" literatūroj ir praeities skriaudos tikrovėj. Straipsnis išspausdintas Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto skyriaus žurnale „Darbai ir dienos", III kn., 1934. Perspausdintas kn. „Estetika", p. 271–290.

[41] Donelaičio pavardės klausimas (Duonelaitis ar Donelaitis?) galutinai išsisprendė, kai 1966 m. M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje buvo rastas 1736 m. Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentų sąrašas, kuriame įrašyta dabar vartojama pavardės forma: Christian Donelaitis: matyt, pats save taip pavadino registratoriams. Žr. A. Jovaišas. Naujas dokumentas apie Donelaitį. – „Tiesa", 1966 m. kovo 6 d.

[42] „Po velėna pumpurėlis" – aliuzija į tokia antrašte „Pirmajame bare" išspausdintą B. Sruogos straipsnį, kuriame išsakyta meno kūrybos, kaip giliausio sielos atsivėrimo, samprata.

[43] Akademija įkurta 1579 m.

[44] „Malum necessarium" – neišvengiamas blogis.

Tautinė idėja lietuvių literatūroj. Pranešimas („Tautiskā ideja lietuviešu literātūrā“) spausdintas mėnraštyje „Izglītības Ministrijas Mēneraksts“, 1936 m., Nr. 2, p. 113–124. Lietuviškas tekstas su nežymiais pakeitimais ir papildymais spausdintas „Dirvoje“ 1936 m. kovo 20, 27, balandžio 3, 10 d. Perspausdinta kn. „Estetika“, p. 323–334.

[45] Korektūros klaida: turi būti K. Bohušo (tai matyti iš latviško teksto).

[46] Apie J. Žilių-Jonilą žr. 19-ąjį paaiškinimą.

Konspektinė lietuvių literatūros apžvalga. Pirmą kartą publikuota „Literatūros etiuduose“. Atrodo, kad apžvalga parašyta specialiai šiai knygai.

[47] Lietuvos krikšto data yra 1387 m.

[48] Netiksli formuluotė, leidžianti susidaryti įspūdį, esą 1803 m. atidaryta nauja aukštoji mokykla. Iš tikrųjų 1803 m. Universitetu pavadinta Vyriausioji Lietuvos mokykla (nuo 1781), anksčiau – Vilniaus akademija arba Universitetas (nuo 1579). Uždarytas Universitetas buvo 1832 m.

[49] Korektūros klaida: J. Basanavičius gyveno ne Vienoje, o Varnoje (Bulgarija).

[50] Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė (1872–1934).

[51] Žr. 14-ąjį ir 16-ąjį paaiškinimus.

[52] V. Krėvės Raštų dešimtas tomas („Rytų pasakos“) išėjo 1930 m.

Mūsų dramos teatras ir dramaturgija. Straipsnis išspausdintas „Literatūros naujienose“ 1936 m. sausio 15 d.

[53] B. Sruogos studija „Lietuvių teatras Peterburge“ išėjo 1930 m.

Mūsų literatūros ugdymo problemos. Lietuviškos kultūros kongrese skaityto pranešimo dalis sudaro straipsnį „Patriotinės ir politinės mūsų literatūros gairės“, publikuotą „Literatūros naujienose“ 1935 m., vasario 1 d. Jis perspausdintas kn. „Lietuvių literatūros kritika“, t. 2, p. 340–345. Įdėta į V. Mykolaičio-Putino Raštų devintą tomą. – V., 1999, p. 119–123. Visas pranešimo tekstas išspausdintas „Naujojoje Romuvoje“ 1935 m. Nr. 10–11, p. 225–232, 268. Perspausdintas kn. „Estetika“, p. 335–358; taip pat – V. Mykolaitis-Putinas. Raštai, t. 9. – V., 1999, p. 313.

[54] Autorius, galimas dalykas, turi mintyje diskusiją, kurią sukėlė J. Lindės-Dobilo knyga „Ar paseno Tėnas? Jo „Meno filosofijos“ kritika“ (1927). Plačiau apie tai žr. Julijonas Lindė-Dobilas. Laiškai. Parengė ir paaiškinimus parašė Virgilija Stonytė. – V., 1999, p. 195–197.

Dante Alighieri. Straipsnis išspausdintas „Ateityje“ 1921 m., Nr. 6–7, p. 143–152. Perspausdintas iš „Literatūros etiudų“ su nedidelėmis kupiūromis kn. „Literatūros vertybių ieškant“, p. 295–303.

[55] Lietuviškai: „Naujas gyvenimas“. Vertė Sigitas Geda ir Inga Tuliševskaitė. – „Vyturys“, V., 1988.

[56] „Il dolce styl nuovo“ – malonus naujasis stilius – XIII a. Italijos poetinė mokykla, tęsusi Provanso kurtuazinės lyrikos tradiciją.

[57] „Ars amandi“ – „Meilės menas“ – romėnų poeto Ovidijaus (I a. prieš Kr. – I a. po Kr.) parodinė-didaktinė poema. Parodijuodamas retorikos vadovėlius, poetas pamoko vyrus, o paskui moteris, kaip rasti meilės objektą, kaip pasiekti meilės ir kaip ją išlaikyti.

„Mokslo“ dėstymas nepakyla virš lengvabūdiškos meilės ir laikinų ryšių lygmens.

[58] Apie realistinį simbolizmą žr. „Vladimiro Solovjovo estetikos“ 5-ąjį paaiškinimą.

Lietuvių tautosakos menas

Tekstas publikuojamas pirmą kartą iš rankraščio, esančio Irenos Kostkevičiūtės asmeniniame archyve. Tai tautosakos paskaitų kursas, skaitytas Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultete 1925–1926 mokslo metais. Tekstas nebuvo skirtas spaudai, tad, suprantama, yra stiliaus nelygumų, kai kur tėra punktyriškai pasižymėta minties eiga. Sutrumpintai nurodomi šaltiniai, paskaitose cituojami pavyzdžiai. Publikacijoje santrumpos neišifruojamos, kadangi visi cituojami leidiniai yra nurodyti autoriaus sudarytame šaltinių ir literatūros sąraše.

Čia publikuojama rudens semestre perskaityto kurso dalis (rankraščio 1–43 lapai), kurios tekstas yra palyginti užbaigtas. Toliau (44–66 lapai) duodama dainų užrašymų, vertinimų, tyrinėjimų apžvalga, dainų klasifikacijos, dainų kilmės problemos.

Pavasario semestro tekstas dar fragmentiškesnis, pažymėta minties eiga, cituotini pavyzdžiai. Rankraštyje lapai sunumeruoti nuo 1 iki 22, paskutinieji trys lapai nenumeruoti. Šioje dalyje aptariama lietuvių liaudies dainų poetika (epitetas, palyginimas, tropai, figūros; ritmas, rimas, strofika, refrenas). Svarstoma liaudies poezijos rūšių problema, epiškumo klausimas. Apibūdinamos liaudies lyrikos rūšys, dainos ir giesmės savitumai, lietuvių liaudies dainų simbolika. Paskutinioji kurso dalis skirta pasakoms. Aptariama jų kilmė, svarba žmonijos ir literatūros istorijai, reikšmingiausios

pasaulio pasakos (indų, arabų, keltų). Apibūdinamas pasakų tyrimo kelias, lietuvių pasakų pobūdis.

[1] M. Biržiška cituoja tokį Žalios Rūtos (A. Sabaliausko) papasakotą epizodą: „Per vakaruškas šokant po gryčią ir giedant sutartines, viena iš šokėjų, gal nuvargus ir išalkus, priėjus prie pečiaus ištraukė kilbasos (dešros) šmotą. Tą patėmijus, rinkinio rinkėja ir gieda: „Ką–ti–sesiul–juo–dą–il–gą–iš–štrau–kei?“. Ta gi, sumani būdama, tuojau atgiedojo: „Cit–se–siul–ne–sa–kyk–ti–tau–pu–sę–duo–siu“. Nusibodus ar pailsus giedoti, baigia pakėlę visos balsus, tardamos ilgą ū. – „Dainos keliais“, p. 40.

Tą patį epizodą, kiek sutrumpinęs, perpasakoja B. Sruoga studijoje „Lietuvių dainų poetinės priemonės. Dainų poetikos metmena“. – Tauta ir žodis, III kn., 1925, p. 73. Pakartoja „Dainų poetikos etiuduose“. – Balys Sruoga. Raštai, t. 6. – V., 1957, p. 329.

[2] Kitu rašalu išbrauktas sakinys.

[3] Kitoje rankraščio 15-ojo lapo pusėje užrašytas lyg ir koks planelis:

Vaizdingumui – tropai: palyginimas, metafora,

„Diksas nei dievaitis koks tarp būrų skiauterę rodo“.

Personifikacija.

Gyvumui – figūros: klausimas, sušukimas, kreipimasis, kartojimas, nutylėjimas, pasitaisymas, antitezė, laipsniavimas.

Skambumui: onomatopėja. Ritmas. Rimas.

[4] Žanas Polis (Jean Paul; tikr. Richter, Johan Paul Friedrich, 1763–1825) – vokiečių rašytojas, satyrinės ir humoristinės idilinės prozos autorius. Parašė traktatą „Estetikos pradmenys“ („Vorschule der Ästhetik“, 1804), kuris čia ir cituojamas.

[5] „...bekultūrių tautų“ – ši sąvoka, šiandien skambanti kaip anachronizmas, buvo vartojama A. Veselovskio, kuriuo V. Mykolaitis-Putinas savo paskaitose dažnai rėmėsi.

[6] Frinichas (apie 540 – apie 470) – senovės graikų dramaturgas. Temų ėmė iš mitologijos, bet dviejose tragedijose kalba apie jo paties gyvenamąjį metą – karus su persais („Mileto paėmimas", „Finikietės").

[7] Rankraščio 26 lapo paraštėje pastaba: Rugsėjo 29 d., 4 paskaita.

[8] Dainos. Žmonių poezijos antologija. Tekstas Kazio Binkio, piešiniai Kazio Šimonio. – Š., 1922.

[9] Pastaba rankraščio 32 lapo paraštėj: Spalių 5 d., 5 paskaita.

[10] Dusburgas sako: „Klaidingai laikė dievu visą tvariniją, kaip antai: saulę, mėnulį ir žvaigždes, griausmus, sparnuočius, keturkojus..."

[11] Inocentas III bulėj (rašo): „Dievui priklausančią garbę skyrė laukiniams žvėrims, lapuočiams medžiams, pelkėms, žaliuojančioms žolėms ir nešvarioms dvasioms" (Scriptores rerum Livoniae, I, 336).

[12] Oliveris Scholastikas: „Šaltinius ir medžius, kalnus ir kalvas, akmenis ir klonius garbino" (Scriptores rerum Prussicarum, I, 241).

[13] Pastaba rankraščio 32 lapo paraštėje: Spalių 6 d., 6 paskaita.

[14] Dusburgas: „Pagal senovinį paprotį prūsams iki šiol yra įprasta pirktis žmonas už tam tikrą pinigų kiekį".

[15] Prūsai pasižada, „kad nė vienas iš jų savo dukters kitam neparduos į žmonas ir kad nė vienas žmonos sūnui arba sau nepirks".

[16] Pirktoji pati eina įpėdinių daliai: „Taigi kai tėvas kokią žmoną už bendrus pinigus sau ir sūnui įsigyja, kol gyvas – abu ją laiko, o tėvui mirus, jo žmona tenka sūnui, kaip ir visas kitas palikimas, kuris yra bendras turtas".

[17] „Visur naudoja ją kaip tarnaitę, kuri nevalgo drauge prie stalo ir kasdien namiškiams ir svečiams kojas mazgoja."

[18] Įrašas rankraščio 33 lape: Spalių 12 d.

[19] Karlas Veinholdas (Weinhold, 1823–1901) – vokiečių germanistas ir etnologas.

[20] Įrašas rankraščio 37 lape: Spalių 13 d.

[21] Įrašas 37 lapo paraštėje: Spalių 19 d.

[22] Įrašas rankraščio 39 lapo paraštėje: Spalių 20 d.

[23] Įrašas rankraščio 40 lapo paraštėje: Spalių 26 d.

Iliustracijų sąrašas ir paaiškinimai

Įklija tomo pradžioje: V. Mykolaitis-Putinas 1963 m. *A. Sutkaus nuotr.*

1. Atostogos Kislovodske. 1917 metų vasara. *Foto G. I. Rajev. Kislovodsk.* Kitoje pusėje dedikacija Mykolui Krupavičiui: *Brangiam draugui Mikui atsiminimui Putinas Voronežas 21 rugpjūčio 1917 m.* Nuotrauką dovanojo G. Jarumbavičiūtė. Marijampolė

2. Albertinumas – Friburgo universiteto konviktas

3. Su St. Šalkauskiu ir Iz. Tamošaičiu. Lozana, apie 1919 m. Vietovės pavadinimas įžiūrimas fotostudijos antspaude

4. Prie Šijono pilies. Lemano ežeras. 1918 m. Iz. Tamošaitis, V. Mykolaitis-Putinas, St. Šalkauskis ir kiti

5. Friburgiečiai studentai apie 1921 m.

I eilėje iš kairės: Iz. Tamošaitis, O. Petrauskaitė, P. V. Raulinaitis, Ida Hesli, U. Urnėžiūtė, Kl. Ruginis; II eilėje: E. Turauskas, L. Bistras, K. Pakštas, M. Andziulytė, V. Mykolaitis-Putinas, O. Vosyliūtė

6. Maurice'as de Munnynckas – Friburgo universiteto estetikos profesorius. 1922 m.

7. Daktaro disertacija Friburgo universitete, išspausdinta Vokietijoje 1923 m.

8. Friburgo lietuvių studentų akademinės vėliavos pašventinimas. 1922 m. liepos 2 d. *Foto Lorson. Fribourg*

I eilėje iš kairės: prancūzų literatūros profesorius (1), Schnüreris, istorijos profesorius (2), V. Sidzikauskas (3), vėliavos „Ponia Kūma", kun. J. Navickas (5), teisininkas (?) (6), M. de Munnynckas, estetikos profesorius (7), vokiečių literatūros profesorius (8), Fräulein Reiz, vokiečių kalbos lektorė (9); II eilėje: M. Andziulytė (5), O. Petrauskaitė (6), M. Ambraziejūtė (7), Kl. Ruginis (8),

L. Čepulis (9), O. Vosyliūtė (10), V. Mykolaitis-Putinas (11), N. Pakalka (12), U. Urnėžiūtė (13), kun. A. Vilimas (15); III eilėje – K. Pakštas (7)

9. „Lietuvių tautosakos menas“. Paskaitų kurso rankraštis. 1925 m.

10. V. Mykolaitis-Putinas 1933 m.

11. Raudonojo Kryžiaus literatūros premija Stepui Zobarskui. Kaunas, 1938 m.

I eilėje iš kairės: V. Jakševičius-Alantas (2), B. Girienė (4), St. Zobarskas (6), komisijos pirmininkas dr. Petrikas (7), B. Giedraitis (9), V. Mykolaitis-Putinas (10); II eilėje: A. Kniūkšta (3), A. Rimydis (4), P. Babickas (5), Andriulytė (6), J. Kardelis (7), T. Vaičiūnienė (8), L. Gira (9), K. Korsakas (10), P. Vaičiūnas (11), Soblys (14)

12. LTSR rašytojų suvažiavime. Vilnius, 1945 m: V. Mykolaitis-Putinas, T. Tilvytis, M. Lastauskienė-Lazdynų Pelėda, A. Vienuolis, K. Korsakas

13. Darbo kambary Vilniuje 1963 m. *A. Sutkaus nuotr.*

14. Kauno ąžuolyne. 1959 m. gegužės 29 d. *I. Kostkevičiūtės nuotr.*

15. „Literatūros etiudų“ viršelis ir metrika

Iliustracijas iš asmeninio archyvo parengė ir paaiškino *Irena Kostkevičiūtė*

Turinys

Vladimiro Solovjovo estetika 7

Straipsniai

Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė 83
Gyvenimas ir poezija 112
Meno aptarimas 121
Dėl meno aptarimo 131
Ginčui baigti 145
Menas. Meno kritika. Meno kritikos žurnalas ir visuomenė 156
Tautosakos reikšmė 163
Poetika ir kūryba 174

Literatūros etiudai

Pratarmės žodis 181
Visuomeninis Maironio kūrybos pagrindas 182
Vaižgantas sintetikas 199
Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas 218
Idealizmas ir romantizmas 233
Naujosios lietuvių literatūros angoje 244
Idėjiniai Vinco Krėvės kūrybos pradai 258
Tendencinės literatūros kolektyvas 267
Granitas 282
„Garbinga senovė“ literatūroj ir praeities skriaudo tikrovėj 288
Tautinė idėja lietuvių literatūroj 312
Konspektinė lietuvių literatūros apžvalga 328
Mūsų dramos teatras ir dramaturgija 349
Mūsų literatūros ugdymo problemos 359
Dante Alighieri 387

Lietuvių tautosakos menas 403

Vanda Zaborskaitė. Paaiškinimai 439
Irena Kostkevičiūtė. Iliustracijų sąrašas ir paaiškinimai 463

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS
RAŠTAI, t. 8
Estetika. Literatūros etiudai

Redaktorė *O. Gudžiūnienė*
Dailininkas *V. Valius*
Meninis redaktorius *L. Spurga*
Korektorė *I. Čupalienė*

Užsakymas 191
Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, 2600 Vilnius
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys"
Gedimino 10, LT-3000 Kaunas

Mykolaitis-Putinas, Vincas

Mi-156 Raštai: trylika tomų / Vincas Mykolaitis-Putinas. – Vilnius: Vaga, 1989. –

T. 1–3 redakcinė kolegija: Justinas Marcinkevičius... [et al.]

ISBN 5-415-00497-1

T. 8: Estetika. Literatūros etiudai / [parengė ir paaiškinimus parašė Vanda Zaborskaitė]. – 1999. – 466(2) p.: [16] iliustr. lap. – Bibliogr. paaišk.: p. 439–463.

ISBN 5-415-01457-8

Šiame tome publikuojama studija „Vladimiro Solovjovo estetika“, straipsniai, skirti teorinėms meno kūrybos problemoms, „Literatūros etiudai“ – 1937 m. paties autoriaus sudarytas rinkinys daugiausia iš įvairiomis progomis skaitytų paskaitų, – bei „Lietuvių tautosakos menas“ – Kauno universitete 1925–1926 m. skaityto tautosakos kurso paskaitų konspekto ištrauka.

UDK 888.2+18+82(091)